

U najnovijoj Brešićevoj knjizi probrani su autorovi članci koji govore o tradiciji hrvatskih književnih časopisa, o njihovoj praksi i teorijama koje su je pratile.

Kako je unutar tradicije ovoga tiskanog medija od 19. stoljeća pa sve do nedavno nastajala i oblikovala se i tradicija moderne nacionalne književnosti, knjiga na monografskoj razini daje medijsku sliku te iste književnosti i ključ razumijevanja njezinih modernih žanrova, diskursa i profesija.

I ova autorova knjiga plod je u prvome redu vlastitoga istraživanja i još jedan dokaz kako je u tome postigao zapažene rezultate te dao nezaobilazan doprinos našoj znanosti.

Cijena
150,00 kn

Vinko Brešić

PRAKSA I TEORIJA KNJIŽEVNIH ČASOPISA

Vinko Brešić

PRAKSA I TEORIJA KNJIŽEVNIH ČASOPISA

PERIODICA CROATICA

**PRAKSA I TEORIJA
KNJIŽEVNIH ČASOPISA**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet

Biblioteka
Periodica Croatica

Urednik
Prof. dr. Vinko Brešić

Serijska
Studija

Knjiga 5.
Vinko Brešić
Praksa i teorija književnih časopisa

Urednik
Boris Bui

Korektor
Dr. sc. Domagoj Brozović

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u
Zagrebu pod brojem 879137

ISBN 978-953-175-511-5

Knjiga je objavljena iz sredstava znanstveno-istraživačkog projekta koji se
pod brojem 13-0000000-0836 vodi u Ministarstvu znanosti, obrazovanja i sporta
Republike Hrvatske

Vinko Brešić

PRAKSA I TEORIJA KNJIŽEVNIH ČASOPISA

Zagreb 2014.

KAZALO

PREDGOVOR.....	7
UMJESTO UVODA	
Isus čita časopise	
Ili Šopova medijska slika svijeta	11
I. PRAKSA	
<i>Kolo</i> i njegov reprint (1842. – 1853. / 1993.)	29
<i>Neven</i> (1852. – 1858.)	35
<i>Bosanski prijatelj</i> (1850. – 1851.; 1861.; 1870.)	47
<i>Vienac</i> i njegovih šest inačica	63
Časopisi Društva hrvatskih književnika	69
Matošev nesuđeni <i>Kokot</i>	83
Časopisi Antuna Branka Šimića	99
Ivo Andrić i <i>Književni jug</i> (1918. – 1919.)	109
Krležini časopisi	119
Barčevi časopisi	129
Marinkovićeви <i>Dani i ljudi</i> (1935. – 1936.)	141
Urednički epizodist Joža Horvat	149
Svi Pavletićevi časopisi	159
Časopisi Krste Špoljara	163
Emigrantska <i>Hrvatska revija</i> (1951. – 1990.)	175
<i>Kaj</i> u raljama tradicije	185
II. TEORIJA	
Hergešićev doprinos hrvatskome časopisoslovlju	191
Kako je Miroslav Vauptotić čitao hrvatske časopise?	227

Status časopisa u Šicelovoj povijesti	245
Frangješovo čitanje časopisa	251
Milivoj Solar i časopisna scena ranih osamdesetih	259
Što je <i>Razlog Krugovima</i> ?	271
Naraštajnost i časopisnost	277
Je li e-časopis časopis?	291
Kako definirati časopis?	305

UMJESTO ZAKLJUČKA

Vrlo kratka povijest hrvatskih časopisa	313
A very brief history of the Croatian magazines	325

LITERATURA	339
------------------	-----

KAZALO IMENA	347
--------------------	-----

KAZALO PERIODIKE	355
------------------------	-----

BILJEŠKA O AUTORU I KNJIZI	361
----------------------------------	-----

PREDGOVOR

U našoj znanosti periodika ima važnu, ali relativno sporednu ulogu. Uglavnom je tretirana kao jedan od historiografskih izvora, ali ne i kao autonomna činjenica, još manje kao struktura s vlastitom genezom i poetikom. Pa čak i oni radovi koji su posvećeni pojedinim kalendarima, almanasima, novinama i časopisima tretiraju svoj predmet isključivo kao posrednika, tj. kao pasivni medij koji prenosi neki sadržaj po kojemu onda i oni sami postaju manje ili više važni.

Jednako kao što do danas ne postoji nijedan ozbiljan pregled hrvatske periodike koji bi pretendirao na kakvo-takvo usustavljanje tako ne postoji niti jedan teorijski ili metodološki rad koji bi se bavio njihovim studijem. Pokraj pionirskih pokušaja Ive Hergešića iz 1936. i Miroslava Vaupotića iz 1965. sve je ostalo na razini uglavnom leksikografskih članaka – točnije, na kompiliranju one natuknice koja je nastala još davne 1942. u Hrvatskoj enciklopediji. Štoviše, ne postoji niti suglasnost u pogledu tradicije ovoga medija u nacionalnoj kulturi.

Problem je posebno izražen kada se prijeđe na područje književnih časopisa, jer – osim pojma časopisa – u igri je i pojam književnoga, ionako podložan različitim interpretacijama i književnim sustavima. Nacionalnoj književnoj povijesti to nimalo ne smeta da svoj korpus dijeli na stari i novi, tj. na stariju i noviju hrvatsku književnost. Pri tome je svjesna uglavnom jezičnog standarda, vlastite tradicije i europskoga konteksta, ali ne i novog medija. A upravo je novi medij stvorio novu perspektivu u sagle-

davanje dotadašnjih regionalizama te otpočeo pod nacionalnim imenom proizvoditi nove tradicije generiravši sebi svojstvenim postupcima nove žanrove, diskurse i profesije. Medijsko-recepcijski razlozi pokazuju se tako kao ključni u sagledavanju ne samo umjetničkih i kulturnih fenomena već i političkih. A to svaki časopis, pa i književni, određuje manje kao književni a više kao politički čin.

Ovako sam nekoć formulirao svoje polazište u istraživanju hrvatskih književnih časopisa. Iako sam bio naginjao i nekim drugim temama, čini se da me je ova odabrala barem onoliko koliko i ja nju. Živo se sjećam bečke *Mladosti* koju mi je Nikola Milićević darivao govoreći kako bi bilo dobro da se tome netko ozbiljno posveti. To je samo potaklo moju ionako već očitú sklonost “kopanju” dok sam tragao za nepoznatim Cesarićevim pjesmama. Miroslav Vaupotić, tada docent na istoj Katedri, impresionirao me svojim poznavanjem časopisa i ohrabrivao moje početničke korake. A anegdote o “velikom Antunu Barcu” i njegovim marginalijama po novinama i časopisima u Sveučilišnoj knjižnici, koja je tada bila na Marulićevu trgu, svemu su davale neku posebnu dimenziju. O sjeni Stanka Lasića porubljenoj prigušenim svjetlom stolne svjetiljke čitaonice časopisa – kao na grafikama Josipa Vanište – da i ne pričam! Sve to kao da nije bilo dovoljno, pa za volju po ženidbi stečenoga novog zavičaja latim se, onako usput, istraživanja virovitičkog novinstva, da bih tu naišao na Nadu Klaić, koja mi je ne samo pomagala u pisanju feljtona u povodu 750. godine “glavnog grada Zagreba”, kako smo u šali nazivali srednjovjekovnu *magna villa Wereucha*, već se bila i sama uključila. Čini se da mi je bilo suđeno ući u red onih koji idu na izvore! No, umjesto *Mladosti* izbor je pao na Milana Marjanovića, čovjeka koji je po Matoševim riječima “patio od bolesti vječnog pokretanja novih časopisa”. Sve ostalo stane u bibliografiju koja i sama nešto govori.

Danas kada su tiskani mediji u ozbiljnoj defanzivi i cijeli se tip moderne kulture ubrzano mijenja na štetu “dobre stare” kulture

listanja, šuštanja i mirisa papirnatih listova, mnogo se toga promijenilo u našem znanju o knjigama i časopisima, o njihovoj povijesti i tradiciji koju su stvarali i na koju se i doslovno možemo osloniti. No, tu vrstu nostalgije već naša djeca ne dijele, pa nam nema druge već se početi navikavati na tzv. e-knjige i e-časopise tješeći se da su u sličnoj situaciji bili i naši prethodnici u doba kad je Gutenbergova era tek otpočinjala.

Onaj tko bi ovoga časa ulazio u isti ili sličan projekt vjerojatno bi svoje polazište barem malo korigirao. Neskromno se nadam da u tome ima i neke moje zasluge.

U Zagrebu, veljača-travanj 2014.

Časopis , a, m. *ephemeris*, Zeitschrift.

UMJESTO UVODA

ISUS ČITA ČASOPISE

Ili Šopova medijska slika svijeta

Svaka novotarija izaziva podozrenje. Baš kao što internet još uvijek izaziva različite reakcije, tako su svojedobno trnoviti put prolazile i prve novine. Tragova o tome nalazimo i u našoj kulturi. Jedan od poznatijih primjera koji se spominje u literaturi je onaj iz pisma Matije Mažuranića bratu Antunu od 1. siječnja 1839. U njemu Matija navodi kako se novljanski župnik tuži na novi običaj koji su uvele Gajeve novine, a radi se o izmišljenim, tzv. “slipim imenima”:

- Pokli ove novine ilirske gredu već je svako zlo na svit prišlo, ove paskvile, ovo je sve ‘Danica’ donesla, u njoj se niš dobra ne čuje, ja čin god san videl kamo ona smira ja sam ju valje ostavil; a čaj to, podpisat se tamo na paskvil Nenad Noćir, Zloserdo Paklenjak, Nemil Zlotinić, a čaj to, ov će se svit vas zopačit, a kakovi su to imena... da je najpervo ‘Danica’ počela slipa imena nosit, pak da se je otroval vas svit.¹

Sličnih svjedočenja ima i prije negoli su se uopće pojavile prve hrvatske novine. Tako posljednji dubrovački latinist i svakako najveći satiričar Džono Rastić cijelu dvadeset i četvrtu svoju satiru *Cacodaemon et artes ab eo inventae* posvetio tisku, koje je posijalo sjeme zla među ljude te strast za pisanjem i čitanjem:

- U početku veli, da je Kakodemon (vrag) izmislio novo sredstvo, kojim će posijati sjeme zla megju ljude. Tako se Nijemcu (misli Guttenberga) nametne misao, kako bi se mogla urediti štampa. U početku su se počeli

¹ Usp. M. Živančević, “Danica” ilirska i njeni anonimni suradnici, “Croatica”, 1973, 5: 69!

preštamovati latinski i grčki klasici; tko se ne bi tomu početku radovao? Ali doskora se rodi sva sila Alda, Grifijli i drugih tiskara, a Kakodemon se raduje svojemu uspjehu, jer kao gljive iza kiše niču nove knjige. Štampaju se kojekakova razvratna filozofijska djela, izlazi enciklopedija, pišu se i raspačavaju opake knjige, megju kojima Resti napominje djela Voltaireova i Rousseauvljeva, štampaju se novine, koje pomućuju mozak mnogomu čovjeku političkim maštanjem, javljaju se budalasti spisi kojekakvih mažikarata. Smijehom se kvare dobri običaji i vjera. Koliko su bolja pregjašnja vremena, kad nije mogla izlaziti na svijet ludorija tolikih žaba i cvrčaka, komaraca i gusaka. Na koncu žali pjesnik, što ne živi u doba Augustovo! Ali se uzda, da će doći i takovo doba, jer se sve mijenja!²

No, jedan od najopsežnijih kritičkih osvrtu na novine dao je suvremenik braće Mažuranić, franjevački pisac Petar Bakula, autor *Politike za svakog čovika* (Split, 1/1869, 2/1873). Cijelo 46. poglavlje *O novinam i Pisaocim* govori o novinama. Glavna oštrica Bakulina napada je na “Brezimenjacima”, tj. na onim “slipim imenima” na koja se tuži i novljanski župnik.³

² Milivoj Šrepel, *O latinskoj poeziji Junija Restija*, Rad 114, Zagreb 1893, str. 145 – Najveći satiričar hrvatskog latinizma, aristokrat po krvi i uvjerenju, kao “tipičan *laudator temporis acti*” i “okorjeli konzervativac” (V. Gortan), Rastić je – kako se vidi – bio protivnik svega što je donijela Francuska revolucija i prosvjeta. U svojim posmrtno objavljenim satirama (*Junii Antonii comitis de Restiis patricii R' agusini Carmina*, Patavii 1816) ovaj Dudrovčanin kritizira ne samo enciklopediste i širenje tiska, već i odijevanje mladeži, brbljanja na stranim jezicima, kavansko politiziranje, karnevalske i kazališne običaje te poremećene društvene uloge spolova – ukratko, kako to ističe N. Jovanović, popularnu kulturu osamnaestog stoljeća: “Opreka njegovoj *urbanitas* jesu podjednako racionalizam i sentimentalizam. Voltaire i Rousseau, krilatica ‘znanost masama’ i ‘*retour à la nature*’, materijalistički i iracionalistički svjetonazor. Sve je to *crassum* i *pingue*, nekulturno, prosto [...] Dubrovački je satiričar obradio sve instancije u književnom životu: autora, djelo, medij i recipijenta konkretnog adresata, pokrovitelja, i općeg, anonimnog.” (Usp. Neven Jovanović, *Rastić čita satire*. Dani hvarskog kazališta, 23/1997, str. 301, također: Veljko Gortan, *Antičke reminiscencije u satirama Džona Rastića*, *Filologija*, 8/1978, str. 117-126 te Branimir Glavičić, *Heksametar latinista Džona Rastića*, *Živa antika*, 31/1981, str. 305-331!)

³ Petar Bakula (Batin pokraj Posušja, 1816. – Mostar, 1873.), franjevac, školovao se u Kreševu, studirao u Italiji, 1839. zaređen, bio župnik na više hercegovačkih

Polazeći od znatiželje (*željoznatnosti*) koja je svojstvena svakom čovjeku, za Bakulu novine nisu ništa drugo “do jedne *izkaze* običajâ, *modâ* i nošenjâ” i danas je postala već opća pojava “*novine pisati* i *novine štiti*”. Bez novina se ne može kao ni bez hrane, pa se ljudi našega vijeka dijele na one koji novine pišu, i one koje novine čitaju, i to je “plod osobiti našeg devetnestoga vika”. Sklonost prema novinama autor vidi u “brezposlovanju, koje je otac lukavštine”, jer tko bi ozbiljan “po vas dan stojao u novine zaboden”. Onaj koji piše misli da nema što pametnije raditi, a onaj koji čita da mu nijedan posao ne gine pa eto ga “vazda u liste kvižiti”. A novina je danas prigolemi broj, različitih imena i vrsta te “radjaju se svaki dan hitrije nego gubine”:

- Od prija dok se ljudi zbiljnijim poslim brinjaju, u svem jednom carstvu, jedva jedan i dva lista novinâ vrzaše se; danas pako i u omanjem gradiću, na stotine se kotura različiti novinarski listinâ. Prija jedva bi koga vidio, da je jednu mrvu vrmena ugrabio, i trkimice u list zavirio; a danas gotov u svakog, ako mu ništa nenajdeš u ruci, oli u djepu, nać ćeš mu doisto listine novina ... – (395)

Što se sadržaja tiče, autor prvo ističe kako se novine sastavljaju iz “dogadjaja hodeći z danom”, koji se tiču “politike, vladanjâ i postupanjâ”, nerijetko i čudorednosti. Budući da su novine u rukama svih – “od krezube babe do diteta” – u njima je “svakovrstni burljaniâ”, štoviše, to su “čitanije”, pa nema boljeg imena od “svaštani listi” u kojima je “*svašta* po nešto”, a sve skupa – “*nejma ništa*”.

“Ureditelji i pisaoci novinâ” svaki na svoj način o istome pišu, pa ćeš istu stvar naći “u stó listâ, na stó različitiî, i protivni načinâ razumljenu, i istomačenu”. Nije da samo svatko po svome tumači, već hoće da još budu i proroci, pa je današnjih novinara

župa te gvardijan na Širokom Brijegu. Agilan organizator i dobročinitelj, pisao je pjesme i članke, istraživao prošlost BiH, prevodio te objavljivao na latinskom i talijanskom, a na hrvatskome je tiskao uglavnom pjesme te rasprave *Pravo mudrovanje* (Split, 1867.) i *Politika za svakog čovika* (Split, 1,1869/2,1973.).

opća namjera “*zamućivati*, a ne *bistriti*, *zbunit* a ne *miriti*”. Oni to čine ne bilo kako, već “majstorski obastru slastima” oslanjajući se na dva velika “podpornja”: *Dopise* i *Prinose*:

- *Dopisi* više putâ sknadjeni su od oni isti, koji List izdaju: u njima se govori sve ono što bi novinar hotio da bude: oli baš ima i dopisnik tamo u daljem mistu platien i podmitien, dali istog duha koga i ureditelj lista: i tako ti nećeš nikako imati drugo, do ono kud novinar navire. *Prinosi* pako iz drugi novina u tom stoje: jedan zamiri u tudjem listu ono, što se š njegovom osnovom udara, pak iznimivši oni komad, u svoj ga list prinese, kano nešto od *težnje*: ter ukaže samog početnika; i oni komad prineseni onako ga ostavi, i medju svit opet baci, s naminom, dobiti po tudjim ričma ono, što svojim nebi smijo izgovoriti... – (396-397)

I po mjesec dana ista se vijest podgrijava, plaća se unaprijed, pretplatnici hoće svaki dan pun list, novinar treba da im ga da – mogao, ne mogao: “treba ga puniti makar bilo slamom”; to je drugi uzrok što su prilozu dosadni.

Slično je i u *Prígledu političkom*: što su danas izdali pod istinito, sutra isto oglasit će pod lažno, što je kod jednih namjera, u novinara je običaj, pa ćeš više “iz suha drveta soka izažeti, negoli istine iz običajni svagdašnji novinari”. A kad bismo kupovali knjige umjesto novina, uloženi novac vratio bi nam se barem koliko-toliko, za novine nikad ništa, i tko za novine troši, kao da u vodu baca.

Nisu, međutim, novine tome najveće zlo, već je to *Nezauzdanost*, koju nazivaju *sloboda*, a novinari *nezavisnost*. *Novo-nauka* našeg vijeka hoće da mi budemo *Naravnjaci prosti* iliti nezauzdani ikakvim zakonom, kao živine. Tako je danas u našoj Europi. Zato se nije čuditi toj *slobodi* i *naravnom razlogu*, koji mute pamet i srce, uznemiruju naše obitelji, sela, varoši, gradove i kraljevstva.

Ima i dobrih novina, no manje nego opakih, koje su u stanju sve otrovati. Novinari od svojih varalâ imaju korist, inače bi se bavili nečim zdravim. Ovo zlo današnjeg vijeka može se popraviti dobrim naukama, no prije “*ukinutjem opakî novinarenjâ*”, jer je pametnije spriječiti nego liječiti. U mnogim krajevima Europe

novine su uzele toliko maha da je nemoguće “uduniti viku *narodnosti, slobodnosti, nezavistnosti, jednakosti*, i takî drugî pritiranî težnjâ”:

- Dakle o vladari! ako ste vi za obćeno dobro izvili se; ako želite da se umiri potres vašeg pristolja; i neljubite propast pukâ vaši; i vi isti ako niste primili novinarenja kugu; *novinarenje prosto* ukidujte s nogu, dok ono nije ukinulo nas sve! – (405)

Onaj koji piše nije dužan navesti vlastito ime, pa ono što je nekoć bilo kaŕnjivo, sada je normalno, tj. “pisanja *Slipa* oliti *Brezi-mena*”:

- Novinari, jedni uzmu tudje i lažno ime; drugi *jedno*, oli dva *slova*, na pogadjanje, tko bi mogo biti, kano u jednoj zagonetvi; treći i najvišim dîlom, posli nego su izrigali sve što su hotili, neće da je iz ićijî ustâ to izašlo; jer tu nejma nićijeg imena nikako pridata: (civiltâ). – (406)

Bez dozvole vlada ne daje nositi oružje, ali daje pisanje *brez imena*, najsvetije stvari novinari ismijavaju, a nemaš koga upitati za razlog. Ma i da krasno piše, zašto bi se skrivao, ako svi pišu istinu, bit će onih koji je i napadaju i brane, ali “gdi imena nebude, jedva da će itko ustati, jer nezna za koga se ima boriti”. Samo zato mnoge istine postaju sumnjive:

- Nego mi, kano maćke oko vruće kaše, već dugo oblazimo oko onog, što smo mogli davno reći: da u današnjem novinarenju imena za to su pokrivena, što se tamo o himbi radi, a ne istini; i što je *današnjacim* lukavština najdraža haljina. – (408)

Ćak ako se u dobrom novinarenju, kod nekih *dobrinkovića*, radi o skrivanju imena zbog *poniznosti*, govorimo o Novinama, pa nema mjesta govoriti o *poniznosti*: naš “napeti vik” i poniznost ne idu skupa!

Na kraju pita se autor što je ovim poglavljem htio reći: da se ukinu sve novine, to nije – neka bude i novina, ali “ne za himbe, varanja, i loženja na vatru naroda Ijudckog; nego za samu njegovu potrebu, i stalnu korist”. Bude li se u novinama težilo istini, malo će ih imati mjesta u našoj Europi:

- Hotio sam reći – zaključuje Bakula – da su današnji slobodni listovi, naj oštrije oružje suprot svakoj ljudskoj srići; i da po tom vlade zaludu će tražiti, kako sve to strahovitije topove salivati, na svoju i našu obranu; ako oni *slobodnom* nagnutju Novinâ neučine *Zabranu*: i ovo ako nebude, hotio sam reći: da će nas Novinari toliko prinovinarit, da već u našim dilim neće se moći ni slika najti dostojanstva, i plemenitosti *starog čovika*. Da bi komu od tog sumlja bila u glavi, neka se spomene, kako se vladaše otac njegov... i neka pazi kako se vladaju, *danasnjaci*, sinovi njegovi... – (409)

Ovo poglavlje svoje *Politike za svakog čovika* fra Petar Bakula završava deseteračkom rugalicom novinama čiji je smisao u tome da novine, zavodljivo izvrćući istinu, donose lažnu sliku svijeta, a time i njegovu propast:

*Ah Novine, priopaki listi!
Vi spisani, vi štieni prosti:
Vami zemlja izmečala kosti!
Što činite! zar vam nije dosti?!
Svaka mista, koja sunce grije,
Neka posli, neka mlogo prije;
Otrovaste, i pokriste ranam!
Na tim vašim slobodnicam granam,
Isto voće, obćene propasti,
Vi nosite, i pravite časti.
Kako onda ... vi danas velite:
Ove liste ako proštijete,
Vidit će te vaša veličanstva,
Da su ljudi tolika božanstva...
Ta namama, tolika moguća,
Tako čini ljudcka srdca vruća,
Da dok ona tvoje liste drže,
Ognjem gore, i živa se prže:
Gdi no staše milo dobro svako.
Tu sad plamca nemirnosti Pako!
Pak to dotlen, zar još nije dosti,
Novinari, proklete vam kosti!
Već vâs svaki tad će bit veseo,
Kad stirate družvo u pepeo!*

*Ah nemile naše krvopije!
Ajme njemu koji god vās štije!*
(409-410)

Nisu, međutim, stihovi služili samo da se napadaju novotarije relativno mlade i svemu usprkos sve prodornije i komercijalnije tiskarske industrije. Prije bi se moglo reći da je bilo obrnuto, tj. da se u pravilu stihovima dočekivala pojava svakih novih listova, baš kao što je to učinio Tomaš Mikloušić, stenjevački župnik i nakladnik popularnog *Stoletnog kalendara* kad je početkom 1826. zanosnim stihovima pozdravio pojavu njemačke *Lune*. Iako je izlazak Vrazova *Kola* prošao u atmosferi izrugivanja ni manje ni više nego himne ilirskog pokreta, gotovo da nema hrvatskih novina ili časopisa koji nisu startali stihovanim prigodnicama. U tome su se okušavali i najugledniji pjesnici poput Ivana Mažuranića, Petra Preradovića, Ivana Trnskoga i drugih.⁴ Gotovo da se može govoriti o svojevrsnoj kulturnoj konvenciji, koja će se očuvati sve do kraja 19. stoljeća.

U međuvremenu novine su prevalile ne samo dug i važan put, zaživjele te postale dio svakodnevice i ključnim čimbenikom modernog doba. Štoviše, novine su postale glavni medij koji je proizvodio, oblikovao i dokumentirao sve ono što još uvijek podrazumijevamo po pojmom novoga vijeka, modernom hrvatskom nacijom i njezinom kulturom. U tome smislu kao fenomen svakidašnjeg života novine su postale i neizostavan literarni motiv, pa ga nalazimo posvuda. Samo u prozi dovoljno je povući liniju od Gjalskijeva političkog romana *U noći* (1886.), “svagdašnje povijesti iz hrvatskog života”, preko Krležina prvijenca *Tri kavaljera frajle Melanije* (1922.) koja se zaljubljuje u mladoga novinara buntovnika Pubu Vlahovića do Marinkovićeve *Kiklopa* (1965.) s anksioznim novinarom Melkiorom Tresićem.

⁴ O tome više u mojoj knjizi *Čitanje časopisa*, Zagreb 2005, str. 45-48!

No, primjer jedne pjesme po mnogo čemu je jedinstven.

Radi se o pjesmi *Isus čita novine* iz zbirke *Isus i moja sjena* (Zagreb, 1934.) modernističkog pjesnika Nikole Šopa (1904. – 1982.). Pjesma je dio ciklusa *Sa mojim Isusom* za koji je karakteristično upravo lirsko korištenje lika Isusa Krista, središnje novozavjetne figure iz Biblije, temeljne knjige kršćanstva. Šopov Krist u ovome ciklusu šutljiv je i neobični gost, umoran i pospan, koji se zatječe u posve običnim situacijama, pa tako ide krojaču da mu skroji odijelo, siromašnom obučaru da mu popravi cipele, klobučaru da mu napravi šešir koji bi pokrio i aureolu i kojeg će na klin vješati. Šopov Krist odlazi i u krčmu na kraju grada gdje ostaje do zore, na odlasku tetura da mu s glave padaju i šešir i aureola, promatra beskorisnog pijetla na gradskom dimnjaku te zalazi u staje da pomiluje magarad dok u našoj pjesmi on čita novine:

ISUS ČITA NOVINE

*Znam, dobri moj Isuse, kad jedne kiše duge
donesem ti za večeru hljeb skriven pod skut,
ulazeći u sobu, vidjet ću pun tuge
tvoj sveti lik nad novine nagnut.*

*I nezapažen kraj tebe ću sjesti,
gledajuć mračenje na tvome licu čistom.
Dok pogledom prelijećeš od vijesti do vijesti.
Dok uzbuđeno prevrćeš list za listom.*

*Čime ću moći da te utješim u tom času,
stojeći pred tobom, sav stidom obuzet?
I da li bih imao dosta snage u svom glasu,
kada bih pred tobom branio ovaj svijet?*

*Na teška ta slova pao bih svojim stasom malim.
Radost čovjeka bi u oku mom zasjala.
O pusti, rekao bih ti jedva glasom uzdrhtalim,
nek se i dalje vrti naša zemlja mala.*

*Onda bih sasvim tiho izišo pred vrata.
I pustio da ostaneš sam u svome bolu.
Moleći pred pragom da tvoj gnjev umiri
mirisni, blagi kruh na stolu.*

Već na prvi pogled jasno je da se radi o lirskoj pjesmi, koja je sastavljena od pet katrena križnog sroka od kojih su neki pravi ili čisti (*duge – tuge; sjesti – vijesti; času – glasu; bolu – stolu*) dok je u gotovo u cijeloj pjesmi provedeno opkoračenje što omogućuje čitanje u gotovo jednome dahu.

Lirski subjekt, koji je impersonalan, direktno se obraća Isusu (*Znam, dobri moj Isuse...*) birajući pri tome riječi, izraze i intonaciju po kojoj se prepoznaje biblijska osnova: *dobri moj Isuse, tvoj sveti lik, hljeb skriven pod skut, mračenje na tvome licu čistom, mirisni blagi kruh na stolu...* Nizanjem vezničkih rečenica (s futurom) lirski kazivač sugerira naraciju, ritam je gotovo jednoličan, smiren. Zbog naracije, izravnog obraćanja i stilski obilježena reda riječi (npr. *kiše duge, licu čistom* vs. *duge kiše, čistom licu*) podsjeća na ritam molitve, pa se i time pojačava prisutnost biblijskoga predloška.

Predmet pjesme je religiozan (duhovan), a ostvaruje se kroz glavni motiv novozavjetnog lika Isusa Krista, koji – kako to uči Biblija – nije samo Božji sin, već i sin Stvoritelja svijeta i njegov izaslanik. Tema je pjesme, moglo bi se ukratko reći, naš svijet kao Božje djelo. Motiv Krista razvija se kroz pjesmu i dalje kroz nove, pomoćne motive (hljeb za večeru, mračenje Kristova lica, listanje novina, tješjenje i obrana svijeta; Kristov bol, molitva na pragu, miris kruha na stolu) što uz spomenuti molitveni ritam, podržava svetopisamsku matricu.

Sve to zasad upućuju na kazivača kojemu forma nije nevažna i koji brine o artistskim postupcima, pa cijeli iskaz, odnosno pjesmu, zapravo tretira i kao estetsku činjenicu. To bi po svemu sudeći moglo upućivati na instanciju koja pripada ili bi mogla biti slijednikom poetike neke književne epohe za koju je upravo

karakterističan postupak estetizacije; uz malo stečenoga znanja valja prepoznati modernu, odnosno razdoblje *fin de siècle*, kako se obično naziva dobra smjene dviju velikih paradigmi – realističke i modernističke. Štoviše, ovome kao da ide u prilog činjenica da u dotičnoj pjesmi biva prevladana bipolarna slika svijeta koja je bila tipična za ranije epohe poput romanizma ili baroka. Moglo bi se pomisliti kako se radi o svojevrsnoj subverziji, nekoje avangardnom demitologiziranju takve slike svijeta, tj. o brisanju granica između običnoga i neobičnog, stvarnoga i nestvarnoga, uzvišenoga i banalnoga – baš kako to pokazuje ključni motivski par: novine vs. Isus Krist.

Čini se također da smo u stanju rekonstruirati i priču u ovoj pjesmi, i ona – ma koliko u prvi čas to izgledalo čudno – odiše popriličnom napetošću. Naime, impersonalni lirski subjekt u ulozi domaćina vodi imaginarni dijalog s iznenadnim i neobičnim gostom Isusom Kristom. U formi dijaloškog obraćanja on pretpostavlja (*kad jedne kiše duge / donesem...*), odnosno zamišlja Kristovo ponašanje za stolom dok čita novine. Domaćin mu krišom donosi kruh, čime sugerira da je Kristovo pojavljivanje tajno. Krist s uzbuđenjem lista novine, i što ih duže lista, postaje sve mračniji i tužniji. Njegov domaćin je zabrinut i traži način ne samo da svoga neobičnog gosta utješi, već i da obrani svijet o kojemu Krist saznaje tako što čita novine, tj. iz novina. Domaćin osjeća i stid jer zna da taj svijet iz novina nije onakav kakav je Krist želio, već prepun grijeha. Međutim – slijedi obrat – taj svijet je čovjekov, i on s radošću, ali i sa zešnjom moli svoga gosta, tj. Krista, Stvoritelja, da ovaj čovjekov svijet traje: *nek se i dalje vrti naša zemlja mala*. Domaćin pretpostavlja da bi Krist mogao udovoljiti njegovoj molbi, molbi čovjeka koji se stidi i kaje, ali i koji se nada te ponizno moli u čovjekovo ime. No, Božji sin osjećao bi i dalje bol i gnjev zbog svojeg nesavršena djela i onih koji ne čine da ono bude bolje. Domaćinu ostaje da molitvom udobrovolji Krista te da ga umiri mirisom kruha na stolu kao

simbolom uzdržavanja života, znakom Božje providnosti, brige i podrške čovjeku.

Iz rečenoga moglo bi se zasad zaključiti barem troje. Prvo, da je Krist sve ono dobro u čovjeku (Bogočovjek), njegovo idealno biće prema kojemu običan čovjek teži, ali ne dostiže. To saznanje povremeno ga obeshrabruje, ožalošćuje i postiđuje, ali smisao života je i u neprestanom nastojanju i činjenju da se taj ideal dosegne. Drugo, u prvom planu ove pjesme je lirski subjekt, on svoje raspoloženje ilustrira hipotetičkom slikom Krista koji čita novine. Njegov odnos prema zbilji posredovan je kršćanskom naukom čija su načela u modernome svijetu na ozbiljnoj kušnji. Otuda bismo mogli izvesti i treći zaključak, naime, da biblijska projekcija svijeta gradi zatvoren, ali apstraktan, univerzalan prostor, a projekcija zbiljskoga svijeta zatvorena je realnim prostorom novina. Drugim riječima, radi se o dva prostora i o dva svijeta koji su u međusobnom konfliktu, svakako u raskoraku. U ovoj lirskoj kontemplaciji subjekt je okrenut prema sebi opredijelivši se za skromnost, blagost i pokornost, kako to simbolizira lik i djelo svetoga Franje Asiškoga, a odnos prema vanjskome svijetu prepustio je ključnom motivu moderne civilizacije – novinama.

Upravo to da je odnos Krista i svijeta, tj. odnos Stvoritelja i njegova djela, posredovan novinama, dakle, jednim tiskanim medijem, koji toga časa apsolutno dominira u zapadnoj civilizaciji, ovu Šopovu pjesmu čini zanimljivom i jedinstvenom. Ista činjenica u isto vrijeme bitno određuje i vremenske te kulturološke i tehnološke koordinate pjesme, njezina svijeta i odnosa prema stvarnome svijetu. Valja ponoviti kako je taj odnos posredovan kazivačevom perspektivom, odnosno svjetonazorom koji u svojoj “kršćanskoj, ali i izmaštanoj situiranosti” (C. Milanja) odaje duboku tradicionalnu kršćansku matricu, dok je na drugoj strani jedan motiv iz područja svakodnevnice, tj. popularne kulture. U toj kulturi novine su medijator, kako smo već rekli, novog tipa konflikta: idealne Božje slike svijeta i samoga svijeta kao njegove

realizacije. U tome je i Šopova originalnost, naime da preko motiva novina Šop uvodi Boga u posve određeno, konkretno – riječima Pavla Pavličića – “povijesno vrijeme” i njegovu prepoznatljivu svakodnevicu. Međutim, baš kao i u ostalim Šopovim pjesmama o Kristu i o tome gdje bi ga sve vodio, “evokacija povijesnoga vremena nije u pjesmi sama sebi svrha, nego ujedno služi i tome da odredi smisao Isusova pojavljivanja u modernoj epohi”, a sve s namjerom da “prikaže narav povijesnoga vremena – svog vremena – a u drugu da prikaže njegovu moć”.⁵

Konkretno, povijesno vrijeme fiksirano je u novinama te o njegovim obilježjima Isus iz novina i doznaje, a o tome kakvo je to moderno vrijeme, govore njegove reakcije, a onda i samo ponašanje domaćina koji sliku toga vremena potvrđuje svojim držanjem, pa pokušava ublažiti Kristove reakcije. Jedno i drugo govori da to povijesno vrijeme nije dobro ni za Krista niti za njegova domaćina, tj. ni za Boga ni za čovjeka. Što to konkretno nije dobro, odnosno što je loše, ne razabire se. No, karakter novina kao slike svijeta svedenoga na najaktualnije stanje koje verbalno i vizualno fiksira ovaj medij dovoljan je žanrovski okvir da se to podrazumijeva – barem za modernoga recipijenta, tj. onoga koji ima iskustvo čitanja novina. Osvjedočivši se da je taj svijet takav kako ga novine posreduju, Krist već zato što je i Bog i čovjek može osjetiti svu nevolju konkretnog vremena i ljudi u njemu, a u isti čas i svu nevolju svijeta kao svoga djela. Bilo bi posve pogrešno zbog ovoga posumnjati u Šopovu pravovjernost jer se ne dovodi u pitanje Krist i njegova božanska narav, već – kako to ističe Pavličić – narav povijesnoga vremena. A “Isus se, zato što je i Bog i čovjek” – dodaje Pavličić – može izjednačiti s ljudima i osjetiti kako im je, pa se tako može osvjedočiti o karakteru epohe” i time otvoriti te aktualizirati uvijek iznova “nove mogućnosti odnosa između čovjeka i Boga”.⁶ Ovakvim “generalnim po-

⁵ Pavao Pavličić, *Vrijeme u pjesmi*, MH, Zagreb 2011, str. 123

⁶ Pavličić, str. 125

kršćanšćenjem (spiritualizacijom) svakodnevlja”, kako ga naziva Milanja, Šopovo kršćanstvo postaje uistinu univerzalno.⁷

A ta epoha je 20-ostoljetna, modernistička, žurnalistička, pa bi se – bez obzira na spomenutu avangardnu gestu demitologiziranja slike svijeta – prije moglo govoriti o Šopovu amodernizmu, štoviše anti-modernizmu ili barem o – kako je Milanja naziva – Šopovoj “antimodernističkoj mrzovolji”. Tu mrzovolju u našoj pjesmi simboliziraju novine. Štoviše, u tome smislu moglo bi se govoriti i o svojevrsnoj Šopovoj društvenoj angažiranosti, koju ionako dijeli sa svojim suvremenicima – i pripovjedačima i pjesnicima tridesetih godina 20. stoljeća. Drukčije rečeno, Šopov, lirski subjekt u ovoj – kao i u sličnim pjesama iz njegove druge faze – potvrđuje vlastito jedinstvo s prirodom kao Božjim projektom, a sebe kao pjesnika izrazite kršćanske inspiracije.⁸

Zadržimo se još na medijskome aspektu naše pjesme!

Na jednoj su strani novine, a na drugoj njihov neobični čitatelj. Božanska priroda čitatelja posve je zanemarena, tj. ne dolazi do izražaja. Kao svaki prosječni čitatelj i Isus lista novine te pokazuje svojim izrazom lica odnos prema onome o čemu u novinama čita ili što vidi. Po ponašanju domaćina može se zaključiti da to o čemu Isus iz novina doznaje svakako nije dobro, pa su zapravo obojica pogođeni novinskim sadržajem, Isusu direktno, njegov domaćin indirektno. Međutim, ni neobični gost ni domaćin ničim ne pokazuju ikakvu sumnju u sadržaj novina, odnosno u vjerodostojnost novinskog sadržaja. Ne preispituju ga, oni nemaju nikakav kritički odnos prema “glasniku loših vijesti”. Ovime i jednome i drugome kao da se odriče iskustvo i znanje o eventual-

⁷ Cvjetko Milanja, *Nikola Šop (1904. – 1982.)*, u: *Hrvatsko pjesništvo 1900. – 1950. – Novosimbolizam – Dijalektalno pjesništvo*, Jerkić tiskara, Zagreb 2008, str. 254

⁸ S jedne je strane Isusom obogatvorena povijest zemaljskoga života, na kojoj se božanstvo podrazumijeva, čime Šop ne dopušta da ljudska pragmatična svakodnevnica ne bude bez Isusove božanske potvrde, bez svijesti o mističnom jedinstvu, pa dakle i svijesti o otkupljenju. – Milanja, str. 254

nim manipulativnim obilježjima novina kako su na svoj način upozoravali spomenuti Džono Rastić, Mažuranićev novljanski župnik i naročito fra Petar Bakula kad kaže da je novinama opća namjera “*zamućivati*, a ne *bistriti*, *zbunit*, a ne *miriti*”. Time je izostala mogućnost da se barem donekle relativizira slika svijeta kako je toga časa konstituiraju novine u Isusovim rukama. I novine i njihov čitatelj posve su ovremenjeni uzajamnim odnosom za koji se može reći da je tipičan jer većina ljudi, konzumenata ovoga medija i danas uzimaju sve “zdravo za gotovo”. Štoviše, ide se tako daleko da u eri vizualnih medija svatko warholovski čeka svojih pet minuta jer ako nisi npr. na televiziji, kao da te i nema. Drugim riječima, i protagonisti Šopove pjesme kao tipični predstavnici modernog doba podrazumijevaju da je svijet baš takav kakav je u novinama, a ne možda lažan – namjerno ili slučajno, svejedno. U isto vrijeme i božanski karakter neobičnog gost-čitatelja ovime je posve zanemaren, ali mu je zato naglašena njegova ljudska priroda. Naime, ma kakva istina bila, Kristu kao Bogu i Stvoritelju svijeta svakako je u naravi da tu istinu ne samo zna, već da njome i upravlja, dakle, i utječe. No, Krist se ponaša kao svaki drugi čovjek i čini ono što čine i drugi čitatelji, “nemoćan pred vlastitom svetošću” – kako je to Pavličić primijetio – ali nemoćan i pred jednim običnim novinama. Međutim, zato je domaćin svjestan gostove prave naravi, pa Krista na kršćanski prikladan način – molitvom i kruhom – pokušava udobrovoljiti da – novinskoj istini usprkos – dopusti da se *i dalje vrti naša zemlja mala*.

Čini se da na kraju možemo zaključiti kako se ovom Šopovom pjesmom jednome mediju (novinama) u području jednoga literarnoga roda (lirike) daje umjetnički izrazito važno i visoko mjesto. Za Šopovu liriku to je samo jedan primjer koji pokazuje – baš kao u Rastića i Bakule – da moderne tehnološke promjene uvelike mijenjaju dobri stari svijet, u prvome redu onaj kako ga zagovara i priželjkuje kršćanski nauk. Nimalo slučajno Šopov Krist kreće se među društvenim marginalcima, malim ljudima,

da se osvjedoči kako s progresom taj mali čovjek propada, a propada i njegov još jučer bolji, idilični svijet. Zato Krist-Bog-čovjek pati, jer pate i ti mali ljudi, sugerirajući ujedno i svu veličinu ljudske muke kako je tumači Sveto pismo. U tome smislu i u toj mjeri Šop je zapravo i socijalno angažirani modernistički pjesnik koji lirski i kršćanski, umjetnički i građanski čini ono što jedino može: moli da u ovome obespravljenome, ma koliko tehnološki tobože naprednome svijetu svi imaju posla, da tvornice sporije rade, da ni postolari ni volovi ne ostanu bez posla, da se bogataši iskupe pred siromasima, ali i da se pjesnici kane lovorovih vijenaca.

Bio bi to utopijski trenutak u kome se dvije slike svijeta preklapaju: novinska i Kristova, medijska i Stvoriteljeva, realna i idealna, prolazna i neprolazna, ljudska i Božja. Da je ona aporična, ali i dalje ljudska i kršćanska, trebalo je napokon Isusa Krista spustiti u ovostrani, ljudski, stvarni svijet. Šop je to učinio pomoću novina i upravo to njegovu liriku čini jedinstvenom i originalnom.⁹

⁹ Poslije Šopa činit će to i drugi pjesnici, npr. Rajmund Kupareo u pjesmama *Isus na saonicama*, *S Isusom po mom otoku* i dr.

I. PRAKSA

49

50

14

KOLO.

ČLANCI

**ZA LITERATURU, UMETNOST
I NARODNI ŽIVOT.**

UREDNIK:

STANKO VRAZ.

KNJIGA VI.

(Troškovi nar. Matice h. s.).

KNJIŽARA LAV. HARTMANA

K 8-

KOLO I NJEGOV REPRINT

Uz pretisak *Kola* (1842. – 1853.),
Erasmus naklada, Zagreb 1993.

Kada je prije skoro četvrt stoljeća u okviru Instituta, poslije Zavoda za znanost o književnost zagrebačkoga Filozofskog fakulteta, osnovano nakladničko poduzeće Liber koje se specijaliziralo za pretiske najvrednijih književnih i znanstvenih djela nacionalne kulture, prvo je bila pretiskana Danica ilirska. Izbor upravo Danice za “prvi pretisak jednoga starijeg hrvatskog književnog časopisa” činio se logičnim zacijelo i stoga jer se radilo o “prvom hrvatskom književnom časopisu”, kako se u pogovoru pretisku kao i u promotivnim i tekstovima Danica naziva.

Nedavno je jedan također mladi nakladnik promovirao također “prvi hrvatski književni časopis”, medijski također pohvalno prihvaćen i ocijenjen, a radilo se o časopisu koji sebe tako nikad javno nije nazvao. Uostalom, ni sama Danica sebe časopisom nikada nije nazivala, štoviše niti njezin osnivač, vlasnik i glavni urednik Ljudevit Gaj ne zove je časopisom, dok je međutim osnivač i urednik Kola, Stanko Vraz, svoje djelo zvao gotovo isključivo ovom i ovakvom periodičkom odrednicom.

Da se ne radi o pukome formalizmu ili, još bolje, da je puka forma kadšto presudna i za sami sadržaj, pokazuju podjednako i Gajeva Danica i Vrazovo Kolo. Jer da je Gaju bilo tek do forme, on bi već nakon relativno povoljnoga odgovora na njegovu molbu za izdavanje novina pokrenuo svoju Danicu kao književno glasilo, upravo onakvo kakvim ga opisuje u završnom dijelu svojeg programa za novine. Umjesto toga on insistira upravo na dozvoli za političke novine kako bi zapravo svoju politiku preporodnog na-

cionalnog pokreta poturio književnoj Danici. A kad se vlast dosjetila te ime ilirsko zabranila, tek je tada Danica bila osuđena na status književnog tjednika – onako i onoliko kako i koliko je sam Gaj do književnosti držao.

Da je držao više, možda mu se ne bi desilo Kolo, ne bi izgubio neke suradnike i prijatelje, ne bi se desio prvi generacijski raskol u hrvatskoj književnosti nalik nekim kasnijima (pomalo i današnjem!), ne bi tvorac ilirske himne vlastitu budnicu parodirao, ne bi pale prve polemike, ne bi... itd. Umjesto raspredanja što bi sve bilo kad bi bilo jer ta “teorija” uvijek ima i svoj deblji kraj (npr. bi li se uopće desio ilirski pokret?!), valja se poslužiti riječima izravnoga “krivca” za sve to, dakle, riječima samoga Stanka Vraza. U nacrtima svojih u Kolu nikad objavljenih predgovora Vraz vrlo precizno razlikuje književne listove i njihove podvrste (tjednike i dnevnike) od književnih časopisa koje pak dijeli na opće i specijalne. Listovi su književni glasonoše, a časopisi gospodari književnosti; svrha prvih je da izvješćuju o književnim stvarima, a drugih da se bave književnim stvarima i trijezno ih rasuđuju. Slikovito – u stilu našeg romantizma – kazano:

“Svarha književnih listovah jest otvarati i preuredjivati hambare, a svarha časopisah jest donosit u te hambare žita, hlěba”.

Što je tu Danica, a što Kolo?

Danica je to prvo, naime, književni list koji “svoju svarhu dobrim korakom slědi”, “věrni glasonoša književnih i drugih domo-rođnih pojavljenjah”, i tko više od nje zahtijeva “taj ište više nego do šta ima pravo”. Danica “donosi vēsti o glavnih novih pojavljenih i taj onaj kratak članak o istoj stvari”. Za duže “članke i sastavke ne pretiče joj gdě města”, i to je uzrok – dodaje Vraz – “zašto se je sastavilo naše Kolo, koje sve ako i nije povremeni časopis, to se opet po licu i sarcu medju časopise brojiti ima”.

Tako Vraz, iliti Jakob Frass, “Ilir iz Štajera”, “slovenski odmetnik”, jedan od najjačih hrvatskih romantičkih pjesnika, utemeljitelj hrvatske književne kritike, osnivač i urednik prvoga

hrvatskog časopisa, ali i prvi teoretičar periodike kao zasebnoga publicističkog žanra. Njegovoj naime definiciji kao i samoj podjeli časopisa i novina nema se što ni dodati ni oduzeti. Što je dosad mahom u opticaju ona metafora Stanislava Šimića o časopisima kao “motorima književnosti” – osim našem stoljeću primjerenije prispodobe s motorima negoli s hambarima! – vjerojatno je i zato što su Vrazovi netiskani uvodnici tek rijetkima bili poznati; čak niti onaj programski nije mu u Kolu objavljen.

Najbolje što se jednoj knjizi može dogoditi to je da se nakon njezina čitanja predmet o kojemu govori ne gleda više na isti način kakvim se gledao prije samoga čitanja. U slučaju Martinčićeve *Knjige o Kolu* časopis Kolo valja odsad gledati kao prvi hrvatski književni časopis čija dosadašnja osobna karta krije ozbiljne pogreške i kao časopis koji je svojom praksom predodredio praksu cijeloga jednog žanra.

Baš kao što je Gaj prvo jednoj ženi, majci Julijani, priopćio odluku da pokrene Danicu, tako i Vraz krajem listopada 1841. izvješćuje D. Jarnević da će “dojuće godine” s Rakovcem i Vukotinovićem izdati “nov časopis koj će donosit ne samo zabavu nego i nauku”. Krajem svibnja 1842. biva oglašeno (od Danice utajeno!) da je izašla i knjiga prvoga hrvatskog “svegranog” časopisa, a u sve tri prve knjige poimenice su ova trojica navedeni kao “izdavaatelji”. Na naslovnici IV. knjige – objavljena iste godine nakon treće, a pet nakon pokretanja Kola – prvi put otisnuto je ime Matice ilirske kao izdavatelja. U svima Vraz kao urednik. Kako je Matica ilirska još uvijek samo glavnica u Ilirskoj čitaonici, a Čitaonica kao društvo nije potvrđena, da se izbjegne nejasna pravna situacija između Kola i Matice, u sljedećim svescima izostavljeno je ime izdavača. Na relaciji Matica-Vraz izbijaju nesporazumi; tako Odbor za Kolo, kojeg Vraz kao urednik nije bio član, odbija Vrazov predgovor IV. knjizi. Nalog uredniku da svaka tri mjeseca izdaje po jednu knjigu Kola završio je kažnjavanjem urednika Vraza obustavljanjem plaće. Kada je sredinom 1850. obustavljen rad Narodne čitaonice i Matica prestala biti samo glavnicom,

Matica 1851. postaje društvo, slijednik društva Čitaonice zagrebačke. Tvorac Kola napokon je uspio u njemu objaviti jedan svoj predgovor – zapravo zaglavak VII. knjizi kojom je osnivač i urednik Kola zaključio svojih sedam knjiga; od 24. svibnja 1852. Vraz više nije među živima.

No, i dio gradiva za VIII. knjigu Kola bio je već priredio Vraz, ali tada počinje nova priča u središtu koje je neuspješno traganje za Vrazovim nasljednikom. U igru prvi ulazi A. T. Brlić koji uređuje VIII. knjigu čiji je izlazak oglašen četiri mjeseca nakon posljednjeg Vrazova sveska. Brlićeva knjiga bila je međutim cenzurirana, o čemu će se tek sto godina poslije pisati (A. Barac), međutim bez saznanja i izvora (Brlićev *Dnevnik*).

U VIII. knjigu Brlić je, naime, pod pseudonimom Kazimir K. uvrstio i članke *Kratka uspomena godine 1818. i 1849. i Slavjanstvo i Niemština*, ali za već otisnuto Kolo nije htjela Matica preuzeti odgovornost, pa je Brlić priredio zasebne otiske, a vlasti su uništile i Kolo i separate – osim nekoliko primjeraka. No, ni danas se ne zna ni za jedan eventualno očuvan, makar i neuvezan otisak VIII. knjige Kola s inkriminiranim Brlićevim člancima.

Deveta knjiga teško se rađala: i uz ponovljene pozive i obećani honorar Matica nije dobila priloga od hrvatskih autora. Agonija Kola samo pokazuje koliko je Kolu i hrvatskoj književnosti značio Vrazov entuzijazam. Brlićevim odstupanjem s tajničkoga mjesta u Matici ilirskoj (studen 1851.), raspravlja se treba li Kolu posebnoga urednika. Prošla su više od tri mjeseca, a da Matica nije mogla izdati novu knjigu. Kada napokon Matica shvaća da časopisa nema bez urednika, odlučuje ga tražiti. Prva ponuda adresirana je prosinca 1851. na Maksu Pricu, i to pod uvjetima koje, izgleda, Prica nije mogao prihvatiti. Potom je Dimitrija Demeter javio “da je pripravan primiti uredništvo Kola”, ali pod svojim uvjetima – u prvom redu da ne bude dužan časopisu “dati strogo znanstveni pravac”, ali i da Matica napokon pribavi dopuštenje za izdavanje časopisa. Kad Kolo očito već zamire, done-sena je prvi put takva odluka, ali je i Demeterov pokušaj obnove

izdavanje Kola propao. Ubrzo Kukuljević predloži Mirka Bogovića; ravnateljstvo ga prvo odbija s obrazloženjem da se troškom Matice već izdaje Dubrovnik, a kad ovaj navede da će svoje pravo na Kolo pokriti vlastitim novcem, Matica je pristala. I nakon petnaest mjeseci čekanja pojavila se IX. knjiga Kola urednika i nakladnika Mirka Bogovića, koji kratko nakon objave o izlasku te knjige biva zatvoren, i to kao bivši urednik Nevena. Bio je to kraj prvoga tečaja po svemu zapravo – kako je to isticao Branko Vodnik – “Kola Vrazova”.

Martinčić u osobnoj karti Kola upozorava: “Neki podaci nisu točni: glede izlaska III., VI., VII. knjige”. Katalog Nacionalne i sveučilišne biblioteke bilježi: “Knjiga 1/1842., 2/1842., 3/1843-, 4/1847., 5/1847., 6/1847., 7/1850., 8/1851., 9/1853”.

Martinčić u maniri pravoga filološkog detektiva otkriva:

- Redakcija je pak III. knjige bila zaključena ne u prosincu 1842., nego u prosincu 1843; na unutarnjim stranicama korica uputili su ‘izdavaoci’ uvodnu, oglasnu bilješku “P. n. gospodi štiocem Kola potpisanu dana 25. prosinca 1843.”. Na kraju, o godini izlaska III. knjige govori i kraj knjige; na vanjskoj strani korica otisnut je podatak o tiskaru koji izravno opovrgava podatak s naslovne stranice: “U Zagrebu. /K. p. h. s. d. tiskarnica Dra Ljudevita Gaja. /1844/.” Književni oglas kojim se javlja ‘da je III. knjiga Kola jedared poslije mnogih zaprekah izašla’ potpisan je 2. veljače 1844. Ali ni tada, zapravo, knjiga još nije izišla...

Već, zaključit će autor, “III. knjiga Kola izišla je 1844. godine: a ako se za nju i navodi kao godina izdanja 1843., valja to protumačiti samo kao uobičajeni bibliografski podatak s naslovne stranice”. Još dvaput antidatiraju se Kolove godine izlaženja: “Knjiga VI. nije izišla 1847. nego 1848., a na naslovnoj stranici VII. knjige otisnuta je 1850., iako je izišla 1851. godine.”

Dakle, s prvim hrvatskim časopisom započeo je i proces “kronične antidatacije izlaženja hrvatskih časopisa” koji u naše vrijeme zapravo nikoga više i ne čudi, pa valjda zato nijednom uredniku ne pada na pamet da u identifikacijsku kartu svoga periodika upiše i datum kada je zaključena redakcija broja (čitaj: više-

broja, dakle, sveska!), a pogotovo kada je otisnut. Pola stoljeća nakon Kola teško je zamisliti broj istraživača tipa Martinčićeva koji bi raskrinkali lažnu periodičnost naše periodike. A da to nije tek puko cjepidlačenje, Martinčić dokazuje pomoću tek nekih posljedica antidatacije Kola. Pita se, naime, ne bismo li početak hrvatske književne kritike (Vukotinovićeve *Tri stvari knjiženstva* iz II. knjige) ovim otkrićem morali pomaknuti 1843. na 1844., ne bismo li – istom logikom – zapravo 1994., a ne 1993. trebali obilježiti veliku obljetnicu objavljivanje Vinodolskog zakonika?

Nakladnik pretiska Kola, zagrebački Erasmus, već si je “debijem” privrijedio respektabilno mjesto.* Okupivši suradnike koji znaju što je knjiga i kako se od kulture može praviti i dobar posao, daju nam dovoljno razlog da vjerujemo kako je ovo samo početak. A što se Kola tiče, neće biti naodmet prizvati jednu rečenicu Igora Mandića kojom je prije gotovo četvrt stoljeća popratio pretisak Gajeve Danice: “... bilo bi žalosno kad bi ostala samo ukras na gizdavim policama biblioteka u kućama i vikendicama skorojevića”.

* Iza svega je stajao agilni, na žalost, rano preminuli publicist Srećko Lipovčan (1942. – 2009.). Krajem devedesetih, kada sam počeo s radom na svome projektu, pozvao me da mu pomognem u pripremanju reprinted časopisa Neven (1852. – 1858.). Napisao sam mu oko dvije kartice obrazloženja kao prilog traženju novčane potpore pri ministarstvima, pregledao sačuvane primjerke u NSK Zagreb i zaključio da su neki bolji u mojoj fakultetskoj knjižnici, pa čekali. Nakon nekoliko godina rekao mi je da potpora nije dovoljna, ali da ne odustaje. I danas mi je žao što nije uspio barem još Neven objaviti. Bio bi to dobar niz glavnih preporodnih časopisa: Danica, Kolo, Zora dalmatinska i Neven!

NEVEN
(1852. – 1858.)

1.

Glavnu ulogu u stvaranju i promicanju postilirske, tzv. *novije hrvatske književnosti* imala je u prvo vrijeme periodika – novine, časopisi i godišnjaci. Pisci ilirizma okupljali su se prvo oko “Danice”(1835. – 1849.), potom oko “Kola” (1842. – 1853.) i almanaha “Iskre” (1844.; 1846.), odnosno “Zore Dalmatinske” (1844. – 1849.). Ma koliko pojava almanaha “Dubrovnik” (1849. – 1851.; 1867.) i za književnost bila korisna, u pauzi između VI. i VII. knjige “Kola” (od 1847. do 1850.) a nakon “Danice” hrvatska je književnost od kraja 1849. do 1850. ostala praktično bez svojega periodičkog glasila.

Po uzoru na češki beletristički tjednik “Lumir” (Prag, 1851.) Matica ilirska pokrenula je “zabavni i poučni list” “Neven” u Zagrebu 1. siječnja 1852. Izlazio je u obliku revije jedanput nedjeljno, a uredništvo je povjereno uglednome pjesniku i nesuđenom osnivaču “Domobrana” Mirku Bogoviću.¹ U programskom

¹ “Dne 10. augusta 1851. razloži podpredsjednik Ivan Kukuljević potrebu beletrističkoga lista. Takav list budit će mladež, da počne i sama književno raditi. Valja da stvaramo mladji naraštaj. Potreba je takova lista i našim ženama, koje ne imaju i na svojem jeziku lijepe knjige hvataju za tudjinskom na veliku štetu naše narodne stvari. [...] Podpredsjednik ima se pobrinuti za urednika. Kukuljević najprije zadje u pogodbu s drom. Dimitrijom Demetrom, koji i proglas napisa, a odbor ga odobri. Ali se opet s njime razbije i prihvati povoljnije pogodbe Mirka Bogovića. On će se ‘Nevenu’ podpisati za urednika, dok list bude izlazio, uz

članku *Naša književnost u najnovije doba* Bogović je književnost definirao kao “míriilo moralne valjanosti narodah” te, u skladu s tim, i kao sredstvo “prosvíte i blagostanja”, a čemu trenutno smetaju opći nemar za knjigu i nesloga naših književnika.

Iduće 1853. uredništvo časopisa preuzeo je te ga uređivao pola godine književnik Ivan Perkovac, a drugu polovicu Vojko Sabljjić; neke brojeve koje je Sabljjić potpisao zapravo je uredio Ante Starčević.

Treće godišite preuzeo je Josip Praus, a pod njegovom redakturom “Neven” će izlaziti i 1855. bez bitnijih promjena, dok 1856. postaje međutim mjesečnik, mijenja format u veći, a 1857. prelazi u tromjesečnik. Godine 1858. “Neven” od Matice ilirske preuzima riječka Narodna čitaonica te kao “zabavan, poučan i znanstven list”, i to ponovo tjednik, sada uređuju Josip Vranjicani Dobrinović i Vinko Pacel.² Zadnji broj “Nevena” datiran je 25. prosinca 1858.

godišnjih 400 for.; od istoga dobitka dobije 25% za svoju nagradu a 25% za nagradu pisaca. List će imati isto beletristički pravac, najprije pjesme i pripovijesti, onda književnosti i umjetnost i nauku, zatim domaće i slavjanske vijesti, druge različite vijesti, napokon smjesice.” (*Matica hrvatska...*, str. 26)

U početku je “Neven” imao dovoljno pretplatnika (700) da se mogao sam uzdržavati, pa je već od 3. broja u impresumu stajalo da izlazi ne više “troškom” već “posredovanjem Matice ilirske”.

² “Neven” je tako postao i prvi znanstveni časopis, barem deklarativno. Da je Matica imala u vidu stvaranje i znanstvenoga, a ne samo beletrističkoga časopisa, vidi se po izjavi potpredsjednika Matice ilirske I. Kukuljevića na glavnoj skupštini 24. travnja 1852. kada je najavio da će urednik “Kola” biti Makso Prica, a “Kolo” da će biti “od sada strogo znanstveni časopis”, dok je nesuđeni urednik kanio takvo “Kolo” pretvoriti u “organ znanstveni učevni čitavoga južnog Slavenstva” (*Usp. Matica hrvatska...*, str. 27!). A kada je Matica ilirska krajem 1852. prepustila “Kolo” M. Bogoviću, na kojim se upravo vodio sudski postupak zbog objavljivanja Filipovićeve pjesme, Bogović je u ovaj časopis uveo popularne znanstvene članke iz prirodoslovlja.

2.

Uredniku Mirku Bogoviću glavni je cilj bio da okupi što više suradnika, da mu “Neven” bude na što većoj razini te da potiče na otpor protiv apsolutizma. Ujedno je i sam ispunjavao mnoge “Nevenove” stranice vlastitim raznovrsnim prilozima. U “Nevenu” se formirao kao jedan od vodećih pisaca pedesetih godina, od “Nevena” je uspio stvoriti pravu književnu tribinu putem koje je mlada preporodna književnost uspješno prebrodila jednu od svojih prvih ozbiljnih kriza. Njegov je “Neven” “uopće najbolje godište toga časopisa” kojemu će kvalitetom – barem kad se radi o prozi, najbliže biti “Nevenovo” četvrto godište 1855.³

Nakon Bogovićeve uhićenja, kako svjedoči Tkalčević, nitko se nije želio prihvatiti “Nevenova” urednikovanja, a kada napokon Perkovac pristane, na tome mjestu biva prekratko da bi uspio razviti neku vlastitu koncepciju. Što se Sabljica tiče, isti izvor tvrdi da je on i tako “samo figurant”.⁴ Na Sabljicevo upozorenje da će “Neven” propasti “jer nema rukopisa”, reagirao je Ante Starčević koji ga je preuzeo te kroz tri mjeseca, kako sam kaže, “napunjavao prilozima” – posebice podlistak *Tobolac*.⁵

Tek Josip Praus, inače novinar koji je urednikom “Nevena” postao putem Matičina natječaja i iza kojega je bogato iskustvo, istina anonimnoga, ali za hrvatsku javnost korisnoga uređivanja

³ Antun Barac, *Hrvatska književnost pedesetih i šezdesetih godina*, Zagreb, 1952, str. 35

⁴ U pismo M. Mesiću 1853. A. V. Tkalčević, koji je s Vjekoslavom Golubom trebao nakon Perkovca preuzeti “Neven”, ovako piše: “Jest, ali imena neće nitko da daje, jer se boji apsa, te ti najposlije s težkom mukom nadosmo Vojka Sabljica, Gajeva urednika. U naše društvo stupi Šulek, Torbar, Žana (Jurković) a i Tebe izabراسmo hoćeš nećeš. Sabljic je samo figurant.” (*Matica hrvatska*, Spomenknjiga, Zagreb, 1892, 30)

⁵ O tome Starčević govori u svojem *Izjavljenju* u “Nevenovu” *Književnom prilogu* od 13. srpnja 1854.

njemačke “Lune”⁶ odlučio se na reformu ovoga časopisa, odnosno razdijeliti ga na poučni i zabavni dio; prvi bi izlazio tromjesečno pod imenom “Kola” kao njegov nastavak, a drugi svršetkom godine u “zabavniku” pod naslovom “Neven”. Međutim, do takve “Nevenove” reforme nije došlo, već on postaje tek tromjesečnik u nešto povećanu formatu, gotovo iste koncepcije i s istim ciljem, naime, da okupi što više suradnika te sačuva ionako sve malo-brojnije čitateljstvo.⁷

Riječki urednik Vinko Pacel vratio je “Neven” na stari format, a što se sadržaja tiče pojačao je filološke priloge, dok su umjetnički ostali ispod razine najboljih “Nevenovih” godina.⁸

3.

Na ukupno 4408 stranica 262 “Nevenova” broja i 6 priloga objavljeno je oko 2000 većinom potpisanih, odnosno priloga pod pseudonimima i šiframa. Glavni prilozi objavljuvani su u prvome, osnovnome i najopsežnijem dijelu časopisa, ostali u više ili manje

⁶ Usp. Ljerka Sekulić, *Njemačka “Luna” u kulturnom životu Hrvatske*, Zagreb, 1968, str. 14-15!

⁷ Usp. *Matica hrvatska*. Spomen-knjiga, Zagreb, 1892, str. 31!

⁸ “U historijama naše književnosti prikazuje se riječko razdoblje ‘Nevena’ kao njegovo najgore razdoblje. Nijedan urednik nije doživio toliko napada na sebe koliko Vinko Pacel [...] Ogorčenje protiv Pacela, u prvom redu radi filoloških pitanja, bilo je toliko, da je ‘Neven’ izgubio većinu svojih zagrebačkih suradnika [...] Dvije se stvari naročito nisu sviđale onima koji su navaljivali na ‘Neven’, jezik koji je propagirao Pacel, i način kako su se u listu kritizovala književna djela.” (Antun Barac, *Neven u 1858*. “Naša sloga”, Zagreb, br. 5, 1930, str. 732) Međutim, F. Rački neposredno po “Nevenovu” prestanku ovako je govorio o njemu, “Ja sam svaki broj ‘Nevena’ marljivo čitao te mogu ispovjediti da u njem nadoh narodan jezik čistiji no igdje – da se prof. Pacel mnogo trudijaše oko njegova sadržaja i jezika – da mu bijaše u ovom tečaju mnogo lijepih članak s kojih bi se mogao sravniti s mnogimi beletrističkim listovi inostranih jezika itd.” (Franjo Rački, *Naša književnost*, 1867, u: PSHK, knj. 33, str. 48).

stalnim i različito imenovanim rubrikama (*Tobolac, Feuilleton, Vjestnik...*). Iako se ne radi o izrazito književnome periodiku, većina osnovnih priloga iz područja su književnosti.

Relativno je najzastupljenija lirika. Prve godine među pjesnicima već su poznata imena ilirizma poput Ljudevita Vukotinovića, Petra Preradovića i Ivana Trnskoga, potom Matija Ban, Ivan Filipović, Mijat Stojanović, Janko Tombor, Vladimir Nikolić, Mate Baštijan i drugi. Uz njih te Dragojlu Jarnević 1854. pridružilo se još poneko ime među kojima se ubrzo izdvojio Luka Botić. Pjesnički prilozi 1855. u svakome pogledu su u padu, a zapaženo mjesto ima Kukuljevićev izbor iz staroga hrvatskog pjesništva. Uz brojne narodne pjesme i zagonetke ponovo 1856. pjesmama surađuju Bogović i Trnski te poneki srpski autori (npr. J. Jovanović). Sljedeće godine nastavljena je Kukuljevićeva *Anthologija iliti cviet starog pjesništva hrvatskog* iz “Nevena” od 1855. U riječkome “Nevenu” uz neka spomenuta, stihovima surađuju određena manje znana imena (npr. Nikola Borojević, Franjo Turić, Medo Pucić, Stjepan Lopašić, Gjuro Rajković, Jovan Sundečić i dr.).

U formalnome pogledu značajan je broj soneta, po ugođaju dominiraju domoljubne te ljubavne teme sasvim u preporodnome duhu. Jedna takva, Filipovićevo pjesma *Domorodna utiha*, bila je i zabranjena, dok su njezin autor i urednik Bogović osuđeni na zatvorsku kaznu.⁹ Za razliku od proze, koja pokazuje značajke

⁹ Dotični, 38. broj “Nevena” od 16. rujna 1852. policija je zaplijenila, a Državno odvjetništvo, u kojemu je državni tužilac bio Ivan Mažuranić, podiglo je tužbu protiv Filipovića i Bogovića. Na Zemaljskom sudu oni su bili oslobođeni, ali ih je vrhovni sud u Beču osudio na šest mjeseci zatvora. Do presude Bogović je priredio IX. knjigu “Kola”, a u zatvoru u kojemu je bio od 2. VIII. 1853. do 2. II. 1854. napisao je dramu *Stjepan, posljednji kralj bosanski* i novele *Vidov-dan na Lobor-gradu* i *Slava i ljubav*. Bogović je inače smatrao kako mu je kazna bila izrečena zapravo zbog objave programa za “Domobran”. (Usp. Ivan Martinčić, *Knjiga o “kolu”*, Zagreb, 1993, str. 262!).

Problema je međutim imao i Trnski, i to zbog svoje pjesme *To bi lěpo, krasno bilo* objavljene u 12. broju “Nevena” 1853. Vojne su mu vlasti prigovorile zbog

protorealizma, pjesništvo i nadalje čuva sve ključne značajke poetike romantizma.

Stvarni procvat u “Nevenu” doživljava proza. Isprva novelama surađuju Mirko Bogović, Ivan Filipović, Mijat Stojanović, Matija Ban, Dragojla Jarnević, a pojavili su se i mladi i daroviti Janko Tombor i danas za književnu povijest sasvim zaboravljeni Vilim Švarc.

Nedostatak izvornih priloga 1853. Stojanović namiruje adaptiranjem Gundulića, odnosno narodne pjesme u prozu. No, zato je plodna 1854. u kojoj biva objavljen i početak nesuđenoga prvog romana, Nemčićev *Udes ljudski*, a pravi književni događaj bila je pojava Botičeve stihovane proze *Pobratimstvo*, ubrzo i *Dilber Hasana* što je navelo “Nevenova” urednika da Botića odmah svrsta među “ponajbolje naše pìsnike”. Iako slabija po izvornim novelističkim priložima, zbog Veberove *Zagrebkinje* i *Avelina Bakranina ljuveznih zgoda*, kao “predstavnik onoga stila koji možemo zvati zaista nerazvijenim realizmom (ili protorealizmom)”¹⁰, ali i zbog Jurkovićeva *Pavla Čuturića* kao “prve humorističke pripovijetke naše književnosti”¹¹ “Nevenova” 1855. godina poprima posebnu važnost. Slabija je produkcija 1856., najslabija 1857., dok je riječko izdanje nešto solidnije zbog angažmana starih suradnika (I. Okrugić, F. Filipović, D. Jarnević, M. Bogović). Narodna je proza svih godina uglavnom uredno zastupljena.

Glavnina “Nevenovih” novela i pripovijetki povijesnoga su karaktera i bit će “preteče povijesnog romana u hrvatskoj knji-

jugoslavenske propagande, te da se ogriješio o vojne propise prema kojima je morao kao časnik (administrativni natporučnik I. banske krajiške pukovnije) tražiti dozvolu za objavljivanje; kažnjen je “ozbiljnim ukorom”. (Vidi, Antun Barac, *Iz historije “Nevena”*. Jedna afera Ivana Trnskog. “Obzor”, Zagreb, 1. svibnja 1923, str. 1-2!)

¹⁰ Aleksandar Flaker, *Književne poredbe*, Zagreb, 1968, str. 82

¹¹ Nikola Andrić, *Pod apsolutizmom*, Zagreb, 1906, str. 35

ževnosti”¹² U tome smislu “Neven” je odigrao ključnu ulogu u “afirmaciji umjetničke proze”.¹³

Što se drame tiče, i tu su Nemčić i Bogović u prvome planu. Nemčić svojom osebujnom “veselom igrom” *Kvas bez kruha ili tko će biti veliki sudac* (1854.) kao prvom komedijom u novijoj hrvatskoj književnosti, a Bogović, prvo kao onaj tko je zaslužan za objavljivanje Nemčićeve komedije, a potom i sâm kao autor svojedobno nenagrađene romantičke drame *Frankopan* (1856.); njome kao i ostalim dvjema svojim povijesnim dramama Bogović je “rječitije od svojih prethodnika izrekao neslaganje s onovremenim političkim stanjem”.¹⁴

Otpočetak oskudijevaju i u suradnicima i priložima, “Neven” je donosio prijevode – u prvome redu slavenskih pisaca (Puškin, Krilov, Kraszewski, Gogolj, Ljermontov, Czajkowski, Prešern i dr.). Pokraj više anonimnih prijevodnih priloga te narodnih pripovjedaka, među prijevodima našli su se Homerova *Odiseja* i Vergilijeva *Eneida*, Anakreontove “začinke” i Plutarhove “iskrice”, Fedrove, Krilovljeve i Lessingove basne, *Slovo o puku Igorovu*, *Kraljodvorski rukopis* itd. Gogoljev *Taras Buljba* 1855., a potom i *Starosvjetski pomješčiki ili život starih ruskih vlastela* 1856. bili su prvi prijevodi Gogolja na hrvatski (preveo Nikola Begović), koji su se folklornom tematikom te “pučkim i zabavnim šarenilom [...] bezotporno uklopili u tokove tadašnjega našeg književnog stvaralaštva” (J. Badalić, 223-224). Bulwer i Zschokke kao izbor iz njemačke, a Chateaubriand, Berangér i George Sand iz francuske književnosti na svoj način upućuju ne samo na razumljivi otpor prema njemačkoj književnosti, već i na sve očitiji frankofilski stav hrvatskih pisaca koji će naročito zagovarati Šenoa i

¹² Mirjana Sertić, *Stilske osobine hrvatskog historijskog romana*, u, *Hrvatska književnost prema evropskim književnostima*, zbornik (ur. A. Flaker i K. Pranjčić), Zagreb, 1970, str. 180

¹³ Krešimir Nemeć, *Povijest hrvatskog romana 19. stoljeća*, Zagreb, 1995, str. 55

¹⁴ Nikola Batušić, *Hrvatska drama od Demetra do Šenoa*, Zagreb, 1976, str. 111

njegov “Vienac”. Posebno je popraćena pojava popularnoga romana Harriet Beecher Stowe *Čiča Tomina koliba* (1852.), čije je dijelove 1853. prenio i “Neven” u prijevodu I. Filipovića. Među prevoditeljima nalazili su se najčešće Ivan Trnski, Janko Jurković, Vladislav Vežić i novosadski suradnik Gjuro Rajković, brojne krakowiake preveo je M. Bogović, Anakreonta A. Starčević, Saphira V. Pacel, Homera M. O. Pucić, Petöfija J. Jovanović itd.

Naročitu pažnju “Neven” je – kao uostalom i njegovi prethodnici – posvećivao putopisnome štivu. Tako je 1852. u nekoliko nastavaka objavio drugi dio Nemčićevih *Putositnica* žaleći što je smrt prekinula ovo zapravo nedovršeno djelo, a 1858. Veber je započeo svoje *Listove o Italiji (Dopisi o Italiji)*. Putopise su ovdje objavljivali uglavnom I. Kukuljević Sakcinski, Stjepan Ilić Oriovčanin, Mijat Stojanović te Ljudevit Vukotinović, A. Starčević, Janko Jurković i još poneki, a na “Nevenovim” stranicama pojavio se i prvi domaći putopis o stranim krajevima *Putovanje iz Evrope okol Amerike...* Tome Skalice Brodjanina (1855. – 1856.). Svoje stranice “Neven” je popunjavao i priložima stranih, uglavnom, manje poznatih putopisaca (Hammer, Tomek, Valent, Chendkovski, Pezzel...), naročito u doba Prausova urednikovanja.

Sustavan rad na biografiji u Hrvatskoj u 19. st. u skladu je s općim pozitivističkim trendom, ali i domaćim domoljubnim težnjama nacionalnoga preporoda. Tome se pridružio i “Neven” koji je za to imao i posebnu rubriku (*Kratki životopisi*). U prvome broju Kukuljević piše biografiju *Katarine, kraljice bosanske*, a I. A. Brlić Jana Kollára, potom i Mickiewicza, dok isti autor 1856. objavljuje *Životopis slavni muževah porodice Bakač-Erdödianske*, a Rački 1857. *Životopis Tome Arcidjakona Spljetskoga* itd. Svoje su biografije u “Nevenu” dobili V. Vodnik, F. Miklošić, Njegoš, Kopitar, Puškin, Kačić itd. – uglavnom, kako se to otpočetka najavljivalo – “znameniti slavjanski ljudi”. Po broju biografskih, ponajviše kompilacijskih priloga isticao se “Nevenov” inače svestrani požeški suradnik Milan Bubanović Dimitrev.

Što se kritike tiče, središnje mjesto zauzima Veberov sud Banove *Mejrim* 1852. koji je naša historiografija već ocijenila kao “prvu opširnu književnu analizu u Hrvatskoj” (Barac, 115), a u povodu koje se bila razvila polemika između autora i njegovih kritičara. Kritičke prikaze u “Nevenu” objavljivali su i Kukuljević, Stojanović i Pacel te danas sasvim nepoznati autori u Pacelovoj redakciji 1858. kada je postojala i posebna kritička rubrika (*Knjižgopis*). Među malobrojnima isticao se u književnoj povijesti danas sasvim nepoznati M. Dubravčić¹⁵ koji je Kazalijevu *Zlatku* ocijenio kao “djelo velike pjesničke vrijednosti”. I on kao i prikazivač drugoga izdanja Mažuranićeva *Smail-age*, unatoč popularnosti, pokazuju rezerve prema narodnim pjesmama i njihovim književnim vrijednostima, a Freudreichovi *Graničari* i *Crna kraljica* zbog previše fantastičnosti, ludog slučaja i čarolija nisu put kojim bi naše drama smjela ići, itd.

U prvoj “Nevenovoj” godini izišlo je i nekoliko značajnih članaka – u prvome redu samoga urednika, Mirka Bogovića (*Naša književnost u najnovije doba; Nešto o ilirskoj umjetnosti; Naše narodno kazalište...*), potom *Kratko krasoslovje* Ivana Macuna kao “prva estetička rasprava na hrvatskome”¹⁶ i “prvi hrvatski teorijski spis o romanu”¹⁷ te *Poslanica pobratimu* u kojoj je “najbolje formulirana filozofska podloga Starčevićeve ideologije”.¹⁸ Od ostalih priloga izdvaja se Tkalčevićev članak o Gunduliću i

¹⁵ “Najizrazitiji kritički talent u riječkom ‘Nevenu’ bez sumnje je neki M. Dubravčić. Njegovo se ime poslije već ne susreće u književnosti, ali je on svakako u ono doba imao o literaturi vrlo izrazite poglede. U svojim ‘Književnim pretresima’ ističe on potrebu stroge i objektivne kritike [...] Pogledi što ih taj M. Dubravčić iznosi već 1858. o književnosti, takvi su da bi čovjek mogao posumnjati da su preuzeti od Crocea, kad ne bi bili napisani davno prije Crocea...” (Barac, *Neven u 1858...*, str. 735).

¹⁶ Zlatko Posavac, *Estetički temelji poetike Ivana Macuna*. “Republika”, br. 10, Zagreb, 1970, str. 540

¹⁷ Nemeč, str. 61

¹⁸ Mirjana Gross, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb, 1973, str. 31

njegova popularno pisana filološka rasprava *Ustroj našeg jezika* koja je “samo naoko lingvistička, a u osnovi joj je svrha bila da pokaže, kako hrvatski jezik svojim izražajnim sposobnostima nadvisuje sve europske jezike, pa i njemački”.¹⁹ Nadalje, Kukuljevićev prilog o *Pjesništvu hrvatskog srednjega vieka, Kratak pregled stare literature hrvatske* Antuna Mažuranića te Jurkovićev esej o kazalištu i o jeziku u kojima se obara na diletantizam u hrvatskoj književnosti te – deset godina prije Šenoe – upozorava na stvarnost kao najbolji izvor književnog stvaranja. Osim članka o povijesti, životu i običajima Hrvata i drugih naroda kao i onih iz prirodnih znanosti (npr. kemije), “Neven” je pratio i pisanje ostale domaće i strane srodne periodike kao i odjeke pojedinih vlastitih priloga (rubrike *Vjestnik*, odnosno *Književni vjestnik* ili *Odgovori uredništva*).

U doba “Nevenova” izlaženja započele su polemike između nekih srpskih i hrvatskih pisaca i političara. Dio tih polemika prenio se i u “Neven”, npr. Šulekov pomirujući članak *Srbi i Hrvati* 1856. Iako su neki autori, hoteći izbjeći neugodnosti, radije upotrebljavali zamjenicu “naš” označujući i time Hrvate i Srbe, “Neven” pokazuje da postupno zaživljava hrvatsko ime. No, koliko je politička stvarnost bila komplicirana, pokazuje sudbina prvoga “Nevenova” urednika, koji je na kraju postao unionist (mađžaron), da ga i Preradović u jednome svome sonetu naziva izdajicom!

Što se suradnika tiče – usprkos općem strahu od svakoga javnog angažmana, “Neven” je uspio okupiti sva značajnija hrvatska pera – kako starije (Trnski, Preradović, Kukuljević), tako i mlađe pisce (D. Jarnevićeva, I. Filipović, Stojanović, Starčević, Tkalčević, Tombor, Nikolić). U Prausovu “Nevenu” surađivali su ugledni pisci iz doba neoapsolutizma: Tombor, Jarnevićeva, Bogović, Stojanović, Tkalčević, F. Filipović, Botić, Bubanović, Okrugić...

¹⁹ Barac, *Književnost...*, str. 37

Pacel je također uspio okupiti neke ugledne pisce te angažirati i nove kao i znatan broj Srba (Atanacković, Ban, Rajković, Zmaj Jovanović i dr.).

4.

Bez obzira na stvarne razloge “Nevenove” propasti, riječki su pisci odmah pokrenuli novi časopis – “Jadransku vilu”²⁰, a u Zagrebu stari ilirac Vukotinović almanah “Leptir” (1859. – 1861.). Nakon samo prvoga broja (1859.), “Vila” se ugasila, pa “Leptir” ispunjava prazninu do pojave novoga književnog glasila – “Naše gore lista”. U njemu su surađivali i stariji pisci poznati iz “Nevena”, no književni je život sada prešao na novu generaciju koja se protivi svakome obliku nastavka ilirizma; riječ je o generaciji u kojoj će ključno mjesto pripasti Augustu Šenoi i njegovu “Vencu”.

Dotad, usprkos apsolutizmu, “Neven” je uspio ne samo održati književni život pedesetih godina, već ga potaknuti tako da je u mnogome dopunio dotadašnju žanrovsku sliku pomlađene nacionalne književnosti. Tiče se to u prvome redu proze i drame, dok je lirika u odnosu na prvo razdoblje preporodne književnosti u očitoj stagnaciji. Žanrovsko usustavljanje hrvatske književnosti sredinom prošloga stoljeća, kako to pokazuje “Neven”, u sjeni je, međutim, još uvijek glavnoga kulturološkoga, a s obzirom na društvene okolnosti, i političkog problema. To je jezik i njegova standardizacija čija su načelna rješenja već postavili ilirci, no konačno će još pričekati, a put do njege vodi kroz filološke borbe,

²⁰ Tako navodi Barac u svojem pregledu hrvatske književnosti pedesetih i šezdesetih godina (Zagreb, 1962). U knjizi *Teme novije hrvatske književnosti* (Zagreb, 2001, str. 248) napominjem kako tada nisam imao potvrdu ovoga Barčeva navoda, jer nisam uspio pronaći “Jadranske vile”. To mi se tek nedavno posrećilo, i to sasvim slučajno, u Školskome muzeju u Zagrebu, uz pomoć gospođe M. Batinić, kojoj ovom prigodom srdačno zahvaljujem!

između ostaloga, i preko “Nevenovih” stranica. Napokon, svojim profilom “Neven” nije samo odražavao sliku stvarnoga stanja u nacionalnoj kulturi, već i projicirao njezine potrebe; koje i kakve su to potrebe, pokazat će periodika šezdesetih godina.

BOSANSKI PRIJATELJ
(1850. – 1851.; 1861.; 1870.)

1.

Da je Bosna u ilirskome programu zauzimala značajno mjesto vidi se po tome što se spominje u najranijim preporodnim dokumentima poput Draškovićeve *Disertacije* 1832. i svih osam verzija Gajeve budnice *Horvatov sloga i zjedinjenje*, odnosno *Još Hrvatska ni propala* a koja je s napjevom nastala 1832/33. dok je Gaj još tražio ideološki okvir za svoj preporodni program. Polazeći s pozicije teritorijalne cjelokupnosti hrvatskih zemalja, hrvatski politički program već je tada jasno izražavao pravo Hrvatske na “Bosnu i Tursku Hrvatsku i Hercegovinu” koja će se “s vremenom”, kako je to isticao grof Drašković, moći vratiti “u njedra naša”.

Zanimanje za Bosnu naročito je poraslo nakon 1840-43. kada ilirski pokret prelazi na političko područje te se preporoditelji prema “Turskoj Hrvatskoj” počnu otvoreno odnositi kao prema hrvatskome povijesnom i političkom prostoru. Zato prate zbivanja u susjednoj pokrajini te se nastoje s njome što bolje upoznati. Potičući to zanimanje, Gajeve *Novine* i *Danica* naglašavaju važnost ilirskoga utjecaja na ovu pokrajinu, a o geografski i etnički bliskoj zemlji naročito se u Hrvatskoj mnogo doznaje iz Mažuranićeva putopisa *Pogled u Bosnu* (1842.); riječ je zapravo o izvješću s tajnoga političkog zadatka koji je imao svrhu izvidjeti prilike te procijeniti izgleda za oslobađanja ove “ilirске krajine” koju su potresali sve ozbiljniji protu-turski ustanci. Nakon vojnih

uspjeha bana Jelačića 1848. među preporoditeljima je vladalo uvjerenje da se rat može usmjeriti i južno od Save te da je i muslimanski puk voljan bez otpora pripojiti se Hrvatskoj.¹

Među onima koji su se s druge strane Une tome nadali bili su i fra Grgo Martić, “Ilir iz Hercegovine”, jedan od najrevnijih suradnika Gajeve *Danice*, te “Ilir iz Bosne”, fra Ivan Frano Jukić. Obojica su bili zagrebački studenti, poznavali su Gaja i ostale preporoditelje te surađivali u *Danici* i *Kolu*, obojica su pisali tipične ilirske budnice u kojima su se zalagali za slogu na “slavenskom jugu” i obojica su – poput većine svojih kolega u Hrvatskoj – književnu djelatnost smatrali patriotskom dužnošću.

Glavni medij kroz koji je integralistička koncepcija Gajeve preporodnog programa trebala djelovati bile su novine i časopisi: *Novine hrvatske, slavonske i dalmatinske*, odnosno *Novine ilirske*, te *Danica hrvatska, slavonska i dalmatinska*, odnosno *Danica ilirska*. U prvi plan integrativnih procesa izbilo je pitanje jedinstvenoga pravopisa, odnosno jedinstvenoga standardiziranoga jezika u svim oblicima komunikacije – od političke i prosvjetne do gospodarske i političke. Ilirski model preporodnoga programa s jedne je strane imao svrhu objediniti baštinu u politički i geografski inače nejedinstvenome nacionalnom prostoru, s druge ostaviti dojam politički bezopasne akcije. Za relativno kratko vrijeme hrvatski rascjepkani prostor medijski se povezao pa je nakon *Danice* i *Kola* u Zadru osnovan i treći, inače prvi pokrajinski časopis – *Zora Dalmatinska*, a po njezinome utrnuću 1849. u Dubrovniku će se pojaviti i četvrti – *Dubrovnik*.

Istodobno s *Dubrovnikom* mladoj Matici ilirskoj bio je ponuđen i prvi svezak *Bosanskog prijatelja*, prvoga hrvatskog časopisa u Bosni i ujedno prvoga koji se već svojim imenom žanrovski deklarira kao – *časopis*.²

¹ Usp. Petar Korunić: *Fra Grgo Martić i hrvatski nacionalni pokret* u zborniku *Fra Grgo Martić i njegovo doba*, Zagreb, 1996, str. 57-78!

² Na sjednici odbora Matičinoga Književnog odjela kojemu je predsjedavao Ivan Kukuljević 26. rujna 1851. raspravljalo se i o Jukićevoj molbi “da bi društvo

2.

Prvi svezak *Bosanskog prijatelja* – “časopisa saderžavajućega potrebite koristne i zabavne stvari” – urednika Ivana Frane Jukića Banjalučanina³ pojavio se u Zagrebu 1850. u nakladi Ljudevita Gaja u čijoj tiskari je tiskan u malome knjiškome formatu poput Vrazova *Kola*, i to na 141 dvojako paginiranoj stranici. Pod Horacijevim motom *Hoc opus, boe studium parvi propermus et ampli, / Si Patriae volemus, si nobis vivere cari*⁴ prvi je svezak posvećen biskupu “bosanskomu iliti djakovačkomu” Josipu Jurju Strossmayeru, a u “znak zahvalnosti od strane poniznoga sluga I. F. Jukića”, “savjetnika deržave bosanske”.

U predgovoru Jukić iznosi program svojega časopisa. On se temelji na činjenici da sada u Bosni, pod upravom sultana Abdula Medžida, odnosno Rešid-Alipaše, “kerstjani počeše slobodnie dihati”, da braća Bugari “u malo vriemena preko 50 učionich pučkih utemeljiše”, da već dvije godine imaju političke novine te da su se “sve gotovo deržave prostranog turskog carstva u Europi prenule [...] iz dubokog sna neznanja i nemarnosti, sama Bosna još sladko spava!” Istina, okolnosti su – posebice političke – ne-

matice izdavalo dielo njegovo ‘Bosanski priatelj’ o svom trošku, a njemu za trud od svakog svezka 100 iztisaka dalo”. Kako bilježe tadašnje *Narodne novine* u svojem broju od 14. listopada, “odlučeno je odpisati mu, da se u načelu prima njegova ponuda”, no prednost je ovaj put bila dana Banovu *Dubrovniku*. Kada se ista situacija ponovila za deset godina te Pucić ponudi *Dubrovnik*, a Kunić *Bosanski prijatelj*, prednost će dobiti Jukićev časopis. Usp. *Spomen- knjiga MH*, Zagreb, 1892, str. 35-36!

³ Ivan Frano Jukić rođen je u Banjoj Luci 8. srpnja 1818. školovao se u fojničkom franjevačkom samostanu, te u Zagrebu i Vesprenu (u Mađarskoj). Više je puta proputovao Bosnu, sakupljao narodne pjesme, osnivao škole i knjižnice te pripremao ustanak protiv Turaka, zbog čega je bio uhićen te progнан iz Bosne. Nakon Rima, Dubrovnika, Zagreba, Đakova i Trnave (Slovačka), teško bolestan, umro je u Beču 20. svibnja 1857.

⁴ *Ovo delo, najmiliji ovaj rad, malo požurimo i proširimo želimo li da nas domovina treba i da nam življenje bude milo.*

prilične, ali su nade uprte u “hrabroga Omerpašu” koji će ovaj put znati “skeršiti silu i nepravdu bosanskih jenjičarah”.

Jukić podsjeća da je prije deset godina s još nekoliko rodoljuba nastojao “zavesti jedno čitateljsko društvo, koje bi oko književnog i umnog napredovanja bosanskog puka brinulo se, i koje bi jedno povremeno dielo za naš puk izdavalo”, ali ih je spriječila domaća nesloga, a potom da nije bilo ni dopušteno, jer su u tom društvu jedni vidjeli zapadnu, a drugi istočnu propagandu. Što nije mogao tada učiniti, čini sada, te pred svoje domorodce Bošnjake stupa s *Bosanskim prijateljem*, koji će izlaziti godišnje u više svezaka bude li imao dovoljno pomoći. Njime želi “Bošnjake od sna nemarnosti probuditi, da se osvieste”.⁵

Predgovor je Jukić, “svetjenik reda A. O. F., učitelj i kapelan”, datirao u Varcaru (Mrkonjić Gradu) 12. svibnja 1850. Jukić je, dakle, tada bio u 32. godini života, a iza ovoga franjevca i zagrebačkog đaka, vatrenog ilirca i uvjerenog Bosanca, nije samo pokušaj osnivanja književnog društva, već i pokušaj narodnoga ustanka protiv Turaka, sklanjanje u Đakovo i Dubrovnik, pa sakupljački rad u Fojnici i suradnja u tadašnjim hrvatskim i srpskim listovima, potom zalaganje 1847. da osnuje tiskaru u Bosni, te napokon navedeno kapelanstvo u Varcaru gdje će doći do Jukićeva kobnog poznanstva s Omer-pašom.⁶

⁵ Pod imenom Bošnjak razumije Jukić: “sve Bošnjake u svoj Bosni, Hercegovini, Krajini, Posavini, Podrinju i Prekodrinju; mi smo svi Bošnjaci, ova ciepanja nas i jesu do ništa dotierala!”, ističe u članku o *Narodnim učionicama u Bosni* u svome časopisu 1850.

⁶ Jukić je za naumljeno društvo, koje je s radom trebalo započeti 1. siječnja 1848., bio izradio i pravila. Ono je trebalo izdavati godišnje po jednu knjigu koja bi se zvala *Pčela bosanska*, odnosno *Svietlogled bosanski* s književnim, umjetničkim i gospodarskim priložima. U jednome pismu od 27. siječnja 1850. on pak govori kako je “svakako namislio sad u pramalietje poslati na štampu knjigu ‘*Prijatelj bosanski*’”, koji bi trebao “izlaziti svake godine”. U svemu bi se agilni franjevac oslanjao na svoje snage te na Gajevu i Strossmayerovu pomoć. Usp. Todor Kruševac: *Periodika bosanska za turskog vremena (1850-1878)*. “Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine”, Sarajevo VII (1967), str. 108-110.

Petnaest priloga u prvom svesku Jukić je tematski razvrstao u dvanaest skupina. Prethodi im deseteračka budnica Ljubomira Hercegovca, odnosno fra Grge Martića, *Pribodnica*, koja u maniri dominantnoga budničarskoga hrvatskog pjesništva poziva “u kolo bratinsko” te ističe glavnu ideju programa, odnosno časopisa: *Svomu rodu oči otvoriti / Iz sna ga smertna probuditi*. Svi ostali prilozima su nepotpisani, osim što se još dvaput pojavljuje Martićevo ime uz njegove dvije pjesme u bloku junačkih narodnih pjesama. Svezak završava pregled sadržaja te dvije molbe: prva se odnosi na sabiranje i otkupljivanje starinskih stvari (novca, kamenja, pečata itd.) za budući *Bosanski Muzeum* da ovo “starinsko blago dodje u slavjanske ruke, koje neće s njime tergovati, već ga dobru obćenomu odrediti”, a druga na turske riječi “koje se po Bosni govore, u narodnim pjesmama i pripoviedkama nalaze”, a koje Jukić kani “u drugoj kojoj knjigi” “po abecedi izdati i ilirski istomačiti”.

Druga knjiga, odnosno svezak II. *Bosanskog prijatelja*, pojavio se s relativnim kašnjenjem, krajem 1851. ponovno u Zagrebu, u istoj Gajevoj tiskari, ali ne i o njegovom trošku, već Jukićevim – namirenim što od prodaje prvoga sveska, što od darova – među ostalima i Omer-pašinim kojemu je druga knjiga *Prijatelja* bila i posvećena. Ovaj put uvodnu pjesmu *Slavodobitnicu / svietlornu gospodaru / Omer-paši / carsko-turskomu musiru, seraskeru od ciele Rumelisko-lbosanske vojske, vitezu raznih turskih redovah i carsko-/ruskog Sv. Ane perve klase. / Prikazana / miesto sviuh kristjanah u Bosni, / prigodom / srietno nadvladane bune bosanske* sastavili su “franciskani bosanski I. F. Jukić i Ljub. Martić”.⁷ Njoj prethodi Jukićevo obraćanje u kojemu se ističe već spomenuta, a sada ostvarena nada da će Omer-paša svladati bosansku bunu te

⁷ Starčević je ovu pjesmu ocijenio kao “uzor noviega narodnoga piesmarstva”, jer da u njoj “vlada plemenitost mislih i naravnost narodnog metra, kome se još ni jedan naš austrianski piesmar nije približio”. Usp. Σ. [Starčević, Ante]: *Domaće knjiženstvo, Narodne novine*, br. 298, Zagreb, 30. prosinca 1851!

kako se Omer-paša udostojio prvu knjigu *Bosanskog prijatelja* od njega dragovoljno primiti, pa u tim okolnostima usuđuje mu se posvetiti drugu knjigu svoga časopisa s namjerom “da se viteška vaša djela, prirodjena hrabrost i kriepost obielodane i poznata budu izobraženome svietu”. Potom, po istome načelu slijedi isti broj priloga od kojih su neki nastavci iz prve knjige. I ovdje, osim u još dvjema junačkim pjesmama, samo je jedan prilog Martićev, a svi ostali su anonimni, tj. Jukićevi.

Posveta Omer-paši nije međutim pomogla Jukiću; dok je vjeru i vjerske zajednice još i tolerirala, turska vlast nije dopuštala nikakvo političko djelovanje. To što su se održali i djelovali franjevci su mogli zahvaliti isključivo vlastitome mudrome ponašanju pred sumnjičavom turskom vlasti, koja je upravo zbog katolicizma u njima vidjela trajnu opasnost od zapadnjačkoga, odnosno austrijskog utjecaja. Za razliku od iskusnoga i odmjerena Martića, Jukić je svoju političku naivnost ubrzo platio progonom u Carigrad odakle je na zagovor austrijskog konzula i biskupa Strossmayera pušten, bez prava povratka u Bosnu, pa Jukić boravi u Rimu, ponovno u Dubrovniku, Zadru i Zagrebu, potom opet kod Strossmayera u Đakovu, da bi 1857. umro u Beču.⁸ U međuvremenu u Zagrebu uglavnom redovito izlazi

⁸ “Mene je veoma dirnula ova katastrofa Jukićeva”, sjeća se Martić, “i s toga, što sam ja s Jukićem u literaturi u društvu bivao, a drugo, što sam na njegove molbe sastavio i dao štampati pjesmu u slavu Omerova došašća u Bosnu, nadajući se svakom dobru jadnoj raji od njega”. Potom dodaje kako nije samo ta pjesma “nešto zazorna bila”, već da je “još nešto bilo protiv Jukića”: “On je kod osmanlijske vlade”, nastavlja Martić, “zazoran postao poglavito zbog jedne molbenice, koju je poslao na vladu sultanovu u Carigrad glede književne prosvjete naroda. Proponirao on tu četrdeset punata, medju njima na primjer, da se uvede štamparija, da se školske knjige štampaju, da se novine na našem jeziku izdaju i da vlada na to potpore daje. I te točke imao je Omer paša, morao ih je imati uza se pak se tako sabralo argumenata za njegovo sudjenje, koje je puklo poslije četiri mjeseca sužnjevanja, kad je Omer paša bio dignut sa svoga dostojanstva i otišao u Carigrad, da to je bilo dana 26. aprila 1852. Ja sam ga onda ispratio; bio pri njegovu pohodu, posjetio sam ga i pratio, i upravo kad je paša pošao, pristupio

gotovo jedini časopis u doba drugoga apsolutizma, *Neven*, a rukopis treće knjige Jukićeva *Bosanskog prijatelja* od fra Filipa Kunića napokon preuzima Matica ilirska te ga nakon Mesićeve i Veberove recenzije tiskaju o Matičinu trošku u Zagrebu kod tiskara Antuna Jakića 1861.

U predgovoru posljednjem Jukićevu svesku *Bosanskog prijatelja* datiranome u Zagrebu 30. studenoga 1861., Matičin tajnik Janko Jurković podsjeća na zanimanje tuđinaca za pokrajine gdje živi “narod iste s nami krvi i jezika, ali po svojih političkih odnošajih izvan neposredna doticaja s nami, bratjom svojom”, pa što onda reći “od nas Jugoslavjanah” – što je u tome smislu učinjeno je neznatno, nepotpuno, jednostrano i površno, to i nije posao od nekoliko godina niti pojedinaca, već za našu akademiju znanosti. A dotle, dobro su došla djela poput Jukićeva *Bosanskog prijatelja*, kojemu nije bila isključiva namjera “opisivanje tursko-slavjanskih pokraji- nah”; on je na nevolju zastupao razne struke književnosti i bio “na neki način encyklopediom svega najnuždnijega”, on se također samo od nužde ograničavao “skoro isključivo na pokrajine turskog carstva”, itd.

Jurković nadalje ističe nepovoljne okolnosti koje su za Jukića nastupile nakon prva dva sveska *Bosanskog prijatelja*, a zbog kojih “daljnje izdavanje časopisa bude za dugo vremena prekinuto”. No, vrativši se iz teškog sužanjstva, iako bolestan, Jukić je u Đakovu priredio i treći svezak, dao ga fra Kuniću da ga izda kako zna, a ovaj Matici čiji ga pak recenzenti “vriednim prona-

sam mu ruci i zapitao: “Šta more biti od našega Jukića?”, odgovorio mi je: “Jukić je moj; ali je Jukić zanesenjak, kano i ostali pjesnici”... A nakon posredovanja austrijskog poslanika Prokescha Ostena “već za petnaest dana” Jukić bi izbačljen iz carigradske tamnice, no s dekretom “da se ne more nikada povratiti u Bosnu”. “Napokon, nakon Rima i Spljeta”, završava Martić, “kud će suza već na oko, to će on Strossmayeru u Djakovo...” (Fra Grgo Martić: *Zapamćenja (1829-1878)*, Zagreb, 1906, str. 30, 32). – Inače, svoj put u progonstvo Jukić je opisao u *Putovanju iz Sarajeva u Carigrad, god. 1852. mjeseca svibnja* objavljenome u trećem svesku *Bosanskog prijatelja*.

djoše” te ga predlože izdati. Kako je rukopis rađen na brzu ruku, valjalo ga je urediti – dodaje Jurković – “i glede pravopisa i glede interpunkcije i slovnice i sloga”, a morao je tajnik dva oveća priloga izostaviti zbog njihove neaktualnosti.

U trećem, inače najopsežnijem svesku od 208 stranica, objavljeno je jedanaest priloga, svi nepotpisani, dakle Jukićevi, s ponovnim izuzetkom ovaj put triju Martićevih junačkih pjesama u redovitome bloku narodnih pjesama.

U svemu, dakle, Jukić je priredio tri knjige *Bosanskog prijatelja*. Na ukupno 564 stranice objavljen je 41 prilog, i to: Jukićevih 25, Martićeva 2, zajednička Jukićeva i Martićeva 2, a ostalih 12 pripadaju narodnoj književnosti; uzmu li se pak i ona u obzir, naime, da ih je Jukić sabrao, pribilježio te za časopis priredio, potom i koautorstvo u ostala dva priloga, ispada da je zapravo 95% sadržaja prvih triju knjiga *Bosanskog prijatelja* ispunio njegov urednik, Ivan Frano Jukić.

U tome smislu “prvi bosanski časopis” doista je “gotovo u potpunosti djelo jednog čovjeka” (H. Kuna), drugim riječima: Jukićevo “autorsko” djelo!

Devet godina nakon treće knjige *Bosanskog prijatelja* pojavio se i njegov četvrti svezak, ovaj put u redakciji Jukićeva sljedbenika fra Antuna Kneževića iz Varcara.⁹ Četvrti je svezak tiskan u tiskari Ivana Vončine u Sisku 1870. godine, dakle ponovno u Hrvatskoj, odnosno izvan sada ne više turske, nego austrijske Bosne koja već četiri godine ima vlastitu, modernu tiskaru i vlastite novine.¹⁰

⁹ “Bošnjak iz Varcara”, Antun (Petar) Knežević (Mrkonjić Grad 1834. – Kotor Varoš, 1889.), bio je Jukićev đak u Mrkonjić Gradu, potom se školovao u Fojnici i Italiji, a kao župnik i učitelj radio je po mnogim bosanskim mjestima. Pisao je etnografsko-historiografske članke i putopise, anonimno je objavio *Krvavu knjigu ili spomenik na 405 godina poslije propasti slavnog kraljevstva bosanskoga* (Zagreb, 1869) u kojoj je opisao nasilja u turskoj Bosni, inače zagovornik njezine nedjeljivosti.

¹⁰ Prva tiskara u Bosni spominje se 1512. u Goraždu, a bila je dobavljena iz Venecije, drugu je tek 1866. otvorio u Sarajevu zemunski tiskar Ignjat Sopron, a tiskara

U svim bitnim elementima taj je svezak nastavak Jukićeva *Prijatelja*, osim političkoga ozračja o kojemu je buntovni Jukić nekoć sanjario.

Drugi urednik *Bosanskog prijatelja* u predgovoru se poziva na “neumrlu uspomenu I. F. Jukića” i njegova “povremenog časopisa, koji je ponajbliže namijenjen poznavanju Bosne” te na želju “mnogih prijatelja” da nastavi Jukićev posao, pa i on kani svake godine izdavati po jedan svezak, a sa svrhom “poznavanja zemlje i naroda Bosne”. U pogledu sadržaja prvoga nastavka, u njemu je sve što se “tiče Bosne i našega ondje živućega naroda” od pjesme *Rodoslovna vila M. S.-a*, preko Kneževićevih *Listova o Bosni*, koji neće biti suvišni ni poslije opisa Jukićevih (misli zacijelo na Jukićev članak *Progonstvo krstjanah i redovnikah godine 1852.*), a koje je autor bio namijenio “poučnom listu”, što ga je jedan njegov prijatelj bio naumio izdavati, pa sve do

katoličkog poslanstva utemeljena je 1872. u Mostaru. U međuvremenu Ivan Frano Jukić, snujući o književnome društvu i časopisu, planirao je i tiskaru te je u tu svrhu 1844. poslao svoga rođaka Antu Kajića u Zagreb da u Gajevoj tiskari uči zanat kojim bi se bavio u Bosni, a 1847. šalje još jednog Fojničana. Jukićevom zaslugom je iste, 1844. u Splitu tiskana i prva knjiga Gajevom grafijom *Pisme razlike Vice Vicića s Jukićevim Pridgovorom*, ključnim za njegovu buduću prosvjetiteljsko-političku djelatnost.

Polazeći, naime, od toga da “ljudi valja da se prilože vrimenu, a ne vrime k’ ljudima”, mladi i sasvim moderni franjevac ističe: “Okolovštine književne posve jesu se prominule. Dosad se gledalo na kratki durbin, a sada na dugi valja gledati, to jest priko granicah otačbine naše; i vidit će se da novi pravopis jest jedno sredstvo za umnožiti jako književstvo, za ulisti u tišnje porazumljenje s’ narodima ne samo srodnimi, dali sa svima izobraženimi Europe, koji uče naš jezik, i s’ vrimenom možemo se uzdati, da će dati pomoći našem knjižestvu...” Nakon *Bosanskog prijatelja* u Sarajevu je 1866. pokrenut tjednik, odnosno službeni list bosanskog vilajeta *Bosna*, potom 1868. režimski *Sarajevski cvjetnih*, dok je za turske vladavine posljednji službeni list hercegovačkog vilajeta bila *Neretva* 1876. Za austrijske vladavine pokrenuto je čak oko 200 raznovrsnih novina i časopisa među kojima i više književnih, npr. sarajevska *Bosanska vila* (1885.), *Nada* (1895.) i *Behar* (1900.), mostarska *Zora* (1896.), *Biser* (1912.) itd. – Usp. Slobodan Elezović: *Povijesni razvoj komuniciranja*, Samobor, 1992, str. 354-356!

netiskanih narodnih pjesama i opisa narodnih običaja – u svemu, dakle, četiri priloga.

Knežević, međutim, nije nastavio s *Prijateljem*, a uspomena na Jukićev časopis, sasvim sigurno zbog osjećaja da je upravo takav profil jednoga časopisa i dalje potreban hrvatskome puku, živjela je sve do kraja prošloga stoljeća kada se pojavila i inačica Jukićeva *Bosanskog prijatelja*. Riječ je o *Novom Bosanskom prijatelju* s podnaslovom “za hrvatsko čitateljstvo” čiji se prvi svezak – na istome formatu i na približnu broju stranica, a u redakciji fra Josipa Dobroslava Božića Potočanca pojavio u Senju 1888. godine.¹¹ Drugi je svezak objavljen u Zagrebu 1890., a treći 1894. i četvrti 1896. – oba u Senju.

Prvi je svezak novoga *Prijatelja* izdan potporom Matice hrvatske kojoj je i posvećen, a za moto su uzeti, pokraj Sundečićevih i Martićevi sljedeći stihovi: *Ustaj Bosno iz sna davna! / Protri nujne oči tvoje, / Jer sunašće granulo je / Ispred tvoga praga tavana*. Rakovčevi su pak stihovi *Oštro pero, bistar um / Neka nov nam tare drum* u motu kratkoga predgovora datirana u “Plehanu, na Josipovo, 1887.”; u njemu se podsjeća na vrijeme “kad nam je bosanskim Hrvatom izašao na vidjelo u bielom Zagrebu četvrti i posljednji svezak *Bosanskog prijatelja*”, koji je zbog krivih okolnosti prestao, no danas je “novo prosvjetljeno vrijeme”, pa je “njekoliko bosanskih Hrvata” pregnulo izdavati *Novog prijatelja Bosne* s pomoći “naše Matice Hrvatske”.

Potom, “kao pristup knjizi”, fratar Mirko Sestić daje instruktivan *Kratak osvrt na stariju hrvatsku književnost u Bosni i Her-*

¹¹ Josip Dobroslav Božić, rođen u Potočanima pokraj Odžaka 1860., kao mladi redovnik proganjan je zbog panslavizma, kao kapelana u Derventi austrijske su ga vlasti kažnjavale zbog zalaganja za posavske seljake, bio je više puta premještan te zatočen u Kraljevoj Sutjesci. Napokon je uz Strossmayerovu pomoć 1894. otišao u SAD gdje je osnovao prvu hrvatsku katoličku župu u Pittsburgu te sudjelovao u pokretanju *Danice* – tamo je i umro 1900. Sto se *Novoga Bosanskog prijatelja* tiče, taj mladi svećenik – po mnogo čemu nalik Jukiću – svoj je časopis očito morao tiskati u Hrvatskoj, ne zbog tehničkih već zbog ponajprije političkih razloga.

cegovini dijeleći je na tri razdoblja: “Prvo ćemo razdobje u užje nam književnosti staviti od početka bosanske samostalnosti, pa do kobne 1463. godine; drugo ovdale pa do pada ‘bosančice’; treće ovdale pa do neumrlog svih Hrvata velika i prvog preporoditelja – Gaja”. Autorov je zaključak da je hrvatska književnost imala “eto i u Bosni liepu kitu pisaca i do Gajevih vremena, ali u njoj ne bi jedinstvene mete, za kojom bi težiti imala – ne bi narodne ideje”.

Dok su u prvom broju surađivali samo fratri, u ostalim će se svescima pojavljivati suradnici i izvan Crkve. I prema načinu na koji su prilozi bili tematski rubricirani *Novi Bosanski prijatelj* nastavljao je stil Jukićeva časopisa, ali sada na izrazito hrvatskoj, pravaškoj osnovi.

No, tradicija hrvatskih književnih časopisa u Bosni i Hercegovini do posljednjega, četvrtoga sveska *Novoga Bosanskog prijatelja* već je obogaćena novim književnim periodičkim izdanjima među kojima u 19. st. središnje mjesto nedvojbeno pripada sarajevskoj *Nadi*.

3.

Uzmu li se u obzir sva četiri sveska *Bosanskog prijatelja*, dakle Jukićevi i Knežević, te njihov sadržaj raščlani, dođe se do podataka da je u prvome bosansko-hercegovačkom hrvatskome časopisu objavljena 51 pjesma (44 narodne i 7 autorskih), 6 priča (narodnih), 12 članaka te 863 poslovice i 329 zagonetki (s odgonetkama). Ili, na drugi način, 1242 priloga iz narodne književnosti te 19 autorskih. Ova gruba statistika dovoljno uvjerljivo govori ne samo o koncepciji *Bosanskog prijatelja*, već u prvom redu o strukturi redatorske svijesti koja ga je oblikovala.

Za Jukića su, naime, narodne pjesme “blago najveće kod našeg naroda” i “najstariji spomenik slavjanskog veselog značaja, visokog naobraženja i tankoumja”. “Kako pjesme tako i pripoviedbe [...] od velike su koristi za štioce”, iz njih se uči jezik narodni i

najbolje upoznaje puk. Puku je koristan i *Domaći liekar*, rubrika u kojoj *Bosanski prijatelj* bilježi narodne načine liječenja nekih tipičnih bolesti – pogotovo tamo gdje nema liječnika i ljekara ili kakve pučke knjige, odnosno pismena čovjeka. Sam Jukić – u duhu reda kojemu pripada – sakupljač je i pjesama i priča i lje-karuša, iz rukopisa objavljuje priloge za svoj časopis, ali osim etnološkoga, on pokazuje i historiografsko zanimanje, pa sakuplja “starine bosanske” te ih objavljuje u svome časopisu (*Povelja kralja Tomaševića darovana stricu svome Radivoju, pisana u Bobovcu g. 1461.*; *Povelja iliti pismo Kralja Mattie Korvina, na grad Skradin u Dalmaciji pisano, u Zagrebu g. 1481.*). S obzirom na ovakve priloge, njihovu zastupljenost i karakter, Jukićev *Bosanski prijatelj* zapravo je pučki zbornik više nalik franjevačkim tradicionalnim zbirkama, manje časopisu makar i 19. stoljeća koje je takve sadržaje inače rado uključivalo.

Vođen istim praktičnim razlozima Jukić je u svome časopisu objavljivao i državne uredbe u turskom carstvu, dao *Zemljo-dèr-žavni pregled turskog carstva u Europi* te *Lietopis katoličke cèrkve u Bosni* u koju svrhu poziva sve domoljubive svećenike da mu šalju ljetopise svojih župa, njihovu povijest i sadašnje stanje. S tim je usko povezano njegovo objavljivanje životopisa trojice crkvenih dostojanstvenika, čime se Jukić predstavio i kao biograf, dakle u žanru koji je imao već bogatu tradiciju i koji je zauzimao iznimno visoko mjesto i u prošlostoljetnoj hrvatskoj periodici. U sklopu svojega opsežnog članka o *Omer-paši i bosanskim Turcima* Jukić je također sastavio i Omer-pašin životopis, a nakon članka o *Narodnim učionicama u Bosni* u kojemu ovaj prosvjetitelj zagovara podizanje zajedničkih škola za kršćane “obojeq zakona” od dobrovoljnih priloga.¹² ostaju za samu književnost možda Ju-

¹² “Nama Turci ni njihovo upraviteljstvo nesmeta slobodu učenja, nas smeta: *nemarnost i siromaštvo*, stiče Jukić u svom članku o *Narodnim učionicama u Bosni*, potom dodaje podatak kako “u Bosni imade oko 160.000 kèrstjanah, a Ristjanah preko 500.000”.

kićevi najznačajniji prilozi koji njegovu svestranost dopunjuju još dvama određenjima: literarno-historiografskim i putopisnim.

Prvi je pionirski, naime, prvi književnopovijesni prikaz *Književnosti bosanske*, a drugi – *Putovanje iz Sarajeva u Carigrad, god. 1852. mjeseca svibnja* – Jukićev je svakako najbolji i jedan od najuspjelijih hrvatskih romantičkih putopisa uopće.

U prvome bosanske pisce Jukić dijeli na one “koji su azbukom pisali” (Matia Divković, Stiepan Matijević, Pavao Posilović, Stiepan Markovac) i na one “koji su abecedom pisali” (Ivan Bandulović, Ivo Ančić, Lovro Sitović, Marian Lekušić, Jeronim Filipović, Marko Dobretić, Filip Laztrić, Vico Vicić, Gergo Ilić, Augustin Miletić, Stiepan Marjanović, Ambroz Matić, Rafo Barišić, Mihovil Čuić, Franjo Sitnić). Povodom tih drugih Jukić ističe kako su bosanski franjevci “još od početka 17. stoljeća tiskali svoja diela i abecedom” upravo u Mlecima i Rimu jer “pismenah i tiskarnice nije bilo na drugomu miestu”, no – nastavlja – ne samo zato što je tiskarnica i s azbukom tamo bilo, već: “Ja scienim, da su se ovi posljednji ugledavali na književnike dubrovačke, dalmatinske i slavonsko-ugarske, koji su gotovo samo latinskim slovima služili se, a to se i od tuda vidi, što su se i njihovog pravopisa i načina pisanja dčržali.”

Valja napokon uzeti u obzir i to da je za potrebe svojega časopisa Jukić sastavljao i rječnike te se tako predstavio ne samo kao etimolog i dijalektolog, već i kao leksikograf.

4.

Prema Jukićevoj želji u jednome pismu Gaju čini se da je prvi svezak *Bosanskog prijatelja* objavljen u “istisaka od 1000 ništa manje”, od čega je – prema kasnijem svjedočenju Ante Starčevića – malo rasprodano, pa je drugi svezak tiskan najvjerojatnije u prepolovljenu broju. Što se medijskih odjeka tiče, *Narodne novine* zabilježile su 1851. Starčevićev prikaz druge knjige u kojoj njezin

prikazivač naročito ističe jezik “kakov je teško naći u ijednoj našoj novijoj knjigi”.¹³ Kasnija recepcija u osnovi se svela na uvažavanje neprijeporne kulturnopovijesne činjenice o *Bosanskom prijatelju* kao o “prvome bosanskom časopisu”.

Među relativno brojnim napisima posebno se ističe studija Herte Kune *Jezik Bosanskog prijatelja* s tezom da je Jukićev jezik “u potpunosti u skladu sa tadašnjom normom zagrebačke filološke škole”, odnosno da njegov časopis predstavlja “važnu komponentu u standardizaciji jezika u Bosni i Hercegovini”.¹⁴ Isto mišljenje dijeli i Ivo Pranjković u članku *Fra Franjo Jukić i hrvatska jezično-pravopisna tradicija u BiH*, dodajući kako je Jukić kao glavni gajevac bio “relativno dobro upućen u suvremeno jezikoslovlje i suvremena (jezično)povijesna istraživanja”, zbog čega se “može smatrati jednim od prvih jezikoslovaca amatera na području Bosne i Hercegovine”.¹⁵

S obzirom na žanr kojemu *Bosanski prijatelj* pripada, moguće je na kraju zaključiti ovo:

1. Prvi (hrvatski) časopis u Bosni i Hercegovini moderan je zabavno-poučni godišnjak i samostalno djelo njegova osnivača, urednika i gotovo jedinog suradnika Ivana Frane Jukića. Držeći se načela kako “ljudi valja da se prilože vrimenu, a ne vrime k’ ljudima”, odnosno shvativši “što negda bijahu sablje i budohani, to su sad knjige i časopisi”, Jukić je jedan novi

¹³ Σ. [A. Starčević]: *Domaće knjižestvo*. “Narodne novine”, br. 298, Zagreb, 30. prosinca 1851.

¹⁴ Herta Kuna: *Jezik Bosanskog prijatelja*, Sarajevo, 1893, str. 14. – Iako joj se vlastita metodologija odupirala, autorica u svojoj studiji ipak nije mogla izbjeći ideologizaciju diskursa. To međutim ne umanjuje bitno vrijednost njezina doprinosa; dapače ona upravo ukazuje na još jedan ne samo poželjan, već i nužan pravac u studiju periodike a u čemu je baš autoričin rad pionirski. Pokušajmo samo zamisliti što bi nam značio sličan tretman, npr. ekspresionističkih časopisa “kao autonomne jezične strukture”.

¹⁵ Ivo Pranjković: *Fra Franjo Jukić i hrvatska jezično-pravopisna tradicija u BiH*, u: *Mostarski dani hrvatskog jezika (Zbornik)*, Mostar, 1999, str. 118.

medij iskoristio za višestruko vlastito vjersko, kulturno i političko djelovanje i u tom se smislu – bez obzira na domete – pokazao kao zaista moderni europski intelektualac.

2. Promičući temeljne nacionalne vrijednosti prilagođene prilikama u turskoj Bosni i Hercegovini, odnosno vežući bosanskohercegovački kulturni prostor za hrvatski nacionalni prostor, *Bosanski prijatelj* pridonio je s ostalom hrvatskom periodikom procesu integracije hrvatske nacije te određivanju identiteta hrvatske etničke zajednice u Bosni i Hercegovini.
3. Iako za žanrovsku sliku hrvatske književnosti *Bosanski prijatelj* nema ono značenje kakvo imaju npr. *Danica*, *Zora Dalmatinska*, *Neven* ili pak almanah *Iskra*, on ostaje presudan za inicijaciju književnoga života i na periferiji nacionalne književne matice, potvrđujući da su, neovisno o političkim granicama, prave granice hrvatske književnosti zapravo granice njezina jezika.

VIENAC

ZABAVI I POUČI.

U Zagrebu 17. prosinca 1881.

Br. 51.

Izdani svake sedmice na dva arkla. — Godišnja cijena 4 Kr., poštom i dostavljen u kitlu 7 Kr. Količina se određuje.

God. XIII.

AUGUST ŠENOVA.

Svršeno je! .. Nakon dugotrajne, teške borbe, koju pratismo s bolju i strahom, shva napokon nemila bolest u grob jednoga od najumnijih i najsvrednijih hrvatskih sinova. August Šenoa izdahnuo je dne 13. prosinca veliki duh svoj! „Vienac“, miljenče pokojnikovo, u koji je on pleo najdivnije cvijeće uma svoga, osta iza njega kao ubogo sirotanče, ogledajuć se tužno za onom vještom, neumornom rukom, što ga je za života onako brižno gojila, onako divno kitila. Zagreb, srcece Hrvatske, u kom je pokojnik ugledao božje sunce, zaniemio pod utiskom velike, duboke boli, izgubiv slavna sina, koji je kao odano dieće svoju dobru majku, ljubio svoj mili, krasni zavičaj, — ljubio ga i ponosio se njime. Al nije samo Zagreb — sva Hrvatska zavila se u crno i roni suze nad grobom prosvjetitelja svoga. Taj velcum, koji je žarko svoje srcece točio u uznošite pjesme, čije su krasne pripoviesti poput buktinjá razsvjetljivale davnu prošlost Hrvatske, da nam bude putokazom u budućnost; taj umnik, čijoj bujnoj duši bijaše preuzalna sva domovina, morade u najkrepčijoj muševnoj dobi leći u ticsnu, ledenu ruku, na vječni počinak! Dà, umro je, ali ne kao što umiru obični ljudi, — August Šenoa umro je, da živi vjekom! Duh njegov, kojim je neumrlo zadahnuo djela svoja, ostao je među nama, da budi, diže i jači hrvatsku svicst, dok je svieta i vicka.

Slavni pjesniče, neutrudivi pregoate u prosvjetnoj borbi svoga naroda, lahka Ti bila rodna zemljica i vječna pamet u srcih hrvatskih!

VIENAC I NJEGOVIH ŠEST INAČICA

Uz 500. broj Matičina *Vijenca*

Koliko je medijsko umrežavanje administrativno i politički nejedinstvene Hrvatske tijekom 19. st. bilo važno za stvaranje i oblikovanje modernoga nacionalnog identiteta, pokazala je i prva zajednička akcija mlade Matice ilirske (1842.) i tek osnovane Akademije (JAZU, 1867). Radilo se o pokretanju novoga “poučno-zabavnog lista za srednje staleže” kako ga je potkraj 1868. najavio tadašnji Matičin potpredsjednik Matija Mesić. Urednikom novoga, za članove Matice besplatnog, časopisa postao je Gjuro Deželić, dotadašnji urednik “Dragoljuba”, kojega je zbog nove ponude obustavio, naslovnicu mu izradio Iso Kršnjavi, a imenom “Vienac” krstio ga Ivan Trnski napisavši i *Pjesmu uz Vienac*.

Novi je časopis uveo honorare te ubrzo stekao brojne suradnike, no među piscima pojavila se ideja da bi takav časopis morao biti nezavisan i da bi ga trebalo dati privatnicima. Sve je vodilo prekidu tek otpočete suradnje Matice i Akademije, što se i dogodilo; Matica se pod pritiskom mladih preustrojava u Maticu hrvatsku, “Vienac” nikako da stane na noge, pa to pitanje pokušava riješiti Deželićev nasljednik Ivan Perkovac, koji od Matice traži “vlasnost ‘Vienca’”. Umjesto toga, Matica mu daje suurednika Ivana Dežmana, potom Dežmanu Franju Markovića, da bi 26. veljače 1873. “Vienac” predala Dioničkoj tiskari, koja sada angažira Augusta Šenou kao plaćenoga urednika. Pred kraj Šenoina urednikovanja, “imajuć s ‘Vincem’ svakidašnji manjak”, Dionička tiskara želi Matici vratiti “Vienac” uz uvjet da – bude li ga jednom htjela dati drugome – prvo ga njoj ponudi. Nakon serije

mahom kratkotrajnih urednika (1882. Fran Folnegović, 1883. – 1889. Vjekoslav Klaić i Mile Maravić, 1892. – 1895. Josip Pasarić, 1896. Josip Pasarić i Bartol Inhof, 1897. – 1898. Bartol Inhof, 1899. Bartol Inhof i Jovan Hranilović, 1900. J. Hranilović i Gjuro Arnold) “Vienac” ipak ostaje u Dioničkoj tiskari do kraja stoljeća.

A onda 1900. Dionička tiskara priopćuje Matici da je odlučila obustaviti štampanje “Vienca”, ali da “imade književnika koji bi bili voljni produljiti njegovu egzistenciju”. Pozvavši se na ugovor iz 1873., Matica ponovo uzima “Vienac”. Odlučeno je da se izradi i poseban statut, pa je Matica i službeno prijavila da je od 1. srpnja vlasnica “Vienca” koji će se tiskati u Dioničkoj tiskari, a urednik mu biti Gjuro Arnold. Da s “Viencem” neće glatko ni ovaj put ići, vidjelo se iz Smičiklasova govora na Matičinoj skupštini u kojemu je istaknuo da će se Matica žrtvovati “do neke granice”, ali neće na štetu svojih redovnih izdanja. U konkurenciji sa sve brojnijim časopisima mladih modernista, stari “Vienac” ostaje bez pretplatnika, dio mladih pokreću akciju za spas “najstarijeg beletrističkog lista”, koji je oduvijek bio “središtem i stjecištem” hrvatskih književnika i hrvatske knjige. Matica nije spremna za veće promjene, pa niti nakon uredničkog kompromisa K. Š. Gjalški – M. Dežman te odlučuje da ga obustavi nakon 34 godine urednog izlaženja.

Od 24 urednika u 34 godine ime “Vienca” isključivo će se vezivati uz ime A. Šenoa. On mu je bio ne samo lektor i korektor, već i suradnik – nerijetko i protiv svoje volje. Naime, Dionička tiskara od svoga plaćenog urednika očekivala je u prvome redu poslovni uspjeh u skladu s precizno obvezama iz ugovora koji je 10. prosinca 1874. u ime Dioničke tiskare potpisao Franjo Rački. Prema njima Šenoa je pribavljao književne priloge i ilustracije, rukopis predavao najkasnije do srijede navečer, a listak do četvrtka u podne kako bi se broj mogao tiskati već u petak, u suprotnom on plaća troškove tiskanja, slaganja i distribucije. Obavljao je i korekturu i reviziju lista te odgovarao za oboje da će biti obavljeno najdulje 24 sata nakon predaje rukopisa i po mogućnosti “bez-

pogrešno”. Dužan je bio također za svaki broj napisati listak, a kraju mjeseca predati popis honorara držeći se utvrđene tarife prema kojoj je pjesma na cijeloj prvoj strani bila najbolje plaćena: honorari bi proporcionalno rasli ako je naklada prelazila 1200, odnosno padali s nakladom ispod 1000 pretplatnika, itd.

Zahvaljujući sjajnim sposobnostima, Šenoa je ubrzo povećao pretplatu preko magične brojke 1000, a 1875. podigao je na 1429, sljedeće na čak 1479 “obvezatna iztiska”. Najviše je pretplatnika imao u Zagrebu (317), civilna i vojna Hrvatska te Slavonija 860, u Dalmaciji svega 69, u Istri i na kvarnerskim otocima 47. Dok je u Austriji i Češkoj imao 89 pretplatnika, a u Ugarskoj 47, u Srbiju, Crnu Goru, Tursku, Rumunjsku, Njemačku i Italiju išlo je 25 primjeraka, u Švicarsku i Brazil po 1, a u susjednu Bosnu 20-30 primjeraka. Među pretplatnicima najviše je bilo đaka (240) i učitelja (118), potom svećenika (184) i činovnika (145). Žena, mahom učiteljica – 153, odvjetnika 21, liječnika 16, mjernika 11, vojnika 48, čitaonica i raznih društava 101 – najviše školskih knjižnica (42), a tu su još bile i kavane “gdje se list mnogo čita” (do 30). Među pretplatnicima bilo je 8 grofova i baruna, a oko 300 njih iz redova vlastele, trgovaca i obrtnika, koji – iako najvažniji – “još veoma slabo uz hrvatsku knjigu prionuše”.

“Vienčevim” je vlasnicima odgovarao i smjer Šenoine uredničke politike jer je išao za potiskivanjem njemačke književnosti i “tuđinskog duha” te za okupljanjem domaćega književničkog “stališa”. Umjesto da gubi vrijeme nad tuđim lošim tekstovima, Šenoa se laćao pera i sam pisao ne trateći “vremena za kopanje” “nekoliko kilograma izvornih novela koje mi poštom stigoše”. A svome je časopisu proricao: “Tko bude htio pisat književnu poviest ove dobe, morat će se osvrnut na tečaje ‘Vienca’”.

Koliko je dobri stari “Vienac” bio prirastao srcu ne samo starima, već i mladim modernistima, vidjelo se i po tome što je Milivoj Dežman – sin jednoga od prvih “Vienčevih” urednika, a 1901. urednik “Života” – predložio da Matica izdaje “Život”, i to pod naslovom – “Vienac”. Ubrzo potom taj isti Dežman s mladima

bliskim Gjalskim uzalud pokušava spasiti časopis koji je iznio hrvatsko 19. stoljeće i predao je u ruke naraštajima sljedećeg stoljeća. Za potpunu obnovu Matičin “Vienac” nije imao snage.

Nakon obustave, nastavila se međutim borba za “Vienčevo” nasljeđe, zapravo za ime koje je postalo svojevrsnim nacionalnim kulturnim “brandom”. Kako je 1903. prestala izlaziti i sarajevska “Nada”, Zadar nakratko preuzima mjesto medijskog književnoga središta, pa urednik “Lovora” (1905.) M. C. Nehajev svoj časopis naziva “novim Viencem”. “Novi Vienac”, međutim, već je postojao, i to kao književni prilog Radićeve “Hrvatske misli” uz koju izlazi od listopada 1904. do rujna 1905. Bila je to prva replika moćnog “Vienca” za čiju će se slavu do kraja 20. st. boriti još pet časopisa.

Radićev “Novi Vienac”, imao je i jednu izravnu vezu sa starim “Viencem”, a to je tiskara Mile Maravića, jednoga od njegovih urednika. “Novi Vienac” izlazio je samo godinu dana, a zatim se ugasio. Ono malo pretplatnika negodovalo je zbog miješanja politike i literature, a to nije odgovaralo mladima i njihovu poimanju “slobode umjetničkog stvaranja”. Radić kao praški đak i budući političar slobodu je pak vezivao uz rad za narod, pa je i književnost – kojoj je “Novi Vienac” “malena, ali zdrava klica” – imala biti “demokratska, narodna i kršćanska”.

Ime Vienčevo sada preuzima Radićev prijatelj, povjesničar Rudolf Horvat. Slobodnu akademsku godinu kao nagradu za popularnu mu *Poviest Hrvatske* Horvat je iskoristio i za pokretanje časopisa s dobro poznatim imenom i prezimenom: “Vijenac – časopis za pouku i zabavu”. Izlazio je polutjedno od 3. studenoga do 24. prosinca 1909., a po svemu nalik na stari Matičin “Vienac” – uključujući čak i Despotovu prigodnicu *Pomladjenom Viencu*.

Za spas slavnoga imena dalje se pobrinuo “Obzor”, dnevnik istog Dioničkog društva koje je izdavalo i stari “Vienac”. Od 1910. do 1913. “Vienac” je sada “Obzorov” mjesečni ilustrirani prilog, a uređuje ga novinar i kritičar Vladimir Lunaček, koji u osvrtu na gašenje stari “Vienac” ne misli da će “Obzorov” zauzeti mjesto

starog ‘Vienca’”, no, smatra potrebnim najširim slojevima pružiti “vanredno jeftinu zabavnu lektiru”, što je i činio.

Pa će proći punih deset godina dok se ne pojavi sljedeća, četvrta “Vienčeva” inačica. I ovaj put radilo se o “listu za zabavu i pouku”, a izlazit će od 2. siječnja 1923. do 15. srpnja 1928. Riječ je o mjesečniku Dragutina Nemeta i drugova, a uređivali su ga u početku Franjo Jelašić, tadašnji tajnik Matice hrvatske, i Ferdo Nikolić, a potom sam Ferdo Nikolić. Nikolić svoj “Vijenac” vidi “od presudne važnosti za opstanak naše književnost” u poratnim vremenima, no da sasvim ne izgubi pretplatnike, uvodi 1927. dvojni list – “Vijenac” i “Ilustrovani Vijenac”, kao u “Obzoru”. No dvobroj 7-8 prije ljetne stanke 1928. bio je kraj i ovoga “Vijenca”.

Proći će sljedećih 16 godina do najnovije, pete “Vienčeve” replike. Nakon što su ustaške vlasti 1942. zabranile “Književni tjednik”, Hrvatski izdavački bibliografski zavod pokrenuo je mjesečnik “Vienac” pod uredništvom Julija Benešića. Ovaj “Vienac” počinje s 36. godištem sugerirajući tako kontinuitet s Matičinim “Vienceom”, štoviše, u uvodniku se ističe da se “nakon četrdeset godina javlja ponovno pred hrvatskim čitateljima časopis ‘Vienac’, skroman po obliku i bez književnih manifesta, da nastavi, u novim prilikama i u drugačijem ruhu, svietle tradicije svoga predhodnika”. No, ne zadugo; četvorobroj 6-10 za kolovoz-prosinac 1944. bio mu je posljednji.

Napokon, do posljednje “Vienčeve” inačice proći će gotovo 50 godina, ali se zato vratio u okrilje Matice hrvatske, koja nakon demokratskih promjena 1990. obnavlja svoj rad. Dok najstariji naš časopis “Kolo” ruši sve rekorde, a u Maticu se iz egzila vraća “Hrvatska revija”, na poticaj tadašnjeg Matičina predsjednika Vlade Gotovca na Božić ratne 1993. pojavljuje se prvi broj “Vijenca” – “novina za književnost, umjetnost i znanost” s prvim urednikom Slobodanom P. Novakom. Vrativši se iz emigracije te se posve uključivši u domovinski život, pjesnik Boris Maruna 1995. postaje drugi “Vijenčev” urednik. Poslije dvije godine zamjenjuje ga An-

drea Zlatar, koja u postmodernističkoj verziji sukoba starih i mladih planira secesiju s “Novim Vijencem”, i kad se činilo da ćemo dobiti još jednu “Vienčeve” inačicu, pojavio se – “Zarez”. “Vijenac” dalje uređuju Mladen Kuzmanović (1999. – 2001.), Ivica Matičević (2001. – 2008.), Mate Maras i Andrija Tunjić, a od 2009. Luka Šeput – najmlađi urednik ijednoga “Vijenca”.

A bilo ih je sedam. Dovoljno za prigodni vijenac o “Vi(j)encima”. Dakako, ne računamo li elektroničku verziju najnovijeg “Vijenca” kojom je najavljena neka novu budućnost. U njoj se već sada ova priča doima pomalo nestvarno. Uostalom, kao i svaka povijest.

ČASOPISI DRUŠTVA HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA

Šest godina nakon utemeljenja Društvo hrvatskih književnika (dalje: DHK) pokrenulo je 1906. prvi svoj časopis *Savremenik* koji je, s povremenim prekidima, izlazio sve do 1941. U međuvremenu časopisna scena još uvijek relativno mlade književnosti koja se tijekom ilirizma konstituirala pod svojim nacionalnim imenom i standardiziranim nacionalnim jezikom proživljava prvo veliko prestrojavanje. Brojni i uglavnom kratkotrajni časopisi mladih modernista jedan za drugim nestaju radikalno izmijenivši dotadašnje poimanje ne samo nacije i književnosti, već i pojam i ulogu časopisa kao također relativno mladoga medija na čijim je stranicama i proizvedena novija, tj. postpreporodna hrvatska književnost.

Novo vrijeme na principima kritičnosti, individualizma, slobode i kozmopolitizma traži promjene u dotadašnjem hrvatskom društvu, preporodom stečeni nacionalni identitet insistira na ovjeravanju vlastitih vrijednosti unutar recentnih europskih kretanja – moda, škola i pravaca, i to sada kao aktivnih sudionika, a ne tek pukih promatrača. U takvome društvu, dakako, i književnost nastoji biti rasterećena starih “domaćih zadaća” o slozi i domoljublju, pa novi protagonisti insistiraju na njezinoj što većoj autonomiji. Različite društvene prakse traže vlastite izraze, mjesto i utjecaj. Tiskani mediji – knjige, novine i časopisi – u trenutku kada ih još bitno ne ugrožavaju film i radio, doživljavaju puni tehnološki i društveni trijumf te postaju (naročito časopisi i brošure) ne samo tribine koje posreduju takve zahtjeve, već i njihovi najneposredniji pokretači.

Dugotrajni i moćni *Vienac* (1869. – 1903.) koji je odigrao ključnu ulogu u kanonizaciji moderne nacionalne kulture, a s njome i književnosti, gubi trku s novim vremenom. Okolnosti su htjele da se iste godine, a nakon bečke *Mladosti* i praške *Hrvatske misli*, odnosno splitskoga *Novog vijeka* te zagrebačkih *Hrvatskog salona* i *Života*, ugasi i sarajevska *Nada*, prevažno mjesto hrvatske književnosti izvan njezinih administrativnih granica. Ozbiljno načetu dijalošku sliku hrvatskoga književnoga života, tj. njezinu samu bit, nakratko je bio spašavao zadarski *Lovor*, a pokušaji da se stari *Vienac* oživi, manje su govorili o njegovu stvarnome nedostajanju, a mnogo više o golemoj breši koja se njegovim nestankom bila otvorila, a koju je valjalo popuniti nečim doista novim i po mogućnosti jednako održivim kao što je to bio *Vienac*. Na mladome je DHK da taj prostor popuni.

Počelo je s prijedlogom na glavnoj skupštini 1905. da umjesto staroga *Vienca* Društvo ili pokrene vlastito književno glasilo namjesto ili *Vienac* obnovi. Smatrajući dužnošću da reagiraju na trenutnu oskudicu književnog lista, što je znak “neuređena života”, kanili su započeti almanahom za 1905/6. godinu, a kako je to isto kanila i Matica hrvatska (dalje MH), Društvo je odlučilo da, umjesto almanaha, od 1. siječnja 1906. počne izdavati svoj ljetopis u obliku revije. Tako je osnovan *Savremenik*, “ljetopis Društva hrvatskih književnika”, kako će stajati u njegovu podnaslovu u obe knjige prvoga godišta – u prvoj, koju je uredio Gjuro Šurmin, te u drugoj koju su uredili Gjuro Šurmin i Branko Drechsler (Vodnik). Već od sljedeće 1907. uredništvo preuzima pripadnik mladih Branimir Livadić, i na tome će mjestu ostati sve do 1919. U međuvremenu nakratko mu 1917. pomaže Julije Benešić, dok je umjetničku, odnosno likovnu stranu časopisa uređivao Artur Schneider pretvoriši *Savremenik* u ne samo raskošnu književnu reviju, već u stvarnog promotora likovne umjetnosti.

Anacionalni artist Branimir Livadić, kako ga je nazivao A. G. Matoš, učinio je časopis *Savremenik* središnjim književnim glasilom mladih te od njega stvorio “standardnu reviju, s izgra-

đenim rubrikama i mnoštvom suradnika heterogenih gledišta” (M. Vaupotić). U međuvremenu *Glas Matice hrvatske* prestao je izlaziti, stari sporovi na relaciji DHK – MH pali su u drugi plan, pa se nastavilo s procesom približavanja dviju nacionalnih institucija. Štoviše, išlo se na to da *Savremenik* postane zajednički časopis, i to da ostane u vlasništvu Društva, ali da u podnaslovu stoji: *Organ Društva hrvatskih književnika i Matice hrvatske*. Dvije godine poslije (1914.) predlaže se da se zajednički časopis i dalje zove *Savremenik*, Društvo da mu je vlasnikom, a Matica suvlasnikom koja treba da preuzme i dotad inače nedolično honoriranje. U ime dobrih očekivanja ide se i na povišenje naklade s dotadašnjih zapravo izvrsnih 1500 na već zavidnih 2000 primjerkara.

Prvi ozbiljniji znakovi krize *Savremenika* počinju se očitovati 1914. kad *Savremenik* kasni, a urednik se žali kako nema dovoljno rukopisa te da gubi na aktualnosti. Ubrzo će postati imperativ da se *Savremenik* reformira, počinju pregovaranja o fuziji ne samo s Maticom, već i s *Književnim jugom* i *Hrvatskom njivom*. Livadić bi da *Njiva* i *Savremenik* naizmjenično izlaze, pregovaranja se nastavljaju i u 1918. godini, no neki oko *Književnog juga* su nepovjerljivi u DHK, Juraj Demetrović bi da to ipak bude jedinstvena revija koja će zadržati ime *Književni jug*, ali “mora izjaviti, da su se g. Ivo Andrić i dr. Vladimir Ćorović kod pregovora veoma taktično držali te su isticali, kako je potrebno da *Savremenik* izlazi”. Umjesto fuzija padaju 1919. prijedlozi da se časopis obustavi, pa se ponovo pregovara s MH kako bi se uključila u upravu *Savremenika*, pa će u listopadu Livadić izvijestiti upravni odbor da je Matica u načelu pristala da zajedno s Društvom izdaje *Savremenik*, pa u tome smislu valja razgovore nastaviti do definitivnoga sporazuma. No, umjesto definitivnog rješenja, javlja se Milan Marjanović s prijedlogom da njemu daju u zakup *Savremenik*, što biva primljeno jednoglasno, pa od 1. siječnja 1920. *Savremenik* izdaje i uređuje za DHK vodeći kritičar mladih modernista Milan Marjanović.

Riječ je o onome istome Marjanoviću koji je i sam 1914. svojim *Književnim novostima* nesumnjivo pridonio konkurenciji *Savremeniku* baš kako će to uskoro činiti Ulderiko Donadini sa svojim *Kokotom* 1916., A. B. Šimić s *Vijavicom* i *Jurišem* 1917. i 1919. te s *Plamenom* onaj isti Krleža kojega je upravo Marjanović bio lansirao u svojim *Novostima*. *Savremenikova* težnja prema monopolu kao središnjega nacionalnog književnog časopisa biva poništavana ne samo s obzirom na trajni sukob starih i mladih, odnosno MH i DHK, i frakcijskim trvenjima unutar samoga Društva, već i iz logike avangarde koja se upravo časopisnim medijem služi za utvrđivanje svojih, nerijetko radikalnih pozicija. Tako će književni časopis s ekspresionistima postati legitiman žanr u promociji i afirmaciji individualnih poetika, štoviše, časopis postaje i sam neka vrsta autorskoga djela kako to pokazuje npr. Šimićeve časopisi koji po uzoru na Karla Krausa i njegov *Die Fackel* ruši standardnu podjelu na urednika i suradnika.

Rat na svoj način pridonosi tome da *Savremenik* počinje izlaziti neredovito, u dvobrojima i trobrojima, literarni dio pada ispod razine ranijih godišta, traži se jeftinija tiskara, na urednicima je da ga pokušaju reformirati. Koliko je situacija ozbiljna, vidi se o spomenutim dogovorima da se fuzionira s *Književnim jugom* ili *Hrvatskom njivom*, pa da izlaze tjedno, i to naizmjenično. Livadiću sada pomaže kritičar i urednik izdanja DHK-a Julije Benešić koji će pak u redakciju nakratko uvesti i mladoga A. B. Šimića, a s njime kao suradnike i druge najmlađe pisce. Krizu *Savremenikovu* na svoj način poentira urednik Livadić tražeći da se uredništvo povjeri jednom čovjeku koji bi listu dao "ličnu notu", no sljedeći glavni urednik A. Milčinović te suurednici Joza Ivakić i umjetnički urednik dr. Schneider sve su dalje od cilja, dok *Savremenikov* utjecaj na književni život biva u isto vrijeme sve – beživotniji. Pokazat će se još jednom, kao donedavno u modernističkome pokretu, da su mnogo životniji "kratkotrajni listići", što dakako nije ovisilo o listićima, već o rasulu doskorašnjih globalnih poetika, čega su baš listići bili stjegonoše. Fragmentarnost

je opći znak koji intervenira i u strukturu periodike generirajući žanrovsku sliku modernizma, pa Vrazovi “hambari” sada postaju “motori književnosti”, kako će to domalo Stanislav Šimić nazvati “dobopise”, tj. časopise.

Napadi na *Savremenik* zapravo su napadi na cehovsku instituciju, a oni dolazi i izvana i iznutra. U tome su u prvo vrijeme naročito žestoki bili Ulderiko Donadini i Miroslav Krleža, po nekim izvorima i sam kandidat za *Savremenikova* urednika. Ideološke kombinatorike ne mimoilaze niti *Savremenik*, pa se na početku nove države razmatra njegovo spajanje sa *Srpskim književnim glasnikom*, redakciju mu izjedaju afere pa čak i isprazne dileme poput one je li *Savremenik* još uvijek organ mladih, koji tih ratnih godina jesu sve samo ne mladi. Kad se mislilo da je sa spasilačkim akcijama gotovo, kuju se planovi da DHK preuzme redakciju dijela *Narodnih novina*, tako da službeni dio izlazi dopodne, a kulturno-gospodarsko-literarni popodne, vlada da bude vlasnik, a DHK da bi vodilo redakciju, dok bi u cijelome projektu Matici zapala uloga distributera. Štoviše, urednik Ivakić predlaže da se popodnevni list zove *Danica* i tako očuva tradicija i spomen na Gajeve novine!

Sve to zbiva se u času kad Krleža u prvome broju svog *Plamena* objavljuje rat hrvatskoj književnosti (*Hrvatska književna laž*), sada pak bivšem *Savremenikovu* uredniku Livadiću ne preostaje ništa drugo već primijetiti kako aktualne teme više “nitko i ne traži u *Savremeniku* nego u drugim listovima, tj. u *Plamenu* i *Jurišu*”. Urednik Milčinić se pravda nesuradnjom, dok iskusni novinar i urednik brojnih tiskovina Milan Marjanović upozorava da su došla neka nova vremena, a Benešić da redakciju treba dati “mladim dečkima”. No, umjesto mladih dečki, na smrt osuđeni *Savremenik* – na Krležino neizmjereno čuđenje – preuzima ni manje ni više već isti Milan Marjanović, čovjek koji je – kako su ga zvali – “patio od manije osnivanja novih listova”. Marjanovićevo urednikovanje prekratko je trajalo da bi zbog njegova jugo-nacionalizma glasilo DHK-a izgubilo svoju političku neutralnost,

međutim, izgubilo je nešto drugo: *Savremenik* više nije vodeći književni časopis.

Iako je bio tek na pola puta, u prvi će plan književnoga života ulaziti cijeli niz novih časopisa – od Galogažine *Kritike* koja za sebe kaže da je “izašla u času kad u Zagrebu nije bilo književno-umjetničke revije u pravom smislu riječi” (tipično!) do *Hrvatske revije* koja je u mnogome, pa tako i u likovnome dijelu, nastavila upravo najbolje stranice *Savremenikove* tradicije.

U međuvremenu *Savremenik* će poprimiti formu zbornika (1921.), novinski format tjednika (1931.), pa karakter gotovo akademske revije (1927. – 1928.), a potom – nakon sve češćih financijskih poteškoća – doživjeti i nekoliko čak višegodišnjih prekida (1922., 1924. – 1925., 1930., 1932. – 1935., 1939.) da bi se nakon trećega održao još koju godinu te prestao definitivno 25. ožujka 1941. promijenivši u svojih 29 godišta 16 urednika i preko tisuću suradnika različitih ideoloških profila iz nekoliko književnih generacija – od I. Trnskoga i K. Š. Gjalskoga, preko A. G. Matoša, V. Nazora, A. B. Šimića, M. Krleže i T. Ujevića do D. Tadijanovića, O. Delorka, I. Kozarčanina, I. G. Kovačića, V. Vide i dr.

Ako je suditi po broju i tipu novina i časopisa prve polovice 20. stoljeća, analiza nekoliko tisuća autorskih priloga svih žanrova te posebice bogatoga *Savremenikova* feljtona ukazuje na sasvim sigurno najdinamičniju i najkompleksniju sliku hrvatske moderne kulture i književnosti koju posreduje prvi časopis DHK-a. S obzirom na trajnost *Savremenik* se donedavna mogao mjeriti jedino sa svojim prethodnikom *Viencem*. Međutim, baš u pogledu žanrovske slike stanje je bitno različito. Naime, dok se upravo u *Viencu* dovršavalo formiranje žanrova postilirske, novije hrvatske književnosti, odnosno izgrađivao njezin – kako je već rečeno – kulturni i književni kanon, u *Savremeniku* ista kultura i književnost u neuralgičnome prostoru dijaloga u kojemu se pitanje društvene funkcije i umjetnosti zaoštrilo do usijanja – naročito nakon ubojstva Stjepana Radića – demonstrirale su vlastitu osebnost i nove paradigme. DHK je sa svojim časopisom postao nov i relativno

uhodani mehanizam tek uspostavljene nacionalne kulturne i književne tradicije – dovoljno prepoznatljiv i čvrst da ga se može podrivati sa svih strana, a da se ne uruši.

Ne barem do Drugoga svjetskog rata kada DHK nastavlja djelovati i u okvirima Nezavisne Države Hrvatske (1941. – 1945.). Unutar njegove nove uprave 1942. godine predsjednik je postao Mile Budak, potpredsjednici Blaž Jurišić i Slavko Kolar, odnosno Antun Bonifačić i onaj isti Branimir Livadić, *Savremenikov* urednik 1907. – 1919.. No, Društvo ne pokreće vlastiti časopis, ne pokreće ga niti u novoj državi nakon 1945. kada biva preimenovano u Društvo književnika Hrvatske (dalje DKH). Tu su ulogu sada preuzele uglavnom nakladničke kuće pod ingerencijom države ili njezine savezne institucije poput Saveza književnika Jugoslavije čiji je član bilo i DKH. Upravo je pod okriljem toga saveza Slavko Mihalić 1966. pokrenuo časopis *The Bridge*, da bi ga već od drugoga broja prenio u Zagreb gdje dalje izlazi u nakladi hrvatskog Društva. Ova uglavnom tromjesečna književna revija, koja je putem prijevoda mahom poezije i kraće proze te kritike i esejistike, trebala upoznavati svijet s hrvatskom književnosti od 1976. mijenja naslov u *Most*, odnosno *The Bridge*, *Die Brücke*, *Le Pont*, *Il Ponte* – sada pod nadzorom glavnoga i odgovornog urednika Branimira Bošnjaka. Nova serija ovoga “časopisa za hrvatsku književnost” izlazi od 1979. s urednicima Antom Stamaćem, Slobodanom P. Novakom, Draženom Katunarićem, Srećkom Lipovčanom, Zdravkom Gavranom i trenutnima Davorom Šalatom i Strahimirom Primorcem.

U kontekstu sve žešćih previranja i sukoba unutar vladajućega režima sredinom šezdesetih godina te sve izrazitije hladnoratovske atmosfere i politike blokovske podjele svijeta plenum DKH potkraj ožujka 1967. prihvaća *Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* koja je odmah objavljena u tjedniku *Telegram*. Pokrenulo je to s jedne strane režimske napade i progone hrvatskih intelektualaca te pojačalo kontrolu hrvatskih institucija, s druge pak val novoga “nacionalističkoga” raspoloženja

koje će eskalirati Hrvatskim proljećem 1971. godine. U stanju nove nacionalne homogenizacije i svojevrsne reinstitucionalizacije naročito je aktivna bila MH koja osniva svoje ogranke po hrvatskim gradovima te pokreće časopise i biblioteke. U to se na svoj način uključuje i DKH na čijoj je godišnjoj skupštini 1968. za predsjednika bio izabran Petar Šegedin, a sredinom godine kritička sekcija Društva sastavlja redakciju časopisa *Kritika* kojega bi trebao izdavati Nakladni zavod MH s urednicima Dalibor Cvitanom, Branimirom Donatom (tajnik uredništva), Vlatkom Pavlečićem (glavni i odgovorni urednik), Danilom Pejovićem i Petrom Selemom. Već od sljedeće 1970. kao izdavač časopisa za "kritiku umjetnosti i kulturno-politička pitanja", dakle, bez izrazito književne fizionomije, potpisano je DKH, a bio se latio analize aktualnih domaćih i svjetskih tema.

Kritika se odmah dvojako nametnula. U prvome redu pojedinih, mahom tematskim, brojevima u kojima je obrađivala umjetničke, književne, jezične, kulturne i društvene probleme (npr. *Poratna hrvatska umjetnost i svijet*, br. 3/1968, *Hrvatska poratna poezija*, br. 4/1969, *Današnje oporbe i raspre o proteklom sukobu na književnoj ljevici*, br. 11/1970, *Procesi integracije u kulturi i književnosti malih naroda*, br. 16/1971, *Kome zvono zvoni na jezičnom satu*, br. 17/1971, *Razumijevanje poezije*, br. 19/1971), a potom vlastitom nakladničkom djelatnošću *Posebni izdanja Kritike* s nekoliko fundamentalnih zbornika i monografija (*Hrvatski književni jezik i pitanje varijanata* te *Ekspresionizam i hrvatska književnost 1969.*, *Strukturalizam*, *Zbornik radova o Petru Hektoroviću i O Petru Preradoviću danas 1970.*, odnosno *Rječnik jezika ili jezik rječnika?* D. Brozovića 1969., *Književnost bačkih Hrvata* A. Sekulića 1970. te *Preporod hrvatskih sveučilištaraca 1971.*). Među suradnicima *Kritike* bili su S. Babić, M. Božić, M. Brandt, D. Brozović, B. Bušić, D. Cvitan, Ž. Čorak, B. Donat, Š. Đodan, N. Fabrio, G. Gamulin, V. Gotovac, D. Ivančan, D. Jelčić, R. Katičić, B. Klaić, T. Kurelec, Z. Kulundžić, T. Ladan, S. Lasić, T. Macan, S. Novak, Z. Mrkonjić, V. Pavletić, I. Pederin, D. Pejo-

vić, Z. Posavac, Č. Prica, J. Pupačić, I. Raos, J. Ravlić, P. Selem, A. Sekulić, I. Supek, P. Šegedin, M. Šimundić, A. Šoljan, M. Vaupotić, S. Vereš, B. Zeljković i dr. Brzo svrativši na sebe pažnju kao središnja teorijsko-kritička tribina koja je zadirala u važna i toga trenutka politički izrazito provokativna pitanja čime je bitno utjecala na zbivanja uoči i tijekom Hrvatskog proljeća, *Kritika* je s jesenskim 20. brojem 1971. zabranjena.

U međuvremenu hrvatska je časopisna scena i u objektivno reduciranim te politički kontroliranim uvjetima vrlo dinamična. Mjesto središnjega književnog časopisa zauzima *Republika* koja je u izdanju Nakladnog zavoda Hrvatske i pod neformalnim pokroviteljstvom DKH počela izlaziti u Zagrebu u listopadu 1945. kao “mjesečnik za književnost, umjetnost i javni život” te je u svojoj dugoj povijesti, kao apsolutno najdugotrajniji hrvatski časopis s neprekinutim kontinuitetom, prešla sve faze novije povijesti uključujući i socrealizam neposredno nakon Drugoga svjetskog rata. Po svemu sudeći bila je i osnovana kao projekt nove političke elite na inicijativu Kongresa kulturnih radnika Hrvatske u Topuskom 1944. i preteći joj u jedinome broju *Književnika* 1945. Glavni cilj toga projekta bio je zapravo da se pridobije i ponovo aktivira Miroslav Krleža. Njegovo ime kao glavnog urednika novoga časopisa spominjalo se još u ratu (J. Horvat), a Krležinim angažmanom trebalo je da se napokon okonča predratni sukob s partijom. Na sastanku Krleže i Radovana Zogovića u redakciji *Naprijeda* na zagrebačkome Rokovu perivoju tako je “dogovoreno pokretanje književnog časopisa *Republike*, te je određen sastav redakcije: Krleža, Kaleb, Horvat, s tim da Krleža bude glavni i odgovorni urednik” (J. Horvat). Umjetnička strana novoga časopisa bit će prepuštena kiparu i grafičaru Vanji Radaušu. U drugome polugodištu 1946. u redakciju ulaze Slavko Kolar, Gustav Krklec i Vladimir Popović, a 1947. i Marin Franičević te 1948. Petar Šegedin. Godine 1949. u uredništvo ulazi bivši Matičin tajnik i načelnik Odjela za kulturu i prosvjetu Ministarstva prosvjete, ravnatelj Nakladnog zavoda Hrvatske, od 1950. Izda-

vačkog poduzeća “Zora”, i utjecajni član Društva književnika Ivan Dončević, koji će na tome mjestu po funkciji ostati sve do 1972. Pokraj Dončevića i desne mu ruke Novaka Simića samo će se smjenjivati uredničko-tajnička imena pisaca triju naraštaja – od M. Matkovića, Đ. Šnajdera, Ranka Marinkovića i Jure Kaštelana, preko Vlatka Pavletića, Krste Špoljara i Joze Laušića do Stojana Vučićevića i dr.

Republika je više puta mijenjala format prvenstveno se prilagođujući objavljivanju likovnih priloga (likovni urednici bili su i Edo Murtić te Ljubo Babić), pa i trendovskih fotografija zbog kojih je neko vrijeme poprimala izrazito revijalni oblik (1956. – 1961.), uredno je posebnim tematskim brojevima obilježavala Krležine “okrugle” rođendane, a 1968. svoj zadnji broj bila je posvetila Čehoslovačkoj zbog ulaska trupa Varšavskog pakta (Praško proljeće). Godine 1969. bio je uveden uređivački odbor, odnosno vijeće u koje su 1971. prešli dotadašnji urednici pa tako i Ivan Dončević. Od jesenskog broja iste 1971. *Republiku* su uz ranijega S. Vučićevića uređivali Danilo Pejović (glavni i odgovorni urednik) i Ivan Raos. Provedene su i druge promjene, pa je *Republika* otada uglavnom književni časopis u knjiškom formatu prepoznatljivoga crvenoga kartonskog omota, odsad bez ilustracija. Ivan Dončević 1972. ponovo je odgovorni urednik, *Republika* ima novi podnaslov “časopis za kulturna i društvena pitanja”, iz uredništva je nakon sloma Hrvatskog proljeća izostavljen Danilo Pejović, a iz savjeta Vjekoslav Kaleb i Krsto Špoljar. Sljedeće su godine urednici Zvonimir Majdak, Augustin Stipčević i još nakratko S. Vučićević te Zvonimir Golob, potom Nasko Frndić i Alojz Majetić, dok je A. Stipčević glavni i odgovorni urednik; izrazito teško razdoblje, ali s nekoliko vrijednih temata poput *Mlade hrvatske proze* (5-6/1979) i *Hrvatske mlade kritike* (11/1981). Tako je *Republika* dočekala svoju 30. godišnjicu, a onda “Zora” biva ukinuta, pa u godini Krležine smrti *Republiku* i formalno preuzima DKH, sada kao “časopis za književnost”.

Glavnim urednikom sada postaje mladi pjesnik i kritičar Branko Maleš, a u redakciji su bivši *Mostov* urednik B. Bošnjak te Dalibor Cvitani, Alojz Majetić i Tito Bilopavlović. Najočitiija promjena bila je relativna redovitost u izlaženju ovoga deklariranoga mjesečnika, a novom koncepcijom *Republika* se ubrzo nametnula i kao apsolutno moderan i jedan od najuglednijih časopisa koji nije pratio samo mlade autore, naročito pjesnike, već i suvremene svjetske kulturne trendove i fenomene poput pop-glazbe i mode, ženskog pisma, postmodernizma, naratologije i sl. Vješto lavirajući između tradicionalnosti i modernosti, Maleš je kao urednik pronašao vlastitu formulu “tzv. pristupljivoga moderniteta” koji je s jedne strane zadovoljavao ionako heterogeno članstvo svoga izdavača, s druge interese i mogućnosti časopisa koji u konkurenciji s drugim medijima počinje postupno gubiti svoje privilegirano mjesto.

Sličnu uređivačku politiku nastavit će 1986. i sljedeći glavni urednik *Republike*, književni kritičar tada mlađe generacije Velimir Visković. S njim u redakciji bili su Slavko Mihalić, Tonko Maroević, Pavao Pavličić i Branko Čegec. Nakon što Čegec prijeđe u uredništvo *Quoruma* u redakciju *Republike* početkom devedesetih ulaze Branimir Donat i Sibila Petlevska – prva žena u uredništvu jednoga većeg hrvatskoga književnog časopisa. Novo će uredništvo s jakom potporom Antuna Šoljana i operativca Dalibora Cvitanu u sljedećih deset godina održavati glasilo DHK/DHK na visokoj razini jednoga od najuglednijih i u nekoliko središnjega nacionalnoga književnog časopisa koji je – baš kao svojedobno *Savremenik* – izražavao hrvatski književni standard. Za razliku od Malešove redakcije kojoj je bilo više do književnosti, najmlađih suradnika i najnovijih kulturnih praksi, Viskoviću je uz to i do akcije te artikulacije ideja svoga vremena, pa svojoj *Republici* “nastoji izboriti i angažiranu ulogu u demokratizaciji hrvatske javne scene”, poziva na suradnju i ponovo aktivira pisce koji su zbog svojih političkih nazora bili marginalizirani, reagira

na sva važnija društvena pitanja i sl. Na to su ga na svoj način poticala i neposredna sve burnija zbivanja u koja se i samo Društvo bilo uključivalo putem svojega brojnog članstva i tribina. Riječ je o vremenu tzv. *Bijele knjige*, novosadskoga posljednjeg kongresa jugoslavenskih pisaca, sovjetske *perestrojke*, poljske *solidarnosti*, pada Berlinskog zida, posljednjeg kongresa Saveza komunista Jugoslavije, prvih demokratskih izbora u Hrvatskoj i agresije na Republiku Hrvatsku. S naglašenim osjećajem za stvarnost Visković je izvrsno osjećao i koristio snagu i moć koju je časopisni medij još uvijek imao, pa je kao urednik središnjega književnog časopisa moderirao književni život, a koji je ionako neodvojiv od političkoga. *Republika* je vratila zanimanje za kazalište (kronika Borisa Senkera) i glazbu (kronika Nedjeljka Fabrija) te radila na prevođenju strane i usustavljanju domaće pjesničke i prozne recentne produkcije, a početkom Domovinskog rata i ovaj je časopis reagirao tematskim brojem *Republika u ratu*.¹

Nakon deset godina urednikovanja u *Republici* od koje je – prema vlastitim riječima, a parafrazirajući Pavla Pavličića o časopisima buticima i časopisima robnim kućama – stvorio “prestižnu robnu kuću” hrvatske književnosti, agilni Visković izdvaja se s dijelom članstva iz DHK te osniva 2002. Hrvatsko društvo pisaca (HDP). Sa sobom prenosi svoj časopis te ga nastavlja pod imenom *Krležine Književne republike*. *Republiku* DHK dalje vodi Ante Stamać sa svojim suradnicima Milanom Mirićem i Antunom Paveškovićem u međuvremenu povjerivši sunakladništvo i distribuciju Školskoj knjizi te vrativši Kroniku DHK kao svoju stalnu rubriku, koju je vodio Anđelko Novaković, a nastavio Sead Begović, odnosno Ančica Vojvodić.

¹ Od 1986. do 1988. izlazio je u novinskom formatu *Bilten DHK* u kojem se u četiri broja izvješćivalo članstvo o svim novostima i djelatnostima Društva. Prvi broj 1986. priredio je Zlatan Jukić, drugi broj iz 1986. priredili su Tito Bilopavlović, Zlatan Jukić i Slavko Mihalić, treći broj iz 1987. priredili su Tito Bilopavlović i Zlatan Jukić, četvrti broj iz 1988. uredili su Branko Čegec, Slavko Mihalić i Marija Peakić-Mikuljan.

U novo društvo prelazi i *Relations* koji je DHK bilo osnovalo sredinom devedesetih godina da inozemnoj javnosti prezentira i druge, za razliku od *Mosta*, i neknjiževne nacionalne odabrane sadržaje s dvojezičnom bibliotekom od dosad trinaest komparativnih studija o povijesnim i kulturnim vezama Hrvatske s drugim zemljama (1995. – 2001.).

Preuzevši ga od Naklade MD, u okrilju DHK od 1998. do 2002. izlazio je i *Europski glasnik*, godišnji interdisciplinarni i interaktivni “časopis za književnost, kulturu, umjetnost, političku i filozofsku tematiku”, zapravo “hrestomatijski kompendij tekstova” (T. Valentić) ili ekskluzivni i opsegom monumentalni časopis-knjiga s integralnim tekstovima iz književnosti, arhitekture, političke filozofije, glazbene i likovne umjetnosti s polemičkim dossierima o ključnim temama današnjice. S tekstom *Izdaja intelektualaca* Juliena Bende (br. 2, 1997) kao credom časopisa u smislu “plaidoyera nezavisnosti intelektualaca od političkoga angažmana”, pokrenuo ga je i uređivao Dražen Katunarić, jedan od urednika međunarodne revije *Lettre internationale* 1991. – 1993., potom i revije *Most/The Bridge*, i to kao hrvatsku inačicu pariškoga *Le Messenger européen* Alaina Finkelkrauta, koji ga je obustavio te uz Katunarića bio supokretačem *Europskog glasnika*.*

Napokon, i pri dvama ograncima DHK izlaze također časopisi. Riječki ogranak od 1996. tromjesečno izdaje *Književnu Rijeku*, “časopis za književnost i književne prosudbe”; urednici su Darko Gašparović, Davor Velnić (trenutno glavni urednik) i Andrija Vučemil. Istodobno pulski Istarski ogranak od iste 1996. izdaje

* U sklopu DHK početkom 90-ih osnovana je Sekcija za proučavanje književnosti u hrvatskom iseljeništvu koju je vodio Stjepan Šešelj. Osim biblioteke *Prinosa za povijest književnosti u Hrvata*, ova sekcija zajedno s Hrvatskim centrom P.E.N.-a i Odjelom Matice hrvatske za kulturne veze s Hrvatima izvan domovine objavilo je 1992. prvi broj *Korabljice* – prinosa za povijest književnost u Hrvata s napomenom: “Ova *Korabljica* izlučak je časopisa *Hrvatska revija* br. 1, 2. i 3.4/1992. Matice hrvatske (Urednik V. Nikolić)”.

Novu Istru, također tromjesečni “časopis za književnost, kulturološke i društvene teme” glavnoga i odgovornog urednika Borisa Domagoja Biletića. “Nastao nakon podulje ovdašnje časopisne ‘suše’, ali u okolnostima nove i drukčije, slobodnije i otvorenije domovinske i, u tom sklopu, življe nam zavičajne stvarnosti”, sa sviješću o postojanju lokalne časopisne tradicije *Istarskog mozaika* i *Istre*, Biletićev časopis je ne samo “posve nov”, već i – za razliku od *Književne Rijeke* – jedan od bolje uređivanih hrvatskih časopisa s jednako bogatom i vrijednom pratećom bibliotekom od pedesetak dosad objavljenih knjiga proze, poezije, eseja i kritike te monografskih studija, zbornika i antologija.

MATOŠEV NESUĐENI KOKOT

Prijelaz iz 19. u 20. stoljeće za Antuna Gustava Matoša (1874. – 1914.) prošao je u bježanju od vojne obveze i četrnaest godina emigracije – prvo u Srbiji, koja mu je pružila “prvo utočište”, a nakon kraćeg zadržavanja u Beču, Münchenu i Ženevi, u Parizu, na Zapadu, za kojim je “žudio i odavna čekao”, pa “da budem bliže Zagrebu, po drugi put u Beograd 1904.” otkuda potajno navraća u Zagreb – i tako sve do amnestije 1908. kada se napokon vraća u domovinu.

U međuvremenu politička i kulturna slika svijeta, Europe i Hrvatske ozbiljno se preslagivala, i ubrzo će kulminirati, ali tu kulminaciju Matoš zbog prerane smrti neće dočekati. No, zato je na svoj način sudjelovao u njezinoj pripremi, mijenjao krajeve i ljude, sve pratio i o svemu pisao šaljući novele, pjesme, putopise, kritike, eseje i polemike u hrvatske, srpske, bosanske, kadšto i u francuske listove.

Štoviše, u vrijeme Svjetske izložbe u Parizu 1900. *Nadin* urednik Kosta Hörmann angažirao je Matoša kao novinara, imenovao ga “nekom vrstom sekretara bosanskog pavillona” te mu pribavio novinarsku iskaznicu da bi barem nakratko živio solidno, inače uglavnom na zajam, “jer su vremena teška”. Od knjiga kupuje samo one koje mu šalje “kaki milosrdni književnik”, a aboniran je na one beletrističke listove koje mu šalju “na muftu, tj. *Nadu* i *Novi Viek*” dok *Vienac*, “toga obrijanog sultana među našim listovima”, poznaje tek po naslovima iz subotnjeg *Obzora*.

A baš tada, na prijelazu stoljeća u kojemu sve, pa i mediji uzimaju novi zalet, stari Matičin *Vienac* nakon 33 godine gubi bitku. U akciju za njegovo spašavanje uključio se i Matoš, jer “svi *Viencu* toliko dugujemo”, piše u *Obzoru* 12. prosinca 1903.: “*Vienac* ne smije, ne može i neće propasti, jer je jedini naš zbornik u kojemu se jasno vidi razvitak naše književnosti i naše umjetnosti” – baš kako je to nekoć prorokovao najslavniji *Vienčev* urednik August Šenoa.

Prati Matoš i pokušaje da se “obrijani sultan” vrati u život kroz neke nove inačice, npr. *Obzorov Vijenac*, osjeća važnost književne scene čiji život diktiraju upravo časopisi, u jednome trenutku i njemu se čini da bi Hrvati i Srbi mogli imati zajednički književni list dokazujući preko *Dubrovnika*, koji izlazeći ćirilicom i latinicom, da “razlika pisma ne bi smetala”. Istina, ima ih koji pate od manije pokretanja uvijek novih listova, baš kao što to čini “teoretičar hrvatskog modernizma, famozni M. Marjanović” – to “muško pero na kilograme”, “produktivan ko mašina”, iako u tome ima uspjeha manje od Zagorke – “funtašice u literaturi”. No, “literarna agentura Milan Marjanović et Comp” pravi je *papirnatu trust*, koji osniva listove da bi na njima zarađivao.

U Zagrebu postoje i Matica hrvatska i Društvo hrvatskih književnika u kojemu je “više članova no dana u godini”. *Savremenik* je ili organ svih hrvatskih književnika ili tek organ modernista: “U prvom slučaju nije modernističan i nema razloga polemizirati s Maticom, u drugom pak slučaju nije organ društva, jer većina članova nije modernistična”. *Savremenik* je list moderan tek po imenu, piše Matoš u *Hrvatskom pravu* u jesen 1906., list bez ikakvog literarnog programa i pravca, ponavlja na istome mjestu krajem 1907., i nije slika naših literarnih težnja, već “slika naših personalnih i političkih boraba”, dodaje 1908. iz *Hrvatske smotre*.

A kada je i sam počeo surađivati u *Savremeniku*, bez ikakvih materijalnih razloga, jer su mu “otvoreni stupci svih novina” i ni u kojem slučaju ne bi gore prošao u pitanju honorara. Naprotiv – “*Savremenik* slabo honorira”, upada u aferu:

- ... Ja sam radio kod *Savremenika* (...) sve do časa, kad me za volju obećane ali neprimljene subvencije “mecene” Miletića izguraše napolje: jer dokazah, da je njihovo skupo izdanje, *Materinska Riječ* Babića-Gljalskoga, neuspio roman (...) To je prva pamnica u Hrvatskoj, gdje tuži literat literata i ja ću DHK dragovoljno priuštiti tu tužnu slavu (...) DHK me tuži, jer sam šaljivo, feljtonski napisao, da je to društvo hrv. varalica ne izda li na skoro već za lane obećanih Kranjčevićevih pjesama... (*Dva suda*, Hrvatska sloboda, 2. 10. 1909.)

No, surađuje i dalje hoteći pokazati da je spreman i s protivnicima zajednički raditi “kada su u pitanju literarni interesi”. “*Savremenik* je list hrvatskih književnika, pa bi trebao barem objaviti svaku novu knjigu hrvatsku”, sugerira i ponovo napada da je *Savremenik* danas “faktično filijalka koalicije”, uostalom – “svi naši književni listovi služe strankama, umjesto da stranke služe njima”.

Na približavanje Matice hrvatske i Društva hrvatskih književnika Matoš se 1909. pita čemu to stapanje baš u času kad oba društva izdaju svoje knjige, postoje li to dva čitalačka tabora – konzervativniji s matičarskim i napredniji s modernističkim simpatijama? Sudeći po svemu, “nekadašnji Mladi i Jaki, nekadašnji moderniste, osjetiše se preslabi”. Za razliku od srpskih časopisa, koje i njihova vlada pomaže, *Savremenik* je spao na abonente, a Livadić otvorio širom vrata redakcije “svakome, tko nosi pod pazuhom rukopis”, pa je *Savremenik* postao glasnik raznih *futurista, kubista, mistifikatora i simplicissimusa*...

Na drugoj strani izlazi *Hrvatska straža*, pa “pamfletski polupismeni listić *Luč*” koji “poistovjećuje naš viševjerski nacionalizam s katoličanstvom i tako odbija inovjerce i maskiraju svoje tamne poslove šovinističkim lozinkama”, grmi Matoš iz *Savremenika* 1912. Posebno se obara na “Kerugba Šegvića” koji *Savremeniku* podvaljuje da se DHK bori protiv patriotizma u književnosti. A kad Šegvićeva struja 15. ožujka 1913. osnuje drugo književničko društvo, Matoš Kolo hrvatskih književnika dočekuje u *Savremeniku* dobrodošlicom, jer ih ima koji se slažući s osnov-

nim načelima tog udruženja, pa se “njihovom borbom izvjesni principi prekaljuju i osposobljuju za život”:

- Ja sam kao pravaš uvijek i svuda branio mišljenje da u našim današnjim prilikama treba da ide pop i inteligenat zajedno kao u doba Strossmayero-rovo i Pavlinovićeva (...) Mi, literarni Gričani, predstavnici građanskih liberalnih pogleda, stojimo pod znakom Interdikta, Kletve. Fra Cherubin već sprema lomaču od papira (...) I tako danas su u hrvatskoj književnosti tačno odijeljeni književnici dviju struja, dvaju pravaca, dviju težnja: pravac bezvjerski, pornografski, antinacionalni, kosmopolitički zastupan od *Savremenika*, pa pravac nacionalni, hrvatski, pravac kršćanskih moralnih načela, šegvićevci su moralni, mi smo nemoralni, šegvićevci su književnici, mi smo svirci i poletarci. Mi smo izdajnici, a šegvićevci visoko drže barjak nacionalizma...

Ne poriče da se DHK može štošta prigovoriti i zamjeriti i da bi *Savremenik* mogao biti bolji, no:

- Dok im još bijah saradnikom, pravaški organi su moje knjige jedva spominjali, dok su protivnički listovi njima diskutovali, jer su današnjim pravašima miliji autori kao Marija Kumičić, pa se može reći da ta gospođa nisu samo neliterarna već antiliterarna stranka... – (*Kolo hrvatskih književnika*, *Savremenik*, br. 6, 1913.)

Ponavlja Matoš kako DHK nije političko društvo ni stranka, ali je patriotsko “s članovima iz svih stranaka, koji se danas svi slažu u tome da je hrvatska i srpska knjiga jedna (jer nam je jedan te isti jezik) i da je narod srpski i hrvatski već zbog tuđinske konkurencije upućen na literarni reciprocitet i na što složniji kulturni rad zajedno sa našom braćom Slovincima”. Dok je ideal naše prošle i suvremene literature “jedinstvo narodno na temelju pravaške ili ilirske, jugoslavenske ili hrvatske misli, *katolički* ne znači *hrvatski*, ne znači *nacionalan*, već *univerzalan*, *kozmpolitski*...”

Napadajući *Savremenik*, ali i sve naše književne listove, Matoš je u njihovu služenju strankama vidio sjeme literarne krize. Na krizu književnih listova upozoravao je već kod gašenja *Vienca*, a u beogradskoj *Samoupravi* 1905., videći je i u srpskoj književnosti, Matoš prvi put iznosi tezu da je “najveća smetnja literarnom

razvitku” zapravo žurnal, jer dok je knjiga skupa, “žurnal staje samo pet para”.

Četiri godine poslije u *Hrvatskoj slobodi* razrađuje pitanje literarne krize. Polazi od toga da “knjiga ne privlači čitaoca već obratno”, pa navodi Mažuranića, Preradovića, Šenou i Kranjčevića kao “talente koji bi bili na čast svakoj svjetskoj literaturi”, no i među živim autorima ima takvih, ali su nepoznati jer nema prave kritike, tj. “pisca koji bi se bavio samo literarnom kritikom i bio samo kritičar i ništa drugo”. Nema socijalno i intelektualno nezavisnog kritičara koji bi jamčio za objektivnost, i otuda naša literarna kriza.

Krizi je pridonijela i borba Starih i Mladih, pa liberalizam našeg naprednjaštva, koji se iz kulturne i kritične struje premetnuo u političku stranku i odbio od sebe “sve koji ne bijahu nagodbjenjaci i jugoslavjani” te negirao “nacionalizam u smislu čistog hrvatstva, historizam (‘tradiciju’) i idealizam” kao glavne osnove naše knjige. Sljedeći faktor su novine, koje proždiru sve više literarnu produkciju, a tu je i još jedan: “postepeno napuštanje humanističkih i historijskih studija u korist praktičnih, unosnih zanimanja”, a taj mijenja duh vremena te ga čini sve manje literarnim. “Ponajglavniji” je razlog našoj literarnoj krizi ipak “kriza politička”, zaključuje Matoš.

Dvije godine poslije, dakle, 1911., Matoš će iste teze varirati u povodu zakašnjelog spomenika S. S. Kranjčeviću, što je bio jedan od razloga sukoba s DHK-om. Pad interesa za hrvatsku knjigu i književnike nije samo pitanje kvalitete, već prije svega pada hrvatskog osjećanja, odnosno pada idealizma. Potom dolazi žurnalizam čiji napredak znači nazadak naše literature, na kraju ponovo – politika. Ukratko: oskudica idealizma, žurnalizam i politika potisnuše zanimanje za književnost i književnike, pa se zato može dogoditi da “najsnažniji, najreprezentativniji noviji naš pjesnik, S. S. Kranjčević” nema spomenika.

Sve to pod istim naslovom iz 1909. Matoš će još jednom, ali sada našire, ponoviti i obrazložiti u *Obzoru* početkom svibnja 1912.

Hrvatsku književnu krizu ovaj put smješta u sveopću krizu u Europi, jer “mi smo ionako uvijek rezultat loših europskih odnošaja”. Nakon Tolstoja danas u Rusiji kolo vodi Gorki koga se nakon Turgenjeva ne može čitati, u Norveškoj nema Ibsena, Björnsona, a Knut Hamsun se ispucalo, u Njemačkoj militarizam, socijalizam i industrijalizam ubio visoku kulturu i literaturu, jedino lirika ne pogiba, u Italiji umro veliki Pascoli, D’Annunzio pravi amerikanizme, u Francuskoj nove škole u kojih su nova samo imena – *sintetizam, futurizam, impulzionizam, naturizam, integralizam...*

Glavnim uzrokom ovakvoj literarnoj krizi Matoš vidi u krizi romana, koji postade “pravi epos moderni, apsorbirajući u slobodu svog oblika sve literarne druge vrste”. Proza modernog života nađe svoj izraz u prozi modernog romana, koji u Gustavu Flaubertu nađe vrhunac svoje umjetničke forme. Reakcija protiv Zolina naturalizma u neku je ruku reakcija protiv samoga romana, no, najviše je škodio naturalističkom romanu Guy de Maupassant čije su najsjajnije njegove “kratke, precizne, većinom satiričke pripovijetke” u kojima je “često materijal cijelog romana sveden na dimenzije lapidarne ‘crtice’”:

- Novela, priča, crtica, škodila je debelom pedantnom romanu, jer bijaše pisana majstorstvom pripovjedača kao Poe i Mérimée, i jer je svojom telegramsom lakoničnošću i naglom intenzivnošću više odgovarala modernim potrebama brzine, nagle lektire i intenzivnije emocije (...) Primivši u sebe, usisavši roman na neki način ne samo sve ostale beletrističke vrste nego i historiju, publicistiku, pa moderne moralne i filofske sisteme (...) roman postade vrstom epskog, prozaičnog, pripovjedačkog leksikona i prestade biti pravim romanom (...) postade prenatrpan (...) još i oruđem feminizma i glavnim hrvalištem ženske literature, dakle literature koja nikad ne može biti prvoklasna...

Drugi razlog književnoj krizi Matoš ističe kampanju protiv klasičnoj, humanističkoj naobrazbi, “jer se bez klasične ne može zamisliti solidna literarna naobrazba”:

- Novinarstvo je naviknulo čitaoca na površnost, a pisce na brzi, neumjetnički posao, pa na popuštanje surovom ukusu gomile (...) Praktični ljudi više ne čitaju. Moderna praktičnost, inkarnirana u američkom životu, u stvari je oblik modernog barbarstva. Kapital, novac, nije pokvario samo etičnog već i estetičnog čovjeka.

Ponovo uzrokom našoj literarnoj hrvatskoj krizi Matoš vidi i politiku, mi imamo literarnu krizu jer imamo veliku nacionalnu krizu, naš književnik ima pred sobom narod od pedeset posto nepismenih, a inteligencija mu je odgojena u sferama sasvim različitih kultura, pa koja hrvatska knjiga da zadovolji sav taj heterogeni svijet? pita se Matoš. U novije vrijeme “polagano i sigurno fuzionira knjiga srpska i hrvatska, dok su tradicije i sama obilježja duha hrvatskog i srpskog još uvijek dosta različita”, jer “za jedinstvenu knjigu treba jedinstva duha, zajednice ideala, i trebat će još mnogo vremena i prilježnijeg rada”. Naša i slovenska Matica mogle bi možda dogovorno s Maticom srpskom izdavati “kakav zajednički srpski-hrvatski-slovenački list ili barem almanak”, a mogle bi se – kako to sugerira Stjepan Radić – “osnovati knjižarske filijale za prodaju samo naših knjiga u svim većim našim gradovima...”

No, ponajglavniji uzrok našoj literarnoj krizi je konkurencija stranih literatura kojoj se može odoljeti jedino protekcionizmom naše knjige:

- Mi i u književnosti moramo protežirati sve što je naše, pa bilo to i slabije, jer — je naše. Tako su radili Iliri, inače na vrhuncu europskog obrazovanja. Tako čine Srbi i Česi. Kao svaka mlada industrija, kao svaki mali, slabi i početni rad, književni posao može se u slabim kulturama razvijati tek što izdašnjim i što pametnijim protekcionizmom... – (*Književna kriza*, Obzor, 2. V. 1912.)

Mnogo je uzroka, ali je glavni: nehaj.

* * *

Iz svega se da razabrati da središnje mjesto Matoševe analize književne krize zauzimaju tadašnji mediji, odnosno žurnalizam i

politika. Zato u *Hrvatskome pravu* 1908. Matoš pozdravlja najavu omladinske apolitične *Sutle*, a kad se pojavi, pisat će:

- “Mi smo dokazali, da na beletrističkom listu mogu raditi i politički protivnici, i da je naša omladina sita koterija, tolerantnija od starijih literarnih svojih drugova. Pošto sam i sam suradnikom u *Sutli*, ne mogu joj praviti reklame, ali mirne duše mogu reći, da je natkrilio moja najoptimističnija očekivanja. (*Za kišljive dnevni*, Hrvatsko pravo, 24. 10. 1908.)

Matoš govori iz pozicije *Sutlina* suradnika, odnosno grupe koja se okupila oko jednoga novog časopisa, a njega pozvala iz počasti. Nova je to pozicija na koju i pozvani Matoš gleda s očitom blagonaklonošću. Razmišlja li toga časa Matoš i o vlastitom glasilu, teško je reći, no da čeka priliku, nije nevjerovatno.

Naime, Matoš te iste 1908. prestaje biti vojni bjegunac te se napokon vraća u “dragi Zagreb”, pa ako je na tu priliku i čeka, nema sumnje da je to mogao biti baš ovaj. Uostalom, što mu drugo preostaje? “U užasnoj novinarskoj kampanji u Zagrebu i u Beogradu gotovo svakodnevno”, zapleo se u “užasne polemike s *Pokretom* i s cijelom koalicijom štampom”, istjeraše ga iz *Savremenika*, denunciraše kao Argusa Srbiji te na silu napraviše literarnim frankovcem onemogućivši mu pristup u ikoje publikacije osim frankovačkih zbog čega se “izjalovio i moj proljetosnji pokušaj približenja *Savremeniku* i nefrankovačkoj književnosti”, opisuje Matoš vlastitu očito nimalo zavidnu situaciju.

Tek što se “povratio iza pomilovanja kući u Zagreb”, doživio je raskol stranke, neko vrijeme ostaje uz Franka, a onda – raskrinkavši ga kao “ordinarnoga tuđinskog agenta”, napušta ga i ta je “secesija od dra Josipa Franka možda najmučniji korak u mom životu”, ne može spavati, jer su mu obećali službu, “dakle osiguran kruh iza nepreglednih boemskih gladovanja”:

- Kako je poznato, ja sam prije gostovao po svim listovima. Književnik sam, a ne političar, mada sam uvijek bio i ostajem uvjereni nacionalista, dakle starčevićanac i pravaš. Politički članci, naročito uvodni, nikad me nisu privlačili, a kao feljtonista imao sam pravo figurirati u svim listovima... (*Zašto odoh?*, *Starčevićanac*, Zagreb, 13. VIII. 1909.)

Opaska u uvodnicima ima posve konkretnu pozadinu, i o njoj će se doznati tek 1955. kada Krešimir Kovačić, jedan od Matoševih poklonika, objavi u *Vjesniku* članak “*Radikal*” – *nepoznati Matošev časopis*.

O čemu se radi?

Kovačić potvrđuje kako je u siječnju 1908. Matoš bio zavađen sa *Savremenikom* te surađuje jedino u glasilima starčevićanske čiste stranke prava. Zato je “odmah po dolasku u Zagreb nastojao da osnuje svoj vlastiti književni časopis, kao neku slobodnu književnu tribinu, u kojoj bi surađivali svi književnici bez obzira na njihova politička mišljenja”. Prvi put je pokušao u travnju 1908. sa zlatarskim vlastelinom Mirkom Pisačićem, kojeg je nagovorio da pokrenu reviju *Radikal*. Uz radikalni pravac u hrvatskoj politici predstavljala bi slobodnu književnu tribinu oko koje bi se okupili svi hrvatski književnici. Revija bi izlazila svakih 15 dana na velikom formatu, sa slikama i karikaturama:

- Matoš je kao urednik revije počeo raditi brzo i već početkom travnja 1908. godine predao je u štampariju prve svoje rukopise. Naslovni list revije izradio je karikaturist Branko Petrović, a grafičku opremu preuzela je tiskara Fürst u Zagrebu. U političkom pogledu vrijedno je spomenuti, da je na Matošev zahtjev trebalo priznati Srbe u Hrvatskoj, koje dotada nijedna Starčevićanska frakcija nije priznavala, i ime Srbin donosili su starčevićanski listovi pod navodnicima, ili štampali malim slovom. (K. Kovačić, “*Radikal*” – *nepoznati Matošev časopis*. *Vjesnik*, 30. 1. 1955.)

Kovačić dalje navodi da je 8. travnja bio jedan dio revije već složen i korigiran, ali je u to došlo do spora između Matoša i Pisačića, koji nije Matošu isplatio ugovoreni urednički honorar, a jednako nije donio ni obećani novac za štampanje. Tako revija nije izašla.

U sklopu Kovačićeva članka je i ovo Matoševo pismo datirano u Zagrebu 12. IV. 08.:

Dragi Krešimire,

Vaš sam rad vrlo radosno primio i još veselije pročitao, ali na žalost ga neću moći upotrebiti u Radikalu, nego ću ga — sa dopuštenjem

Vašim — dati Hrv. Pravu ili Smotri. Pisačić me nije samo dva puta prevario, da ide u Zlatar i da mu tamo eventualno pišem, već mi je i zakinuo obećani honorar, koji mi je tobože njegov momak trebao donijeti u moj stan. To dakle nije samo luckast i zabavan, nego i nepouzdan i lažljiv tip, sa kojim je bolje prekinuti sada no kasnije. Molim Vas dakle, odgovorite mi odmah, da se znam ravnati, ali mislim, da je Vama glavno, da ste štampani i čitani, pa Vam u tom pravcu može biti Hrv. Pr. isto tako ravnodušno kao i R-l.

Sa nadom, da ćete imati lijep i srećan Uskrs, ostajem Vaš prijatelj

A. G. Matoš

Kovačić dodaje i to da “vrlo zanimljivi Matošev uvodnik u ‘Radikalu’, koji je bio složen i koji sam 4. travnja 1908. čitao u korekturi”, nije dosad nigdje odštampan i vjerojatno se izgubio.

Ono što pak Kovačić nije znao je Galovićevo pismo Matošu od 10. travnja 1908. u kojemu stoji i ovo:

- “Danas mi je pisao Malašić, da Vam pošaljem štogod za uskrсни broj ‘Radikala’, a ujedno mi poslaše na ogled i jedan primjerak rečenog lista. Nijesam dosele znao (...) da taj list izlazi, pa zato ne mogu znati ni pravu zadaću, koju ima...”

Pismu Galović pridodaje: “Malašić piše, da adresiram samo na A. Matoš. To su valjda ‘mjere opreznosti’. Jamačno još nije stiglo ‘previšnje’ pomilovanje”.

U Zagrebu se doista 23. ožujka 1908. pojavio *Radikal*, dnevnik Odbora hrvatskih radikala glavnog urednika Nikole Milaševića (Galović griješi!) i izlaziti će sve do 21. svibnja s još dvojicom urednika – Ivanom Kremžarom, pa Antom Mlinarićem. Matošev Pisačić se spominje uglavnom preko uzajamnih obračuna, a Matoš – nikako. Budući da je list i dalje izlazio i da se Matoš nigdje ne spominje, pa niti njegov uvodnik, čini se da ovaj projekt nije ovisio o Matošu, ali niti o dotičnome Pisačiću.

No, jedno je sasvim sigurno: Matoševa ideja povratka uključivala nešto novo, a to je pokretanje vlastitih novina u kojima će napokon biti “slobodno hrvatsko pero”.

Kad nije išlo s *Radikalom*, pokušat će s *Kokotom*!

Naime, u *Hrvatskoj slobodi* 17. kolovoza 1909. objavljuje Matoš *Poziv na suradnju*. Kaže kako već od proljeća dogovara s “grupom mladih ljudi iz svih stranaka za osnivanje lista koji bi izlazio svake subote”. Matošev bi novi list bio tjednik, donosio bi “nedjeljnu kroniku gdje bi se feljtonskim načinom kritikovao najvažniji kulturni ili politički događaj tjedna, pa literarne priloge svih vrsta”. Bio bi “što jeftiniji” te se zvao “po svoj prilici *Kokot*, jer će kao kokot biti kuražan, galantan, veseo, budeći ljude iz teškog, debelog sna”. U list će primati i štampati “sve što bude dobro i duhovito napisano”, a mogao bi postati “glasnikom svih struja i strujica koje žele slobodu ovoj zemlji, oslobođenje hrvatskom duhu”.

Matoš potom navodi da su mu suradnju obećali “neki saradnici *Hrvatske smotre*, almanaka *Sutle*, *Savremenika*, neki saradnici *Matrice*, pa pučki učitelji i dr. Matija Lisičar”. List neće biti “stranački ili koterijaški” i “svako mišljenje, osim reakcionarnoga i antihrvatskoga, imat će tu apsolutnu slobodu”:

- ... *Kokotu* će biti pored oštre socijalne i političke kritike najvažniji zadatak da oslobodi naša čisto kulturna nastojanja, naročito literarna, od svakog stranačkog tutorisanja, jer je već krajnje vrijeme da i kod nas bude književnost nad politikom a ne politika nad književnošću. Ukoliko će dakle *Kokot* biti kritika politička, on će biti ocjena naše politike sa gledišta literarnog, a ne stranačkoga. Mi ćemo kritikovati sve stranke, jer smo međustranački a ne protustranački. – (*Poziv na saradnju*, *Hrvatska sloboda*, 17. 8. 1909.)

Na kraju napominje da će *Kokot* početi izlaziti “kada budem skupio dosta materijala za prva tri broja”, kraćim prilozima daje prednost, a rukopise prima na svoju zagrebačku adresu Jurjevska ulica 20. *Poziv na saradnju* A. G. Matoš zaključuje poklicem: *Živjela slobodna hrvatska riječ!* te moli u *post scriptumu* “sve naše listove da taj poziv izvole preštampati”.

Jedna od rijetkih sačuvanih reakcija na ovaj proziv je razglednica Joa Matošića od 3. rujna 1909. u kojoj budući pokretač futurističkog *Zvrka* moli Matoša da mu “pošalje pedesetak prvih

brojeva ‘Kokota’ u svrhu propagande” te da mu javi “kada misli početi s izdavanjem”. No, Matošev se *Kokot* nije pojavio. O razlozima možemo samo nagađati. Jedan od realnijih svakako je Matošev istup iz stranke prava, pokušaj da dobije posao učitelja, pa nekoliko putovanja, a onda i prvi znakovi pobolijevanja i ponovni put u Italiju, sada zbog liječenja i oporavka.

Časopis pod imenom *Kokot* ipak će se pojaviti!

Bilo je to gotovo dvije godine nakon Matoševe smrti, tj. 1. kolovoza 1916. Riječ je o *Kokotu* mladoga Ulderika Donadinija. Ime Donadinijeva časopisa svakako pobuđuje sumnje nije li ipak u nekoj vezi s Matošem. Iako nema izravnih dokaza, čini se da je i Donadini bio među onim mladima koji su bili barem u blizini velikog rabija. Nema sumnje da je i spomenuti Matošev poziv na suradnju Donadini čitao – ako već nije i na neki drugi način ranije saznao za Matošev plan. Dapače, možda je i među onim Matoševim obećanim suradnicima! O tome, na žalost, u literaturi o Matošu i o Donadiniju ni riječi, osim nekoliko posve neodređenih opaski. Prva takva pojavila se već u Ujevićevu nekrologu o Matošu:

- Najljepši njegov ogled su *Tri Antigone*: studija koju nije napisao; najduhovitiji njegovi istupi *Kokot* i *Crni Petak*, listovi koji nijesu izašli (*Em smo Horvati!*, Savremenik, br. 5, 1914.)¹

Dok o Matoševu *Kokotu* ipak nešto znamo, o *Crnom petku* ni toliko! Ako je vjerovati Ujeviću, u igri je drugi časopis, iako je vjerojatnije da se pod imenom *Crni petak* krije alternativno ime

¹ U svojoj monografiji o Donadiniju o tome Branimir Donat piše:

- U jeku rata, tj. u kolovozu 1916. iz tiska je izišao prvi broj časopisa *Kokot*. Koji su sve motivi mladog pisca nagnali na tu odluku nisu nam poznati, dok se oko izbora imena časopisa neke pojedinosti mogu rekonstruirati. Među različitim pretpostavkama najvjerodostojnija je ona koja kaže da je na taj način pokušao odati počast i stvaralački dug Antunu Gustavu Matošu, koji je svojedobno namjeravao pokrenuti istoimeni časopis. (B. Donat, *Ulderiko Donadini*, Zagreb 1984., str. 118) (Usp. ovdje bilj. 1 na str. 100!)

za *Kokota* kako to sugerira i sam Matoš kad kaže: “po svoj prilici *Kokot*”. *Crni petak* kao aluzija na dan Matoševa rođenja (“petak i trinaesti ostadoše moji važni datumi”, stoji u autobiografiji!) zvuči svakako matoševski. Najvjerojatnije se na kraju odlučio da svoj časopis nazove *Kokotom*, a ne *Crnim petkom*. Simboliku izabranog imena Matoš ovako tumači: “*Kokot* budi ljude iz teškog, debelog sna”. Donadini pak varira: “Kokoti navještavaju dan”.

Donadinijev je *Kokot* bio kratkoga vijeka – svega 14 brojeva u 13 svezaka. Osnivač, izdavač, urednik i autor ovako je obrazložio odluku o obustavljanju:

- Pošto mi *Kokot* ne donša toliko da bi mi mogao osigurati materijalni opstanak, to se moram uz pisanje u listu baviti i drugim poslovima (...) ne mogu za u buduće obećati da će list izlaziti svakog prvoga...

A oni koji su se smatrali Matošu najodanijima, ponovo se nakon *Sutle* okupljaju 1917. – sada u *Griču*, časopisu koji se zbog ratnih prilika izdavao kao almanah. Nikola Polić, jedan od gričana, kako su sami sebe nazivali, piše o Matošu *Nakon tri godine* kao o “matoru grabancijašu”, te ističe kako su ih prozvali “Matoševim učenicima”, a oni će njega “vazdan nazivati Rabbijem”. Baš kao što je Polić imao potrebu istaknuti kako gričane nije privukao Matošev otrov i psovka, tako Karlo Häusler ističe da ih nije privukao niti Matošev nacionalizam “kad se oputismo k njemu u Samobor, da ga zamolimo za suradnju u *Sutli*, nego naprosto Matoševa umjetnička ličnost”.

U međuvremenu Donadinijev se *Kokot* bio oborio na *Grič* i gričane na što mu je iz *Griča* odgovorio Ljubo Wiesner, koji će u drugome povodu Matošev stil proglasiti kao stvorenim za življu literarnu i javnu raspravu. Nakon što je već Polić pitao kako ni nakon tri godine ništa o Matoševim djelima, redakcija s radošću obavještava čitatelje o novome izdanju Matoševih *Umornih priča* i *Vidika i putova* te o izdanju *Feljtona* i *eseja* iste 1917. Wiesner objavljuje sonet “mrtvom majstoru” (*Nad versima A. G. Matoša*), a potom daje “spoljašnju atitudu A. G. Matoša” iz vremena poslije amnestije – “atitudu jednog neustrašivog polemiste”:

- Visok, s očima Čerkeza, te imaju drski crni sjaj gledajući u svijet ravno iz mozga, istaknute jako izbočenim zygomaticom na lubanji dolihocefalskoj, na po ćelavoj i brkatoj, dolazi Matoš mršav, elegancijom malko pognuta galana, koji se nikad ne rasta od štapa...²

Posljednji prilog *Griču* bio je zapis Josipa Pavića *Posljednji dani A. G. Matoša*, zapis u rano proljeće 1913. kada je treći put operirani Matoš ležao u svom žutom “Ibercigeru” s jako umotanim vratom i – prema Pavićevu svjedočenju – izgovorio posljednju riječ: *Zraka!*

* * *

Matoš će biti drugi hrvatski pisac po čijem će imenu biti nazvan neki književni časopis. Prvi je bio S. S. Kranjčević po čijem su imenu u Šibeniku 1930. izišla dva broja književnog omladinskog mjesečnika *Kranjčević*; među suradnicima bili su Vladimir Popović i Srećko Diana. Deset godina poslije bit će pokrenut *Kranjčeviću* srodan časopis – *Matoš*. Tri broja ovoga “hrvatskog omladinskog lista” izišla su u proljeće 1940. – također u Šibeniku! Izdavali su ga šibenski srednjoškolci, uređivao Stanko Kaleb, vjerojatno učenik, odgovorni urednik bio je Jerko Skračić, vjerojatno nastavnik po dužnosti. Prvi broj časopisa *Matoš* otpočinja Matoševom pjesmom *Gospa Marija*, drugi Cesarićevim *Trubačem sa Seine*, a treći Wiesnerovim sonetom iz *Griča Nad versima A. G. Matoša*.

² Koliko je Wiesnerov opis vjerodostojan, ne pokazuje samo onaj poznati portret Matoša koji je 1913. napravio Ljubo Babić, već to na svoj način pokazuje još jedan opis, koji je u sklopu svoga memoarskog članka o “Velikom Boemu” ostavio Nikola Polić:

- Visoka i pognuta pojava, tanak u struku i naročito u ramenima, kisela i gorka proživljenost u ličnim crtama, umorno plješivo čelo polumongolsko, polufra-njevačkog lika, pa onda tanki prsti koji su uvijek, za vrijeme pričanja, hvatali neumorni vršak lijevog uha. Od svih Matoševih portreta i karikatura, koje sam dosad vidio, najbolji je portret nekog francuskog slikara s tragovima Van Gogha – imena mu se ne sjećam – a reproduciran je u *Pečalbi* (izdanje Dhk 1914.) – (*Susretaji s A. G. Matošem, Savremenik*, br. 1 i 2-3, 1929.)

Iz polemike s *Narodnim listom* doznaje se tek ponešto o odnosu ovoga lista prema Matošu. Naime, na jednome mjestu piše sljedeće:

- Hrvatska je omladina već odavna pokazala volju za ovakvim radom, u vrijeme za koje nije smjela ni čuti za imena naših književnika i velikana, kao što su i Matoša spominjali samo kao nekog kritičara – a danas je malo drukčije, gospodo. Danas naša omladina najviše čita baš one pisce koje joj je skrivao Beograd, a doći će na red da dobijete na čitanje koju Matoševu knjigu. Vaša tvrdnja da nitko ne čita Matoša, to je ono što biste vi htjeli, ali... Znamo da vam je teško gledati, gospodo, svoje vlastito nazadovanje, ali šta ćete, mi vas možemo jedino žaliti kao zalutale ovce.

Ovakav komentar otvara ne samo niz novih pitanja o Matošu i njegovoj recepciji, već i nagađanja i pretpostavke što bi bilo s Matošem da nije umro već 1914. godine, odnosno da je dočekao 1941. ili 1945. S obzirom kako je raščlanio hrvatsku književnu i društvenu scenu svoga doba, svakako je nezahvalno prognozirati sudbinu takve jedne kritičke i otvorene inteligencije kao što je bila Matoševa. No, upravo je zato zanimljivo njegovo svođenje na emblematskoga nacionalnog pjesnika kako to rade šibenski učenici 1940. i kako će raditi niz kasnijih naraštaja koji su se povodili za ovim “hrvatskim fakinom”.

Ono što je za Matoša i ovu njegovu dosad manje poznatu stranu ključno svakako je odnos prema jednome dominantnome mediju.

Dok možemo samo nagađati kojim bi smjerom i s kakvim rezultatima išao njegov *Kokot*, izvan je svake sumnje da bi strukturom to bio pretežito kritički časopis, u određenoj mjeri i prvi naš žanrovski časopis za kritiku, koji bi uvelike preduhitrio Galogažinu *Kritiku* (1920.). Za književnu kritiku bio je to u svakome slučaju važan pomak u zadobivanju žanrovske autonomije i mjesta unutar književnoga sustava nacionalne literature, koja se upravo otrgla od preporodne matrice. U idealnim okolnostima to bi moglo značiti i pojavu prvoga profesionalnoga, tj. slobodnoga i – kako je Matoš priželjkivao – objektivnog kritičara.

Za časopise pak to je s jedne strane nova potvrda o njima kao prirodnome mediju kritike, s druge da u interakciji oboje rade na dinamici i vitalnosti književnog života, u isto vrijeme na njegovoj stalnoj kanonizaciji i transformaciji.

Iako nikada nećemo doznati bi li *Radikal*, *Kokot* ili *Crni petak* bili možda novim Matoševim početkom, oni su svakako još jedan važan dokaz angažiranoga pisca i domoljuba čija je glavna vokacija bila kritičko-polemička. Iako nikad pokrenuti, pa zato zaboravljeni, a s njima i posve nova Matoševa dimenzija, oni su još jedan dokaz apsolutno modernoga pisca, umjetnika i intelektualca, koji je uvelike nadilazio svoje doba i anticipirao ne samo žanrovsko-poetičke, već i medijske trendove. Predvidio je Matoš moć medija u svijetu koji je s 20. stoljećem, popuštajući “surovom ukusu gomile”, počeo nezaustavljivo tonuti u površnost, konzumerizam i spektakl te u ono što je ovaj “uvjereni nacionalista, starčevićanac i pravaš” prije više od stotinu godina nazvao “kampanjom protiv humanističkoj naobrazbi”.³

A sve zato što je *jednog dana – obučem se u civil i fuć – dezerтираo. Bez ikakvog spoljašnjeg razloga...*

Što bi bilo da nije?!

³ Na smjenu dviju paradigmi – realističke i modernističke – Matoš je u svakome pogledu bio tranzicijski autor. Na njegovu ulogu, poziciju i domete na smjeni sljedećih dviju paradigmi – modernističke i postmodernističke – svojom kritikom i pionirskim masmedijskim analizama podsjetit će i u mnogome odigrati komplementarnu ulogu Igor Mandić.

ČASOPISI ANTUNA BRANKA ŠIMIĆA

Sve je počelo – nesporazumom.

Ova početna rečenica iz danas već fundamentalne Žmegačeve studije *O poetici ekspresionističke faze u hrvatskoj književnosti* iz 3. sveska posebnoga izdanja jednako tako nezaobilazne Matičine “Kritike” 1969. mogla bi biti dobar uvod i u našu temu. Jer kako drukčije nazvati onu atmosferu u kojoj se profilirao književni duh mladoga A. B. Šimića i koja je obavijala njegovu, nažalost, kratku, ali intenzivnu i u dosezima blistavu karijeru. Ako je nesporazum, bez obzira na premise, stanje nemogućega dijaloga, onda su časopisi u Šimićeve slučaju bili jedino logičan medij da se barem koliko-toliko nesmetano artikulira jedan samouvjeren govor koji, kako to pokazuje i naše vrijeme, nije bio bez pokrića.

1.

U Šimića sve započinje u đlačkoj klupi. U trećem razredu prva pjesma u “Lući” (1913.), u četvrtom sada već bivši sjemeništarac razmišlja o vlastitome listu s imenom “Hercegovac”, iznenada Vinkovci, uz njemački privatno uči francuski da može čitati u originalu, na feriju 1914. prvi feljton, vinkovački petoškolac u Zagreb šalje pjesme pa s mladim Krležom postaje suradnikom i posljednjega časopisa hrvatske moderne, da bi ubrzo i sam, za svojim pjesmama, stigao u Zagreb.

Gornjogradski gimnazijalac ulazi u zagrebačku bohemu, štoviše u ugledni “Savremenik” i “Obzor”, oštro i samouvjereno. Neće proći ni godina nakon prvoga “Kokotova” broja prijatelja mu Donadinija, osmoškolac i pisac A. B. Šimić (tako se odsad potpisuje!) objavljuje 1. prosinca 1917. prvi broj prvoga svojeg časopisa – “Vijavice”. A nesporazum između škole i nediscipliniranoga učenika, jer time se ogriješio o školske propise, biva riješen tako da mladi Šimić između “Vijavice” i škole bira – “Vijavicu”. Bira sudbinu utoliko težu jer ga je ona već na startu koštala očeve potpore!

Sve dalje mjeri se – časopisima: nakon “Vijavice” “Juriš”, a nakon intermeca u “Savremeniku”, “Književnik” i smrt o kojoj je, po riječima brata mu Stanislava Šimića, “većina novina savesno javila, da je umrvši u Zagrebu, umro u Dubrovniku”.

A dotle, hrvatska književna periodika već zaboravlja svoje zlatne dane iz modernističkog pokreta, baš kao i polemike između mladih i starih. Svi su htjeli imati svoj list, pa čak i Matoš koji je s pokretom imao malo veze.¹ A kad su se strasti smirile, modernizirana hrvatska književnost – koja baš svojoj periodici ima zahvaliti onaj famozni Barčev “zaokret k Evropi” – institucionalizira se te ubrzo sa svojim Društvom hrvatskih književnika i “Savremenikom” ulazi u mirnije vode. Da to nisu nužno i bolje vode, s vremena na vrijeme trudili su se pokazati još poneki sada već stari mladi, poput Marjanovića, ali ni izbila onako kako će to demonstrirati novi naraštaj. Ulderiko Donadini, Antun Branko Šimić, Miroslav Krleža, sva trojica rođeni u moderni, na njenu su izmaku koraknuli i u literaturu, i bilo je samo pitanje tko će od njih trojice biti ona stožerna ličnost koja će, kao nekoć Matoš, okupljati oko sebe nove mlade.

¹ Prema Šimićevu navođenju osjećaj potrebe da se bude slobodan “gonio je Matoša da pokreće svoje listove, kao na primer *Kokot*, *Crni Petak*, koji nisu nikad izišli”. Usp. A. B. Šimić: *Matoš*, “Književnik”, br. 2, Zagreb 1924, str. 37-43!

Da će i književni život biti buran, pobrinuli su se događaji od 1914. do 1918. Svjetski rat, Oktobarska revolucija, raspad Austro-Ugarske Monarhije te nastanak novih država, među njima i Jugoslavije, bez obzira na skeptične ocjene pojedinih sudionika, npr. mladoga Ive Andrića, pisce ipak ne zatječu na spavanju. Pa i da su htjeli, neovisno o ovim tzv. ekstraliterarnim činjenicama, opća europska duhovna kretanja, poglavito ona sa srednjoeuropskih prostora, dakle i ekspresionizam i njegova njemačka inačica, našli su plodno tlo i u – od moderne itekako senzibiliziranoj – Hrvatskoj.²

Prvi reagiraše Donadini, prvi piše o ekspresionizmu u svome ne samo novom, već u jedinstvenome, prvome individulanome, privatnome časopisu u povijesti hrvatske književne periodike. Bijaše jesen 1916. – sjeća se jedan iz Donadinijeva kruga – “kad se u izlozima zagrebačke knjižare Kugli mogao ugledati dotad nepoznati njemački časopis u omotu jarke žute boje: Bijaše to berlinski ‘Sturm’, glasilo ekspresionista”.³ Tek što su ga počeli čitati i razaznavati njegovu genezu i inačice, kontroverzni Donadini već ga u 8. broju svojega “Kokota” osuđuje i svu ekspresionističku umjetnost proglašava “mrtvorodendom”.

Borba za nove ideje je otpočela. Ma koliko se Matoševi đaci “Gričem” opirali zubu vremena, novi naraštaj – poput onih otprije petnaest godina – pokreće svoje listove, i – baš kao modernistički – uglavnom su kratka vijeka. Bijaše tako i s “Kokotom”, koji je još stigao pozdraviti A. B. Šimića i njegovu “Vijavicu” kao i “Književni jug”, baš kao što će Šimić malo kasnije iz svojega “Juriša” pozdraviti Krležin “Plamen”, a iz “Književnika” “Knji-

² “Ekspresionističke teorije i tekstovi nikad ne bi bili naišli na tako znatan odziv da mladi hrvatski autori nisu u njima osjetili izraz svojih osobnih estetskih predodžbi i slutnji”. (V. Žmegač: *O poetici ekspresionističke faze u hrvatskoj književnosti*. “Kritika”, 3, Zagreb 1969. str. 28)

³ A. H. Žarković: *Uspomene o A. B. Šimiću i njegovu književnom krugu*. “Krugovi”, br. 2, Zagreb 1955, str. 100.

ževnu republiku”. I svi bijahu doista kratka vijeka, ali dalekosežna učinka.

2.

“Vijavica” je “list za umetnost i kulturu”, pisan ekavštinom, kako će to reći Krklec, kao i Donadinijev nacionalistički i anarhični “Kokot” ali i ne s istim ideologomom;⁴ to će biti ta razlika koja će se najbolje provlačiti kroz književnu periodiku u vidu još u preporodu uspostavljene dihotominije nacionalno-europsko, odnosno umjetničko-tendenciozno, a koja će u našem stoljeću zadobiti divergentne i politički nimalo bezopasne implikacije. Izišla samo četiri broja po osam stranica revijalnog formata od 1. prosinca 1917. do veljače 1919. Premlad da bio i formalno odgovoran, koristi Dragu Barišeca za odgovornog urednika, a za izdavača Niku Milićevića. Da nije Žarkovićeva eseja o Donadiniju i jedne Donadinijeve pjesme, moglo bi se doista reći da je “Vijavica” autorsko djelo urednika Šimića koji ga je zapravo sam popunio: esejima, kritikama i pjesmama.

To je uostalom htio: da slobodno objavljuje, a to može samo u vlastitome listu. Slobodno značilo je ne samo drukčije i ne samo novo, već protivno postojećem, pa će već u startu Šimićeva “Vijavica” zauzeti borbeni stav. Ticalo se to i njegove vlastite poetike, sada u znaku estetike ekspresivne umjetnosti, odnosno osporavanja tradicionalnih estetskih kategorija po načelu: “Sva je umetnost [...] u ekspresivnosti [...] ne u lepoti”. Ovu promjenu naša je kritika i književna povijest verificirala terminom Šimićeve druge, tzv. samostalne faze, a nakon one početničke, nesamostalne,

⁴ “Poslije smo zajedno surađivali u Glasu SHS, pišući ‘uprkos nejunlačkom vremenu’ ekavštinom. Dok se najliberalnija nacionalistička štampa jedva usuđivala da zastupa ideju ujedinjenja ‘u okviru’ Austro-ugarske monarhije, pokojni U. Donadini borio se za integralno jugoslavenstvo, Šimić za jedno pismo i jezik, a ja protiv ‘okvira’...” (G. Krklec: *A. B. Šimić*, “SKG” 1925., u: PSHK, knj. 100, str. 278-279).

regionalistike, kada je i sam bio među suradnicima – recimo – jednoga “Griča”. Šimić sada nastupa ne samo kao otvoreni ekspresionist koji je u poimanju ekspresionizma još u “Vijavici” bio doista načistu⁵ nego i kao “prvi njegov izraziti teoretski predstavnik” (A. Žarković).

Beskompromisni kritičar Šimić “nemilosrdno je obarao utvrđene vrijednosti”, reći će tadašnji prijatelj mu Krklec, čak i klasike i suvremene veličine, dodat će Žarković – baš kao što će to s novim žarom uskoro otpočeti i Krleža u svojem “Plamenu”. Za Šimića tako Preradović “nije veliki jugoslavenski pjesnik nego velika jugoslavenska predrasuda”, Matoš je “jedini na hrvatskoj strani vraćao pažnju na ritam i rimu”, među najboljim pjesmama su mu one patriotske, a najočitija mana mu je prevelika erudicija, Domjanić “nije današnji pesnik nego pesnik Večnog Juče”, u Šimunovića je “sve sam realizam”, a snaga mu zapravo počiva “u ekspresiji njegova unutrašnjeg doživljaja i ni u čemu drugomu”, lirika M. Nikolića je “primer jedne izmišljene, naučene, primljene poezije”, Andrićev *Ex Ponto* je “smesa od običnih opservacija i običnih aforizama i običnih refleksija, od čega nastaju reci i idu sve dotle dok se ne nađe kakav efekat za poentu”, ukratko – stilizirani “lirski feljtonizam”, Krklečev se sonet rodio iz “tradicije Matoševe skupine”, Donadini je “pre iz nemoći bio loš književnik, sada svesno i hotimice jer ne može drugo da bude”, akademski kritičari Prohaska, Drechsler, Ivakić, Benešić i ostali “ne žive uopšte u svom vremenu”, a novinski pak – poput Lunačeka, Milčinić, Kovačića i ostalih – otupe jer “mekanički izjednačavaju svoj duh s novinom i novine sa svojim duhom”, itd.

Nije na meti samo književnost, slikarstvo i novinstvo, već i ustanove te svi obziri u umjetnosti, pa i oni nacionalni. I pored nerijetko prestrogih, pa i jednostranih kriterija koji upućuju ne samo na narav mladoga kritičara, već u prvome redu na nedostatak

⁵ Usp. V. Žmegač: “Čini se da je Šimić u doba kad je počeo objavljivati svoj prvi časopis bio već prilično načistu s ekspresionizmom”, isto, str. 33!

jasne i izgrađene kritičke pozicije, neke Šimićeve ocjene i do danas su sačuvala svoju relevantnost.

Manje autorsko djelo drugi je Šimićev časopis.

“Juriš”, naime, kao suurednici potpisuju i Niko Milićević i Gustav Krklec; Krklec daje na raspolaganje i svoju adresu. Naslovne stranice ilustriraju Savo Šumanović i Ljubo Babić, unutrašnjost Milan Steiner i Anka Krizmanić, a u također neredovitom izlazenju tijekom 1919. u tri broja na ukupno 96 stranica knjiškog formata pojavili se kao suradnici – osim suurednika i A. Žarkovića kao trećega člana Šimićeva kruga – još zapravo samo Krleža, i to s jednim prilogom; Nazorova i Vojnovićeva tobožnja suradnja ipak je po karakteru svojih priloga sporedna. Dakle, opet preko dvije trećine lista ispunjavaju Šimićevi eseji, kritike, polemike, pjesme te ovaj put i početak nikada dovršena romana *Dvostruko lice*.

Nesuđeni Šimićev roman iz života njegove generacije, zapravo roman o Ulderiku Donadiniju, koji je uspio već na početku čak skandalizirati javnost, ali ne i samoga Donadinija, bitna je iako ne i jedina razlika između “Vijavice” i “Juriša”. Kao što se s dosta sigurnosti može ustvrditi kako nekih Šimićevih kritika i polemika ne bi bilo da autor nije imao vlastito glasilo, odnosno da nije računao u najmanju ruku na njihovo neometano objavljivanje, nije neosnovano to reći i za nesuđeni roman. U svakome slučaju podjela “Juriša” s Milićevićem i Krklecom, odnosno otvaranje stranica i drugima ukazuje na Šimićev pokušaj da barem od “Juriša” napravi naraštajni časopis ili barem glasilo svojih istomišljenika kako će to u istodobno raditi Krleža i Cesarec.

Da su se stvari ipak drukčije razvijale, potvrđuje Krklec kad se u nekrologu Šimiću sjeti: “... jedno smo vrijeme dijelili hljeb i sudbinu: pokrenuli smo zajednički časopis “Juriš” (sa N. Milićevićem), u kome smo nastavili borbe i boreći se zajedno protiv drugih, potukli smo se na kraju među sobom...”⁶

⁶ Ono što u Krklečevim riječima ostavlja stanovitu dvojbu jeste kategoričnost tvrdnje “pokrenuli smo zajednički časopis”. Iako spominjani Žarković u svojem magi-

Ciljevi “Juriša” i njegov odnos prema aktualnim kulturnim i književnim prilikama te Šimićevo poimanje umjetnosti bitno se ne mijenjaju u odnosu na “Vijavicu”, ali je zato Šimić jasniji, logičniji i precizniji, a njegovo – kako to ocjenjuje V. Žmegač – “približavanje shvaćanjima i poetološkom vokabularu njemačkih ekspresionista (u ‘Jurišu’) najuvjerljivije”.⁷ “Nova umetnost” koja ima kao cilj stvoriti novi poredak, novog čovjeka i njegov pozitivni ideal, “nužno odbacuje stare kriterije i formalne refleksije o ‘lepoti’...”.

3.

Izuzme li se suradnja po drugim časopisima i novinama te sve učestalija i dugotrajnija bolovanja, dio uredničke pauze do svojeg trećega i ujedno posljednjeg časopisa Šimić ispunjava kao jedan

stralnome radu *O A. B. Šimiću i njegovu književnom krugu* u “Krugovima” 1955. govori samo o Šimiću i njegovim časopisima, Krklečeva uloga čini se da je ipak veća nego se općenito misli!

⁷ Žmegač, isto! – Uvažavajući s jedne strane “uvjerljivu analizu” u citiranome Žmegačevu radu, s druge, Šimićevu izjavu kako ga je “kao stihotvorca” u “Sturmu” naročito zanimalo “novo pjesništvo”, a da je jedini pjesnik kojega je mogao “razumjeti” bio Kurt Heynicke, Rupprecht Slavko Baur zaključuje: “Po mojem sudu čak nije isključeno da je navedeni njemački pjesnik Kurt Heynicke [...] mogao posebno utjecati na formiranje njegova stila...” (Rupprecht Slavko Baur: *A. B. Šimić i njemački ekspresionizam*, “Kritika”, br. 3, Zagreb 1969, str. 86).

Međutim, pozivajući se na Soergelovo razlikovanje tri skupine ekspresionista, odnosno ekspresionističkoga stila (1. Pfempfertov “Die Aktion” 1910.; 2. “vizionarski stil” po svršetku rata i 3. Kurt Heynicke, a Žarković dodaje četvrtu, najradikalniju skupinu “asintetičkog stila” na čelu s Augustom Strammom), još 1955. A. Žarković u spomenutom memoarskome članku u “Krugovima” zaključuje kako je “novi pjesnički stil samoga Šimića najbliži jednostavnom, intuitivnom stilu treće skupine (kao Kurta Heynickea)”, odnosno, “da je stvarni odnos Šimića prema njemačkom ekspresionizmu taj, da je on doduše prihvatio i prvi kod nas propagirao teoriju ekspresionizma”, ali se kao njegov sljedbenik “borio protiv svakoga nasljedovanja i epigonstva a za nov, svoj i lični stil. Teorija ekspresionizma bijaše dakle Šimiću povod, da se oslobodi ne samo naših i stranih stilskih tradicija, već i da potraži svoj vlastiti pjesnički put i stil...” (Žarković, str. 383).

od “Savremenikovih” urednika. Predstavljen kao “poznati mladi književnik” (i *Preobraženja* su iza njega!), Šimić ulazi u redakciju obnovljenoga “Savremenika” da mu pomogne “da bude savremen” i to “sistematičnim iznošenjem radova i najmlađih i najnovijih literarnih pregaoca”.

Uz Milana Begovića, koji je došao iz “Kritike”, mladi Šimić potpisuje šest brojeva glasila Društva hrvatskih književnika, a što je i kako zapravo radio, nakon Krležine kolegijalne i prijateljske prozivke, sam je Šimić sažeo ovim riječima: “Sva moja zasluga ili krivica je u tome što sam primio u ‘Savremenik’ stihove od nekoliko najmlađih lirika. Inače sam nastojao da se što manje miješam u redakciju. Sav ostali moj rad je bio hodanje u štampariju, korekture, revizije.”

Napokon, već ozbiljno bolesni Šimić u svibnju 1924. javlja se u trostrukoj ulozi: kao vlasnik, izdavač i odgovorni urednik “Književnika”. “Ovaj list pokrenula je nužda [...] ne samo zbog toga što su prestali izlaziti neki literarni listovi, među njima i onaj koji je dugo vremena bio najglavniji list na hrvatskoj strani”, već i zato što je ovakav list potreban, i to “zbog mladih pisaca”, piše Šimić misleći na “Savremenik”, te nastavlja kako je bio pozivan u sve revije, “lani je bio štaviše i urednik najglavnije dosadašnje hrvatske revije; ali što ćeš kad te nekuda pozivaju pa ti dopuštaju da uniđeš samo kroz ključanicu”.

“Književnik” kani izlaziti “svakog prvog u mesecu” i u formatu nalik “Juriševu”. Krklec je, međutim, precizniji: “Taj časopis pokrenuo je po ugledu na bečki list ‘Die Fackel’ Karla Krausa. Primijetio sam da je bio pod jakim utjecajem ovog najboljeg bečkog pisca. Naročito je od njega poprimio: smisao za čistoću jezika i riječi, volju za lapidarnost stila, težnju za nekim paradoksnim figurama i mržnju na žurnalizam.”⁸

⁸ O Karlu Krausu – tome genijalnim “velikom suprotnikom žurnalizma” koji je kao mladi pisac brzo uvidio da mu “nikakva *Neue Frei Presse* ne može dati slobodu pisanja koju je on morao imati” i koji je ubrzo postao “primer grandiozne

Na ukupno 136 stranica u tri sveska četiri broja od svibnja do studenoga 1924. – dakle mimo proklamiranoga ritma – čak devet suradničkih imena, među njima i tri strana (A. Gide, M. Proust i A. Ehrenstein). Osim Matoša i njegove jedne pjesme iz ostavštine, tu su Josip Kulundžić, Frano Alfirević, Savo Šumanović, Dragutin Težak i Marko Ristić. Proporcionalno gledano Šimić je i ovdje u svojoj kući: uz programski članak te članke o Krausu, Matošu, Proustu i Nazoru, tu su oveći članak *Umetnik i filolog* te o našem žurnalizmu – upravo na način spomenutoga Krausova časopisa.

U “Književniku” Šimić ekspresionizam proglašava zabludom, napušta ga, te – s obzirom na najnovije pjesme u “Kritici” i “Savremeniku”, odnosno skretanje prema socijalnome realizmu – kritika i historiografija ovu mijenu nazvaše trećom Šimićevom fazom (1920. – 1925.). Bilo je to ujedno posljednja faza pjesnikova života koju ispunjavaju po općoj ocjeni najbolji Šimićevi radovi na čelu sa *Preobraženjima* kao međašnom zbirkom hrvatskoga modernog pjesništva.

Rezimirajući iskustva nakon prvoga broja “Književnika”, bolesni Šimić piše: “Sada preko leta moram otići iz Zagreba radi zdravlja, a u julu se i onako malo čitaju knjige i listovi, zato sam odlučio da *Književnik* iziđe u augustu kao dvostruku svezak. Uveren sam da će radi toga kakve novine objaviti da ovaj list sigurno ne će više izići.”

i neprekidne borbe protiv jedne institucije” – i o njegovu bečkome listu “Die Fackel”, koji je “u prvome vreme ispunjavao gotovo sam [...] a poslednjih desetak godina ispunjava sam samcat”, Šimić u svom “Književniku”, između ostaloga, piše:

“Piše li u nekom listu jedna ili deset ili stotinu pisaca, to najčešće nema drugog značenja osim da u njemu piše jedan ili deset ili stotinu pisaca; ali u ovome događaju usamljenost nije tek slučajna. Ako bi se u Fackelu može biti i danas moglo zamisliti i koje drugo, iako vrlo, vrlo retko ime između današnjih nemačkih pisaca, ne bismo mogli zamisliti današnjeg Karla Krausa suradnikom ni u jednom drugom listu osim u onome koji je on morao stvoriti sebi kao utočište i kao mesto otkle će sam se boriti s vremenom. U toj borbi Kraus se pokazao jednim od najjačih nemačkih satirika što ih je ikad bilo i njegov je list postao ‘institucija, živ korektiv jednog duha’.”

Na žalost, njegova slutnja se obistinila, i to mnogo ozbiljnije. Planirani dvobroj izišao je u studenome, a njegov urednik je umro ne u Dubrovniku, kako su neke novine pisale, već u Zagrebu samo pola godine nakon obećanoga dvobroja.

4.

Svojim časopisima A. B. Šimić učinio je upravo ono što je od njih i tražio:

“Na posletku, kad bi ovi što se podsmevaju mladim i efemernim listovima, pogledali liriku, novelistiku, dramu, kritiku i t. d. pre i posle pojave onih nekih listova koji su u nas izlazili u ovo desetak poslednjih godina i koji su morali da prestanu, videli bi promenu. U svakoj su zemlji najodlučniji za literaturu baš ovaki listovi”.⁹

A u čemu je to odlučnost, odnosno književnopovijesna i kulturološka važnost Šimićevih časopisa?

Ukratko: Šimićevi časopisi afirmirali su ne samo svojeg pokretača, urednika i najplodnijeg suradnika kao jednoga od vodećih pjesnika i kritičara moderne hrvatske književnosti, već i ekspresionizam u njoj te pridonijeli njenoj europeizaciji dokazujući ujedno komplementarnost europskih duhovnih procesa. Oni su potvrdili hrvatsku kulturu u doba oko Prvoga svjetskog rata kao dijalošku kulturu, ali i postojanje dualizma u tadašnjem hrvatskome književnome životu između pisaca pojedinca i književnih institucija.

Napokon, Šimićevi časopisi potvrdili su s jedne strane književnopovijesnu relevantnost književne periodike kao medija u kojemu je odnjegovana tzv. novija hrvatska književnost, s druge i sama načela svakoga književnog periodika, naime, da dokumentira i transformira književnu zbilju.

Riječima drugoga Šimića, Stanislava: da su časopisi doista “motori književnosti”!

⁹ *Napomene i odgovori*. “Književnik”, br. 2, Zagreb 1924, str. 62-68

IVO ANDRIĆ I KNJIŽEVNI JUG

(1918. – 1919.)

Kraj Prvoga svjetskog rata mijenja Europu ne samo vojno, politički i gospodarski, već i kulturno. Hrvati u mjesec dana i formalno izlaze iz Austro-Ugarske Monarhije, na dijelu bivše monarhije osnivaju Državu Slovenaca, Hrvata i Srba, u međuvremenu okončan je i službeno Prvi svjetski rat, a 1. prosinca proglašeno je Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca – od 1921. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, a od 1929. Kraljevina Jugoslavija pod geslom *Jedan narod, jedan kralj, jedna država*. Bio je to finale procesa sukoba različitih ideoloških koncepata koji je početkom 20. st. bio ubrzao hrvatski tzv. naprednjački nacionalistički pokret. Glavnu ulogu u tim previranjima imale su novine i časopisi, tj. tiskani medij koji – još bez prave konkurencije – doživljava zvjezdane trenutke. Na književnoj sceni nekoliko je naraštaja, više institucionalnih i još više nezavisnih i u pravilu kratkotrajnih novina i časopisa odreda mladih urednika. Među njima u ranoj fazi naše avangarde isticali su se Vladimir Čerina, Ulderiko Donadini, Antun Branko Šimić i Miroslav Krleža. Njihov suvremenik bio je i Ivo Andrić (1893. – 1975.). S nekima se s našao zajedno kao suradnik na stranicama istih časopisa ili kao aktivist u političkim i humanitarnim akcijama.

“Grudobolni Hrvat iz Bosne”, bivši sarajevski gimnazijalac, pa zagrebački, bečki i krakovski student, rano i ozbiljno narušena zdravlja, s podebelim policijskim dosjeom i iskustvom nekoliko zatvora i deportacija, od jeseni 1917. do jeseni 1919. živi u Za-

grebu.¹ Kao 26-godišnjak iza sebe ima desetak članaka i pjesama u sarajevskoj Bosanskoj vili (1911) te zagrebačkom Vihoru, Savremeniku, Hrvatskom pokretu i Književnim novostima. Uvršten je i u *Hrvatsku mladu liriku* kao “najčudesniji Sarajlija, nježan, bijel i bolnomirisave duše”, ambiciozan i osjetljiv, koji ima budućnost. Rani Andrićevi tekstovi u znaku su intimnih proživljavanja i prigušenoga mladenačkog revolta protiv stanja u kojemu – kako se u povodu Matoševe smrti bio izrazio – “Sva Hrvatska nelijepo hrče. Budni su samo pjesnici i atentatori.”

Takav Andrić 1918. ulazi u redakciju Književnog Juga, časopisa koji okuplja nacionalističku mladež jugoslavenske orijentacije što se poslije opće amnestije 1917. našla u Zagrebu. Prvi broj izišao je 1. siječnja 1918. i bez prekida, kao formalni polumjesečnik, izlazi do kraja 1919. u 4 knjige, 32 sveska i 60 brojeva

¹ Od 1912. kada je prvi put stigao u Zagreb, na studij, pa preko kraćih studijskih izbivanja, prvo u Beču 1913. otkud se vratio teško bolestan, a onda i u Krakov, koji je iznenadno napustio nakon sarajevskog atentata, pa mobilizacije, zatvori i progona 1915. – 1917. s kojih je u Zagreb samo navraćao – bio je ovo Andrićev peti, najduži i – pokazat će se – posljednji boravak u hrvatskoj prijestolnici. Ako je suditi po nekim pismima prijatelju Vojmiru Durbešiću (1893. – 1976.), čini se da mladome Andriću Zagreb nikako nije “legao”. “Ko zna je li Hrvatska najmižernija zemlja u Evropi, ali ja znam, da je Zagreb najbednije mesto u Hrvatskoj, jer mi, mrki i ozbiljni sinovi s Juga, ne možemo da nagjemo smisla ovom crvotočnom i alkoholičnom gradu, gde masna jela uspavljaju duh i gde vino oči vara”, stoji u pismu od 30. XII. 1912. A iz Višegrada 20. III. 1913. piše: “Interesantan je taj nesrećni, alkoholični i crvotočni grad, interesantni su ljudi njegovi, a sve je skupa žalosno. Upoznao sam njihove bolje ljude: sva je Croatia jedna tragedija, nema, neopažena i tim strašnija. Pazio sam s g. A. G. Matošem i par puta debatovao. On je jedini – od meni oprečnih – s kojim ne dogjoh u sukob i pred kojim se ne afirmirah u svojoj težini i oporosti”. Ponovo iz Zagreba u pismu datiranome u Kazališnoj kavani 6. X. iste godine: “Zagreb izgleda kao popišani akvarel, ljudi su dosadni kao menza ili kao popodne. Bog me kažnjava maglom, i ovde je magla, saznanje: moj će život do dvadeset i pete godine biti u magli...” Ovo je pismo potpisao svojim krštenim imenom: Ivan. (Usp. Željko Poljak, *Hrvatski književnik Ivo Andrić*. Zagrebačko razdoblje na temelju Andrićevih neobjavljenih pisama, Zagreb 2002!)

na sveukupno 1836 stranica srednjeg formata. Glavni pokretači bili su Niko Bartulović i Branko Mašić. Mašić je vlasnik i odgovorni urednik, najvjerojatnije tek formalno, a organizaciju i stvarnu uređivačku politiku vodio je Bartulović, Andrićev znanac iz Splita i Maribora s kojim se našao i u zagrebačkoj Bolnici sestara milosrdnica. Umjetnički urednik bio je slikar i grafičar Tomislav Krizman. Ivo Andrić bio je stalni član redakcije, a naknadno su se pridruživali Vladimir Ćorović i Anton Novačan, pred kraj i Miloš Crnjanski. Zadaća joj je bila da kao “prva revija na Slaven-skom Jugu” polaži temelje “budućoj velikoj jugoslavenskoj književnosti”, a konačni cilj da pomoću “popolno nacionalno zedinjenje Slovencev, Horvatov in Srbov” (Anton Loboda, *Za kulturno zedinjenje Jugoslovanov*, 1918, I, 8-9: 297-301). Otuda i glavna tema, a to je jezično, odnosno književno jedinstvo.

Riječ je o tzv. pitanju “istočnog i južnog narečja” kako ga je 1913. formulirao Jovan Skerlić, a početkom 1914. aktualizirao Srpski književni glasnik čiju su anketu preuzeli i neki zagrebački časopisi i intelektualci, pa sada Književni Jug, “dosledno u duhu svog programa, da pomaže izrađivanje jedinstvene jugoslavenske kulture, potiče to pitanje i po drugi put” (Vladimir Ćorović, *Za književno jedinstvo*, 1918, I, 3-4: 89-100). Otuda i suradnici iz Srbije, Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije, te oba pisma – latinica i ćirilica. Sa srpske strane, između ostalih, Aleksa Šantić, Isidora Sekulić, Sima Pandurović, Laza Popović, Miloš Vidaković, Svetozar Ćorović, Dušan Vasiljević, Stanislav Vinaver i dr. Među Hrvatima su Ivo Vojnović i Rikard K. Jeretov, koji su – uz Franju Supila i Petra Skoka – bili među protivnicima ekavštine, te Milan Marjanović, Dragutin Domjanić, Vladimir Nazor, Viktor Car-Emin, Dora Pfanova, Zdenka Marković, Zvonko Milković, Nikola Polić, Ulderiko Donadini, Vladimir Čerina, Tin Ujević, Ljubo Wiesner, Antun B. Šimić, Miroslav Krleža i Antun Barac za kojega “problem književnog jedinstva nije samo literarno-historijski”, na što je iz Jugoslavenske njive reagirao Dragutin

Prohaska.² Suraduju i najznačajniji slovenski pisci i to na slovenskom jeziku (Ivan Cankar, Anton Debeljak, Janko Glaser, Milan Jarc, Fran Ilešić, Oton Župančič, Rado Rehar, Zovka Kveder, Franc Tratnik, Ferdo Kozak, Igo Gruden). Prvi broj bio je tiskan u 4000 primjeraka, drugi navodno preko 5000. No, pred kraj 1918. naklada i interes padaju. Tako u drugi plan padaju i ideje o spajanju *Književnog Juga* sa *Savremenikom* Društva hrvatskih književnika, *Hrvatskom Njivom* i *Ljubljanskim Zvonom* kao posljedicom objedinjavanja ne samo književnih društava i “izdavačkih zadužbina”, već i nacionalnih matica (Uredništvo, *Književni Jug i Savremenik*, 1918, II, 5: 192). Uostalom, nova je država proglašena, i taj čin ujedno je proglašen činom “oslobođenja i ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca”, čime je Književni Jug – kako sam kaže – ispunio svoju zadaću: “Vidovdansom slavom u današnjem naraštaju započela se naša nova religija” (N. Bartulica, *Vidovdan*, 1919, IV, 1: 1-5).³

² Replicirajući Prohaski, mladi Barac, rezimira teze iz svoga napadnutog članka te zaključuje: “Ako se traži čvrsta spoljašnja veza između pojedinih grana književne povesti, zajednička društvena osnova, kako kaže g. dr. Prohaska, mora se govoriti ne o toj, nego o šest ili više književnosti. (...) Tražeći ‘zajedničku društvenu osnovu’ mora govoriti o provincijalnim, a ne o nacionalnim literaturama. Ako hoće naprotiv da bude historija nacionalne književnosti, onda poradi istaknutih činjenica mora obuhvatiti sva tri plemena. Time će biti i u sebi organičkija nego li su sadanje naše literarne historije, jer su – a) neke partije sasvim zajedničke – b) u drugima postoji sasvim paralelizam, što upućuje na jednak duševni život...” (A. Barac, *Književno jedinstvo* (Odgovor g. Dr. D. Prohaski), *Književni Jug*, 1919, III, 7: 327-334) – Što se Prohaske tiče, valja reći da u poglavlju “*Ratna književnost (1914-1918)*” svojeg *Pregleda savremene hrvatsko-srpske književnosti* (Zagreb, 1921.) ističe kako je “najljepša pojava u Knj. Jugu svakako Ivo Andrić” te mu citira dio eseja *Književnost i rat*.

³ Historiografsku ocjenu ovoga časopisa donio je već 1921. D. Prohaska: “Književni Jug je po svojim raznolikim suradnicima iz različitih krajeva jugoslavenskih samo šareno sastajalište još uvijek heterogenih književnosti: srpske, hrvatske i slovenske, a nije još neka sinteza jugoslovenskog tipa ni u jednoj svojoj radnji, prilogu, kritici. K. J. je izvršivao samo praktički dio svoga programa: pitanje jedinstvene literature, jedinstvenog govora jednim pismom i jednim pravopisom; pitanje zajedničkih književnih poduzeća, društava i revija; pitanje organizacije našega knjižarstva i t. d.” (D. Prohaska, *Pregled...*, str. 363)

Prilozi u Književnom Jugu bili su organizirani u nekoliko glavnih cjelina: *pesme, pripovetke i drame te članci*, potom feljtonski dio s pregledom novih izdanja te s rubrikom *Kazalište i muzika*, odnosno *umetnost*, a na kraju stalna rubrika *Beleške*.

Osim što je jedan od potpisanih urednika, Ivo Andrić surađuje u Književnom Jugu priložima tiskanima i latinicom i ćirilicom, potpisivanima ili svojim imenom ili pseudonimom *Res*, te jezično različito redigiranim.⁴ Sveukupno ih je dvadeset i pet u cijelome razdoblju izlaza Književnog Juga. Radi se o sedam pjesama u stihu i prozi među kojima i *Ex Ponto* i *Nemiri*, tj. naslovne pjesme budućih mu prvih i jedinih pjesničkih zbirki, potom o “fragmentima pripovijesti” *Đerzelez u hanu* u dva broja, tj. o budućoj prozi *Put Alije Đerzeleza*, koja će biti treća Andrićeva knjiga – prva objavljena u Beogradu (1920). Svi ostali ujedno su i najbrojniji i većinom potpisani spomenutom šifrom *Res*. Radi se o Andrićevim esejima (9) i kritikama (5), a izuzetak je posljednji Andrićev prilog u Književnom Jugu, koji je prijevod jedne pjesme Petra Bezruča.⁵

Među najbrojnijim svojim priložima u književnom pregledu Juga nekoliko je Andrićevih osvrta na knjige hrvatskih autora (T. Kumičića, D. Domjanića, P. Preradovića, Petravića, U. Donadinija i J. Kosora), potom srpskih (S. Pandurovića i P. Slepčevića), te četiri o stranim autorima (o izdanjima Henryja Bordeauxa, Maksima Gorkoga i Hermanna Wendela te članak u povodu 100-godišnjice rođenja Walta Whitmana). U njima se mladi Andrić predstavlja kao informiran i zanimljiv kritičar i esejist s artikuliranim i argumentiranim stavovima o književnosti i njezinoj ulozi.⁶

⁴ U tome smislu teško je utvrditi punu jezično-stilsku vjerodostojnost Andrićevih priloga. Iz pisama Zdenki Marković vidi se da je držao do svoga jezika te da mu je ona često lektorirala tekstone prije tiskanja. (Usp. Ž. Poljak, str. 42-43!)

⁵ Andrić se u svome časopisu potpisivao oblicima: Ivo Andrić (13), Res. (9), Иво Андрић (1), Рес. (1), Iv. An. (1).

⁶ U povodu Donadinijevе knjige *Kamena s ramena*, koju naziva kapricioznom, mladi Andrić za njezina autora kaže da je “daroviti kavgađžija”, koji je “u napasti, da zauzme nepopunjeno mesto pokojnog troslovčanog feljtonista našeg” (misli

Na kraju je Ivo Andrić u knjižnici Književnog Juga objavio i prvu svoju knjigu, zbirku *Ex Ponto*. Biblioteka je bila otpočela Skerlićevim *Esejima o srpsko-hrvatskom pitanju* s ciljem “da izdaje dela koja u prvom redu mogu da služe kao propaganda ideji jugoslavenskog narodnog jedinstva”. O Andrićevoj zbirci odmah je u Književnom Jugu pisao i jedan od njezinih urednika, Miloš Crnjanski (Ivo Andrić, *Ex Ponto*, 1919, III, 8: 361-367), koji svoj prikaz završava riječima: *Andrić est arivée*.

Andrić je *Ex Pontom* doista stigao u književnost, no već u rujnu te iste 1919. zauvijek napušta Zagreb te u Beogradu na poziv učitelja i staroga sarajevskog prijatelja, doskorašnjeg Matičina tajnika Tugomira Alaupovića, a toga časa Ministra vjera u vladi Kraljevine SHS – gradi pri Ministarstvu vanjskih poslova uspješnu diplomatsku, paralelno i književnu karijeru. Iako će s književnim životom biti povezan neko vrijeme i institucionalno, kao predsjednik Udruženja pisaca Jugoslavije, Književni Jug ostao je prvi i jedini časopis u kojemu je Ivo Andrić bio literarno najneposredniji i najsvestranije angažiran.⁷

na A. G. Matoša) te da “piše istočnim dialektom i smelošću, koja često zapanjuje...”, iz Petravićevih *Studija i portreta* “ne izbija nikakav celovit umetnički kriterij”, a “hrvatski M. Gorki”, tj. J. Kosor “zapada u jednu nesnosnu maniru praskanja rečima”. Preradovićevu ljubavnu liriku Andrić vidi “podijeljenu u dva dijela”, jedan “stvoren pod dojmom njemačke romantike, a drugi pod dojmom naših ženskih narodnih pjesama”, itd. Posebno je zanimljiv Andrićev esej *Naša književnost i rat* (1918, II, 6: 193-195) pod kojom podrazumijeva “samo srpsko-hrvatski njen deo, a i taj samo u monarkiji”, a za koju kaže da je “u prvim godinama rata mučala, i to je jedan vredan i rečit dokaz za njenu dobru moralnu strukturu” te da joj je danas glavni zadatak “održati kontinuitet negdanjeg duševnog života, spasiti ideale svoje mladosti...” Sa simpatijama je popratio *Akcija za pomoć našim književnicima* (1918, II, 6: 232) koju je “na poticaj B. Vodnika u *Hrvatskoj njivi* povelio DHK, a “umesto svake dalje preporuke” naveo je “nekoliko slučajeva umetničkog stradanja, iz kojih će se ponajbolje videti šta znači oskudica u životu i staranju jednog umetnika...” Pomalo čudi da dosad – koliko znam – nisu sakupljeni ovi Andrićevi prilozi te skupa s ranijima, iz ostalih časopisa, objavljeni kao samostalna knjiga – dakako – s pratećom dobro utemeljenom raspravom o Andriću kao kritičaru i esejistu.

⁷ Vjerojatno iz toga vremena datira anegdota koju sam čuo od Nikole Milićevića, a koja se uvelike oslanja na jedno Kadićevo prisjećanje na susret s Andrićem

S njim ostaju i pitanja kakav je to angažman, kakva je i kolika je Andrićeva stvarna uloga u Književnom Jugu te može li se iz njega iščitati naizgled nagla i za neke neočekivana odluka o promjeni sredine i karijere? Napokon, može li se proniknuti u enigmu koja će s vremenom poprimiti traumatične dimenzije za kulture koje će se boriti za Andrićevu naklonost, a onda i pripadnost? Koliko pomaže činjenica da je zbog toga na samome startu propalo prijateljstvo dvojice najvećih pisaca na tim istim prostorima – Krleže i Andrića? Naime, Krleža i Andrić u doba Književnoga Juga intenzivno se druže, Krleža o Andriću u listopadu 1918. u Hrvatskoj riječi piše vrlo pohvalno, Krleža i surađuje u Andrićevu Književnom Jugu. No, tijekom 1919. taj se odnos mijenja, Krleža ne može prihvatiti Andrićev monarhizam i unitarizam. Štoviše, Krleža je s Cesarcem navodno počeo pripremati obračun s grupom oko Književnog Juga optužujući ih da su se pretvorili u “otvorene agente režima”.⁸

Jedan iz te grupe i jedan od Jugovih urednika Miloš Crnjanski u svojim sjećanjima na te dane, koja su objavljena 1929. u Letopisu Matice srpske, navodi kako se 1919. ta grupa dogovarala o prelasku u Beograd žaleći što je Krleža njihov poziv odbio. U istim sjećanjima stoji i ova opaska: “Izvesni znaci, sem mojih ličnih podataka su tu da je on, u toj redakciji 1917. i god. 1918.

kada ga je Kadić upitao “kako to, da je od hrvatskog postao srpskim piscem”, a ovaj da mu je “mirno odgovorio: kad bi postojala jugoslavenska književnost, da bi se on proglasio jugoslavenskim književnikom”. Prema istome svjedočenju Andrić je primijetio, “da kao što Hrvati svojataju pravoslavne Srbe koji žive u Zagrebu (npr. Desnica, Simić, Kuzmanović i Prica), po istom pravu on pripada Srbima. Dodao je, da je T. S. Eliot od američkog postao engleski, a W. H. Auden od engleskog američki pisac...” (Ante Kadić, *Andrićevi franjevci*, Hrvatska revija, Buenos Aires, 1(201)1976: 181). Milićevićeva anegdota tiče se *Kombolove Antologije novije hrvatske lirike* (1934) za koju Andrić nije dao odobrenje da bude uvršten. Jednom se našao u Opatiji u istom društvu u kojemu je bio i Andrić kad ga je, priča Milićević, netko iznenada upitao: “A zašto Vi, druže Andriću, niste dopustili Kombolu da Vas uvrsti u svoju antologiju?”. A Andrić da je nakon kratke stanke odgovorio: “A zašto me je pitao?!”

⁸ Usp. M. Krleža, *Zapisi sa Tržiča*, Sarajevo 1988, str. 33-34 i dr.!

pokušao da upliviše razvitak ‘posleratne’ ne samo redakcijski, već i Duhovnim intencijama (...) Da se te uloge, u god, 1918, odrekao, tj. ostavio, tumačim njegovom bolešću, a još više nekom ‘unutrašnjom grozom’...”

Ti znaci raspoznaju se i u Andrićevim tekstovima.⁹ Prvo što pada u oči je da mladi Andrić prije i poslije Juga nije isti. U ranijim tekstovima Andrić je još buntovan, satiričan i aktivistički nastrojen te, svemu usprkos, uvjeren u “harmoniju” te “radosno sluti dane velikih dela”. Tijekom rata, ma koliko “oslabio od tamnovanja”, po svjedočenju Krešimira Kovačića, Andrić je “pun poleta i energije”. Otpočетка u kolu jugoslavenski orijentiranih pisaca u zagrebačkim je dvjema godina kao urednik i suradnik Književnoga Juga razvio takvu književnu aktivnost kao nikad prije, a neće ni poslije. Prilozi u gotovo svakome broju, žanrovski raznovrsni, ali socijalno sve osjetljiviji.¹⁰ Lirika njegova *Ex Ponta* zaokupljena je pitanjima egzistencije, u *Nemirima* je narativniji i okrenut apsolutu, tj. Bogu, kako to ističe i monograf *Ranoga Andrića* Dušan Marinković.¹¹ Reznacija i sumnja jednako i u poraze i u pobjede kao da ga udaljuju od mladenačnih iluzija. Intima se povlači pred

⁹ Potaknut navedenom opaskom M. Crnjanskoga, ovu je tezu prvi obrazložio Franjo Grčević u svojem sjajnome eseju i – koliko mi je poznato – jedinome ozbiljnome razmatranju ove teme, koju je zaključio ovim riječima: “Razočaranje s vremenom, sumnja u mogućnost izmjene glavnih zakona čovjekove egzistencije združile su se s krizom poetskog izraza. Kad se u drugoj polovici 1918. godine pojavio u ‘Književnom Jugu’ fragment Đerzelez u hanu, rodio se veliki pripovjedač Andrić. Nitko to nije bio opazio. I dok je publika i kritika oduševljeno pozdravljala pisca *Ex Ponta*, on je već bio drugdje. Iz forme lirski ustreptalog intimnog zapisa prešao je na mirno epsko kazivanje distanciranog i hladnog promatrača života i njegovih varki. Ravan života i ravan umjetnosti razdvojile su se. Lična vizija našla je superioran izraz. Iskra je buknila u plamen.” (Franjo Grčević: Ivo Andrić u “Književnom Jugu”, zbornik Ivo Andrić, ur. M. Đurić, Beograd 1962, str. 222)

¹⁰ U tome smislu posebno je indikativna pjesma mu *1915.* u prosinačkom dvobroju Juga za 1918. te pjesnička proza *Crveni listovi* u prvome broju sljedeće 1919. u kojoj stoje i ove riječi mladoga Andrića: *Lijepo ste podijelili svijet: / Sve je za vas, za vašu djecu, za djecu vaše djece i za vaše sluge. / Dobro ste podijelili svijet...*

¹¹ Usp. Dušan Marinković, *Rano djelo Ive Andrića*, Zagreb 1984!

sudbinama drugih, samozatajnost i nemir pred potrebom za mirom i sigurnošću, a lirika ustupa mjesto prozi. Gotovo simbolično zadnji prilog u Književnom Jugu bila je najava nove Andrićeve knjige, *Puti Alije Đerzeleza*, najava novoga Andrića, koji će svoj životni smjer dalje temeljiti na dvjema jednako čvrstim koliko i krhkim činjenicama: na zavičajnoj, tj. bosanskoj duhovnoj popudbini i na jugoslavenskoj političkoj utopiji.

Časopis Književni Jug ostaje jedinstveno Andrićevo iskustvo i djelo. Bila je to svojevrсна katarza za mladoga Ivu Andrića, ali i “odskočna daska”, ključna za njegovu književnu i političku karijeru. Baš kao što je Krležin Plamen s polemičkim esejom o hrvatskim književnim lažima, među kojima je i ona o integralnome jugoslavenstvu, postao “temeljni dokument za Krležinu duhovnu biografiju” (S. Lasić), to se – uza sve posebnosti – može reći i za zagrebački časopis Književni Jug i njegova suurednika i jednoga od najagilnijih i najsvestranijih suradnika – Ivu Andrića.

Samo što je jedan izabrao šutnju, drugi polemiku, jedan ostao pri svome – lasićevski rečeno – “antitetičnome identitetu”, drugi je s novom sredinom izabrao i novi – kako na početku ovoga skupa posve precizno reče Velimir Visković – “raspršeni” identitet.¹²

¹² Ovime tema zalazi u jedno novo područje, a to je pitanje identiteta i primame ljudske potrebe za pripadanjem, odnosno ukorjenjivanjem kako je to svojedobno nazvala Simone Weil (*L'Enracinement*, 1949.), naime, da čovjek su/djeluje u postojanju neke zajednice, koja na životu čuva određeno nasljeđe i jednako tako određeni pred/osjećaj za budućnost. Riječ je o onoj vrsti elementarnoga prava da tu i takvu potrebu svaki čovjek rješava na svoj način, i kako god na to gledali, izbor nikad nije slučajna. Zato pitanje čiji je Andrić ne samo da je najmanje Andrićev problem, a isključivo problem onih koji ga tako formuliraju, već je zapravo apsurdno. Na svoj me način podsjeća na radišnoga i uvijek provokativnoga B. Donata koji je svaku priliku koristio da prigovori – naročito nama u akademskoj zajednici – kako hrvatska književnost zapravo nije pročitana. Jednom sam mu odgovorio da mi se s njegovom tezom i nije teško složiti, međutim, pokušajte zamisliti trenutak u kojemu bismo mogli reći da je hrvatska književnost doista pročitana – što dalje?! Ne znam kako se osjećao Donat, ali mene je vlastita pretpostavka užasnula.

MLADOST.

Šmotra za modernu književnost i umjetnost.

Beč, 1. siječnja 1898.

Portrait Vasilija V. Vereščagina.

Uvod.

Okovi IVANOV,

U jutro i na večer MILIVOJ JAVAND.

Césarine CATULLE MENDÈS.

Marijana TOMA KOBOR.

Prosjakinja VASILIJ V. VEREŠČAGIN.

Vasilij V. Vereščagin GUIDO JENY.

O novejši slovenski literaturi FRAN VIDIC.

O magičnim svojstvima duše Dr. GUSTAV GAJ.

Listak.

Izlazi 1. i 15. svakoga mjeseca.

U komiss. nakladi knjižare Dioničke tiskare u Zagrebu.

Za Beč i austrijske zemlje u komissiji knjižare L. Rosner,
Wien, I. Franzensring.

Za Srbiju u knjižari Mite Stajčića u Beogradu.

Uprava: Wien, IX. Türkenstrasse 23. II. II. 19.

Pojedini broj 40 nč.

Četvrt godine for. 2.—
Za djake „ 1.25.

Izdaju:
Guido Jeny,
Dušan Nicolajev
Plavšić,
Vladoje
Schmidt-Sugović.

Knjižica 1.

KRLEŽINI ČASOPISI

Godine 1918. Miroslav Krleža ima 25 godina, već je poznati pisac i aktivist koji iza sebe ima nekoliko knjiga, stotinjak novinskih članaka i nekoliko javnih afera. Na društvenoj sceni ne želi samo sudjelovati, već i najneposrednije djelovati te regulirati joj tokove. Zato mu nije dovoljno samo pisati za novine i časopise, već ako je ikako moguće i utjecati na njihovu uređivačku politiku, a najbolji način za to je da ima vlastiti časopis. Tako je sa svojim političkim istomišljenikom i prijateljem iz djetinjstva Augustom Cesarcem odlučio pokrenuti prvi svoj časopis – *Plamen*.

Kao polumjesečnik *Plamen* izlaziti od 1. siječnja do 1. kolovoza 1919. s ukupno petnaest brojeva na 606 stranica knjiškog formata i stotinjak većinom vlastitih i Cesarčevih priloga. Časopis je financirao nakladnik Tuna Tomašić, a djelomice je bio financiran i novcem mađarskih komunista (afera A. Diamantstein) što *Plamen* stavlja pod policijski nadzor da bi petnaesti broj bio zaplijenjen zbog Krležina teksta *Eppur si muove*, a časopis potom i službeno zabranjen. Prvi prilog u prvome broju Krležin je manifest *Hrvatska književna laž* u kojem se obračunava s mitovima hrvatske književne tradicije: ilirizmom, modernom i ideologijom integralnog jugoslavenstva te supostavlja kanoniziranoj povijesnoj vertikali “renesansa-preporod-moderna” vertikalu “bogumili-Križanić-Kranjčević”. Iz *Jugoslavenske njive* Dragutin Prohaska poručuje urednicima *Plamena* da “načiniše lomaču za hrvatsku književnost”, a Krleža da piše o pojavama koje ne poznaje, što je izazvalo polemiku. Uskoro će povesti i drugu, s Josipom Bachom,

te napraviti incident u Hrvatskom narodnom kazalištu demonstrativnim napuštanjem jedne predstave čemu se pridružio Ivo Andrić, s kojim se Krleža tada druži te surađuje u Andrićevo *Književnom jugu*, no ubrzo će se i razići zbog Andrićeva monarhizma i unitarizma.

Nakon zabrane *Plamena* Krleža nema svoje tribine, cijelu sljedeću 1920. neće objaviti nijedan književni tekst, ali se zato sve se više politički angažirao u radu Komunističke partije od čega neće odustati ni nakon Obznane 1920. Potkraj 1920. Milan Ćurčin ga je bio pozvao na suradnju u *Novoj Evropi*, 1921. surađuje i u *Savremeniku* Društva hrvatskih književnika te u Galogažinoj *Kritici*. Gubitak *Plamena* ga je mučio, 1922. učlanjuje se u Društvo hrvatskih književnika (DHK) te namjerava navodno spasiti posrnuli *Savremenik* od gašenja tako da ga sada on preuzme i da sindikalno organizira književnike. Tu je spasilačku akciju ipak preuzeo Milan Marjanović dok se Krleža bori s egzistencijalnim problemima s jedne te s oštrim kritikama zbog svoga pisanja s druge strane. Čak je bio prozvan laudatorom habsburške dinastije i lojalnim građaninom, lažnim ekspresionistom, provincijalnim piscem i hrvatskim nacionalistom, frankovcem i boljševikom itd. Na sve ove napade počinje odgovarati tek kad potkraj listopada 1923. pokrene svoj drugi časopis – *Književnu republiku*.

Republiku je Krleža počeo planirati mnogo ranije. Već je u *Borbi* 11. siječnja 1923. najavio skoro pojavljivanje prvog broja *Ognja*, pa po samome imenu može se zaključiti da ga je zamišljao kao nastavak *Plamena*. Tiskanje *Književne republike* već je bio ugovorio s Vinkom Vošickim iz Koprivnice, koji je trebao početi izdavati i Krležina sabrana djela. U to doba raskida prijateljstvo i s Antunom Brankom Šimićem zbog njegove suradnje u *Orkanu*, koji je Krležu napadao. Šimić je ipak 1923. Krleži predao tekst *Maškarate i deklamacije* kao svoj prilog za *Književnu republiku*, ali ga Krleža nije objavio uz ispriku da se izgubio. Međutim, objavit će ga nakon Šimićeve smrti 1925.

U *Književnoj republici* Krleža se u svakom broju pojavljuje ne samo kao urednik, već i kao autor književnih tekstova te političkih eseja i polemika. Polemizira i s bivšim prijateljem Milanom Ćurčinom razotkrivajući ga kao velikosrpski orijentiranoga jugoslavenskog unitarista, a najoštrije je osudio i Radićev ulazak u vladu kao primjer političkog kameleonstva i oportunitizma.

Iako je *Književna republika* imala veliku nakladu (do 4000 primjeraka), neprekidno se suočavala s financijskim teškoćama. Krleža je stalno apelirao na pretplatnike da podmire svoja dugovanja. Pokazalo se da Vošicki kao tiskar i nakladnik ne može servisirati časopis, dugovi su se gomilali. Stoga 1926. Krleža prekida poslovne veze s Vošickim. Isprva početkom 1926. pomišlja i na likvidaciju časopisa, a potom ipak odlučuje da samostalno kao jedini vlasnik nastavi izlaženje, pa objavljuje 1926. šest brojeva u smanjenom formatu. Za 1927. bio je planirao povratak na mjesečni ritam izlaženja, namjeravao je početkom iste godine organizirati seriju predavanjima (neka je predavanja i održao) nadajući se da će tako utjecati na povećanje naklade i stabilniji pritek novca. Međutim, unatoč svim naporima, nije uspio izbjeći novčane nedaće pa je do srpnja 1927. objavio samo neke brojeve. U ljeto 1927. Kraljevsko državno odvjetništvo zabranilo je dvobroj 3-4 zbog priloga Jurja Libedinskog i Ante Cilige s obrazloženjem da je “posredno, vršenjem komunističke propagande, pozivao građane da silom mijenjaju Ustav i zemaljske zakone”. Premda je na sudu u studenom donesena oslobađajuća presuda, Krleža zbog svih problema odustaje od daljnjeg tiskanja časopisa, te se on gasi nakon nepune četiri godine izlaženja.

Usljedilo je sada duže razdoblje u kojemu Krleža nema svoga časopisa, pa se suradnički vezuje za *Književnik* i Matičinu *Hrvatsku reviju*. Krleža je na vrhuncu svoje snage, doživljava i brojna priznanja (za *Gospodu Glembajevu* dobio je i petu Demetrovu nagradu!), ali i napade i to sa svih strana – od katoličkih gasila (Mate Ujević u *Hrvatskoj straži* da “Krleži treba začepiti usta”!),

preko građanskih do komunističkih (*Socijalne misli* Stanka Tomašića). Pokušava odgovarati preko *Književnika*, ugledna Matičina *Hrvatska revija* sve mu je manje naklonjena, a i on njoj, nema dogovora ni s Adžijnom *Socijalnom misli*, pribjegava predavanjima na kojima čita ulomke svojih odbijenih tekstova, no njima još više polarizira javnost. Razmišlja i o knjizi u vlastitoj nakladi, a nakon povratka iz Pariza, ponovo suočen s činjenicom da nema časopisa u kojem bi mogao slobodno reagirati i trajnije surađivati – utoliko više što *Hrvatsku reviju* sve više preuzimaju desničari koji nastoje izbaciti Krležu – sada nagovara Vasu Bogdanova da pokrene časopis *Savremena stvarnost*.

Stvarnost će izlaziti u prvoj polovici 1933. (potpisivat će je kao urednici B. Drašković i K. Hegedušić). Krleža je u njoj objavio – između ostalih – eseje *Moja ratna lirika*, *Hrvatska smotra* i *Evropa danas*.

Nakon afere u travnju 1933. u Glazbenom zavodu s predavanjem o temi *Kamo ide hrvatska književnost?*, koje je policija naposljetku zabranila, iz tiska izlazi Krležin *Predgovor "Podravske motivima" Krste Hegedušića* koji će uzburkati duhove, ovaj put na ljevici. Već je pojava *Knjige pjesama* i *Povratka Filipa Latinovicza* pobudila sumnje u Krležinu ideološku pravovjernost, što se izrodilo u sukob na cijeloj ljevici, dok je sam Krleža i dalje trpio žestoke napade i s desnice, tj. iz *Hrvatske straže* i novopokrenute *Hrvatske smotre*. Matičin predsjednik Filip Lukas daje na znanje kako u Matičinim izdanjima više ne bi smjelo biti mjesta za Krležu na što je Cesarec demonstrativno istupio iz Matičina upravnog odbora, itd.

Nakon gašenja *Savremene stvarnosti* Krleža je ponovo bez časopisa; očito je da su se i planovi o pokretanju međunarodnoga glasila izjalovili. Stoga odlazi u Beograd i pregovara sa skupinom beogradskih prijatelja o pokretanju novog časopisa. Budući da je njegova inicijativa imala povoljan odjek, jesen 1933. uglavnom provodi u Beogradu, traži kredite, tiskaru, suradnike i prostor za

redakciju. Nadao se da će u studenom 1933. izići prvi broj, ali je obolio od gripe i išijasa i morao se privremeno vratiti u Zagreb.

Prvi broj *Danasa* izišao je 1. siječnja 1934. a osim urednika Krleže i Milana Bogdanovića najužu suradničku ekipu činili su Marko Ristić, Vaso Bogdanov, Veselin Masleša, Vojo Srzentić, August Cesarec, Petar Dobrović i Krsto Hegedušić. Časopis je bio dobro grafički dizajniran, s vrlo kvalitetnim priložima. Imao je i visoku nakladu (cca 6500 primjeraka), čitao se u cijeloj Jugoslaviji, osobito u Beogradu i Zagrebu, tako da gotovo nije bilo remitende. Međutim, izašlo je samo pet brojeva jer je svibanjski broj najprije odbijen na precenzuri, a potom policijski zaplijenjen i definitivno zabranjen.

U samo pet brojeva Krleža je u *Danasu* objavio čak tridesetak raznovrsnih priloga: pjesama, dramskih fragmenata (prvi čin drame *U logoru*), eseja, polemičkih tekstova, putopisnih fragmenata te mnoštvo leksikografskih članaka.

Potkraj 1937. Krleža surađuje u kratkotrajnom *Novom listu*, koji je bio pod kontrolom KPJ, a nakon samo sedam brojeva obustavljen je zbog stalnih pritisaka cenzure i zapljena naklade. Tu je objavio tri kraća članka, ali je u *Dijalektičkom antibarbarusu* i nekim razgovorima isticao da su mu neki tekstovi u kojima je komentirao Španjolski građanski rat zbog cenzure izbačeni iz sloga (posebno je spominjao tekst *Seviljska madona*).

Ubrzo nakon prestanka izlaženja *Danasa* Krleža iza sebe sada ima i *Djela* u šest knjiga, dvije su knjige iz tog izdanja (*Deset krvavih godina* i *Eppur si muove*) zabranjene, poseban je odjek imao roman mu *Na rubu pameti* objavljen potkraj 1938. Angažiran je u KPH, no i sada osjeća nedostatak vlastite tribine. U pismima Ristiću iz 1936. razrađivao je koncepciju novog časopisa koji bi se dobrim dijelom oslanjao na tradiciju *Danasa*. Tu ideju ostvaruje 1939. pojavom četvrtoga mu časopisa – *Pečata*.

Prvi broj *Pečata* izišao je iz tiska u veljači 1939. Službeni izdavač bila je Biblioteka nezavisnih pisaca, a Krleža se u početku

(do dvobroja 8-9) potpisivao samo kao jedan od članova uredništva (u kojem su još bili Slavko Batušić, Drago Galić, Krsto Hegedušić, Mijo Mirković i Marko Ristić), a kao glavni urednik bio je potpisan Drago Ibler. Uz Krležine tekstove profil časopisa uglavnom određuju prilozi Marka Ristića, Zvonka Richtmanna i Vase Bogdanova. U *Pečatu* Krleža promovira i nekoliko mlađih pisaca – Ranka Marinkovića, Petra Šegedina, Marijana Matkovića i Viktora Vidu.

Već u prvom dvobroju Krleža objavljuje tekst *Svrha "Pečata" i o njoj besjeda* – srodan *Najnovijoj anatemi moje malenkosti* iz prvog broja *Danasa* – te analizira svoj sukob s klerikalnom i nacionalističkom desnicom, ali i sa zagovornicima socijalne umjetnosti s ljevice. Naročito se ruga ljevičarima oko beogradske *Naše stvarnosti* koji pretvaraju Branislava Nušića u idola ljevice. Krležin je tekst odmah izazvao reakciju. Budući da je pojavu *Pečata* i polemičke priloge shvatila kao ozbiljan izazov, KPJ pokreće časopis *Umetnost i kritika* u kojem surađuju vodeći jugoslavenski partijski intelektualci koji se bave uglavnom *Pečatom* i temama koje je on otvorio. U svibnju 1939. u polemiku se upleće i generalni sekretar KPJ Josip Broz. Krleža otvoreno staje na stranu svojih suradnika. Potkraj 1939. ili početkom 1940. dolazi do dramatičnog razlaza Krleže i Cesarca. U zagrebačkom *Izrazu* Ognjen Prica komentira prvih sedam brojeva *Pečata*, pita što radi Krleža u društvu Ristića, Richtmanna i Bogdanova. Potaknut na izravan obračun s najvažnijim eksponentima partijske kulturne politike u prosincu 1939. Krleža piše *Dijalektički antibarbarus* koji već potkraj prosinca izlazi u *Pečatu*, i *Pečat* od toga broja ne potpisuje više kolektivno uredništvo, već sam Krleža preuzevši tako formalnu svu odgovornost na sebe.

Iako Krleža u *Dijalektičkom antibarbarusu* odbacuje optužbu da su on i njegovi suradnici trockisti te čak tvrdi da nije posrijedi političko neslaganje, već samo razlika u koncepciji književnosti, u partijskim redovima taj je polemički tekst shvaćen kao znak konačnog raskola. Krležin tekst je zaoštrio i podjele na krležijance

i antikrležijance u lijevom pokretu. U partijskome je vrhu zato zaključeno da se moraju poduzeti radikalni koraci, u sve se umiješao Josip Broz, pa iako je najavljivao i nastavak *Dijalektičkog antibarbarusa*, Krleža je ipak odustao, najvjerojatnije za volju mira u stranačkim redovima.

Tijekom rata Krleža je u Zagrebu, odbija svaku suradnju s novim režimom (koji je “obrukao hrvatski narod za sva vremena”), pa i poziv Mile Budaka da zajedno pokrenu časopis *Hrvatska*, koji neće biti ustaški. Poslije rata sada ga poziva nova vlast. Štoviše, hrvatskim komunistima glavni je zadatak vratiti Krležu. Obnavlja se rad DKH, Krleža je član Suda časti s vrlo delikatnom zadaćom. Susreće se s Radovanom Zogovićem, starim protivnikom, sada funkcionarom Agitpropa, pada dogovor o pokretanje *Republike*. U redakciji: Krleža, Vjekoslav Kaleb, Joža Horvat. Krleža glavni i odgovorni urednik.

Krležina integracija ne ide bez otpora. Uz Titovu sve očitiju naklonost i zaštitu Krleža stječe svoje mjesto i utjecaj. *Književnost danas* funkcionira u *Republici* kao manifest baš kao i u ranijim Krležinim časopisima. No, *Republika* nije ono što Krleža želi, pa razmišlja o časopisu koji bi povezao autore važnijih jugoslaven-skih centara. Zvao bi se *Danas 1952* i bio bi po svemu nastavak predratnog *Danasa*. Potencijalni suradnici već su u Beogradu pokrenuli *Svedočanstva*, Milovan Đilas *Novu misao* u koju poziva Krležu, on oprezno odbija, ali suradnju prihvaća.

Odlučan da ga više nitko neće posvađati s Partijom i da će izbjegavati polemike, u nekima se ipak našao i uspješno iz njih izišao (npr. uz objavu fragmenata *Na grobu Petra Dobrovića* te uz pitanje zapošljavanja navodno frankovaca i klerofašista u Leksikografskom zavodu). Na kongresu književnika odbacuje poetiku socrealizma i nudi sintezu slobode umjetnosti i socijalističkog angažmana. U mnogome relaksira kulturnu klimu, koju će novi naraštaji brzo iskoristiti, ali neće u Krleži vidjeti svoga uzora kao generacije prije rata.

Preselivši se na Gvozd, redaju se proslave Krležinih rođendana i prigodni simpoziji. Započinje proces Krležine kanonizacije. Predsjednik je Akademije i Saveza književnika Jugoslavije, dočekuje J. P. Sartrea, a s *Vjesnikom* dogovora suradnju. Unatoč svemu ipak mu se činilo da je na margini te opet razmišlja o časopisu. Okidač je moglo biti navodno *Vjesnikovo* odbijanje tiskanja nastavka *Banketa u Blitvi*.

I doista, Krležu 1962. u Akademiji, kojoj je nakon rata bio na čelu, pokreće *Forum*. Glavni urednik Marijan Matković, ali Krležu ništa ne prepušta slučaju i doživljava *Forum* kao svoj časopis. Odmah je počeo objavljivati treću knjigu *Banketa u Blitvi* te prvu knjigu *Zastava*, potom dnevničku prozu itd. Oko *Foruma* okupljaju se suradnici iz ranijih Krležinih časopisa kao i novi čineći još jedan, ovaj put posljednji krležijanski krug u kojemu je i nekoliko starih suradnika iz *Pečata* i *Danasa*.

Krleži je 70 godina.

* * *

Iz ovako sažetoga pregleda prvo što pada u oči je činjenica da su časopisi biografski leitmotiv Miroslava Krleže. Najneposrednije vezan uz najmanje osam časopisa, šest realizirana (*Plamen*, *Književna republika*, *Danas* i *Pečat*), dva nerealizirana (*Oganj* i *Danas* 1952), posredno uz još dva (*Republika* i *Forum*), Krležu je u prosjeku svake pete godine osnivao časopis. Njima je osvajao prostor za vlastita žanrovski raznovrsna djela, u isto vrijeme i alat da kreira atmosferu te diktira dinamiku književnoga i društvenog života našega modernizma, što nije pošlo za rukom nijednome drugom hrvatskom piscu. Zato je umjesna teza Mate Lončara o Krležinim časopisima kao ravnopravnim dijelovima autorova opusa ili Vaupotićeva da se Krležino djelo ne može shvatiti bez razumijevanja dvostruke funkcije Krležinih časopisa – literarne i političke. Implikacije vode prema mogućoj rekonstrukciji Krležine ideje ne samo književnosti, već i časopisnoga

medija. No, dok je o književnosti i drugim umjetnostima, naročito likovnoj, Krleža ispisao najbrojnije stranice svoga opusa, a o filmu, radiju i TV kazao također svoje, o časopisima izravno gotovo ništa. Naizgled paradoksalno, pogotovu ako se ima u vidu da Krležini časopisi izlaze u zlatnome dobu ovoga medija, pa je mogao osjetiti svu njegovu snagu i moć.

Već sami naslovi glavne literature o Krleži i njegovim časopisima – od spomenutih Mate Lončara i Miroslava Vaupotića, preko Stanka Lasića do Vlahe Bogišića i Velimira Viskovića – upućuju na jednu aporiju: za jedne su to književni časopisi, za druge samo časopisi, eventualno općeg tipa, tj. “za sve kulturne probleme”. Sintagma *Krležini časopisi* na književnopovijesnoj razini funkcionira kao emblematsko mjesto jednoga autora jednako kao npr. *Vrazovo Kolo* ili *Šenoin Vienac*, iako znamo da ni jedan ni drugi nisu bili samo Vrazovi niti samo Šenoini. Ono što ta mjesta zamučuje samo je pitanje karaktera tih časopisa jer samo se jedan, i to *Danas*, autolegitimira kao književni.

A to je najbolji znak posebnosti karaktera, uloge i strukture ne samo Krležinih časopisa, već i književnoga modela koji ovi časopisi realiziraju, preko toga i cijeloga modela kulture, jer osim Krležinih paralelno je izlazilo mnoštvo više ili manje srodnih i različitih časopisa s kojima su Krležini različito odnose, a svima je zajedničko tek veća ili manja društvena angažiranost bez obzira na ideološki, estetski ili svjetonazorni predznak. Časopisna scena našega modernizma u tome je smislu morfološki i sintaktički najkompleksnija te će posustati i iscrpiti se tek kada se iscrpi ideja na kojoj počiva, a to je ideja o društvenoj moći umjetnosti, dakle i snazi da utječe i mijenja društvo u kojemu nastaje. U toj raspodjeli moći, dakako, sudjeluju i časopisi.

Časopis je Krleži bio i ostao najbliži medij prema kojemu je gajio trajnu strast potvrđujući se kao eminentno političko biće svjestan stvarnih učinaka svake svoje riječi – baš kako je to lirski očitovao u svojoj mladenačkoj pjesmi *Riječ mati čina*. Njegova časopisna opsesija ne samo da je posve u skladu s poetikom žanra

kojemu časopis kao medij pripada, već u dubini otkriva i binarnu strukturu Krležinih časopisa te ideju koja ih oblikovala. Toj ideji Krleža je dosljedno služio od *Plamena* do *Pečata*, a onda je počeo iznevjeravati kad uđe u kolo urednika *Republike*, pogotovu *Forum*, no nikada je nije i posve napustio. Ovo posljednje bilo je zapravo i nemoguće jer bi to značilo napustiti i paradigmu koja ga je oblikovala, za nju se zalagao, najuzornije protežirao i napokon najbolje reprezentirao. Taj novi korak obaviti će neki novi časopisi i neki mlađi protagonisti.

BARČEVI ČASOPISI

Opće je uvjerenje kako nema književnoga područja u koje Antun Barac (1894. – 1955.) nije taknuo. Pisao je o svim razdobljima hrvatske književnosti, o svim rodovima i vrstama, o svim piscima postilirske književnosti i o svim problemima, a okušao se čak i kao pjesnik i pripovjedač.¹ Rezultat njegovu raznovrsnoga zanimanja ogleda se u biblioteci knjiga različita karaktera: književno-povijesnih pregleda, monografija, eseja, članaka, kritika, polemika, leksikografskih portreta, biografija, bibliografija, prijevoda i bilježaka. Iako nije o svemu podjednako pisao, Barac je u svojem četrdesetogodišnjem radu podjednako držao do svakoga člana u nizu koji čine pisac-djelo-čitatelj; štoviše, upravo u ovome trećem dijelu, tj. pišući o čitateljskoj publici, Barac je još uvijek jedan od rijetkih naših istraživača koji je tome posvetio znatniju pažnju, pa se može reći da je zapravo udario temelje teoriji recepcije i sociologiji književnosti u nas. Iako mu se znalo prigovoriti da je nedovoljno pratio i poznavao recentna teorijska strujanja, praksom je pokazao da je – ovisno o potrebama – književnost znao tumačiti ne samo kao filološku, pozitivističku ili estetsku, već i kao socijalno-psihološku, stilističku, pa i komunikacijsku činjenicu.²

¹ Usp. Antun Barac, *I nisi sam*, Osijek 1985!

² Na drugoj strani Barac je isto tako pokazivao smisao za organizacijski rad i praktične inicijative, i to od najranijih dana do same svoje, inače, prerane smrti. Tako je, pokraj toga što je obavljao dužnosti dekana i rektora, te člana Matičina odbora itd., potaknuo da se nastavi rad na Akademijinu Rječniku, osnovao pri

Sve biografije u opisu Barčeve djelatnosti navode također i taj podatak da je bio urednik ne samo više nakladničkih projekata, autorskih pojedinačnih, izabranih ili sabranih djela, raznih antologija, hrestomatija i biblioteka, već da je bio urednik i nekoliko časopisa. Jedan od Barčevih učenika, i sam u mnogome njegov nastavljatelj, Miroslav Vaupotić, u opisu uredničke Barčeve djelatnosti bio je i najiscrpniji i najprecizniji. Vaupotić naime, u sklopu Barčeve bibliografije, koju je sastavio kao prilog Frangešovoj studiji *Antun Barac* (Zagreb 1978), posebno ističe te bibliografira časopisno-redaktorski Barčev rad uvelike se oslanjajući na sličan posao koji je za Matičin, inicijalno Barčev projekt *Hrvatske književne kritike* (I-X, Zagreb, 1960-66.), već bila obavila Višnja Barac.³

istoj Akademiji odsjeke za jezik i književnost u Zagrebu, te institut u Zadru, Slavenski seminar na Sveučilištu, potaknuo osnivanje Hrvatskog filološkog društva i bio na čelu Seminara za strane slaviste, drugim riječima, bio je jedna od ključnih osoba u reinstitucionalizaciji hrvatske znanosti i prosvjete nakon Drugoga svjetskog rata. Učinci ovih Barčevih inicijativa naročito će doći do izražaja šezdesetih godina, a ovaj put u njihovu će se središtu naći upravo članovi HFD-a unutar kruga oko časopisa "Umjetnost riječi", među kojima i Ivo Frangeš – i u ovome smislu Barčev pravi nasljednik. U svemu tome biva jasniji i Barčev urednički angažman, na koji ovaj rad – nastao 1994., u povodu Barčeva 100. rođendana – podsjeća.

³ Riječ je o prilogu VII. knjige *Hrvatske književne kritike* posvećene Barčevim kritičkim radovima (priredio Petar Lasta, Zagreb 1962), tj. o *Bibliografiji radova A. Barca*, a koju je sastavila kći mu Vida Barac. Na samome početku sastavljačica navodi ova dva podatka: "Od 1908. do 1916. surađivao pišući zagonetke u časopisu *Pobratim*. Pisao zagonetke i uređivao rubriku Zagonetka časopisa *Mladi Hrvat*" (str. 329). U Barčevoj biografiji potom navodi kako 1912. "uređuje list 'Novi život', kojega je nominalni urednik bio Dubravko Dujšin, jer sam Barac kao učenik gimnazije nije mogao biti službeni urednik lista", a malo dalje i to da je "od 1925. do 1933. bio urednik časopisa 'Mladost', u kojem su počeli svoj književni rad mnogi značajniji hrvatski književnici" (str. 367). A što se tiče priređivača ove Barčeve knjige, Petar Lasta u svojem predgovoru također ističe kako je "uredjujući više godina 'Mladost'", Barac "od nekadašnjeg gimnazijskog suradnika 'Pobratima' postao savjetodavac najmlađoj generaciji postavši tako književnim pedagogom". Kao što vidimo, nijedno od ovih autora ne spominje Barčev urednički rad u "Jugoslavenskoj njivi", ali ga zato spominje M. Vaupotić.

- Od dolaska u Zagreb, 1924, stalni član uže redakcije 'Jugoslavenske njive' (1924-1926) te urednik kritike u tom časopisu. Od školske godine 1925/26. urednik je, a zatim i glavni i odgovorni urednik časopisa 'Mladost', glasnika Jugoslavenskog profesorskog društva, Zagreb. Uključujući godište 1933/34. Barac uređuje 'Mladost' punih devet godina [...] Urednik je edicije JAZU 'Građa za povijest književnosti hrvatske', Zagreb 1947-1953, do sveska 17 do 24.⁴

Ističući i razlike između prve Barčeve bibliografije iz 1962. i ove druge iz 1978, Vaupotić piše:

- Bitne su novosti precizna i sustavna bibliografska obrada svih priloga Antuna Barca u časopisima 'Jugoslavenska njiva' (1923-1926) i 'Mladost' (1925-1934), od kojih su mnogi nepotpisani (anonimka), a veći dio potpisani s *Dr. B., A. B. C.* ili, najviše, šiframa *A, B,* ili pak samo *C,* trima zvjezdicama i naznakom: *Uredništvo.* Svi su ti prilozi gotovo sigurno Barčevi, a verifikacija je plod dugotrajnih ekspertiza i distinkcija na primjer između tekstova dra Branka Vodnika od Barčevih, recimo u 'Jugoslavenskoj njivi', gdje su obojica pisali i anonimno; ali Barac tada uglavnom ekavski, a Vodnik uvijek i samo ijekavski...⁵

Autor leksikografske bilješke o Barcu u *Hrvatskome biografskome leksikonu*, Miroslav Šicel također navodi kako je Barac "kao srednjoškolar uređivao u Sušaku omladinski list 'Novi život'",⁶ a u spomenutoj pak Frangešovoj monografiji o Barcu njezin autor zapisuje i ove rečenice:

- Kolege Barčevi pamte ga po beskrajnim, samozatajnim listanjima hrvatske periodike, u divna proljetna jutra i bujne jesenske sutone. Pamtim i sam brojne kutije bibliografskih ispisa Barčevom rukom...⁷

Sve dosad rečeno upućuje na dva aspekta istoga problema. Prvi se tiče Antuna Barca kao urednika dvaju poluknjiževnih časopisa, drugi Barčeva općeg odnosa prema studiju časopisa. Iako

⁴ M. V.: *Kratki popis uredničko-redaktorske djelatnosti Antuna Barca*, u: Ivo Frangeš, *Antun Barac*, Zagreb 1978, str. 79

⁵ Isto, str. 42-43!

⁶ M. Šel.: *Barac, Antun*, Hrvatski biografski leksikon, I, Zagreb 1981, str. 432

⁷ Ivo Frangeš, *Antun Barac*, Zagreb 1978, str. 28

svaki pojedinačni odnos implicira i onaj drugi, možemo ih odvojeno razmotriti te ujedno načinom motrenja iznijeti razloge takvog postupka.

“Novi život”, “pokrajinsko glasilo hrvatsko-srpske radikalne napredne omladine” bile su novine Saveza organizacija hrvatsko-srpske radikalne napredne omladine u Rijeci. Uređivao ih je Dubravko Dujšin, a kao odgovorni urednik bio je potpisan Artur Scheyer. Ukupno su izišla svega četiri broja. Iz tamošnjeg priloga – *Izviješća tajnika o radu ‘Saveza organizacije hrvatsko-srpske radikalne napredne omladine*, koji je čitan na II. zasjedanju Saveza 31. ožujka 1912. (počinje obraćanjem “Družice i drugovi”!) doznaju se dvije bitne stvari, naime, da je prva organizacija ovoga Saveza na Sušaku osnovana 7. listopada 1911. te da je dvotjednik “Novi život” imao lokalni značaj:

- Kod toga postupamo se oprezno, da nebi možda ‘N. ž’ izašao i postao indirektni konkurent ‘Valu’. Pitanje naše štampe riješili smo tako, da smo uzeli ‘Val’ kao glavno glasilo, gdje će se iznositi pitanja socijalna, uzgojna i nacionalna, ‘Vesnu’ kao literarni list – na ustuk klerikalnom ‘Krijesu’”.

Dakle, splitski “Val” je središnji list radikalne omladine i glasilo jedinstvenoga naprednjačkoga pokreta započetoga 1906. izdanjem brošure *Novo doba u Hrvatskoj i hrvatskoj naprednoj omladini*, dok je bjelovarski lokalni list “Vesna” trebao preuzeti ulogu središnjeg literarnog lista ovoga Saveza.

Ostavljaajući po strani sudbinu samoga pokreta, posebice “Vala” i ostalih srodnih mu listova, također međusobna trvenja pojedinih članica Saveza te postupno gubljenje iluzija pojedinih pripadnika pokreta,⁸ u utvrđivanju eventualnoga udjela i uloge mladoga Barca u “Novome životu” valja reći kako u svojem *Felj-*

⁸ O “Valu” i o nacionalističkome pokretu mladih, kojemu je pripadao i gimnazijalac Antun Barac, više u *Povijesti novinstva Hrvatske 1771-1939* (Zagreb 1962), drugo izdanje 2003, str. 318-321, odnosno o “Valu” i Milanu Marijanoviću kao njegovu vlasniku i izdavaču u mojoj knjizi *Časopisi Milana Marjanovića*, Zagreb 1990!

tonu o Rijeci, predviđeno me za knjigu mu *Književni prilozi o zavičaju*, sam Barac sjeća se đačkih demonstracija 1912. te spominje ovaj list i njegova urednika:

- U Rijeci su najvećim dijelom boravili organizatori đačkoga štrajka, koji je nastao g. 1912., iz demonstracija protiv tadanjega komesara Cuvaja, a koji je, započevši na Sušaku, obuhvatio cijelu Hrvatsku [...] U Rijeci – u prostorijama jednoga radničko-obrtničkoga društva – stvoren je istih godina zaključak, da Austriju treba srušiti, i da treba potpuno osuditi svaku oportunističku i kompromisnu politiku tadanjih hrvatskih stranaka [...] U Rijeci su održani sastanci s izaslanicima slovenske omladine, prožete istim revolucionarnim vidicima. Tu su uglavnom i stvoreni osnovi za proširenje tzv. Ferijalnoga saveza. Taj je savez imao naoko miroljubivu svrhu: da omogući đacima, kako bi preko ferija što jeftinije putovali kroz jugoslavenske zemlje. U stvari, on je imao zadatak, da koordinira revolucionarno gibanje među Jugoslavenima.

Vjerojatno je u Rijeci – prigodom gostovanja zagrebačkoga kazališta u riječkoj Narodnoj čitaonici – osjetio svoje prve naklonosti prema glumačkom zvanju Dubravko Dujšin. No svakako u riječko-sušačko razdoblje njegova života padaju njegovi prvi mladenački istupi u pravcu narodne i socijalne borbe. Bit će veoma malo kome poznato, da je on u Rijeci bio odgovorni urednik omladinskoga lista ‘Novi život’ – revolucionarnoga – kome su suradnici bili uglavnom gimnazijalci, te je on jedini, kao apsolvent splitske realke i namještenik ureda za osiguranje radnika, imao pravo da pred policijom odgovara za list. ‘Novi život’ je nakon četiri ili pet brojeva propao, ali su se sušačko-riječki dani pok. Dujšinu bili duboko upili u pamet. Oni su ga u toku okupacije i doveli na liniju, na kojoj se našao sa svim naprednim snagama zemlje.⁹

Vidimo da Barac ne spominje vlastitu suradnju u Dujšinovo me “Novom životu”. Kako je Dujšin Barčev vršnjak (obojica rođeni 1894.), čini se da je pred policijom odgovornost za ovaj list ipak snosio tako i potpisani Artur Scheyer.¹⁰

⁹ Antun Barac, *Feljton o Rijeci*, “Riječka revija”, VII(1958), br. 6, str. 422

¹⁰ U fundusu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu postoji samo četvrti, posljednji broj “Novoga života” (sign. 86.047)

Veza mladoga Barca s ovim naprednjačkim listom čini se logičnom s obzirom da je nekoliko godina kasnije, dolaskom u Zagreb, pristupio Jurju Demetroviću i njegovoj “Hrvatskoj”, odnosno “Jugoslavenskoj njivi”.

Socijaldemokrat Demetrović 1907. vodio je stranački dnevnik “Slobodnu riječ”, pokrenuo je 1917. integralističku “Hrvatsku njivu”, koja od drugoga broja 1920. mijenja ime u “Jugoslavenska njiva”, od trećega broja – spojivši se s Marjanovićevom “Obnovom” – u “Jugoslavenska njiva – Obnova”, te potom do kraja izlazi pod drugim imenom “Jugoslavenska njiva”. Deklarirala se kao “časopis za umetnost, nauku, socijalnu prosvetu, politiku, socijalni život i privredu”.¹¹

U skladu s odlukom većine tadašnjih hrvatskih intelektualaca, odnosno pisaca (Odluka DHK od 7. lipnja 1919.) o latinici kao zajedničkom pismu i ekavici kao osnovici zajedničkog jezika hrvatskih i srpskih pisaca u Kraljevini SHS, “Jugoslavenska njiva” i njezini suradnici i na ovaj su način provodili politiku ujedinjenja dvaju najvećih naroda u novoj državi. Ekavski je pisao i Antun Barac sve do 1926., dakle, tijekom cijeloga razdoblja svojega kritičarsko-redatorskog angažmana u Demetrovićevu časopisu. Bio je to izraz njegova političkog uvjerenja, ali i potrebe da aktivno sudjeluje u društvenim zbivanjima – baš kao u slučaju većine tadašnjih intelektualaca i umjetnika.

“Jugoslavenska njiva” pokrivala je aktualnu društvenu scenu u najširem smislu, a uređivačkom je politikom pokazivala da je u osnovi opredijeljen, politički angažiran tjednik. O tome najbolje svjedoče polemike koje su u njemu vodili Josip Bach i Dragutin Prohaska, s jedne, te Miroslav Krleža, s druge strane. Bilo je to uostalom vrijeme ozbiljnoga zaoštavanja u poimanju i tumačenju moći i društvene uloge književnosti, te njezina izravnoga stavlja-

¹¹ Usp. J. Horvat, *Povijesti novinstva Hrvatske 1771-1939*, Zagreb 2003, str. 340, i M. Vaupotić, *Časopisi 1914 1961*, u: *Panorama hrvatske književnosti XX stoljeća* (ur. V. Pavletić). Zagreb 1965, str. 796-797!

nja u službu socijalnih i političkih pokreta. Međutim, i pokraj takva profila, “Jugoslavenska njiva” u pojedinim je razdobljima sadržavala brojne književne priloge. Stalno zadržavajući svoju jugo-nacionalističku liniju, u vrijeme kada njezin književno-kritički dio uređuju Dragutin Prohaska, pa Branko Vodnik, a onda i Antun Barac, te kada istodobno u njoj surađuju – osim spomenutih – i nekoć “mladi” Petar Skok te Viktor Novak i Albert Haler – “Jugoslavenska njiva” poprima karakter izrazito literarno-kulturne smotre, tj. angažiranoga i društveno utjecajnog glasila čiji stalni suradnici u pitanjima literature i nisu dijelili odveć bliska gledišta.

Antun Barac ovdje je objavio neke od svojih – po općim ocjenama – najboljih književnopovijesnih studija, npr. o Dinku Šimunoviću i Augustu Harambašiću te *Naša književnost i njezini historici*.¹² Sa stranica “Njive” otpočela je polemika između Barca i Halera, koja je trajala više godina, a nakratko je Barac polemizirao

¹² U glavome dijelu ovoga tjednika Barac je od 1917. do 1926. objavio i sljedeće članke: *Socijalizam i nacjonalizam* (1917); *Naša književnost i njezini historici, Koncentracija duha* (1923), *Aleksa Šantić, Branko, Strančarstvo i kultura, Skerlić, Za nacionalizovanje nauke* (1924); *Grebeni jedinstva*, (1925); *Naša književnost i naše školstvo, Ljubo Wiesner, Branko Vodnik* (1926), a u feljtonu brojne impresije, prikaze knjiga hrvatskih i srpskih pisaca te komentare, polemike i bilješke, npr. *Fiume* (1919); *Komentar “Smrti Smail-age Čengića, “Crvene magle” Dragiše Vasića, “Mladost”* (1923); *Stihovi A. G. Matoša, “Luča mikrokozma”* u izdanju Srpske književne zadruge, *“Jezični savjetnik” dra. T. Maretića, Umetnost i neumetnost, Hamlet, Kranjčević, Dvorniković, Krleža itd., Franjo Horvat-Kiš, Oko “Matica Hrvatske”, Premijera “Maskerata ispod kuplja”, “Naše primorje”, G. Drag. Domjanić i “Matica Hrvatska”, “Pripovetke” Gr. Božovića, “Pesme” Desanke Maksimovićeve, Branislav Nušić, M. Rakić* (1924); *Priče iz djetinjstva, Božji čovjek, Baš čelik, Plava gospoda, Pesme Ilije Mamuzića, “Grebeni jedinstva”, “Dolazak Hrvata, August Cesarec: Sudite me. “Jutarnja zvona” Danka Anđelinovića, Freudenreichova “Crna kraljica”, Generacija pred stvaranjem* (1925); *“Svjeta” Lad. Žimbrega, “Careva kraljevina, Zlatarovo zlato, Siromah pod stepenicama, Izabrane pripovijesti Vjenceslava Novaka, “Kritike” g. Velibora Gligorića, Mnogo vike ni za što, Knock ili trijumf medicine, Gustav Krklec: Ljubav ptica, “Tri poeme” Stanka Tomašića, Ujevićeva “Kolajna”* (1926) itd. Većinu navodi Vaupotić u svojoj bibliografiji, međutim, ne sve!

i s Dragutinom Domjanićem. Barčevi publicistički prilozi *Strančarstvo i kultura*, *Kriza zapadnoeuropske kulture*, *Književnost kao socijalni faktor* i drugi, iako i do danas u drugome planu, zapravo osnažuju uvodnu tezu o Barcu kao jednome od naših pionira književne sociologije dok u isto vrijeme njihov karakter posve korespondira s tadašnjom avangardnom kulturnom matricom koja je umjetnost tretirala kao socijalnu snagu, a umjetnika “glasom savjesti” svoga doba pozvanoga ne samo da utječe, već – ako treba – i da radikalno mijenja društvo u kojemu nastaje i djeluje. Ocjenjivao je Barac ne samo nove knjige, već i kazališne predstave, pisao nekrologe, pratio školstvo i đачku književnost, a iz sve te relativno široke kritičarske aktivnosti, ne bez mladenačkoga žara, izbijala je ozbiljnost, odmjerenost i akribija budućeg znanstvenika. Upravo u “Jugoslavenskoj knjivi” Barac se formirao i afirmirao kao književni kritičar, a toj će se djelatnosti kasnije tek sporadično navraćati, pogotovu nakon što 1938. objavi prvu i još uvijek jedinu književnopovijesnu sintezu hrvatske književne kritike.¹³

Barčev aktivizam i organizacijski rad pokazuje se u pravoj mjeri u drugoj njegovoj uredničkoj fazi, kada bude preuzeo “Mladost”, list za zabavu i pouku srednjoškolske mladeži. U političkom smislu Barac je i dalje jugoslavenski orijentiran, pa će tako uređivati i ovaj časopis. S obzirom na značaj časopisa, Barac dolazi u kontakt s najmlađom generacijom budućih pisaca za čiju je afirmaciju upravo on zaslužan. Tako su se u “Mladosti” prvi put javili Ivan Kovačić, Olinko Delorko, Ivo Frol, Zdenko Štambuk, Ranko Marinković. U Barčevim rukama “Mladost” je bila prava književna tribina najmlađih pisaca.¹⁴ Kada 1934. ostavi

¹³ Misli se na Barčevu studiju *Hrvatska književna kritika*, koja je kao 34. knjiga Akademijinih Djela objavljena 1938. a u kojoj njezin autor opisuje nastanak i razvoj jednoga novoga žanra u nacionalnoj književnosti. Istoga je karaktera i Barčeva studija *Hrvatska novela do Šenoine smrti* (“Rad” JAZU, 1952, knj. 290, str. 5-54) – i ona sve do danas jedini književnopovijesni pregled svojega žanra.

¹⁴ Usp. Vaupotić, str. 802!

mjesto urednika “Mladosti”, sada već kao docent na zagrebačkom sveučilištu, ovaj će časopis izgubiti svoje dotadašnje značenje.

Barac je tijekom svojeg vođenja “Mladosti” surađivao u gotovo svim tadašnjim hrvatskim književnim časopisima: “Savremeniku”, “Hrvatskom kolu”, “Književniku”, “Hrvatskoj reviji”... Iako je kvantitativno broj Barčevih priloga u istoj “Mladosti” u dvostrukoj prednosti pred njegovim prilozima u ostaloj periodici, činjenica je da najznačajnije svoje radove (i kritičke i povijesne) Barac objavio, dakako, izvan ove smotre.

Nakon “Mladosti” Barac je u zenitu svoje sveučilišne karijere. Knjiga *Članci o književnosti* (Zagreb 1925) zapravo je zaključila prvu fazu Barčeve književne djelatnosti, onu koju naša historiografija podrazumijeva pod svojevrsnim radnim terminom “mladi Barac”. Nju je ispunjavala intenzivna Barčeva književnokritička djelatnost, koja nakon 1927. – posebice nakon 1929. (kada u “Savremeniku” izlazi esej *Između filologije i estetike*) – sasvim ustupa mjesto književnopovijesnoj.

Je li se time nešto bitno promijenilo i u Barčevu odnosu prema časopisima?

Iako će se kao urednik pojaviti još jednom, i to s eminentno znanstvenim periodikom (Akademijina “Građa za povijest književnosti hrvatske”, 1947. – 1953.), Barčev odnos prema časopisima ostaje nepromijenjen, bolje rečeno, ostaje isti s obzirom da proistječe iz njegova odnosa prema književnosti uopće, odnosno njezinoj historiografiji.¹⁵

¹⁵ Iako se nije bavio teorijsko-metodološkom stranom književne periodike, Barčevi književnopovijesni radovi poput pregleda književnosti ilirizma te književnosti pedesetih i šezdesetih godina, omogućuju da se izvede ne samo Barčevo poimanje časopisâ, već i njihova klasifikacija. Za Barca je, naime, “razdoblje hrvatske preporodne književnosti započelo i završilo ‘Danicom’”, a kako je “najglavniji dio hrvatskih književnih proizvoda u doba ilirizma izišao u časopisima”, to se samo iz časopisa može “potpuno upoznati duh hrvatske preporodne književnosti”. To važi i za pedesete godine kada je, nakon “Danice”, hrvatsku književnost iz mrtvila oživio “nov književni organ ‘Neven’”, koji je trebao “iznova stvarati

U prvome slučaju Barac književnost poima kao društveni čin u kojemu podjednako sudjeluju i pojedinac i kolektiv. U drugome pak, kao istraživač postilirske književnosti nastale upravo u njezinoj periodici, sažeo je svoje iskustvo u dvjema dobro znanim konstatacijama iz jednako poznate studije *Između filologije i estetike* iz 1929. godine. Prva je:

- Najveći dio onoga što se kod nas – pogotovo za širu javnost – piše i o starijoj i o novijoj književnosti, u velikom je dijelu samo prepričavanje slabo utvrđenih činjenica ili diletantsko dovijanje kome nedostaje glavni uvjet svake naučnosti: solidno poznavanje fakata.

a druga:

- Mi nemamo bibliografije. Mi nemamo uopće nikakva pregleda onoga što se kod nas u literarnoj historiji učinilo. Mi nemamo uopće nikakva kontinuiteta u nauci, i svaki onaj koji o nekome predmetu hoće da radi mora da počne iznova. Mi nemamo nikakvih izgrađenih biografija pisaca. Mi uopće ne znamo što je na području naše povijesti urađeno u dnevnim listovima, itd.

Posljedice ovih saznanja opet su najizravnije vezane uz Antuna Barca.

1. Jer je cijeloga radnoga vijeka prvenstveno bio filolog-istraživač, nije uspio zgotoviti svoju književopovijesnu sintezu.

književnički kadar”, a kako su književne prilike i na početku šezdesetih godina bile “slične onima na početku apsolutizma”, opet su književni časopisi trebali iznova stvarati književni kadar, pa “još više nego u doba preporoda hrvatski književni život” ogleda se, a “najznatniji dio hrvatske književne produkcije” i pojavljuje “u časopisima, almanasima i novinama”. Iako u ovim dvjema studijama Barac ne koristi pojam periodike, može se reći da pod njim on podrazumijeva *listove, novine, časopise i almanahe*, a posredno upućuje i na mogućnost podjele na *poluknjiževne* i *književne*. U ostalim dvjema preglednim studijama, o noveli i o kritici, također na posredan način istaknut će važnost periodike kao novoga medija u kojemu će se pojaviti ne samo ove dvije – za dotadašnju nacionalnu književnost nove – književne vrste, već i cijeli model tzv. novije hrvatske književnosti a u čijem će književopovijesnome i akademskome usustavljanju upravo Barac postaviti okvire te odrediti kriterije.

2. Ostavio je generaciju nastavljača koji u najboljoj maniri svojega učitelja u vlastitim književnopovijesnim pregledima obavezno imaju poglavlje: *književni časopisi*.

U tome se ogleda i onaj krajni domet i smisao Barčevih časopisa, odnosno Antuna Barca kao urednika.¹⁶

¹⁶ Misli se u prvome redu na preglede I. Frangeša i M. Šicela, a dok je S. Lasić sastavio npr. prvu bibliografiju našega romana te put do svoje krležologije otpočeo radom na piščevoj biografiji, M. Vaupotić je prvi dao sustavan prikaz časopisne produkcije jednoga većeg razdoblja preskačući temeljnu stvar: bibliografiju književne periodike zorno pokazujući kako još uvijek nemamo, Barčevim riječima – “kontinuiteta u nauci”.

MARINKOVIĆEVI *DANI I LJUDI*

(1935. – 1936.)

Godine 1935. Ranko Marinković, tada dvadesetdvogodišnjak, na svršetku je studija, u Europi fašizam u usponu, a u Jugoslaviji nakon atentata na kralja Aleksandra jačaju one snage koje će i nju odvući prema Trećem Reichu i Italiji. Na hrvatskoj književnoj sceni sukobi među lijevim intelektualcima nakon Krležina *Danasa* rasplamsavaju se dok katolički pokret sa svojom *Lući* uspješno radi na proizvodnji i oblikovanju katoličke književnosti. Dija-loško-polemičku sliku hrvatske kulture između dvaju svjetskih ratova snažno obilježava građanski i umjetnički aktivizam. Prostor javnosti zasićen je medijima koji su poligoni sukobljenih politika, novine i časopisi doživljavaju puni trijumf, u stopu ih prate radio i film, dok televizija upravo tih godina bilježi svoje pionirske korake. Gotovo da nema iole značajnijeg pisca koji nije uključen u redakciju nekih novina ili časopisa, odnosno svrstan, i to manje naraštajno, a više politički. Atmosferu diktiraju s jedne strane Društvo hrvatskih književnika i Matica hrvatska, s druge nezavisni pisci i njihovi istomišljenici među kojima je svakako najutjecajniji bio krug oko Miroslava Krleže. Tome je krugu naginjao i mladi Ranko Marinović, koji će surađivati u Krležinu *Pečatu* i u njemu se literarno afirmirati.¹

¹ Do 1935. mladi je Marinković objavljivao eseje uglavnom u zagrebačkoj *Mladosti* i *Književnim horizontima* te u časopisima *Učiteljski podmladak* (Užice) i *Južni pregled* (Skopje), a bio je zapažen i nagrađen za kratke priče u beogradskoj *Politici* 1934. i 1935. U Krležinome *Pečatu* objavio je proze *Hiljadu i jedna noć*, *Sunčana je Dalmacija* i *Balonjeri pod balkonom*.

No, prije *Pečata* među mnogima koji će se okušati i u uređivanju časopisa bio se našao i mladi Ranko Marinković (Vis, 22. veljače 1913. – Zagreb, 28. siječnja 2001.).

Do ulaska u Krležin krug mladi je Marinković sredinom tridesetih bio navodno blizak književnoj skupini Akcija koja je djelovala pod utjecajem SKOJ-a, a njezini su najistaknutije sudionici bili Zdenko Štambuk i Ivan Dončević. Ladislav Žimbrek, urednik revije *Književni horizonti*, zabilježio je navodno i zapaženu Marinkovićevu aktivnost u tzv. Društvu mladih [zagrebačkih] književnika, svojevrsnoj alternativnoj skupini koja se neformalnošću suprotstavljala Društvu hrvatskih književnika.² Iz ova dva podatka u ionako oskudnoj literaturi o mladome Marinkoviću može se razabrati da se radilo o agilnoj osobi sklonoj najneposrednijem društvenome angažmanu, odnosno o pokušaju da utječe na svoje doba i sredinu, na njezin književni i politički život koji su ionako bili gotovo neodvojivi. Moglo bi se reći da se radilo o uobičajenome držanju mladog čovjeka koji ulazi svijet odraslih noseći u nj novu snagu, ideje i očekivanja, dakako, najčešće svjesno ili nesvjesno oponirajući, odnosno negirajući svijet starih. No, treba li u tome tražiti i jedini ili barem glavni razlog da se i mladi Ranko Marinković našao među brojnim naraštajnicima te pokrenuo svoj književni časopis, teško je reći.

Radi se o časopisu *Dani i ljudi* s prijelaza 1935. – 1936. godine. U njemu se kao vlasnik, glavni i odgovorni urednik sa zagrebačkom adresom Deželiceva ul. 26/priz. navodi ime Ranka Marinkovića. Prvi broj ove “hrvatske književne revije” pojavio se u Zagrebu 1. prosinca 1935. na 48 stranica srednjeg formata pod geslom *Za Narod Za Čovječanstvo / Za socijalnu pravdu*. Predstavio se kao *nezavisni književni mjesečnik, koji će donositi književne i kulturne priloge od najjačih i najaktuelnijih hrvatskih*

² O tome više prema članku i tamošnjim izvorima Nikole Batušića, *Ranko Marinković urednik i suradnika časopisa Dani i ljudi*, Zbornik *Između otoka i kopna*. Dani Ranka Marinkovića 2002, Komiža, 2004, str. 7-18!

pisaca te da će izlaziti prije svakog prvog u mjesecu. Već u drugome broju za siječanj 1936. on proširuje svoj program te ističe kako će donositi priloge svih kulturnih radnika i pisaca napredne /protufašističke/ orijentacije. Konceptije, teorije i zaključci u člancima o kulturno-literarnim prilikama kod nas i u svijetu, koji izlaze u našoj reviji, samo su prilogi oko kristaliziranja pojmova i ne može im se pridavati važnost definitivnih sudova. Zato smatramo potrebnim naglasiti, da ne odbijamo ničiju naprednu kritiku mišljenja iznesenih u našoj reviji, uz uvjet da kritika ne bude lično obračunavanje, da bude kulturna, efikasan i pod punim potpisom. Istu autolegitimaciju zadržao je i u 3. broju za veljaču i ožujak 1936, međutim, u tome broju sada kao izdavač, glavni i odgovorni urednik potpisan je dr. Branimir Ivakić sa zagrebačkom adresom na Goljaku 3.

Dakle, Marinković fungira kao urednik prva dva broja, a kako je drugi broj zabranjen, najvjerojatnije se upravo u Marinkovićevim brojevima krije razlog da je treći ujedno i zadnji broj preuzeo novi urednik.

Sva tri broja imaju pedesetak priloga, navise eseja, kritika i polemika, potom lirike te kratke proze i jedan dramski fragment.

Lirski dio ispunjavaju stihovi mahom socijalne i antiratne intonacije Petra Bakule, Ante Deana, Olinka Delorka, Miroslava Feldmana, Drage Ivaniševića, Gрге Karlovčana, Vjekoslava Majera (dviije pjesme), Milana Selakovića, Novaka Simića, Tina Ujevića, Dragutina Tadijanovića (tri pjesme), Vlade Vlasisavljevića i Radovana Žilića. Stihove Maxa Dauthendeya preveo je Dobriša Cesarić.

Prozni dio zastupljen je novelama Ivana Dončevića, Slavka Kolara, Ivana Gorana Kovačića, Novaka Simića, Stjepana Mihalića i Đure Vilovića, a našao se i jedan prijevod Maksima Gorkog. Josip Bogner objavio je nekrolog o Henryju Barbusseu i esej o suvremenome ruskom romanu, dok je Nikola Mraz, tj. Ivan Dončević bio potaknut da piše o Anti Starčeviću i aktualnim književnim pitanjima. Esaj Olje Ehrenburga govori o Andréu Gideu, a

Bratka Kreft o novoj umjetnosti, odnosno socijalnoj književnosti na tragu Krležina predgovora Hegedušićevim *Podravskim motivima*. Tu su još eseji Aldousa Huxleyja o *naravi i granica književnikova utjecaja* i Friedricha Burschella o slobodi i ljudskim pravima u Njemačkoj. Esaj Edwarda M. Forstera *Sloboda i kulturna tradicija u Engleskoj* zapravo je govor na kongresu u Parizu u lipnju 1935. gdje su nezavisni europski pisci odlučili osnovati međunarodno udruženje književnika za obranu kulture od fašizma.

Kritičko-polemički blok u znaku je osvrta na nova izdanja knjiga i reakcija na komentare iz nekih časopisa. Petar Bakula piše o Hasanu Kikiću i polemizira s Ladislavom Žimbrenom, urednikom časopisa *Književni horizonti*. Hijacint Petris piše o dva Binozina prijevoda, a u polemiku s urednikom *Književnih horizonata* upustili su se još Ranko Marinković i Luka Perković, dok je Ivan Dončević sam reagirao na napad Jovana Popovića iz beogradskog *Stvaranja* na prvi broj *Dana i ljudi*.

Jedini dramski prilog bio je fragment trećeg čina komedije *I Lela će nositi kapelin* Milana Begovića.

Ostale priloge u *Danima i ljudima* činile su reklame i uredničke obavijesti, uglavnom vijesti o novim knjigama, pozivi čitateljima i suradnicima u kojima se ovaj časopis dosljedno reklamirao kao “jedini hrvatski neovisni napredni mjesečnik za književnost i umjetnost”. Među vijestima je i ona o smrti Josipa Bognera kojemu je spomeni esaj o ruskome romanu bio ujedno posljednji objavljeni rad.

Od tih sveukupno pedesetak priloga u časopisu *Dani i ljudi* pet ih je Marinkovićevih, a potpisani su uglavnom punim, odnosno skraćenim imenom i prezimenom, jedan inicijalima R. M.

U prvome broju mladi urednik piše svoju negativnu kritiku O’Neillove drame *Elektra u crnini* i to u povodu zagrebačke premijere te nadahnutu, vrlo pohvalnu kritiku Krležine knjige eseja *Evropa danas*. U drugome Marinković objavljuje *Monolog na konopcu*, “jednu od svojih možda najboljih pjesama” (N. Batušić). U potpisanim uredničkim bilješkama u drugome broju mladi Marinković polemički odgovara na napade čiji je cilj bio

da dovedu u pitanje ne samo književnički mu status, već nacionalnu i političku orijentaciju. U drugoj potpisanoj uredničkoj bilješci sada trećega, Ivakićeva broja polemički odgovara na napade anonimnog autora iz profašističke *Hrvatske grude* oštro odbijajući da je denuncijant i pripadnik organizacije *Mlada Jugoslavija*.

Ostali suradnici, izravni ili neizravni, bili su Petar Bakula, Milan Begović, Josip Bogner, Friedrich Burschell, Max Dauthen-dey, Ante Dean, Olinko Delorko, Ivan Dončević alias Nikola Mraz, Ilja Ehrenburg, Miroslav Feldman, Edward M. Forster, Maksim Gorki, Aldous Huxley, Drago Ivanišević, Grgur Karlovčan, Slavko Kolar, Ivan Goran Kovačić, Bratko Kreft, Vjekoslav Majer, Stjepan Mihalić, Luka Perković, Hijacint Petris, Milan Selaković, Novak Simić, Dragutin Tadijanović, Tin Ujević, Đuro Vilović, Vlado Vlasisavljević i Radovan Žilić. Upada u oči da je relativno najviše priloga bilo pod imenom Ivana Dončevića, odnosno Nikole Mraza, kojega su oponenti iz *Grude* ionako proglasili ne samo “marxistom” već i “stvarnim vlasnikom časopisa, dok je Ranko Marinković samo urednik”.

O *Danima i ljudima* pisalo se malo i usputno, uglavnom u sklopu Marinkovićevih biografija. Prvi put posebnu je pažnju ovome časopisu posvetio Miroslav Vaupotić u svojem pregledu časopisa 1914. – 1963. Svrstavajući ga u skupinu antifašističkih listova u kojoj su još Berkovićeve *Savremeni pogledi*, Kikićev *Putokaz*, Franičevićevi *Naši dani* i drugi, Vaupotić ističe kako je ovu hrvatsku književnu reviju pred javnošću “potpisivao dr Branimir Ivakić, a uz njega su urednici bili još Ranko Marinković i Ivan Dončević”, te da je okupila “i viđenija književna imena tadašnje hrvatske književnosti, makar sa skromnim priložima”, a posebno da se “ističu kritički napisi dra J. Bognera, L. Perkovića, R. Marinkovića i I. Dončevića”.³

³ Miroslav Vaupotić, *Časopisi od 1914-1963*, u: *Panorama hrvatske književnosti XX stoljeća* (ur. V. Pavletić), Zagreb 1965, str.

Međutim, prvi temeljiti i samostalni prikaz ovoga časopisa nastao je zapravo nedavno. Naime, Nikola Batušić, naš ugledni kazališni kritičar i povjesničar – koji je u međuvremenu, na žalost, preminuo – prvo je izložio svoj rad o Ranku Marinkoviću kao uredniku i suradniku časopisa *Dani i ljudi* na prigodnoj manifestaciji *Dani Ranka Marinkovića 2002.* u Komiži na Visu, a potom je to izlaganje objavljeno u sklopu zbornika *Između otoka i kopna 2004.* U prvome dijelu svoga rada Batušić daje osnovne podatke o ovome časopisu, o njegovu nastanku, programu, izdavaču i urednicima te o svim brojevima usput ispravljajući Vaupotićeve pogreške o godini izlaska i urednicima te se kritički odnoseći i prema drugim napisima o ovoj temi. U drugome dijelu komentira Marinkovićevu suradnju i priloge, u trećem piše o drugim suradnicima i priložima da bi na kraju otvorenim ostavio pitanje “kako je i u kolikoj mjeri Ranko Marinković samostalno uređivao ‘svoj’ časopis” te koji su razlozi obustave izlaženja hrvatske književne revije *Dani i ljudi*, a “bili su očito političke naravi”.

Nakon ovoga Batušićeva članka ušli su *Dani i ljudi* i u Enciklopediju hrvatske književnosti (sv. 1, 2010.) u kojoj Nikica Mihaeljević piše sažetu natuknicu s glavnim podacima i spomenutim dvjema bibliografskim jedinicama – Vaupotićevom i Batušićevom.⁴

Iz svega je vidljivo da je mladi Ranko Marinković bio urednik dvaju brojeva zagrebačkoga časopisa *Dani i ljudi* te njegov suradnik s relativno najviše priloga. Vidi se također da formalni urednik nije bio Ivan Dončević kako to spominje Vaupotić, a Batušić ga ispravlja. No, prema priložima i karakteru skupine koja se okupila ovo ovoga časopisa čini se da je Dončević imao važnu ulogu u krugu tadašnjih tzv. lijevih pisaca – baš kao što će je imati i poslije Druga svjetskog rata kada kao čovjek od po-

⁴ Batušićev se rad navodi prema inačici u *Slobodnoj Dalmaciji* 31. kolovoza – 5. rujna 2004.

sebnoga povjerenja bude vodio redakciju *Republike* od 1949. do 1970. Uostalom, spomenuta je bliskost mladoga Marinkovića neformalnoj skupini tadašnjih pisaca koji su startali još u *Mladosti*, potom oponirali tadašnjem DHK te kao krležijanci stasali u Krležinu *Pečatu*, a onda se većina njih našla na istoj strani tijekom Drugoga svjetskog rata, potom i stvaranju nove države i njezinih kulturnih institucija. Ma koliko diskretno i uvijek u drugome planu, tu je bio i Ranko Marinković. Tako se u jednome trenutku ponovo našao u ulozi urednika epizodiste, tj. jednoga od pet članova uredničkog odbora *Republike* upravo u trenutku kada ovaj časopis preuzme Ivan Dončević.

Marinković se nikada više nije našao u ulozi urednika. U tome smislu *Dani i ljudi* ostaju jedinstven dokument mladenačkog angažmana pisca koji će punu afirmaciju doživjeti u zrelim godinama. Ako je suditi po njegovu *Kiklopu*, romanu u kojemu je glavni lik novinar Melkior Tresić, nema sumnje da je redakcijsko iskustvo mladoga Marinkovića našlo svoje refleksije i u ovome romanu. Upravo to sugerira Nikola Batušić kada svoj članak o Ranku Marinkoviću kao uredniku i suradniku časopisa *Dani i ljudi* zaključi riječima kako sadržaj njegovih triju brojeva jasno govori “da je pred vrlo skorim urlikom iz *Zoopolisa* ova demokratska tribina morala ustuknuti i nestati”.

KNJIŽEVNIK

VLADIMIR NAZOR: Na pašnjacima —
Pterodaktil — VJEKOSLAV KALEB: Kli-
mava lutka — ĐUKA KOSAK: Mladi ratnik
— LEONID SOBOLJEV: Slavuj — VLADI-
MIR POPOVIĆ: Bunja — NIKOLA PAVIĆ:
Motika — MARIN FRANICEVIĆ: Go-
vorenje Mikule Trudnega — PETAR
LASTA: Put naše književnosti — NIKOLA
HERCIGONJA: Značenje narodne po-
pijevke — IVE ČAČE: Pokret — IVAN
SUPEK: Novi putevi prirodnih nauka —
ĐURO TILJAK: Izložbe umjetnika parti-
zana — JAKŠA RAVLIĆ: Zora dalmatinska

GOD 1

1 9 4 5

BROJ 1

UREDNIČKI EPIZODIST JOŽA HORVAT*

1.

U većini značajnijih književnih izvora, osim pripovjednog i scenarističkoga, navodi se i urednički rad Jože Horvata (Kotoriba, 1915. – Zagreb, 2012.). Tako Miroslav Vaupotić u svojoj studiji o hrvatskim časopisima 1914. – 1962. ističe Krležinu “Književnu republiku” i urednički “triumvirat” u kojemu je uz Krležu i Vjekoslava Kaleba bio i Joža Horvat – “tada delegat najmlađih ratnika pisaca, prvoborac partizanskih odreda u Hrvatskoj”. Vaupotić potom iz produkcije prvoga sveska “Republike” izdvaja Horvatove *Zapise o smrti Petra Arbutine* kao “možda najbolji partizanski tekst naše literature”. Nešto dalje isti će autor ponovo spomenuti Jožu Horvata i to u povodu drugoga, Matičina časopisa “Hrvatsko kolo”.¹

Horvatov priređivač za uglednu biblioteku Pet stoljeća hrvatske književnosti, Živko Jeličić, navodi 1977. Horvatovo povlačenje “u siječnju 1944. iz vojnih jedinica u uredništvo lista ‘Naprijed’, glasila Komunističke partije Hrvatske”, te kako je “iste godine na oslobođenom području Horvat jedan od pokretača ‘Bodljikavog ježa’”, a “odmah poslije rata, zajedno s Miroslavom

* Izlaganje na kolokviju koji je u povodu 90. rođendana Jože Horvata održan u Hrvatskom društvu pisaca 2. studenoga 2005.

¹ Usp. M. Vaupotić, *Časopisi 1914-1962*, u: *Panorama hrvatske književnosti XX. stoljeća*, ur. V. Pavletić, Zagreb 1965!

Krležom pokreće književni časopis ‘Republika’ i obavlja niz društveno-političkih dužnosti”.²

Napokon, i Horvatov monograf Stjepan Hranjec 1989. objeđinit će sve informacije o Horvatovu uredničkom radu, pa se napokon na jednome mjesto jasno razabire kako Horvat 1944. postaje član redakcije “Naprijeda”, u veljači 1944. jedan je od pokretača “Bodljikavog ježa”, 1945. s Krležom i Kalebom pokreće “Republiku”, kasnije će biti jedan od urednika “Hrvatskog kola” te višegodišnji tajnik Matice hrvatske, rezimiravši: “Aktivan je i na političkom planu: član je Agitpropa, član Savjeta ‘Republike’, jedan od tri sekretara Vijeća naroda, u svemu – odan i iskren pripadnik Partije...”³

U našoj javnosti, podjednako književnoj koliko i neknjiževnoj, naročito je snažno i dugo odjekivala Horvatova navodna prijetnja Krleži s govornice Kongresa kulturnih radnika u Topuskom 1944. Ona je postala jedan od lajtmotiva u zajedničkoj biografiji Jože Horvata i Miroslava Krleže, preko njih i cijele hrvatske književnosti druge polovice 20. stoljeća.

Podsjetit ću na neke momente.

U razgovoru s Enesom Čengićem Krleža, između ostaloga, čita odlomak teksta što ga je govorio Joža Horvat u Topuskom 1944. godine, te komentira: “Tako piše, a mislim da je rekao još i gore stvari. Uostalom, ispričao mi je to već pri prvom susretu 1945.”. Prešavši preko Čengićeve napomene kako je takav stav Horvatu bio sugeriran, Krleža zaključuje: “Sve to nije ni bitno ni važno, važno je da na tom kongresu nitko nije donio nikakav naš kulturni program...” A u povodu intervjua što ga je Horvat dao “Oku” Krleža je još jednom relativizirao Horvatovu navodnu prijetnju pitajući: “Pred kim se to pravda? Što će mu to?...” Međutim, tome će se Krleža – prema Čengićevim zapisima – ipak

² Usp. Živko Jeličić, *Joža Horvat*, u: Joža Horvat, *Izabrana djela*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 140, Zagreb 1977!

³ Usp. Stjepan Hranjec, *Književno djelo Jože Horvata*, Čakovec 1989!

vratiti pitajući ga, s jedne strane, kako to da nije gradio nikakvu političku karijeru, s druge, zašto su baš njega upotrijebili 1945. “kao nekog second-lajtnanta” da bude s njime i da ga kontrolira.⁴

Stanko Lasić u svojoj *Krležologiji* također spominje Klub kulturnih radnika Hrvatske i Horvatovu “daleku aluziju na Krležu”, nazivajući Horvata “agitpropovskim ideokratom” te ističući navodnu Horvatovu ljutnju “na one koji su smatrali da ne treba prije dolaska u Zagreb osnivati Društvo hrvatskih književnika”. Nešto dalje, a u povodu Krležina govora na Kongresu književnika u Ljubljani, sada već 1952. godine, Lasić – imajući u vidu *Diskusiju o Krležinu referatu*, dakle, i Horvatov prilog – ističe kako “nekada bahati Joža Horvat (Topusko, 1944) nije više slijedio svoje partijske i ratne drugove, odjednom je priznao da ima suviše malo znanja i kulture da bi odmah govorio o Krležinu referatu, ali je ipak ostao u ‘lijevoj fronti’”. Napokon, vrativši se još jednom na Topusko i famoznu Horvatovu “ultimativnu prijetnju Krleži u Zagreb”, a replicirajući tezi Vladimira Popovića o Horvatu kao “jedinome piscu koji je u književnoj atmosferi NOB-a razvijao smisao za humor i satiru”, Lasić zaključuje: “U Topuskom je taj ‘smisao za humor’ skinuo masku ili točnije: otkrio svoju prirodu. Da sve bude tragičnije, ni sam Joža Horvat nije bio svjestan da je njegova ‘sloboda’ zapravo proletersko-diktatorski teror.”⁵

U diskusiji upriličenoj u povodu 50 godina časopisa “Republika” 1995. godine, posve očekivano, ista je tema iskrsnula u prednji plan, jer je u njoj sudjelovao, između ostalih, i jedan od njezinih prvih urednika. Joža Horvat tom je prigodom svoj “prilog u pokretanju, uređivanju i trajanju ‘Republike’” ocijenio kao “prilično skroman i kratkotrajan”, te podsjetio “da su razmišljanja o rađanju književnog časopisa bila nazočna mnogo prije oslobođe-

⁴ Usp. Enes Čengić, *S Krležom iz dana u dan* I-III, Zagreb 1985.

⁵ Usp. Stanko Lasić, *Krležologija*, III, Zagreb 1989!

nja”, pa je – govoreći o tome – nužno podsjetio i na Kongres kulturnih radnika Hrvatske u Topuskom dodavši kako je “taj kongres, jedinstven u okupiranoj Europi, već najavio neke staze kojima će se kretati kulturni život u oslobođenoj Hrvatskoj”. Citirao je uvodne riječi Marijana Stilinovića o rađanju “nove kulture”, te podsjetio kako se mislilo “o budućem djelovanju u raznim oblastima pa tako i o stvaranju jednoga književnog časopisa”. I pokraj pogibije nekih kulturnih radnika “značajan i velik broj vrsnih pera bio je na oslobođenom teritoriju”, pa su ta imena jamčila da se može brzo ostvariti zamisao o pokretanju nove književne revije. Nije se razmišljalo o imenu časopisa niti o redakciji, ali se “već tada za glavnog urednika, u najužem izboru, spominjalo ime Miroslava Krleže”. Nadalje Horvat podsjeća kako je u vrijeme Kongresa bio član redakcije, a Marijan Stilinović glavni urednik tjednika “Naprijeda”, te kako mu je “malo poslije oslobođenja sugerirano” da upriliči susret Krleže i Radovana Zogovića što mu nije bilo “baš lagodno”, jer mu je Zogović 1939. zabranio raspačavanje romana *Sedmi be*, dok mu je odnos s Krležom bio “još složeniji”. Naime, objašnjava Horvat, “na Kongresu u Topuskom prilično sam oštrim riječima govorio o držanju Miroslava Krleže tijekom rata”.

Taj je sastanak ipak održan, u zgradi redakcije “Naprijeda”, i uza svu dramatiku dvojice nepomirljivih sudionika, bilo je dogovoreno i pokretanje “Republike”, te je određen sastav redakcije: Krleža, Kaleb, Horvat, “s tim da Krleža bude glavni i odgovorni urednik”. Drugog dana Horvat i Krleža su se našli u šetnji Savskim nasipom u kojoj je otklonjen strah od moguće predratne obnove sukoba te ujedno potvrđena Krležina vjernost partiji. U podsjećanju na prvi broj “Republike” Horvat ističe kako su *Zapisi o smrti Petra Arbutine* “jedina proza” koju je tada imao, a ubrzo je “otkrio” da njegovo “prisučje” u redakciji nije neophodno, što su Kaleb i Krleža shvatili.

Nekoliko diskutanata također se vraćalo na “Republiku” i njezine prve urednike, pa tako i na Jožu Horvata.

Tako Vlaho Bogišić, podsjećajući kako “Republika” sve do osamdesetih godina formalno nije iskazana izdanjem Društva hrvatskih književnika, iako se uvodnicima, referatima i izvještajima deklarira kao njegova (glasno)govornica, podsjeća kako je “pravi problem za novu vlast bio Krleža” te kako je u Topuskom čak izravno (Joža Horvat), postavljeno pitanje zašto ga nema: “Komunistička vlast ispala bi smiješna da je svoju prvu književnu reviju pored živog Krleže povjerila Vjekoslavu Kalebu, Marinu Franičeviću ili Vladi Popoviću...”, poentira Bogišić. Branimir Donat, međutim, mislio je kako “o Joži Horvatu i njegovoj jasnoj političkoj poziciji i nedvojbenom partijskom autoritetu (...) nije potrebno trošiti riječi”, o Miroslavu Krleži tek toliko da mu uredničku funkciju ne daju na temelju potpunog povjerenja vlasti, dok najspornijim smatra Vjekoslava Kaleba, tj. “dovoljno bezlična” za namijenjenu mu ulogu.⁶

2.

Iz svega što je dosad rečeno izdvaja se nekoliko ključnih stvari. Osim Jože Horvata, u to vrijeme mladoga pisca početnika i sudionika antifašističkog pokreta, to su još časopisi, institucije i vlast, odnosno ideologija. Središnju ulogu imaju časopisi, i to ne bilo koji, već tip uglavnom književnoga časopisa čime onda i sama ideja književnosti poprima važno mjesto. Pokušat ću to pojasniti upravo iz samih časopisa uz koje se i vezuje ime Jože Horvata.

Dok u razdoblju 1941-45. i dalje izlaze neki stari i pokreću novi časopisi – poput “Hrvatske revije” te “Hrvatske smotre”, “Luči”, “Plave revije”, “Vienca”, “Pluga” i “Života”, štoviše NDH-aška vlast Krleži nudi, ako već neće ništa drugo, a ono neka skupa s Milom Budakom pokrene časopis “Hrvatska”, na drugoj strani od 1943. niču ili se pripremaju novi časopisi s drukčijim ideološkim profilom.

⁶ Usp. *Pedeset godina “Republike”*, “Republika”, Zagreb 1995, br. 11-12!

Tako odluku o pokretanju “Naprijeda” 1943. donosi CK KPH s redakcijom koju su činili članovi Agitpropa među kojima je neko vrijeme bio i mladi Joža Horvat. “Književnik”, časopis Kluba kulturnih radnika Hrvatske, pojavio se u ožujku 1945., a redakciju su mu činili Vjekoslav Kaleb, Ivo Frol, Petar Lasta, Marin Franičević, Vladimir Popović i Đuro Tiljak. U njegovu proslavu ističe se kako je “još u ljeto 1943. godine, u Otočcu, jedna grupa književnika partizana počela da priprema izdavanje književne revije”, ali su ih borbe omele: “Mi smo svjesni zadatka i odgovornosti književnika u narodnooslobodilačkoj borbi i u izgradnji budućeg našeg života, znamo da je književnost važan kamen u temelju svake kulture, da ima veliku ulogu u izgradnji lične i društvene ideologije, i da je zato svaka edicija, pa i najmanja, odgovoran posao”, ističu “Književnikovi” urednici. Svjesni kako “niču nove vrijednosti”, njihov bi časopis trebao “da postane (...) odraz našeg kulturnog djelovanja i u isto vrijeme kulturni faktor”.

Jedan od urednika, Petar Lasta, svoj je prilog *Put naše književnosti* poentirao riječima: “Izraz književnosti koja izrasta iz ove nove stvarnosti može da bude samo takav, da se u njemu mogu ogledati nosioci te stvarnosti. A to su široke mase...” Isti autor u drugome prilogu *Naša kulturna akcija* osvrtje se na Kongres kulturnih radnika Hrvatske u Topuskom kao “prvo sabiralište za kulturnu akciju”, koji je “pripreman sa dosta očekivanja”, ali na njemu nisu mogli sudjelovati, između ostalih, “ni toliki iz Zagreba kojima je bilo mjesto na tom kongresu, ali nisu imali hrabrosti da pređu odsudnu granicu.” Kongres se završio osnutkom Kluba kulturnih radnika Hrvatske, nastavlja Lasta, čija je “prva briga da izdaje jednu reviju koja će prikazati naše kulturne vidike i dati stvaralački prinos borbi ovog vremena”, a to je bilo moguće tek dolaskom u oslobođenu Dalmaciju.

Lasta potom spominje kako Prirodoslovno društvo radi već samostalno, te je obnovilo svoje glasilo “Prirodu”, dok “književnici imadu akcioni odbor za organiziranje društva književnika Hrvatske, a među likovnim umjetnicima već se razabiru i grupe,

grupa ‘Zemlje’ i grupa ‘mlađih’’: “Diferencijacija će se nastavljati, ali ona po idejnoj liniji ne može izići iz postavljenoga okvira Kluba”, zaključuje. Već u sljedećem, nepotpisanome prilogu *Društvo književnika Hrvatske*, navodi se kako je u okviru Kluba osnovan “akcioni odbor društva književnika kao temelj za buduće Društvo književnika Hrvatske” u kojemu su odreda “Književnikovi” urednici, a zadatak mu je “da poveže i što bolje aktivizira književnike na oslobođenom teritoriju”.

Treći časopis je “Republika” s podnaslovom “mjesečnik za književnost, umjetnost i javni život” s urednicima: Miroslav Krleža, Vjekoslav Kaleb, Joža Horvat i, za umjetnički dio, Vanja Radauš, među njima odgovorni je urednik najmlađi – Joža Horvat. Horvat je u prvome dvobroju, kako je već rečeno, objavio jedino što je imao, naime, *Zapise o smrti Petra Arbutine*, a nesuđeni odgovorni urednik Krleža svoj esej *Književnost danas*, koji je po autorovu viđenju “ponovo raspirio vatru” pa je prijetila opasnost da ponovo dođe do obračuna s njime i da se predratne polemike nastave, kako će to Krleža 1968. reći Enesu Čengiću. U istome razgovoru Krleža je bio decidan: “Već sredinom 1945. određen sam za urednika časopisa ‘Republika’ zajedno s Jožom Horvatom i Vjekoslavom Kalebom”.⁷

Napokon, četvrti časopis koji se vezuje uz našu temu je “Hrvatsko kolo”. Stari Matičin “tromjesečni časopis” 1949. uređuje odbor u sastavu Joža Horvat, Slavko Kolar, Petar Šegedin, ponovo s Jožom Horvatom kao odgovornim urednikom.

Udarni prilog govor je potpredsjednika JAZU-a Miroslava Krleže na izvanrednoj skupštini održanoj 5. VII. 1948. u Zagrebu koji počinje konstatacijom: “Nije bilo u Jugoslavenskoj akademiji

⁷ Čengić u bilješki dodaje Krležino pismo Joži Horvatu pisano u Beogradu 14. ožujka 1946. U njemu stoje i ove rečenice: *Dragi prijatelju! O Republici našoj da Vam kažem, da nema dobre kuće bez crnog odžaka i tako dosita: ekspedit njen za Beograd ne vrijedi mnogo. Gotovo ništa. Po izlozima i po knjižarama uopće je nema. Nevidljiva je. A interes za moj list još uvijek postoji u najširim omjerima. O svemu tome i o mnogim drugim stvarima usmeno...* (M. K. U Beogradu, 14. III. 1946.)

ni jednog predsjedništva, kome djelovanje od šezdesetih godina prošlog stoljeća nije uslovljeno političkim okolnostima (...), pa je i tako naše predsjedništvo imalo čast, da preuzme upravu ove Akademije u jednom historijskom trenutku... (...) na temelju lenjinističkih principa” koje je upravo “naš Predsjednik” (tj. Tito) “naročito naglasio u svojoj svečanoj besjedi, održanoj 28. XII. 1947.” Krleža je također istaknuo kako je Akademijin rad, koji je – dodaje – “okupator bio prekinuo na četiri godine” (sic!) obnovila vlada NRH, po smjernicama predsjednika vlade FNRJ, koji je sekretar Partije, koja rukovodi državnim vlastima, u čije smo ime mi kao Predsjedništvo i kao Uprava ove visoke naučne ustanove preuzeli agende, da tom najvišom naučnom i umjetničkom zavodu hrvatskog naroda damo generalni naučni i umjetnički plan rada, koji se u svemu podudara s narodnim i državnim programom i politikom, kojom upravlja KPJ.”

Jednako tako ističe se i Izvještaj glavnog tajnika Matice hrvatske, a to je onaj isti Petar Lasta iz “Književnika”. Prema tome izvještaju Matica je kao narodna ustanova “ostala hrvatska”, ali sada ispunjena “novim socijalističkim sadržajem”. Najnapredniji kulturni radnici će prije Drugoga svjetskog rata posve izostati iz redova suradnika Matice hrvatske, a prvih triju poratnih godina u znaku je “podudarnosti s općom linijom društvenoga kretanja”: “Mi već danas možemo da obuhvatimo tendencije redakcijskih smjernica Matice Hrvatske”, dodaje Matičin tajnik, “te smjernice očituju upornu težnju, da se vlada naučnim pogledom, da se on popularizuje u čitalačkim masama, i da se s pozicija toga naučnoga pogleda i socijalističkih ostvarenja nove Jugoslavije promatra sva naša baština...”

Na retoričko pitanje koja je karakteristika Matice hrvatske danas, Lasta odgovara da je Matica danas kulturna književna ustanova koja “je posve napustila organizacionu mrežu masovnoga karaktera nekadanjih pododbora, povjerenika i članova prinosnika”. Suvremena Matica “više ne treba tražiti kupca i čitača”, i pravila Matice hrvatske zato se moraju mijenjati, “jer smo ih (...) svojom praksom ostavili za sobom”. Matičin je poslovni aparat

sveden na najmanju mjeru, “redakciona mreža” sada se sastoji “od aktivnog sudjelovanja članova radnika na plenarnim sastancima i putem sekcija u koncipiranju godišnjega plana, u izlaganju referata i u konkretnoj diskusiji, u davanju kadra pisaca i prevodilaca, u ocjeni provođenja plana, u ocjeni Matičinih edicija” itd. A kada dotakne konkretne rezultate rada, Lasta konstatira kako Matica “nije u ovoj godini do kraja odredila odgovorne urednike”, suradnja s Prirodoslovnim društvom nije bila u najsretinja ni dovoljno plodna, pa se oblik suradnje mora preurediti, najplodnije je bilo područje beletristike, no i tu se ostaci neizvršenih planova iz proteklih godina prenose u naredni...” itd.

3.

Iz ovih fragmenata da se razabralo kako novi politički sustav u samome početku pokazuje visoku medijsku osjetljivost i u isto vrijeme putem časopisa protežira ideju nove kulture, s njome i tip novih institucija, umjetnosti, književnosti, čak i tipa kulturne komunikacije i samoga tržišta, dakako, po modelu poznatome već u Staljinovoj državi. Za to su joj osim časopisa potrebni i kadrovi – institucije i pojedinci. Da zadobije legitimnost i potpunu vjerodostojnost, ona je spremna na određene kompromise s tradicijom, ali – ubrzo se pokazalo – samo deklarativno. Ponajprije, negira svaku vezu i kontinuitet s modelom kulture kakav je bio u vrijeme endehaškoga sustava, iako je upravo taj sustav nastojao na isti način legitimirati se prema dotadašnjoj tradiciji. Ni Matica kao niti Akademija tijekom 1941–45. nisu stvarno prestajale djelovati, ali su svoju djelatnost imale prilagođavati novoj vlasti. Vlast poslije 1945. ne uzima u obzir taj kontinuitet, dapače, na sve načine daje na znanje kako se radi o nepremostivu jazu te svoj selektivni odnos usmjerava eventualno prema kulturnoj tradiciji do 1941. Čini se da novi pobjednici sa svojom ideokracijom imaju alternativu, i u to su mnogi doista bili i uvjereni, među njima i mladi Joža Horvat, a nije daleko

bio ni skeptični – za neke oportuni, za sebe realistični – Miroslav Krleža. Čengić, pokraj ostaloga, bilježi i jedan razgovor između ove dvojice koji se odnosi ne više na Društvo hrvatskih književnika, već na Društvo književnika Hrvatske. Prema tome zapisu Krleža pita Horvata što misli o tom društvu, na što mu ovaj odgovara, da on to dobro zna, jer su više puta obojica razgovarali o tome kako “razjuri ti to društvo”, a “kad god sam otišao u Centralni komitet – nastavlja Horvat – i razgovarao o tome da bi ovakvo društvo kakvo jest trebalo razjuri ti, svaki put su mi rekli: ‘Niti pokušati nemoj’.”

Čini se da je politika imala više smisla za književnike i njihovo Društvo od dvojice njegovih članova. U isto vrijeme ta ista politika stvara privid kako je “Republika” časopisa DHK, a ona će to u strogo formalnome pogledu postati tek osamdesetih godina. Posljedice su za jedan časopis upravo fantastične: prestižna državna književna revija nije ujedno i najnaprednija književna revija, ali će zato ista “Republika” u tome smislu posve promijeniti svoj profil i status baš kada i formalno dođe u okrilje onoga istoga Društva koje su mnogi htjeli razbucati, ne samo Krleža i Horvat. Dakako, u međuvremenu nastale su tolike promjene u političkome sustavu, da se jedino tako može razumjeti ovaj prividni paradoks. Nastale su promjene i u osobnim biografijama, kakva je i Horvatova. Čovjek koji je uživao povjerenje komunističke vlasti i to povjerenje bilo formalizirano u institutu odgovornog urednika, čime se od sredine 19. stoljeća služe sve vlasti, obavio je važnu iako delikatnu ulogu u re-institucionalizaciji nacionalnoga kulturnog života. Sve dok i sam u jednome trenutku nije udario u zid u čijem je podizanju i on sudjelovao nimalo ne sumnjajući u – lasičevski rečeno – manihejsku istinu partizanske literature. Za mladoga Horvata bilo je to iskustvo koje ga je odvelo doslovno u druge vode; aktivist po vokaciji, našao se sada u moreplovstvu od čega je profitirala i putopisna nacionalna literatura. Za časopise bilo je to također novo i dramatično iskustvo koje je ovaj tiskani medij još jednom potvrdilo kao eminentno političku činjenicu, bez obzira kako se on deklarirao.

SVI PAVLETIĆEVI ČASOPISI

Podjela višestoljetne tradicije hrvatske književnosti na tzv. stariju i tzv. noviju temelji se s jedne strane na jezičnim, s druge na eminentno književnopovijesnim razlozima, tj. na uvođenju jedinstvenoga književnoga jezika i na uspostavljanju tzv. *vertikalnoga* i *horizontalnoga književnoga kontinuiteta* (F. Vodička). Pritom se, međutim, ispušta iz vida još jedna činjenica, a to je pojava novoga medija u nacionalnoj kulturi, odnosno pojava književne periodike (novina, časopisa i almanaha) u kojoj će i hrvatska književnost dovršiti vlastitu žanrovsku sliku kao što su to učinile nešto ranije razvijenije europske kulture. S novim medijem javnost je postala ključni faktor književnoga života koji se od sredine 19. stoljeća može pratiti isključivo na stranicama književne periodike.

U središtu toga života na različiti se način smjenjuju pojedinci i institucije koji prema vlastitim kriterijima, ukusu i interesima, pokušavaju na nj utjecati. Ako prvi hrvatski književni časopis i nije nastao isključivo iz literarnih, već iz političkih interesa, prva secesija u književnome životu nastala je upravo iz estetskih pobuda. Riječ je o Vrazovu razilaženju s urednikom "Danice" i o pokretanju časopisa "Kolo" kojega se najčešće spominje kao Vrazovo, tek kasnije kao Matičino "Kolo". Dok će tijekom Bachova apsolutizma jedinim znakom kakva-takva književnoga života biti i jedini, ali relativno dugotrajni književni časopis, Bogovićev "Neven", dotle će ključnom književnom institucijom gotovo do kraja stoljeća biti ne toliko Matica ilirska, koliko Dionička tiskara i njezin "Vienac", posebice u redakciji Augusta Šenoe. Napokon,

svoj famozni “zaokret prema Evropi” (A. Barac) hrvatska književnost može zahvaliti upravo brojnoj književnoj periodici koja s modernom prestaje funkcionirati po načelu Vrazovih “književnih hambara”, a počinje – kako će to lansirati St. Šimić – po načelu “motora književnosti”. Društvo hrvatskih književnika sa svojim prvim časopisom pokazuje se kao, istina, jamac bolje časopisne stabilnosti, ali zato su A. B. Šimićevi, Krležini ili Galogažini časopisi, ma koliko kratkoga daha, utjecajni i značajni od upornoga i nestalnoga “Savremenika”.

Na isti način kao što je nacionalna književna periodika tijekom NDH pokazala da vladajući režim nije uspio izgraditi kulturu i umjetnost po mjeri vlastite ideologije, tako će prvi časopis u novome totalitarnome sustavu biti mjesto prve krize monološke socijalističke kulture. Riječ je o “Republici” i “Izvoru” u kojima se prvi put kao jedan od budućih moderatora književnoga života pojavljuje i ime Vlatka Pavletića (1930).

Naime, u redakciju Barkovićeve “časopisa za književna i kulturna pitanja” 1950. ušao je i tada dvadesetogodišnji Vlatko Pavletić, koji će “Izvor” nakratko preuzeti zajedno sa Slobodanom Novakom i Đurom Šnajderom. Pavletić će ovdje sa svojim vršnjacima u kontroliranim uvjetima u najmanju ruku omekšavati dogmatizam kritike socijalističkoga realizma da bi nakon jednogodišnje časopisne praznine iskoristio prvo političko zatopljanje te 1952. sa svojim vršnjacima pokrenuo generacijski časopis “Krugovi”. Njegova naslovna rečenica iz uvodnoga eseja *Neka bude živost* dobila je status krilatice i generacijskoga literarnoga programa, a sam časopis nakon svojega šestogodišnjega vijeka dobio je status periodizacijskoga termina u novijoj hrvatskoj književnosti. Sljedeće 1953. Pavletić iz “Krugova” odlazi u redakciju stabilne i tih godina vrlo dobro strukturirane i institucionalno podržavane “Republike” u kojoj ostaje do sredine 1954.

O dinamici književnoga života, bez obzira na politički kontekst, na svoj način govori i krugovaški secesionisti Antun Šoljan, Vlado Gotovac i Ivan Slamnig koji iste 1953. pokreću svoj časopis

“Međutim”, dok o snazi individualnih nazora najrječitije govori Šoljanov “Književnik””, pa se čini da se ovaj put književni život vrti oko nekolicine jakih pojedinaca – baš kao u nekim ranijim razdobljima hrvatske književnosti. Da je po drugi put hrvatska periodika ušla u svoje doista zlatno razdoblje “časopisnoga zamaha” (M. Vaupotić), osim spomenutih (i nespomenutih) časopisa, pokazuje i treće aktiviranje staroga “Kola”, odnosno “Hrvatskoga Kola”. Najnovija njegova serija od 1963. do 1971. pojavila se u povodu 120. godišnjice Matice hrvatske, s uvodnim člankom tadašnjega njezina predsjednika Jakše Ravlića. U prvih pet brojeva ove “Kolove” serije kao glavni i odgovorni urednik bio je potpisan Vlatko Pavletić.

U međuvremenu bio se, međutim, Vlatko Pavletić našao i u uredništvu zagrebačke “Literature” (1957. – 1959.) i to nakon jednoga od češćih prekida ovoga “časopisa za književnost i kulturne probleme”, a nakon Mirka Božića i Vjekoslava Kaleba na čije će mjesto (Pavletić) ući i do posljednjega (14.) broja uređivati ga s Marijanom Matkovićem, odnosno Nikolom Milićevićem i Tomislavom Sabljakom.

Napokon, dok se i mlađa generacija okuplja oko vlastitoga časopisa “Razlog”, a krugovaška postupno zauzimala i neka važna mjesta u javnome životu, Vlatko Pavletić, sada kao glavni urednik Matice hrvatske, pojavljuje se godinu dana nakon famozne *Deklaracije o jeziku* kao glavni i odgovorni urednik još jednoga, šestoga časopisa – “Kritike”.

Iako nije bila ni generacijsko niti isključivo književno glasilo, “Kritika” je bila specijalistički dvomjesečnik “za kritiku, umjetnost i kulturno politička pitanja” ubrzo sa statusom središnjega teorijskog časopisa koji će, zahvaljujući visokoprofiliranim suradnicima i priložima, odigrati ključnu ulogu u nacionalnome pokretu poznatom pod imenom *Hrvatsko proljeće*.

Ma koliko tek letimičan, iz ovoga se pregleda može zaključiti kako je Vlatko Pavletić u književnome nacionalnome životu pedesetih i šezdesetih godina imao ključnu ulogu, odnosno – kako

je to svojedobno ocijenio Dalibor Cvitan – kao začetnik “Krugova” i urednik ostalih pet časopisa Pavletić je “proklamirao modernu koncepciju umjetničkog izražavanja i time ne samo estetski profilirao jedan književni naraštaj”, već – dodajmo! – na najbolji način afirmirao časopis kao autonoman književni žanr.

Time se napokon još jednom pokazalo kako studij tzv. novije hrvatske književnosti počiva zapravo na studiju njezine periodike.

ČASOPISI KRSTE ŠPOLJARA

Postoje pisci koje pamtimo po jednome djelu, a postoje i oni koje pamtimo po opusu. No, ima pisaca koje ne pamtimo ni po djelu ni po opusu, već u prvome redu po životu i angažmanu, a djelo im je tek u drugome planu. To su oni koji stvaraju, održavaju i oblikuju ono što se zove književni život, oni su neka vrsta književne i kulturne logistike. Baš o njima najviše se doznaje ne preko djela i ne preko opusa, već preko medija u kojima se književni život najbolje izražava, odražava i čuva. U zadnjih 200 godina za hrvatsku književnost i kulturu to su časopisi. Nije nimalo slučajno što najdinamičnije faze nacionalne kulture vezujemo u prvome redu uz novine i časopise, npr. ilirski, pravaški, modernistički, katolički i pokret socijalne literature, a onda krugovaši, razlogaši, pitanjaši, offfovci, quorumaši...

Što to znači za časopise, a što za književnost? Jedno te isto: da su i jedno i drugo u prvome redu društvene činjenice, pa tek onda sve ostalo. Pa ako se naš ekspresionizam i može razumjeti preko lirike A. B. Šimića ili mladoga Krleže, avangarda i njezino poimanje društvene uloge književnosti bez Šimićevih i bez Krležinih časopisa ne može se razumjeti. Istom logikom ako se kraj našega modernizma može na makropoetičkom planu razumjeti preko lirike jednoga Mihalića, Šoljana ili Slamniga, kulturne politike na kojima počivaju njihove poetike bez časopisa *Krugovi* ne mogu se razumjeti. Kao što se ni sami *Krugovi* ne mogu razumjeti bez dogmatskoga *Izvora*, bez središnje *Republike*, ali i bez emigrantske *Hrvatske revije* i niza malih, svega broj-dva živućih časo-

pisa koji su jednu kulturu činili dinamičnom i slobodnom bez obzira koliko politika htjela i uspijevala tu slobodu kontrolirati. Među takvim malim, kratkotrajnim časopisima i među takvim piscima koji ne strše ni djelom ni opusom, ali koji su svojim djelom i djelovanjem, organizacijskim sposobnostima i angažmanom pridonosili toj slobodi bio je i Krsto Špoljar (1930. – 1977.).¹ A to što se u dobrome dijelu njegove biografije o njemu samome, tj. o Krsti Špoljaru zapravo ne može govoriti, a da se ne govori i o njegovu vršnjaku i prijatelju Miroslavu Vaupotiću (1931. – 1987.) jedna je od onih paralelnih priča koja na svoj način odgovara ne samo pričama o tandemu Šoljan-Slamnig već i o stilu književnoga života koji je živio naraštaj 50-ih godina 20. stoljeća.

Vidi se to već po prvome književnom časopisu koji mladi Špoljar pokreće 1952. godine kada su obojica jedva dvadesetogodišnjaci. Riječ je o *Literaturi*, “listu za književnost i umjetnost”, iz čijega se impresuma razabire da kani izlaziti povremeno, da su mu urednici Vladimir Rem (1927. – 2011.), Krsto Špoljar i Miroslav Vaupotić, glavni i odgovorni urednik Krsto Špoljar, koji je tada na zagrebačkoj adresi Ratkajev pr. 10. II. te – još jedan podatak – da je taj prvi i jedini broj na četiri stranice manjega novinskog formata štampan u Gradskoj štampariji Špoljarova rodnog Bjelovara. A iz uredničke napomene na kraju broja razabiru se okolnosti u kojima mlada trojka pokreće *Literaturu* te karakter i smjer kojim ga kane voditi. Ukratko, uska skupina ne-

¹ Riječ je o pjesniku, pripovjedaču, dramskome piscu, antologičaru, uredniku i kritičaru čiji je opus zapravo enorman (npr. čak 7 romana!), no čini se nekako na margini i pokraj činjenice da je uvršten u kapitalnu nacionalnu književnu ediciju *Pet stoljeća hrvatske književnosti* (PSHK) (Zagreb 1983, knj. 168, priredio Branimir Donat). Jelena Hekman iznova je svratila pažnju na ovoga pisca objavivši Špoljarov kratki roman *Hrvatska balada*, koji je prvi put objavljen u *Republici* 1971., a onda iste godine i u Matičinoj Općoj knjižnici urednika B. Donata te odmah bio politički diskvalificiran. – Špoljar i Vaupotić skupa su se još 1950. našli kao mladi kritičari među suradnicima *Izvora*.

istomišljenika na jedvite je jade skupila sredstva za tiskanje prvoga broja, pa iako se razlikuju u mišljenjima i pogledima na umjetnost i literaturu, povezuje ih zajednička želja i težnja da iskreno i neposredno iskažu svoje poglede na umjetnost preko kritičkih ili beletrističkih radova smatrajući da je ovaj amaterski početak solidan temelj i garancija uspjeha.²

Prvi i ujedno najopsežniji prilog u *Literaturi* bio je esej Miroslava Vaupotića *Nekoliko varijacija na "poznate" teme*. Počinjući na prvoj, a završavajući na zadnjoj, 4. stranici lista, on je stvorio svojevrsni okvir u kojemu se nazirao profil budućeg časopisa. Iz njegova sadržaja razabiru se stavovi mladoga Vaupotića o tadašnjoj književnosti i o njezinu društvenome kontekstu, a kako je autor i jedan od urednika, može se pretpostaviti da se radi i o zajedničkome stavu redakcije te otuda i o barem načelnim smjernicama zajedničkog poduhvata. Mladi Vaupotić polazi od priznanja kako "nerado piše, iako u mnogobrojnim razgovorima vatreno i dugo razgovaramo o sadašnjim aktualnim pitanjima naše litera-

² Ovaj list nije nikakva tribina jedne grupe istomišljenika, jedne sekte ili pokreta, već u najboljem slučaju jedina moguća solucija u datom trenutku, kompromis nekolicine ljudi, koji su žrtvujući se sami, paradoksalnim apsurdom umjesto (da) za svoja djela dobijaju honorare, oni preprodavaju najnužnije stvari, potrebne za materijalnu egzistenciju, da bi sakupili onaj financijski minimum, koji je potreban da bi list mogao izaći. Svi saradnici i urednici imaju različita mišljenja i poglede na umjetnost i literaturu, njihovi intelektualni i estetski kapaciteti su formirani iz različitih estetskih i idejnih uzora i tradicije. Njihovo stručno znanje i erudicija sticani su pod različitim okolnostima, njihove književne simpatije i ambicije su različite, a njihove stilske i jezične mogućnosti također. Ali sve je to sekundarno u ovom trenutku. Sve nas povezuje zajednička želja i težnja da iskreno i neposredno iskažemo svoje poglede na umjetnost bilo preko kritičkih ili beletrističkih radova. Svaki pojedinačno sam je odgovoran za svoja djela iako urednički odbor vrši u krajnjoj liniji selekciju saradnika i priloga. Krug saradnika iz tehničkih razloga (četiri stranice, neplaćanje honorara i. t. d.) je isuviše uzak, ali baš ovakav idealni amaterski početak je solidni temelj i garancija uspjeha – u budućnosti. (Urednici: *Nekoliko riječi kao pogovor uz prvi broj*, str. 4) – Iznad imena lista stajala je parola *Smrt fašizmu – sloboda narodu!*, inače uobičajena na svim tiskovinama tadašnje države – od dnevnih novina do stručnih časopisa, a zadržat će se gotovo do kraja pedesetih godina.

ture”, ali “u ovih par godina ‘šutljive opozicije’” nakupilo se u njemu “mnoštvo asocijacija i polemičkih refleksija”, te očito ne može više šutjeti. O čemu se zapravo radi, odmah se vidi kada istakne kako “zahtjev za raznovrstan literarni život, konfrontaciju konkretnih gledišta i plediranja za sličnu atmosferu, koja je vladala ‘između dva rata’, ne znači i ne može značiti vraćanje onih negativnih društvenih okvira koji su u tadašnjem kapitalističkom sistemu vladali”. Naprotiv, “baš izvjesna liberalna atmosfera, koju mi u potpunosti moramo usvojiti, bit će simptom evolucije i budućeg progresa”, tvrdi Vaupotić te primjećuje kako “naše generacije nisu vidjele svoju stvarnu sliku i svoja djela u našoj literaturi” – čak niti u temama iz rata i izgradnje, a kamoli sadašnjosti. Nisu vidjeli niti “mase, individualne portrete partizanskih boraca, nas ustaško-četničkih ‘negativnih likova’, nas indiferentnih, zbuđenih, neaktivnih ‘liberala’ i apolitičara raznih nijansi. Nemamo upečatljive umjetničke likove nas siromašnih studenata, nas provincijskih činovnika, nas velegradskih prostitutki bez javnih kuća...” Zato valja raditi na “oslobađanju od recidiva birokratsko klišajskih dogmi” i “‘istočnjačkog’ gledanja”, zaključuje autor implicirajući zadatak i smjer novog časopisa.³

No, umjesto da se uskoro pojavi drugi broj tek pokrenute *Literature*, pojavio se novi časopis, sada *Galerija*, istoga podnaslova (*List za književnost i umjetnost*), koji također pretendira na povremenost, ali u redakciji nema Vladimira Rema, no u Removu Slavonskome Brodu *Galerija* biva tiskana i to na 12 stranica nešto manjega formata od *Literature*.⁴ O čemu se radi i što se zapravo

³ Još je šest priloga u *Literaturi*: Pupačićeva *Jesenja pjesma*, Špoljarove “marginalije uz književno stvaranje Ive Kozarčanina” pod naslovom *Sam čovjek*, pjesma *Prokleti pejsaž* M. S. Madera, potom polemičke “marginalije uz članak V. Dubravčića” Zvonimira Goloba pod naslovom *Milanković se ne će okrenuti Newtonu s autorovom napomenom o tome (!?)*, a potom još dvije pjesme – jedna Špoljarova (*U ponoć ljudi prolaze gradom šuteći*), druga Dragutina Vunaka (*Mjesečina*).

⁴ Novome je časopisu ime dao najvjerojatnije Vaupotić, koji se u književnosti prvi put javio – kako navodi u autobiografiji “pjesmicama u dječjim listovima i

dogodilo s *Literaturom* donekle se razabire iz *Galerijina* drugoga priloga, zapravo nastavka Vaupotićevih “varijacija na ‘poznate’ teme” kojima je *Literatura* bila počela i završila. Naime, Vaupotić na početku spominje “slučaj Literature” i svoga članka u njoj kao simptom “generalne pojave koja se vodi od grupe ljudi oko Književnih novina”, spominje “kampanju protiv Mladosti”, Šinkov “istup protiv Krugova” i “napad Miška Kranjca na Besedu”. Drugim riječima, radi se o organiziranome napadu na časopise mladih u trima središtima tadašnje države – Beogradu, Zagrebu i Ljubljani te o atmosferi u kojoj se i poezija doživljava “kao neko sindikalno zaduženje” i u kojoj “nema mogućnosti i razumijevanja od većine ‘starijih’ književnika”, a pri tome svemu računa se na “nerazumijevanje masa”. “Kod nas i ‘modernizam’ više postoji u manifestima, nego u djelima”, poentira Vaupotić, te izražava nadu “da će Krugovi ispuniti bar donekle te relativne praznine i prikazati široj javnosti i mogućnosti i dostignuća mladih u Hrvatskoj”.⁵

Inače prvi prilog u *Galeriji* bio je Špoljarov esej *Ne postoji do ostvarenja samo jedan put* koji je po intonaciju, idejama i pojedinim stavovima posve komplementaran Vaupotićevome iz *Literature* i sada iz *Galerije*. U svome uvodniku Špoljar, naime, piše:

Može se dogoditi da ova naša devetstopedesetidruge nastavi tako kako je započela, pa će biti bogata, ako ničim drugim, bar manifestima, proglasima i proklamacijama. Ali što je karakteristično da u toj književnoj pisanoj i nepisanoj galami ne učestvuju samo “mladi”, nego ima i starijih kritičara, koji jalovo govore na sav glas da je dosta bilo šablona, šematizma i birokratskih klasifikacija. Mislim da je zaista toga već svima dosta.⁶

člancima u špirografiranom dačkom listu ‘Galerija’... (Usp. V. Brešić, *Autobiografije hrvatskih pisaca*, Zagreb 1997, str. 13-19!).

⁵ Miroslav Vaupotić, *Nekoliko varijacija na “poznate” teme, (II.)*, *Galerija*, Zagreb 1952, br. 1, str. 2-3

⁶ Krsto Špoljar, *Ne postoji do ostvarenja samo jedan put*, *Galerija*, Zagreb 1952, br. 1, str. 1

Što se proze tiče, mladi Špoljar ocjenjuje je još uvijek “siromašnom po svojem rasponu motiva” i šablonskom, a “šablonicizaciju stvorili su pisci tipa Mate Beretina, Eriha Koša, Banjevića i dr.” te posebno ističe “kal poezije i proze tiskane u ona tri godišta ‘Izvor’ i drugih književnih časopisa mladih”. Naglašavajući kako se danas ruši jedan stari svijet i rađa nova epoha, dodaje – kao nedavno Vaupotić – kako “nije samo aktuelno pisati o čovjeku za traktorom, aktuelno je pisati i o pregaženim ljudima, koje naša epoha za sobom povlači, pa čak i o ‘fenomenima seksusa’, o tratinčicama, blijedim sanjarskim djevojkama i o kaosu u nama, aktuelno je sve što govori o čovjeku današnjice”. Baš kao Vaupotić sada i Špoljar svoj članak završava pozivanjem na *Krugove* i Pavletićevu *Neka bude živost!* apelirajući: “Neka nam to bude zajednička težnja”.

Potom su uslijedili ostali prilozi: tri pjesme Bore Pavlovića, prvi dio lirske *Povijesti Trogira* Krune Quiena, reportaža Stanka Juriše *Ugledanja, savjeti, pisci...* te esej Jakova Ivaštinovića *Regionalizam i književnost* s tezom kako regionalne književnosti “razbijaju snagu i tupe oštricu nacionalne književnosti”. Za Ivaštinovića “književna djela u dijalektu najčešće ne spadaju niti u krug nacionalne, niti u krug svjetske književnosti”, zato “postoji književni jezik i tim književnim jezikom treba pisati”, kategoričan je autor.⁷ U nastavku časopisa pjesme Miroslava S. Mađera, Dragutina Vuznaka, Jakova Ivaštinovića, Čede Price, Slavka Miholčevića, Lianee Kuman i Vladimira Gotovaca. Među odreda početničkim stihovima danas većinom zaboravljenih autora apartnošću svoje teme ističe se Miholčevićeva lirska minijatura *Zadar*:

⁷ Drukčiji odnos prema regionalizmu očito je motiviran političkim razlozima, a ne umjetničkim kao što je to ranije bilo. Iako će tijekom i nakon Hrvatskog proljeća regionalizam biti jedan od oblika političke demonstracije hrvatstva kao identiteta koji počiva upravo na jakim regionalnim obilježjima, pazilo se da regionalizma ne bude tumačen na štetu vlastite ionako nesigurne nacionalne pozicije u tadašnjoj državi.

*Crna od čađi, ognja i vremena
 ovdje je smještena
 kolijevka kremena
 jedne nacije.*

*Ovdje je smještena
 matična knjiga
 ili prva pelena
 Kroacije.*

Sljedeći je prozni prilog “odlomak iz veće cjeline *Ustajala voda*” Krste Špoljara, a onda anketa u kojoj na pitanje *Što je moderno* svojim kraćim člancima odgovaraju Jakov Ivaštinović, Miroslav Vaupotić i Kruno Quien da bi ponovo uslijedili stihovi i to Lianee Kuman, Josipa Pupačića i Milivoja Polića. Na kraju je epistolarno pisani osvrt Saše Vereša uz *Remove Lirske miniature*.

Sve do kraja pedesetih godina mladoga Špoljara neće biti među pokretačima i urednicima časopisa. No, zato je među suradnicima *Krugova* kao novoga naraštajnoga časopisa, ali i među suradnicima *Republike* kao neformalnoga glasila Društva hrvatskih književnika. Njegova *Literatura* i *Galerija* utopile se u brojnim sličnim pokušajima oživljavanja književne scene putem najčešće kratkotrajnih periodičkih izdanja ne samo u Zagrebu, već i u drugim tadašnjim kulturnim središtima (Split, Rijeka, Zadar, Osijek, Dubrovnik, Vinkovci, Slavonski Brod, Nova Gradiška, Pazin, Šibenik, Bjelovar, Čakovec, Koprivnica...) s gotovo četrdesetak naslova.⁸ Ritam i dinamiku književnoga života na jednoj strani mjere relativno stabilni i službeno više ili manje podržavani časopisi poput *Republike*, donekle i *Krugova*, s druge sve brojniji novi listovi među kojima i prve novine koje bi trebale biti ažurnije i aktualnije od časopisa. Prijelaznu ulogu u tome je imalo *Knji-*

⁸ Usp. V. Brešić, *Od Calendariuma do Knjigomata: vrlo kratka povijest hrvatskih časopisa*, Zbornik radova 40. seminara Zagrebačke slavističke škole, Zagreb 2012, str. 183-198!

ževno ogledalo (1958), odnosno *Književna tribina* (1959) zagrebačkoga Lykosa u kojemu je mladi Špoljar već bio objavio dvije antologije – *Ljubav pjesnika* (1956) i *Smijeh i rane* (1957), a sada je Slavku Mihaliću pomagao uređivati *Tribinu*, koju će 1960. odmijeniti kulturni tjednik *Telegram*.⁹ Istodobno *Republika* prerasta u svojevrsnu ilustriranu kulturnu reviju kojoj je i dalje na čelu Ivan Dončević sa svojim suradnikom Novakom Simićem, a njima će se početkom 1962. pridružiti kao treći urednik Krsto Špoljar i tu ostati sve do 1968.

U međuvremenu Špoljar je postao tajnik i urednik biblioteke *Pet stoljeća hrvatske književnosti* dok je Vaupotić već u akademskim vodama kao član Katedre za noviju hrvatsku književnost na zagrebačkome Filozofskom fakultetu, a nakon što je neko vrijeme bio član uredništva Matičina *Kola* 1965. postao je i njegov glavni urednik. No, još će se jednom naći ne samo kao suradnici po časopisima i knjigama, već i kao suradnici na još jednome po mnogo čemu pionirskom projektu.

Riječ je o Lykosovu *Književnom godišnjaku* (1961) u redakciji Krste Špoljara i Miroslava Vaupotića; prvi je u njemu posebno sastavio kalendar, a drugi kronološki popis važnijih štampanih djela hrvatskih pisaca dok su obojica u koautorstvu s Davorom Kapetanićem sastavili pregled antologija jugoslavenskih književnosti te pseudonima 19. i 20. stoljeća dopunjavajući magistralni rad Marcela Vidačića iz Akademijine *Grade* 1951. Najveći dio kalendara otpada na popis pisaca jugoslavenskih naroda, djelo 11 suradnika s urednicima, a sve skupa trebalo je “poslužiti školama i dnevnoj štampi kao podsjetnik za prigodne proslave pisaca”.¹⁰ Radi se, dakle, o kombinaciji almanaha (prvotno planira-

⁹ Osim ovih dviju antologija, koje su u svome žanru prve, naime, ljubavne i satirične lirike, Špoljar je sa Šimom Vučetićem priredio i antologiju *Pripovjedači Zagrebu* (1965). Usp. Šime Vučetić, *Moram zapisati u: Autobiografije hrvatskih pisaca* (ur. V. Brešić), Zagreb 1997, str. 940 te članak *Hrvatske antologije* u: V. Brešić, *Teme novije hrvatske književnosti*, Zagreb 2001, str. 161-178!

¹⁰ Usp. Urednici, *Napomene, Književni godišnjak*, Zagreb 1961, str. 333!

noga za god. 1961.) i bibliografski-leksikografskog djela kakvo dotad u nas nije postojalo te će zadugo popunjavati prazninu koja će tek u novije vrijeme biti ozbiljno sanirana.

Napokon, nekako istodobno Vaupotić je dovršio svoju studiju o hrvatskim časopisima od 1914. do 1963. koju je prije Pavletičeve *Panorame hrvatske književnosti 20. stoljeća* (1965) bio najavio već 1951. u vinkovačkoj *Književnoj Reviji*, a najvećim je dijelom i objavio u *Zadarskoj reviji* i *Razlogu* 1962-1963. Riječ je također o pionirskome, u strukovnom smislu fundamentalnom djelu u kojemu je usustavio nacionalnu periodičku produkciju pedesetogodišnjega po mnogome zlatnoga doba ovoga medija u nas. U toj svojoj raspravi, dakako, Vaupotić spominje i Špoljarove, odnosno svoje časopise stavljajući ih u pripadajući kontekst:

- Početni impulsi živosti među najmlađima javljali su se već 1951. u redovima kulturne stranice “STUDENTSKOG LISTA” (usput rečeno koji je i kasnije bio nonkonformistička avangarda najmlađih i početni start za prelaz u književne časopise) zatim u jesen 1951. u jednom broju vinkovačke “KNJIŽEVNE REVIIJE” (suradnici Tomičić, Švagelj, Vaupotić, Madjer, Špoljar, Mesinger, Rem, Milivoj Polić, I. Finci i drugi), a zatim u početku 1952. u kratkotrajnim listićima “LITERATURA” i “GALERIJA” (urednici Špoljar, Vaupotić i Rem). Reakcija starijih, renomiranih bila je oštra protiv ove “pobune ili gluposti”, optužujući ih zbog “modernizma” a bilo je naravno i pokušaja političke diskriminacije, a napadi su se u manjoj mjeri nastavili i u listovima “PERISTIL” (Split, ur. D. Šošić) i “TRIBINA” (2 broja ur. S. Mihalić, J. Pupačić, Prica i S. Petrović), zatim u hajci i nerazumijevanju štampe (“Vjesnik”) prema “Krugovima” centralnom listu mladih pisaca koji je u odnosu na mlađe pisce od tih dana pa sve preko pojave “PRISUTNOSTI” i “RAZLOGA”, osim u periodu 1954-1956. kada su u njemu djelovali S. Novak, Milićević i Pavletić, odnosno njegovi urednici i suradnici kulturnih rubrika, bio protiv svih traženja i ostvarenja mladih pisaca dušebrižnički lažno zabrinut za njihova “skretanja” od shvaćanja literature tih administrativnih mozgova (mzgova) “kulture”. Uz ove listove nešto skromnije i mirnije, čak u napadu na moderniste iz “Galerije” i “Krugova” izlazili su u Slavanskom Brodu prvo “GLAS MLADIH” (5 brojeva siječanj-lipanj 1952) i nastavak mu “VIDICI” (od rujna 1952. do početka 1953, ur. D. Jelčić i ostali). U Splitu poslije

kratkotrajnog “PERISTILA” javljaju se omladinski časopisi “STVAR-NOST” u jesen 1952. i konačno “VIDIK” koji je povremeno izlazio uz “mogućnosti” sve od 1954. nadalje i stvarao književni podmladak ne samo za njih već i za druge listove.¹¹

Poslije će i u svojim *Autobiografskim zapisima* – u bilješki vlastite knjige *Siva boja smrti* (1974) – pokraj spomenutoga podatka kako se javio pjesmicama u dječjim listovima i člancima u šapirografiranom đlačkom listu *Galerija* te bio urednik *Križevačkih novina* 1953–1954. – “(kojih nema ni Sveučilišna knjižnica niti ja)” – zabilježiti da je ” zajedno s K. Špoljarom uređivao listiće skupina mladih 1952. – *Literatura* i *Galerija* (svega po jedan broj) i tako se uvrstio u legiju takvih sličnih pokušaja u nizu generacija hrvatske književnosti”.¹²

Sve u svemu može se zaključiti kako je u jednome od dinamičnijih razdoblja hrvatske književnosti, i to na smjeni nekoliko paradigmi – kulturne, socijalne i političke – sudjelovao i Krsto Špoljar. Bez njegova angažmana nemoguće je razumjeti svu slojevitost i delikatnost hrvatske književnosti, kulture i kulturnih politika našega modernizma. Sve te značajke jednako su se upisale i u Špoljarov lirski, prozni, dramski i kritički opus, a njegov urednički angažman – od časopisa, preko *Književnog godišnjaka* do danas kultne edicije *Pet stoljeća hrvatske književnosti* te drugih nakladničkih projekata – govori o autoru koji s jedne strane zago-

¹¹ M. Vaupotić, *Časopisi od 1914-1963*, u: *Panorama hrvatske književnosti 20. stoljeća* (Ur. V. Pavletić), Zagreb 1965, str. 844-845. – Valja spomenuti i to da je Vaupotić u svome dvojezičnom žanrovski koncipiranome pregledu suvremene hrvatske književnosti, koji je pisao za potrebe hrvatskoga PEN-a, u svim dionicama spomenuo a u poglavlju o pjesnicima i prozaicima prikazao razmjerno opsežno Špoljarovo djelo, pa se teško oteti dojmu da je šteta što ga nije upravo on priredio za PSHK. Inače, uz Miroslava Bekera urednik knjige bio je upravo Krsto Špoljar. Usp. M. Vaupotić, *Hrvatska suvremena književnost / Contemporary Croatian Literature*, P.E.N. Club Centre, Zagreb, 1966!

¹² Usp. M. Vaupotić, *Autobiografski zapisi*, u: *Autobiografije hrvatskih pisaca* (ur. V. Brešić), Zagreb 1997, str. 1319-1320!

varao društveno angažiranu literaturu, s druge autonomiju nacionalne književnosti kao još uvijek jedine čuvarice nacionalnoga identiteta. Sve to Špoljarov opus, ali i život činilo je aporičnim, pa i traumatičnim. Jednako kao i Vaupotičev za kojega se usudim reći da je doslovno pao kao žrtva manje vlastitoga temperamenta, a mnogo više kao žrtva neslobode koju je uporno prokazivao i dosljedno joj se opirao. Skupa sa svojim naraštajnikom, prijateljem, suradnikom i suurednikom Krstom Špoljarom.

Poštarina plaćena u gotovom

krugovi

V. PAVLETIĆ: Umjetnost i sloboda

TIN UJEVIĆ: Lude i mudre djevice

S. NOVAK: Silentium

N. MILIČEVIĆ: Zlo našega vremena

S. ŠIMIĆ: Iskustvo u riječi

R. IVŠIĆ: Neki novi putovi francuske poezije

Pjesme: A. BRETON, RENE CHAR, A. CESAIRE

Z. GOLOB: U susret Jesenjinu

V. RICHTER: Zarobljene teorije prof. Grge Gamulina

J. PREVART: Pjesme

Z. BAJSIĆ: Stanislavski i moderni scenski izraz

Pjesme: Z. TOMIČIĆ, N. MILIČEVIĆ, I. VRKLJAN, A. PATIĆ,

Č. PRICA, D. IVANČAN, I. SLAMNIK, A. ŠOLJAN, J. PUPAČIĆ,

S. JURISA

R. ROTKOVIĆ: Kritika na malo i veliko • I. FRANGES: O
Pirandellovim novelama • S. ŠIMIĆ: Preteče psihoanalize •

S. NOVAK: Podzemni pokret genija • V. PAVLETIĆ: Uzurpa-
tori javnog mišljenja • Bilješke: J. L.: Rilke kao tema, Nove

knjige u Francuskoj, N. M.: Pedro Salinas je umro

zagreb

1

1952

EMIGRANTSKA HRVATSKA REVIIJA

(1951. – 1990.)

Naslov ove prigodne teme¹ upućuje na dva glavna područja u kojima se smješta časopis *Hrvatska revija* (1951. – 1990.). Prvi je društveno-politički, drugi je kulturni.

Prvi kontekst čini emigracija, i to ne bilo koja, već uglavnom politička nastala nakon Drugoga svjetskog rata, odnosno osnivanjem druge, komunističke Jugoslavije. Ovoga tipa emigracije među Hrvatima bilo je i ranije i u tome Hrvati dijele – na žalost – bogato i traumatično iskustvo mnogih europskih i neuropejskih naroda. U novijoj europskoj povijesti masovna napuštanja matičnih zemalja najčešće su bila posljedica radikalnih političkih promjena ili gospodarskih kriza poput Francuske revolucije 1789., poljskog ustanka 1830. – 1831., Oktobarske revolucije 1917., fašizma u Mussolinijevoj Italiji 1922. – 1943. i nacionalsocijalizma u Hitlerovoj Njemačkoj 1933. – 1945., Španjolskog građanskog rata 1936. – 1938. i Francove diktature te sovjetizacije nekih euro-azijskih država nakon Drugoga svjetskog rata.

Od gospodarskih kriza migracijsko-emigracijskim dimenzijama isticale su se dvije: krajem prošloga stoljeća i ona između dva svjetska rata (1929. – 1933.). Tako su se među emigrantima našli pisci poput Voltairea, Victora Hugoa, Adama Mickiewicza, Heinricha Heinea, Ivana Turgenjeva, Ezra Pounda, Thomasa i Hein-

¹ Tekst izlaganja na otvorenju skupa o *Hrvatskoj reviji* i izložbe *Hrvatska revija 1951. – 1990.* u povodu 100. obljetnice rođenja Vinka Nikolića 13. prosinca 2012. u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

richa Manna, Bertolta Brechta, Witolda Gombrowicza, Aleksandra Solženicina, Marine Cvetajeve, Czeslawa Milosza, Milana Kundere itd. Posebno mjesto pripada iskustvu njemačkoga egzila od 1933. do 1945. kada je preko dvjesto istaknutijih njemačkih pisaca emigriralo u inozemstvo iz političkih ili rasističkih razloga, djelomično dobrovoljno iz prosvjeda protiv nesnošljivosti prema strancima i gubitka slobode.

Izume li se prva velika dijaspora u 15. i 16. st. kada je pred turskom vojskom domovinu napustila trećina hrvatskog življa do prvih masovnijih iseljavanja, i to uglavnom u zemlje Novoga svijeta, došlo je sredinom 19. st., potom na prijelazu iz 19. u 20. st., uoči Drugoga svjetskog rata, nakon 1945. te šezdesetih godina i nakon Hrvatskog proljeća 1971. kad je iseljavanje bilo usmjereno pretežno prema europskim zemljama (Njemačka, Austrija, Švedska, Švicarska). Prvi pouzdaniji statistički podaci bilježe da je npr. između 1901. i 1910. iz Hrvatske iselilo 157 155 osoba, oko 700 tisuća 1938., a da je preko 750 tisuća “privremenih” iseljenika zadnjih trideset godina prešla u status stalnih stanovnika useljeničkih zemalja. Procjenjuje se također da danas u prekomorskim zemljama živi preko 2,5 milijuna Hrvata.

Dok su u većini Hrvati napuštali domovinu zbog potrage za poslom, naročito u doba gospodarskih kriza, dvadeseto je stoljeće – “stoljeće rata”, kako ga je nazvao A. Camus – obilježila politička emigracija. Srpski hegemonizam monarhističke Jugoslavije (1918. – 1941.) represivno je djelovao i na umjetničku riječ i njezine autore – posebice nakon ubojstva hrvatskoga političkog lidera Stjepana Radića u beogradskom parlamentu 1928. godine. Kvislinška Nezavisna Država Hrvatska (1941. – 1945.) proganjala je ideološki nepoćudne pisce dok ih je znatan broj pribjegavao šutnji (tzv. *nutarnja emigracija*). Neposredno po svršetku rata i uspostave komunističke Jugoslavije neki su pisci bili fizički likvidirani kao “narodni neprijatelji”, npr. Kerubin Šegvić, Mile Budak, Gabriel Cvitan, Ivan Softa, Albert Haler, Andrija Radoslav Glavaš, Marijan Matijašević, Vinko Kos, Zlatko Milković,

Milivoj Magdić i dr. Drugi su se uspjeli spasiti glavu bijegom u zadnji čas, tj. emigrirati, među njima Vinko Nikolić, Filip Lukas, Nada Kesterčanek, Antun Bonifačić, Ivo Lendić, Zvonimir Katalečić, Marko Čović, Dušan Žanko i Franjo Nevistić. Treći pak, poput Tina Ujevića, Side Košutić, Ljubomira Marakovića i drugih ostali su u domovini izloženi raznim osudama i poniženjima, neko su vrijeme šutjeli svojevoljno se davši u *nutarnju emigraciju*.

Drugi kontekst naše teme opet je dalje dvojako određen – s obzirom na hrvatsku kulturu i s obzirom na medij kojemu Hrvatska revija kao tiskani časopis pripada. U jednome i u drugome smislu radi se o fenomenima koji također imaju svoju povijest.

A povijest nacionalne kulture poznaje časopis kao medij s kontinuitetom od sredine 19. stoljeća. Štoviše, i moderni pojam nacije najizravnije je povezan s ovim, za svoje vrijeme, novim medijem. U hrvatskome slučaju tu ključnu ulogu imale su Gajeve *Novine* i časopis *Danica*, kojima je započela – kako se to danas kaže – proizvodnja nacije. Počela je zapravo proizvodnja onih društvenih praksi koje će se malo po malo pretvarati u nacionalne institucije – ne samo žurnalistiku i publicistiku, već u kulturu, umjetnost, znanost, gospodarstvo i, dakako, nacionalnu politiku.

Među prvima bila je upravo nacionalna književnost, koja je – pokazalo se – bila presudna za stjecanje modernoga nacionalnog identiteta kako ga još i danas podrazumijevamo. Prvi veći rezultat toga procesa bilo je osnivanje Matice ilirske, kasnije hrvatske, koja će dalje pokretati svoje časopise, potom nacionalnog kazališta, pa Hrvatskog književnog društva Sv. Jeronima sa svojim izdanjima, potom JAZU sa svojim, a na samome kraju 19. st. i Društvo hrvatskih književnika sa svojim nakladama, itd. Hrvatska kultura istodobno razvija na jednoj strani vlastite institucije, a na drugoj se pojavljuju pojedinci s vlastitim novinama i časopisima najčešće oponirajući već etabliranim društvima. Sve to pretvorilo je hrvatsku kulturu ovoga razdoblja u izrazito živu i produktivnu nacionalnu praksu, i do danas po mnogo čemu nedostižnu.

Prva takva iskustva ima Matica sa svojim prvim časopisom *Kolom*, pa *Nevenom*, a onda zajedno s Akademijom pokreće *Vienac*, koji će biti dugo glavni časopis hrvatske kulture, naročito važan u vrijeme Šenoina urednikovanja. Od 1906. svoj će časopis imati i Društvo hrvatskih književnika, *Savremenik*, koji će izlaziti sve do 1941. Paralelno s njime izlazi katolička *Luč*, glavno glasilo katoličkoga pokreta, potom i cijele katoličke književnosti. Matica hrvatska nakon svojega *Glasa* uporno čuva *Kolo*, koje će s nekim prekidima i promjenama u imenu opstati do danas i biti naš najstariji časopis.

No, prva polovica 20. st. u znaku je izrazito brojnih neinstitucionalnih, tzv. nezavisnih časopisa, koji – ma koliko bili kratkotrajni – snažno utječu na društvena, kulturna i književna kretanja. Časopisi su postali glavne tribine za svaku vrstu javnoga djelovanja, poligon za promociju najrazličitijih svjetonazora, poetika, estetika, ideologija i politika. Štoviše, sav se javni život dijelio po tim obilježjima, pa je razdoblje između dvaju svjetskih ratova u tome pogledu, rečeno je, i najaktivnije i najbogatije. Baš kao što je nekoć Matičino *Kolo* obilježio urednik Stanko Vraz, *Neven* Mirko Bogović, *Vienac* August Šenoa, a sarajevsku *Nadu* Silvije S. Kranjčević, tako su časopisi 20. st. u znaku svojih urednika ili vodećih suradnika npr. Antuna Branka Šimića, Miroslava Krleže, Ljubomira Marakovića i dr.

Tih godina u najžešćim raspravama o pitanjima socijalne literature i političkog angažmana Matica hrvatska osjetila je nedostatak vlastite ozbiljne i stabilne književne revije. Zato je 1928. pokrenula bogato ilustriranu književnu *Hrvatsku reviju* s Branimirovom Livadićem kao prvim, a s Olinkom Delorkom – uz nekoliko alternacija – ujedno i zadnjim urednikom. Sve do rata surađivali su u njemu gotovo svi važniji hrvatski književnici nekoliko naraštaja i najrazličitijih političkih i estetskih usmjerenja, a donosio je i kvalitetne reprodukcije grupe Zemlja i drugih umjetnika.

Hrvatska revija izlazila je i tijekom rata, u NDH, a pokraj nje i *Hrvatske smotre* te *Vienca* Julija Benešića pojavilo se i nekoliko

žanrovskih književnih časopisa – za poeziju, novelu, kazalište, obitelj, žene itd. Istodobno u antifašističkim krugovima pokreću se novine i časopisi, a 1945. nove vlasti pokreću *Republiku*, među čijim urednicima je bio i Miroslav Krleža. Iako je tek od 1981. i formalno časopis Društva hrvatskih književnika / Društva književnika Hrvatske, *Republika* je otpočetak slovila kao njegov. Matičino *Kolo* nakon što je 1905–46. bio zbornik, nastavlja 1948. novom serijom kao *Hrvatsko kolo* sve do 1955., a potom – nakon stanke – od 1963. pod svojim prvim imenom *Kolo* sve do 1971. te – nakon još jedne stanke – od 1991. do danas.

No, neposredno po svršetku rata i uspostave komunističke Jugoslavije brojni su hrvatski intelektualci – među kojima i mnogi književnici – napustili domovinu. Razlog njihove emigracije bio je ili strah od odmazde zbog angažmana u prethodnome režimu ili nepristajanje, odnosno strah od komunizma. Odredišta novoga vala hrvatskih emigranata bila su u početku bliže europske zemlje poput Italije, Austrije i Španjolske, a potom i dalje – od Sjeverne i Južne Amerike do Australije. U novim sredinama hrvatski emigrantski pisci i u bitno izmijenjenim okolnostima nastojali su književno djelovati te su pokretali novine i časopise na vlastitome jeziku, ali i na jezicima dotičnih zemalja. Među njima posebno je mjesto zauzeo časopis *Hrvatska revija* koji se ubrzo nakon osnivanja nametnuo ne samo kao vodeće književno, već i kao središnje glasilo hrvatske emigracije – “mala Matica”, kako su je nazvali. Uz *Hrvatsku reviju*, koja je izlazila na hrvatskome, na stranim su jezicima izlazili tromjesečnici *Studia Croatica* (od 1961. u Buenos Airesu, izdavač Instituto Croatia Latinoamericano de Cultura), *Kroatische Berichte* (od 1976. u Mainzu, izdavač Gemeinschaft zur Forschung kroatischer Fragen) te godišnjak *Journal of Croatian Studies* (od 1961. u New Yorku, izdavač The Croatian Academy of America).

Prvi broj emigrantske *Hrvatske revije* objavljen je 9. ožujka 1951. u Buenos Airesu, i to kao “kulturno-književni tromjesečnik”. Urednici su bili Antun Bonifačić i Vinko Nikolić, dvojica

uglednih, u domovini prije rata već afirmiranih pisaca. Kada se 1954. Antun Bonifačić preselio iz Brazila u SAD, urednik je ostao Vinko Nikolić. U svibnju 1966. Nikolić, a s njime i *Revija* prešli su u Europu, “pred vrata domovine”, da bi izbliže gradili “most između Domovine i njezine emigracije”. Nakon samo jednoga broja u Parizu Nikolić je izgnan iz Francuske, te – prošavši Belgiju, Englesku, Austriju, Njemačku i Švicarsku, budno praćen od ugoslavenske diplomacije i tajne policije – on i njegova *Revija*” skrasili su se 1968. u Španjolskoj, u Barceloni, i tu ostali sve do 1990. Nakon uspostave Republike Hrvatske Vinko Nikolić, *Hrvatska revija* i neki njezini suradnici vratili su se u domovinu, pa je *Revija* nastavila izlaziti u Zagrebu – ponovo kao časopis Matice hrvatske.

Pokretač i urednik nove *Hrvatske revije* Vinko Nikolić svoj je časopis definirao kao “državotvorno, demokratsko i općehrvatsko vanstranačko glasilo” i odredio mu zadaću da – gradeći “most između Domovine i emigracije” – “ostvari hrvatsko kulturno jedinstvo”. Kao središnji hrvatski kulturni časopis izvan Hrvatske *Revija* je sa svojom Knjižnicom (od 1957.) okupila preko 600 suradnika – hrvatskih umjetnika, pisaca i intelektualaca, koji su putem nacionalne kulture pridonosili očuvanju nacionalne svijesti među brojnim Hrvatima u emigraciji. O njezinu karakteru, ali i o Nikolićevoj liberalnosti govori podatak kako su među prvim suradnicima bili bivši predsjednik Matice hrvatske Filip Lukas, bivši intendant Hrvatskog narodnog kazališta Spiridon Dušan Žanko, bivši sveučilišni ustaški stožernik te urednik tjednika *Spremnost* Franjo Nevistić, bivši tajnik Komunističke stranke za Hrvatsku, glavni urednik stranačkog lista *Borba* i član Politbiroa Komunističke partije Jugoslavije Ante Ciliga te kipar svjetskoga glasa Ivan Meštrović.

Hrvatska revija nije bila isključivo književni časopis. Uz književne, likovne, glazbene, kazališne i jezikoslovne priloge objavljivala je ona memoarsku i putopisnu prozu, socijalno-političke i historiografske članke te eseje i kritike. Umjesto korijenskoga

pravopisa, kojim je bila pisana endehaška *Hrvatska revija*, emigrantska je koristila fonetski pravopis koji se koristio i u domovini pa je i time bilo određeno “općehrvatsko usmjerenje” ovoga časopisa. Pod pseudonimima ili pak nepotpisani bili su objavljivani uglavnom oni prilozi koji su stizali iz domovine, dakako, zbog sigurnosti njihovih autora.

U književnom dijelu *Hrvatske revije* prevladavalo je pjesništvo, i to uglavnom s domoljubnim temama, potom proza i esejistika, dok je drama sasvim izostala. Ovakav žanrovski odnos u osnovi odgovara za cjelokupnu emigrantsku literaturu, s tom razlikom da je dramska produkcija – iako najoskudnija, ipak postojala, a njezinu generalno slabiju zastupljenost valja tumačiti nedostatkom scena na kojima bi se dramska djela prikazivala te tako zapravo imala svoj smisao.

Od pjesnika isticali su se Antun Bonifačić, Vinko Nikolić, Antun Nizeteo i Viktor Vida afirmirani već prije emigracije, potom Lucijan Kordić i Rajmund Kupareo te najpoznatiji bilingvalni pjesnik Alan Horić. Prema općim ocjenama Boris Maruna najzanimljiviji je i najistaknutiji pjesnik formiran u okviru hrvatske emigrantske književnosti.

U prozi – romanu i noveli – istaknuto mjesto zauzimaju Antun Bonifačić, Antun Nizeteo, Hrvoslav Ban i Rok Remetić (tj. Hrvoje Lorković), a u dnevničko-memoarskoj te putopisnoj prozi Ivan Meštrović sa svojom *Uspomenama na političke ljude i događaje* te Vinko Nikolić s dnevnikom *Tragedija se dogodila u svibnju* (München-Barcelona 1984. i 1985.) i putopisom *Pred vratima domovine* (Buenos Aires, 1966.; Paris-München, 1967.).

U kritici i esejistici ističu se prilozi Ante Kadića, Vinka Grubišića i Borisa Marune.

Uz književne i znanstvene priloge Ante Kadića i Vinka Grubišića ističu se stručni prilozi Jure Prpića i Milana Blažekovića, a među emigrantskim književnim prevoditeljima posebno mjesto pripada Franji Trogrančiću.

U publicistici se ističu prilozi Bogdana Radice, Dušana Žanka, Ante Cilige, Ive Rojnice i Pavla Tijana.

Na molbu Vinka Nikolića napisao je Vinko Grubišić, a Knjižnica *Hrvatske revije* 1990. objavila književnopovijesni pregled *Hrvatska književnost u egzilu* kao ne samo “dostojan i logičan završetak izdavačke djelatnosti ‘Hrvatske revije’” (V. Nikolić) već jednako dostojni logičan završetak jednoga “poglavlja hrvatske književnosti” (V. Grubišić). U ovoj po mnogo čemu pionirskoj i fundamentalnoj knjizi prvi se put daje pregled hrvatske emigrantske književnosti od 1945. do 1990. s osnovnim podacima o autorima i djelima, ali i s pitanjima o daljnjoj sudbini ne samo njezinih aktera, već i cjelokupne hrvatske emigrantske literature.

Naime, nakon 1990. godine, tj. uspostave nacionalne države te povratka *Hrvatske revije* i brojnih hrvatskih pisaca u domovinu dokinuta je – barem načelno – dotadašnja podjela na emigrantsku i domovinsku književnost. Nacionalna kultura i posebice književnost i njezina znanost stavljeni su u novu situaciju; prvi put u svojoj povijesti hrvatska književnost postoji kao jedinstveni nacionalni korpus.

U poziciji da prvi put progovori cjelinom svoje baštine, žanrovske raznovrsnosti i kritičke samosvijesti, ona je suočena s nizom novih zadataka. Jedan od njih je i uključivanje emigrantske literature u matičnu književnu baštinu. Taj golemi posao temeljit je i dugotrajan proces u kojemu je na prvome mjestu sređivanje građe, a potom znanstveno-stručna interpretacija, i to ne samo s točke egzila, već potpunim uvažavanjem obaju iskustava: iskustva domovinske i iskustva hrvatske emigrantske književnosti. Jer ta su dva iskustva – uza sve dodirne točke – vrlo su različita. Ponajprije, *Hrvatska revija* zbog svoje emigrantske pozicije nije mogla neposredno sudjelovati u procesima matične kulture i literature. A to je najveći hendikep za jedan medij.

Hrvatska revija nakon 1990. ponovo je domovinski časopis. Iako nominalno isti, to je u svakome pogledu novi časopis. Nove okolnosti učinile su ga i drukčijim, a kao i sve druge časopise,

sve manje utjecajnim na nacionalnu kulturnu i književnu scenu. Razloga je svakako više, a jedan od njih je i sve očitije povlačenje tiskanih pred elektroničkim medijima.

No, *Hrvatska revija* ostaje po mnogočemu jedinstven hrvatski časopis, ponajprije po tome što je svoje traumatsko iskustvo dijelio s jednako traumatskom sudbinom svoga naroda. To se iskustvo duboko upisalo u njegovu uredničku, suradničku, žanrovsku, jezično-stilsku i tematsko-motivsku strukturu. Ako je suditi po njegovoj grafičkoj strani, tj. po vizualnome identitetu, i po glavnoj odrednici periodike, a to je ujednačeni ritam, emigrantska je *Hrvatska revija* jedan od najstabilnijih i u tome smislu najboljih hrvatskih časopisa uopće.

OFF

časopis

za kniževnosť

1

KAJ U RALJAMA TRADICIJE

U povodu 40 godina časopisa *Kaj*

Za ilustraciju paradoksa hrvatske povijesti, njezine politike i kulture, a u povodu 40 godina časopisa “Kaj”, dovoljno je spomenuti slučaj kajkavca Ljudevita Gaja koji je, tjerajući vuka, istjerao lisicu, tj. ganjajući političke novine izganjao kulturni časopis, a onda im samo zamijenio uloge. Dok novine izlaze politički benigno završavajući kao režimsko službeno glasilo, dotle njezin kulturni prilog “Danica” odrađuje političku zadaću instaliranja hrvatske nacije. A sve to, kako s paradoksima biva, usred kajkavskog Zagreba, na krilima kajkavskog jezika i pravopisa, da bi prvi hrvatski kulturni tjednik, inače gotovo po svemu kajkavski, u ime politike upravo jezik kajkavski gurnuo u drugi plan gdje je ostao, ako ćemo pravo, sve do dana današnjega.

No, zato je novopečena nacija dobila još jedan jezik, ovaj put jedinstveni s jedinstvenim pravopisom, s kojima – istini za volju – ni danas ne znamo što bismo, a još manje što bismo s kajkavskim i inim hrvatskim jezicima. Sve to najbolje se čita u tradiciji koju od spomenute “Danice” prvi put na ovim prostorima gradi periodika – novine i časopisi, a preko koje – htjeli mi to i priznati ili ne – uglavnom i stječemo naknadnu pamet o tome što smo i tko smo. Ovaj medij, uz prevažnu potporu hrvatskih novina i časopisa na talijanskome i njemačkome, ustanovio je kontinuitet od gotovo dva stoljeća kao zalag naše moderne kolektivne egzistencije. Putem toga kontinuiteta, tj. papirnate medijske tradicije, mi smo sve do danas oblikovali ujedno naše političke i kulturne pojmove i – što bi za književnu historiografiju trebalo biti najvažnije –

sam pojam nacionalne književnosti, njezine žanrove, stilove, postupke i profesije kojih bez ovoga medija sasvim sigurno ne bi ni bilo.

Gotovo pedeset 19-ostoljetnih časopisa pisanih na jedinstvenome hrvatskom jeziku i uglavnom jedinstvenome pravopisu čuva barem u pozadini svoju preporodnu osnovu dobrano poljuljanu osamdesetih pravaških godina, a onda radikalno opstruiranu u modernističkome pokretu. No, zato je autonomija književnosti toliko uznapredovala, da će specijalizacija zahvatiti ne samo žanrove i institucije, već i njezine časopise. A kako s njima tiskarska industrija doživljava svoj trijumf, novine i časopisi bit će ne samo brojem glavne tribine prvih desetljeća 20. stoljeća, već će to biti i po širini i po snazi općega angažmana. Kao što je u ilirskome pokretu svaki pismeni domoljub domoljubno budničario ili davorijao, tako je sada svaki modernist, napose avangardnog predznaka, modernistički mahao vlastitim novinama ili časopisom, ili barem kakvom brošuricom. Ukratko, bilo koji tip javnog angažmana – dolazio on s lijeva ili s desna, s estetskih ili ideoloških, proeuropskim ili nacionalističkih i dogmatskih strana – ne ide bez medija. Samo u području koje, npr. književnost za sebe svojata, relevantno je ne pedesetak kao u devetnaestome, već još barem toliko časopisa tijekom prve polovice prošloga vijeka. Štoviše, prevagu drže oni iza kojih stoje pojedinci, tj. građanske osobe, koje ideju nove stvarnosti i društva, a to onda znači i nove umjetnosti, hoće objaviti po mogućnosti svima, a najbrži put još uvijek je – tisak.

I kad se činilo da će dva uzastopna totalitarizma – fašistički i komunistički – dotući modernistički trijumf medijskoga i utopijskog, pokazuje se sasvim obrnuto. Iako pitanje identiteta, ne samo kulturnog, već i političkoga, za Hrvate još uvijek nije riješeno, kao da preporoda nije niti bilo, novi naraštaji pedesetih i šezdesetih godina povezuju pokidane niti; modernizam ide dalje, a novi stari medij, koji sada prima naizgled bezopasnu pratnju u vidu novih, elektroničkih medija, laćaju se i novih starih zadaća. Kao u zrcalu,

samo s pomakom od stotinjak i nešto godina, niču nove i obnavljaju se stare institucije, aktualizira pitanje jezika i pravopisa, pokreću kapitalni kulturni i nakladnički projekti, oslobađaju književni žanrovi, preko ramena baca pogled u Europu i svijet – sve u nadi da je to ionako u opisu novoga društva, koje sebe voli nazivati “naprednim”.

Ukratko, nakon početnih traženja novih pozicija s kraja četrdesetih i pedesetih godina, proces reinstitucionalizacije hrvatske kulture dobio je novi zamah koji je šezdesetih godina rezultirao, između ostaloga, eksplozijom novih časopisa u svim hrvatskim regijama i na svim razinama. Čak njih 17 u nekoliko godina tako se izrijekom nazivaju, 15 su štoviše književni, a 13 kulturni, 13 ih je u Zagrebu, a gotovo isti broj u provinciji (Koprivnica, Osijek, Pakrac, Pula, Rijeka, Sisak, Slav. Brod, Slav. Požega, Split, Umag). Izdavači su, osim općinskih komiteta saveza omladine i pojedinih gimnazija, neke stare i nove institucije poput DHK/DKH, Pododobora MH, NZ MH, JAZU, HFD, zagrebačkoga Filozofskog fakulteta, HKD sv. Ćirila i Metoda, Društva za književnost i umjetnost Istre u Puli, Narodnog sveučilišta Slav. Požega, ali i neke književne i kulturne grupe (Književna grupa TIN, Društvo Dubrovčana i prijatelja starine u Zagrebu, Studentski teatar poezije), čak i grupe građana (“Kaj”: “Izdaje Anđela Vokaun Dokmanović, Stjepan Draganić i drugi”, tek od 1974. Kulturno-umjetničko društvo Ksaver Šandor Đalski, a potom Kajkavsko spravišće) te pojedinci (“Razlog”: “Izdavač Milan Mirić”). Olovnim vremenima usprkos, riječ je uistinu o novome trijumfu tiskanih medija, koji će se, istina, kad se vlast dosjeti, nakon ranih sedamdesetih pokazati kao labuđi pjev s obzirom na pristiglu i sve jaču konkurenciju novih medija, ali i kao oblik nove društvene subverzije (Hrvatsko proljeće).

U tome kontekstu po mnogome međašne 1968. osnovan je i sve do danas izlazi časopis “Kaj” koji kao relativno čvrsta struktura reflektira, regulira i inicira mnoga obilježja nacionalne kulture na mijenama raznovrsnih socijalno-političkih i kulturnih paradig-

mi. Uvelike kompromis s obzirom na Gajevu kajkavsku “Danicu”, u realnim okvirima “Kaj” je u najmanju ruku barem subverzivno čuvao na institucionalno prepoznatljiv način kontinuitet kajkavske tradicije hrvatske kulture, njezine prakse i teorije. U isto vrijeme on je tu tradiciju nastojao na moderan način usustaviti i vrednovati putem, npr. raznih antologija i hrestomatija, natječaja, festivala i skupova, ali i analiza koje su išle za emancipacijom nečega što se zove kajkavska književnost, poglavito njezino pjesništvo (npr. Olga Šojat, Joža Skok, Mladen Kuzmanović, Ernest Fišer). Sam časopis svojom kulturnom, ma koliko na momente posve marginalnom nazočnošću, u osnovi je podržavao ne samo latentni i tek s vremena na vrijeme javno odobravani fenomen kulturnoga regionalizma, već je činio još najmanje dvije važne stvari:

1. održavao je ideju o časopisu kao još uvijek dominantnome mediju i ujedno središtu književnoga života, što je obilježje koje trenutno jedva da ima ijedan naš časopis;
2. medijski podržavanjem kajkavske kulture “Kaj” zapravo podržava polivalentnost hrvatske kulture, njezinu osebnost i bogatstvo, ali i njezinu aporičnost.

To što se ponekad čini da hrvatska kultura i ne zna što bi s vlastitim razlikama, koje su duboko upisane u prirodu našega nazgled kompliciranog identiteta, nadilazi okvire ove tek prigodne teme.

II. TEORIJA

DR. PETAR KARLIĆ:

KRALJSKI DALMATIN

(1806.—1810.)

IZDALA „MATICA DALMATINSKA“
U ZADRU 1912.

HERGEŠIĆEV DOPRINOS HRVATSKOME ČASOPISOSLOVLJU

I.

U drugome kolu Male knjižnice Matice hrvatske, kao njezin peti svezak, u Zagrebu se 1936. pojavila studija “Obzorova” novinara i urednika i tek namještenoga, ali nesuđenoga docenta zagrebačke komparatistike Ive Hergešića *Hrvatske novine i časopisi do 1848.*¹ U uvodu njezin autor otpočinje tvrdnjom kako je trenutna stogodišnjica prvih hrvatskih novina zapravo starija za pola stoljeća imaju li se u vidu prve novine koje su izlazile u Zagrebu, ali i pokraj takve tradicije još nema “cjelovitoga i pouzdanog prikaza hrvatske periodičke štampe”. Bilo je, istina, nekih pokušaja poput Lakatoševa 1911., anonimnog autora iz “Strossmayerova kalendara” 1912., pa Klaićeve knjige o knjižarstvu u Hrvata s mnoge važnih podataka i o povijesti naših periodika, članka Uroša Džonića u *Narodnoj enciklopediji* 1929. i Ivana Peršića u “Obzoru” 1934., a građe za povijest novinstva ima i u posebnom broju “Novinara” gdje je i Hergešićev članak *Jedan vijek hrvatskog novinstva* koji je u povodu stote obljetnice Gajevih novina autor ove

¹ Dr. Ivo Hergešić, *Hrvatske novine i časopisi do 1848.* Izdanje Matice hrvatske, Zagreb 1936. – Studija je ponovo objavljena kao drugi svezak *Izabranih književnih djela Ive Hergešića* (Zagreb: Ex Libris, 2005.) koja su tiskana u povodu obilježavanja 100. godišnjice autorova rođenja i 50. godišnjice osnutka Odsjeka za komparativnu književnost, a urednici su Jelena Hekman i Mirko Tomasović.

studije napisao za zagrebački kongres Jugoslavenskog novinarskog udruženja.²

Hergešiću je razumljivo da i razni priručnici književne i političke povijesti kakvi su Bogdanovićeve ili Šišićevi moraju voditi računa o novinama i časopisima, odnosno o periodičkim publikacijama, a tu su i samostalni prilozi, većinom prigodni članci ili studije, “kojima žurnalistika nije glavni predmet”, dok “knjiga i većih rasprava” o novinstvu “ima vrlo malo”. Tu je Kasandrićeva o “dalmatinskoj štampi u 19. vijeku”, Karličićeva o “Kraljskom Dalmatinu”, Šišićeva o Šporerovim novinama, pa iako su Smiči-klas, Šurmin i Fancev osvijetlili pitanje preporodne žurnalistike, tema nije iscrpljena. Nije iscrpljena ni građa o njemačkim listovima u Hrvatskoj, premda se o njima razmjerno mnogo raspravljalo (Andrić, Deželić, Kesterčanek, Pecinovskiy, Schick, Tropsch, Vinković), a francuski “Telegraphe Officiel” čak je temeljito obrađen (Priatelj, Maixner, Urlič, Kos, Tavzes, Dobrovoljc). No, sva ta istraživanja nisu postala općom svojinom, revizije i otkrića ostaju mrtvim slovom, a stvari se prikazuju po staroj šablona sa svom silom netočnih podataka dok s druge strane za mnoge zanimljive pojave znadu samo specijalisti, pa šira javnost, kako to pokazuje i recentni zagrebački kongres, i ne sluti da je prije Gaja u Hrvatskoj bilo novina. Nisu to “nikakove filološke doskočice ili učeni balast, nego živa historija, koja je i te kako aktualna, te često objašnjava sadašnjost ili opominje poka-

² I. Hergešić, *Jedan vijek hrvatskog novinstva*. O stotoj obljetnici Gajevih “Novina”, “Novinar”, Jugoslavensko novinarsko udruženje, Zagreb 24. V. 1936., 3-10 – Pišući ovaj rad, uzalud sam pokušavao naći dotični broj “Novinara”; nema ga nijedna zagrebačka knjižnica, tako da nisam mogao usporediti ovaj rad s Hergešićevom knjigom i potvrditi pretpostavku kako je rad bio svojevrstni *digest* buduće knjige. No, čini se da su i jedno i drugo, izuzmemo li stranice o časopisima u Hergešićevoj *Hrvatskoj moderni*, zapravo bili jedini autorovi radovi o ovoj temi. Ako me išta demantira, volio bih da to bude rukopis drugoga dijela *Hrvatskih novina i časopisa*, koji je po svemu sudeći postojao, ali kako i zašto je neobjavljen, ostaje tajnom.

zujući put u budućnost. Ta budućnost se gradi na prošlosti, a malenim narodima kao što je hrvatski, treba uvijek prstom upirati u ono, što je stvorio i čime se afirmirao u kolu prosvijećenih naroda, pa bilo to i uz tuđu pomoć”, dodaje Hergešić.

Sve to navelo je autora ove studije da o stotoj obljetnici Gajevih novina prikaže “letimično i točno” povijesni razvitak hrvatskih novina i časopisa “od prvih početaka do naših dana”. U dotičnom su svesku tako ocrtani počeci štampe do 1848., a uzeti su u obzir njemački i talijanski listovi koji se “ne mogu izbaciti iz povijesti hrvatske žurnalistike jer su s njome upravo organski povezani, često svjedoče o zanimljivoj kulturnoj simbiozi između domaćeg i stranog elementa (“Luna” ili karlovački “Pilger”, zadarska “Rivista Dalmata”), a ponekad su hrvatskiji od listova, koji su izlazili na hrvatskom jeziku (njemačka “Croatia”, neko vrijeme, ili Kaznačićev “L’Avvenire”)”.

U drugom svesku, najavljuje Hergešić, bit će obrađena periodička štampa do kraja 19. vijeka, tako da oba sveska, koji izlaze u istom kolu, tvore cjelinu. Hoće li pak 20. vijek biti prikazan, ne ovisi o piscu ni o Matici hrvatskoj, nego o prilikama; ta povijest zadire neposredno u današnjicu, pa nije lako o njoj pisati, premda su vrela obilatija i direktnija.

Na kraju uvoda ovome svome “djelcu” Hergešić dodaje da to “nije i ne može biti nikakova historija, nego pregled”, “skica, a ne potpuna slika” u kojoj su “istaknuti glavni podaci, misli vodilje, a nastojalo se povezati rezultate pojedinačnih istraživanja u preglednu cjelinu, kako bi se svatko mogao lako i brzo orijentirati” pri čemu je “dakako trebalo mnogo provjeriti i revidirati, a kako je štampa usko povezana sa svim pojavama života, a napose s političkim prilikama, to uvijek postoji opasnost, da se raspravljajući o novinama udaljimo od predmeta”. Zato, nastavlja Hergešić, “idealno bi bilo prikazati hrvatske periodike (i periodike u Hrvatskoj) u sklopu kulturno-historijskog i političkog razvitka hrvatskog naroda”, no to je zahtjevan posao, pa “ova dva sveska pod naslovom *Hrvatske novine i časopisi* treba da posluže kao infor-

mativan priručnik” u kojem se, osim usustavljenih, točnih i potpunih podataka, navode i glavna vrela čime je pisac htio “upozoriti na praznine koje bi trebalo što prije ispuniti da bi se moglo ozbiljno pomišljati na pisanje povijesti hrvatske periodične štampe”.

Organiziravši svoj “informativni priručnik” u pet poglavlja, Hergešić započinje prikazom novina *Jozefinsko doba*, tj. “Nove Latine”, “Kroatischer Korrespondenta” i Bogdanićeva pokušaja 1792.

“Nova Latina” su latinske novine koje je Antun Jandera najavio u svome “*Calendarium Zagrabiense*” za 1771. godinu, trebale su se pojaviti u Zagrebu po uzoru na “*Wiener Zeitung*”, izlazile bi svake subote na dva lista, a dobivale se u Kaptolskoj tiskari u Novoj Vesi po cijeni od tri novčića. Kako je ubrzo Jandera umro, od “Nove Latine” nije bilo ništa, iako se ne isključuje mogućnost da je koji broj toga tjednika zaista i izašao.³ Umjesto toga Ivan Toma Trattner, “ekspONENT bečkoga dvora”, pokrenuo je u svojoj tiskari 1789. “*Kroatischer Korrespondent*”, kojemu je prethodio proglas. Prema Deželićevoj redakciji Hergešić ovaj proglas prenosi na njemačkome, ističe kako će ove novine izlaziti dvaput tjedno u formatu velike osmine kao spomenuti “*Wiener Zeitung*”, baviti se ratnim, političkim, crkvenim i općim događajima, bilježiti važnije inozemne događaje, ali kani najveću pažnju posvetiti hrvatsko-slavonskim i krajiškim događajima, pa se nakladnik obraća dopisnicima, koji će dobivati list badava (izuzevši poštarinu), a možda i honorar budu li novine naišle na prođu. “*Kroatischer Korrespondent*” imat će i mali oglasnik s tarifom, a pretplatnici će svakog tjedna dobivati bibliografski prilog s knjigama, itd.

³ Pozivajući se na istraživanja Valentina Putaneca *O prvom časopisu u Hrvatskoj “Ephemerides Zagrabienses” ili “Nova Latina”* (“Građa za povijest književnosti Hrvatske”, knj. 21, 255 – 261. Zagreb: JAZU 1951.), Josip Horvat u svojoj povijesti kao “prve novine u Hrvatskoj” navodi “*Ephemerides Zagrabienses*” čijih je “svega 50 brojeva” otisnuo Antun Jandera u zagrebačkoj *Kaptolskoj tiskari* 1771. godine. (Usp. Josip Horvat, *Povijest novinstva Hrvatske 1771–1939*, str. 46. Zagreb: Stvarnost, 1962!)

Umjesto planiranoga 4. travnja prvi broj “Kroatischer Korrespondent” izišao je 3. lipnja, nastavlja Hergešić, pa komentira pojedine rubrike i vijesti, uglavnom vojne, dakako, birane, pa je “Kroatischer Korrespondent” prestao izlaziti čim se promijenio sistem. Kada, ne zna se točno jer u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu zadnji sačuvani broj je od 29. prosinca 1789. Ove “prve novine u Zagrebu”, kako ih naziva, bile su glasilo jozefinskog apsolutizma, a pokrećući ih u Zagrebu, Trattner je dobro uočio ovaj grad kao idealno mjesto za izvješćivanje o ratu s Turskom, imao je smisla za aktualnost i konjunkturu, a pokraj vijesti iz njemačkih listova, ima i originalnih izvještaja, no “ne smijemo se obmanjivati, da je bio hrvatski list na njemačkom jeziku: izdavao ga je stranac u interesu tuđinskog režima”, poentira Hergešić.⁴

Pozivajući se na Šišićeva istraživanja, Hergešić nadalje spominje “nekog Franju Bogdanića” koji je dobio dozvolu za izdavanje tjednika na hrvatskom jeziku za Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju ćirilskim i latinskim pismenima, i to “gotovo pola stoljeća prije Gajevih “Novina”, pa ova činjenica svjedoči “o dalekosežnim (predalekosežnim!) planovima”, a “pokušaj stvaranja općega književnog jezika” “u 18. vijeku” “dokaz (je) više, koliko je Fancev u pravu, kad ističe domaće, naše podrijetlo hrvatskog prepорода”, zaključuje autor.

U drugome dijelu Hergešić obrađuje *Napoleonovo doba*, također s dvojim novinama i jednim pokušajem, tj. “II regio Dalmata” (Kragliski Dalmatin), “Telegraphe Officiel” (Telegraf naredieni) i Nagyov “Slavonski Feniks”.

Naime, nakon pauze od 1789. do 1806. kada nije u hrvatskim krajevima izlazio nijedan list, “opet su strani vlastodršci morali

⁴ Za razliku od Hergešića, Horvat “Kroatischer Korrespondent” naziva “trećim novinama koje izlaze u Zagrebu”, jer u međuvremenu navodi “Agramer deutsche Zeitung” iz 1786. od kojih se nije sačuvao nijedan broj, pa se o njemu doznaje posredno, preko peštanskoga “Mercur von Ungarn, oder Literaturzeitung” (Horvat, 51).

osjetiti potrebu, da se afirmiraju pomoću javnoga glasila”. Ovaj se put radi o Francuzima⁵, koji za razliku od جوزefinskoga apsolutizma, nisu denacionalizirali narod, štoviše, u kratko vrijeme preobrazili su zapuštenu Dalmaciju u kojoj su pokrenuli talijansko-hrvatski tjednik “II regio Dalmata – Kragliski Dalmatin”. No, “ne valja reći, dodaje Hergešić, da je “Kraljski Dalmatin prvi hrvatski list: ovo su talijanske novine s hrvatskim prijevodom, a sama ta činjenica dosta je da nacionalno-hrvatske zasluge francuske uprave svedemo na pravu mjeru”.

Opisujući prvi broj s “baroknim proglasom” koji je zapravo program lista, a čiji tekst “nije zanimljiv samo kao jezično-pravopisni uzorak najstarijega hrvatskog novinskog stila, nego je zanimljiv i svojim sadržajem”, Hergešić podsjeća da je “II regio Dalmata”, i pokraj očite Dandolove dobrohotnosti i Marmontova prijateljstva, službeno glasilo – “no mora se priznati, da je teško zamisliti službeno glasilo, koje bi pokazalo više interesa i brige za narod u osvojenim krajevima”. Pozivajući se na Karličevu “podrobne analizu sviju godišta “Kraljskog Dalmatina””, dodaje Hergešić kako “prve novine u kojima je dolično mjesto dano hrvatskom jeziku nažalost rano prestadoše”, što je vjerojatno potaklo Austriju da se i sama pozabavi pitanjem izdavanjem hrvatskih novina u Zagrebu kao utuk “Kraljskom Dalmatinu”. Umjesto “Kraljskog Dalmatina” francuska je vlast počela izdavati novo službeno glasilo na francuskom, talijanskom i njemačkom jeziku, a bilo je najavljeno i hrvatsko izdanje, poziva se Hergešić na studiju M. Kosa “*Telegraphie Officiel*” in *njegove izdaje iz 1926-27*.

Promjene u francuskoj upravi tzv. ilirskim krajevima, premještanje uprave iz Zadra u Ljubljani, nisu sasvim isključile interes francuskih službenih glasila i za naše krajeve. Štoviše, urednik “Telegrapha” Charles Nodier, koji je u nekoliko mjeseci

⁵ Na ovome mjestu Hergešić u bilješki ističe kako se “u novije doba strože sudi o blagodatima francuskog vladanja u našim krajevima” navodeći pritom G. Novaka, T. Mortigijija i F. Fanceva.

preobrazio list, uveo je feljton u kojemu su tretirana sva moguća pitanja koja se odnose na Iliriju, a pojedinačni članci trebali su biti građa za veliku Nodierovu ilirsku enciklopediju *Statistique illyrienne*, no, već u rujnu list je prestao izlaziti. Iako kratkotrajan, ne valja podcijeniti njegove zasluge, dodaje Hergešić, Nodier piše o proučavanju ilirske povijesti, o Appendiniju i dubrovačkim pjesnicima, živo ga zanima “ilirska” narodna poezija, ilirski jezik i običaji Morlaka, skuplja građu za povijest Dalmacije, raspravlja o topografiji Dubrovnika, a bavi se i dalmatinskom klimom i gospodarsko-političkim pitanjima. “Premda Nodier nije bio stručnjak – citira Maixnera – i nije mnogo znao o nama, njegov je rad znatan, jer je on kao urednik u Ljubljani tako smiono poduzeo da organizira sistematski rad naših književnika. Dvadeset godina prije Gajeva nastojanja taj je pokušaj tog stranca svake hvale vrijedan”.

Hergešić ističe kako time nije prestala potreba za izdavanjem hrvatskog lista, ali se takvoj ideji navodno protivio i sam biskup Vrhovac obrazlažući – kako to navode Smičiklas i Šurmin – da za novine još nije došlo vrijeme. Naime, istodobno s francuskim “Telegraphom”, nastavlja Hergešić, podnosi Antun Nagy 1813. molbu za “ilirske” novine “Slavonski Feniks”, a priloženi *Planum pro ephemeridibus Slavonicis sub titulo Slavonski Feniks*, što ga Fancev i Šišić upravo spremaju za objavljivanje, veoma podsjeća na Gajev program u molbi iz 1832. Pozivajući se na Šišića, Hergešić navodi kako je Nagy tražio preporuku virovitičke županije baš kao što će se kasnije Ljudevit Gaj obraćati zagrebačkoj županiji. Iako mu je dozvoljeno izdavanje novina, vjerojatno i zato što su otišli Francuzi s kojima je prestao “Telegraphe”, Antun Nagy zapeo je u provedbi, no ostaje kao važan i simptomatičan pokušaj koji svjedoči o kontinuitetu domaćih nastojanja, da se stvori hrvatska žurnalistika, zaključuje autor.

U trećem poglavlju (*Uoči preporoda*) Hergešić se bavi sljedećim naslovima: “Agramer Theater-Journal”, “Oglasnik Ilirski”, “Luna-Agramer Zeitschrift” i “Gazzetta di Zara”.

Nakon Nagyeva neuspjeha i odlaska Francuza koji pak nisu dospjeli izdati i hrvatsku verziju službenog “Telegrapha”, kao što su bili izdavali i hrvatsku verziju “Kraljskog Dalmatina”, ponovo je uznapredovala germanizacija, te u Zagrebu, koji je od druge polovice 18. stoljeća njemački kazališni grad, već 1815. izlazi kazališni list “Agramer Theater-Journal”, “ujedno prvi zagrebački časopis”, ističe Hergešić. Nakladnik mu je kazališni poduzetnik A. G. Guttenberg, koji u njemu osim kazališnih, donosi i zabavnih i poučnih nekazališnih stvari, kao “Wochenschrift zur nutzlichen und angenehmen Unterhaltung”. No, list nije dugo izlazio, po Tropschu svega sedamnaest brojeva, a sačuvao se samo jedan, prvi, u novije vrijeme reproduciran u “Narodnoj Starini” uz članak V. Deželića o Novoselovoj tiskari, dodaje Hergešić.

Naglašavajući kako od “Kraljskog Dalmatina” do Gajevih “Novina” nema hrvatskih novina, no zato su dva njemačka lista pokrenuta u Zagrebu, dok u Zadru izlazi službena talijanska “Gazzetta di Zara”. Da se ipak ne radi o potpunome mrtvilu, pokazuju “dokumenti, koji svjedoče o dozrijevanju i jačanju preporodne misli” – od okružnice biskupa Vrhovca 1813., Mihanovićeve *Reč domovini* 1815., Šporerova *Oglasnika ilirskog* 1818., Mikloušićevih kajkavskih spisa, Gajeva pravopisne *Osnove* 1830., Štoosova *Kipa domovine* 1831. do kapitalnoga Derkosova spisa *Genius patriae* i Draškovićeve *Disertacije* – po Fancevu “prevažne” 1832. godine, niže Hergešić očito dobro upućen u netom objavljenu Fancevljevu hrestomatiju *Dokumenti za naše podrijetlo Hrvatskog preporoda* (“Građa”, knj. 12, Zagreb: JAZU, 1933).

Dakako, zaustavlja se na Šporerovu *Oglasniku ilirskom* koji nije nikada izišao, ali se sačuvao poziv na pretplatu o kojemu je 1912. pisao Šišić, a Fancev ga preštampano u svojim *Dokumentima*. Hergešić potom prepričava Šporerov poziv na “oglasnicu” (t. j. novine), motive i glavne prednosti, jezik, sadržaj te mjesto gdje bi trebao biti list štampan dvaput tjrdno kao i očekivanja anonimnoga nakladnika da njegov pothvat naiđe na razumijevanje zemljaka te urodi plodom i koristi domovini. Pozivajući se na

Šišića, Hergešić ispravlja raniju Smičiklasovu tvrdnju iz “Rada” 1885. da je anonimni “izdaonik” Antun Mihanović, a i Fancev je u međuvremenu dokazao da Mihanović, za razliku od Šporera, nije studirao u Beču u kojemu je planirano tiskanje *Oglasnika ilirskog*. Relativno naširoko razlažući Šporerov boravak u Beču te zamršenu i dugotrajnu proceduru od Šporerove molbe do odluke da mu se dozvoljava izdavanje pučkog glasila (Volksblatt) “Illyrische Zeitung” tehnički nalik bečkom “Wandereru”, a koji bi uz strogu pasku cenzura izlazio srijedom i petkom u Beču i bio poštom slan u “ilirske” krajeve, Hergešić ističe da je Šporer relativno lako došao do cilja za koji se Gaj morao i te kako boriti. No, izvođenje Šporerova plana odmah je zapelo jer se nije se javio ni jedan abonent, a biskup Vrhovac uskratio mu je preporuku, pa je Šporer odustao. Čini se Hergešiću da je ovom neuspjehu kriva i činjenica, da poziv na pretplatu nije bio potpisan punim imenom, te publika nije znala tko se krije za tim pothvatom, a to što poziv dolazi iz Beča moglo je potaći i opravdane sumnje. U bilješci Hergešić navodi i Fancevljevo mišljenje da je jedan od glavnih razloga Šporerova neuspjeha ime ilirsko, koje je zbog francuske, odnosno austrijske Ilirije u Hrvatskoj bilo omraženo. No, nastavlja Hergešić, sada već svršeni medicinar i ambiciozni liječnik, Šporer se javio “Almanahom Ilirskim za godinu 1823.” u čijem se *Pridgovoru* – “prema egzemplaru, koji se čuva u Sveuč. knjižnici” (stoji u bilješci!) – ističe važnost narodnog jezika, dok Šporerovo pismo Gaju u kojem govori o svome neuspjelom pokušaju a Gaju čestita na njegovu uspjehu, Hergešić naziva ganutljivim jer je Gaj ostvario ono što je Šporer tek snivao.

Desetak godina nakon Guttenbergova “Theater-Journals” javlja se u Zagrebu novi njemački list “Luna – Agramer Zeitschrift”, o kojoj se već razmjerno mnogo pisalo – od Nikole Andrića, koji ga smatra prvim zagrebačkim listom, preko Deželićeve studije *Iz njemačkog Zagreba* i djelomično štampane monografije Slave Pecinovskyy do Kesterčaneka, koji se pozabavio kajkavskim pjesmama u “Luni”, te Tropscha, koji se osvrnuo na taj zagrebački

časopis u svom članku o njemačkim utjecajima na Ilirce i njihove prethodnike. Tu pažnju Hergešić smatra opravdanom jer je pojava “Lune” bila u svoje vrijeme događaj, koji je Tomo Mikloušić popratio zanosnim stihovima nazivajući “Lunu” *zagrebačkom vilom*. Bez obzira na ovo naivno oduševljenje, za Hergešića nema sumnje da je “Luna” uoči hrvatskog preporoda vršila neku domoljubnu funkciju. Naš autor potom sažimlje “Lunin” put i sadržaj od 1826. do 1829. kada postaje prilogom “Agramer (politische) Zeitung”. “Luna” je njemački list, ponavlja, ali iz njenog sadržaja jasno se razabire da izlazi među ljudima koji nisu Nijemci. Urednici pokazuju mnogo interesa i pažnje za domaću prošlost, čak se i beletristički prilogi odlikuju lokalnim koloritom, a ima i prijevoda hrvatskih autora. A da je “njemački ovaj list čvrsto srastao s milieumom, u kome izlazi, svjedoče lokalne impresije, koje iznosi nepoznati autor, koji se krije za šifrom G. F. S. u sastavku: *Agram. Die Tageszeiten. Ein Gemalde des 20. August 1826.*”, ističe Hergešić dotičnu priču o Harmici nad kojom će se “pravi Zagrepčan raznježiti čitajući ovaj prijatni report iz dobrih starih vremena”.

Politikom “Luna” se nije bavila, a i sama se je sukobila s cenzurom kad je njen urednik Stauduar odlučno stao uz Gaja, poziva se Hergešić na članak V. Pecinovsky. Više puta mijenjajući ime, prestala je 1858., u međuvremenu pojavila se Gajeva “Danica”, a “Luna” se upinje, ne bi li se što raznolikijim i bogatijim sadržajem oprla konkurenciji, čime se – dodaje Hergešić – može objasniti naslov kojim se “Luna” te godine bila nakitila.

Hergešić dodaje i taj podatak kako “Luna” od 1848. donosi i slike, od kojih su neke i kolorirane (moda). A pokušavajući ocijeniti što je od suvremenih njemačkih pjesnika ostalo, on nalazi “jedva štogod”, ali zato upozorava da je u njoj surađivala ne samo Tereza Arthner ili Kitty von Hoffmann i Rosenau, već se u pjesmama “Lune” mogu naći Klopstockov patos i sentimentalnost, te tipični motivi Gottinger Haina, pa iako nema zvučnih imena – veli Slava Pecinovsky – “Luna” je od velikog značenja. To je u jednu ruku prvi naš časopis koji izlazi 32 godine bez prekida, a u

drugu pak ruku “Luna” daje jasnu sliku o stanju naše tadašnje literature”, dodaje Hergešić opet se pozivajući na Slavu Pecinovskiy. “Časopis njemačkoga Zagreba” prati naš javni život kroz preporodno doba do kraja apsolutizma, a ako se “Agramer Zeitung” i odmetnuo od narodne stvari i služio tuđinu, “Luna” je unatoč svoje tuđinske natruhe i političkog oportunitizma bila važan faktor u našem kulturnom životu, a treba da bude pohvalno spomenuta, kad je riječ o počecima periodičke štampe u Hrvatskoj, zaključuje naš autor.⁶

Ovo će poglavlje Hergešić okončati prikazom još jednih službenih zadarskih novina “Gazzetta di Zara” (1832). Novi list, koji izdaju braća Battara, ima službeno obilježje, u njemu se raspravlja o narodnoj pripadnosti dalmatinskog pučanstva i pripojenju Dalmacije Hrvatskoj, no ogleda se i prvi otpor protiv nastojanja da se dalmatinski Hrvati sjedine s banovinskim Hrvatima, a nalazimo značajnih polemika između “Slavo-Dalmata” i “Italo-Dalmata”, pa ako s početka dolazi nekako do riječi slavenski element i pristaje sjedinjenja s Hrvatskom, oko četrdesetosme list je već potpuno zaplovio talijanaškim vodama. Dalmatinci su doduše Slaveni, ali je njihova kultura talijanska! – vječni je pripjev “Gazette di Zara”, ističe Hergešić. Kad početkom 1849. više ne bude službenim listom, braća Battara angažiraju novog urednika Vicka Duplančića, pa je ublažen protuslavenski ton, no list je u nemilosti i krajem 1850. prestaje izlaziti preturivši narodni preporod u Hrvatskoj i pripravivši, neizravno i protiv volje, teren za preporod u Dalmaciji, zaključuje Hergešić pozivajući se na Kasandrića.

Držeći se kronologije, stiže Hergešić u četvrtome poglavlju do Gajevih “Novina” i “Danice”.

Obrazloživši dug i trnovit put mladoga Gaja da ostvari svoju misao “kojom se bavio dulje vremena i zrelo promozgao stvar”, Hergešić ističe kako je na prvu molbu iz 1832. Gaju dopušteno

⁶ Usp. Sekulić, Ljerka: *Njemačka “Luna” u kulturnom životu Hrvatske*. Zagreb: Filozofski fakultet, 1968.

izdavanje književnog lista, ali on traži i političke novine, štoviše, prima ga sam car u Beču te 9. srpnja 1834. daje dopuštenje. Do službene odluke objavljuje Gaj “Oglasz” iz kojega Hergešić prema netom tiskanoj Ježićevoj *Ilirskoj antologiji* (1934) citira početak, prepričava planirani sadržaj “Novina” i “Danice”, te ističe Gajevu europsku orijentaciju prema narodima koji su toliko uznapredovali u prosvjeti, da knjige i novine nisu privilegij bogatih i moćnih, nego se nalaze i u “priproztech kuchah”, itd. Obavljajući i posljednje formalnosti, tj. nastojeći prebroditi i zadnje poteškoće do konačne dozvole, koja ni do kraja 1834. nije stizala, 6. siječnja 1835. izlazi napokon prvi broj “Novina Horvatzkih”, a 10. siječnja i književni prilog – “Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka”. Nadalje Hergešić bilježi sve ključne promjene u izlasku Gajevih tiskovina, pa i to kako, postavši službenim listom 1848., uredničke poslove obavlja Demeter, dok Gaj fungira kao odgovorni urednik sve do 1869.

Ovdje se Hergešić vraća u vrijeme pisanja svoje studije te ističe kako su “prošle godine” “Narodne Novine” slavile stotu obljetnicu ostavši sve do naših dana službenim glasilom te trenutno izlaze kao “Službeni list kr. banske uprave Savske banovine”, dok u bilješci uz vijest o jubilarnom broju “Narodnih Novina”, on negativno ocjenjuje tamošnji članak o *Sto godina Narodnih Novina* jer, pisan prema Smičiklasu, Šišiću, Murku i Šurminu, ne donosi ništa novo, a ne vodi dovoljno računa ni o davno stečenim rezultatima.

A nakon teze o “Danici” koja je “faktično svoju ulogu odigrala nakon četrdesetosme, kao i njen “učrednik i izdatelj”“ a zvijezda joj počela blijediti već s pojavom Vrazova “Kola”, Hergešić detaljnije opisuje strukturu Gajevih tiskovina, prvo pravopis i njegove reforme. Pri tome se naš autor poziva na Milčetićev zaključak o tome kako je Gajeva reforma “najveličanstveniji momenat u kulturnoj povijesti naroda hrvatskoga”, ističe epohalni karakter Gajeva djela bez obzira što u njegovim novinama modernim člancima ni traga, a uvodne članke u današnjem smislu prvi

počinje pisati Šulek, pa je zanimljivija “Danica” u kojoj se “isprepliće vijek prosvjetiteljstva sa vijekom nacionalizma”.

Listovi su u preporodno doba “najvažnija žarišta” književno-patriotskih nastojanja, neusporedivo važniji od knjiga, koje su u prvo doba veoma rijetke, nastavlja Hergešić. Oko “Novina” i “Danice” okupljaju se do četrdesetih godina svi naši preporoditelji, Gajevo ionako skromno pisanje nije vrijedno spomena, osim proglašenja, koji su ionako djelo kolektivno, kako ističe literatura pozivajući se i na iskaze ponekih Gajevih suradnika. Usporedimo li Gajeve “Novine” i političku žurnalistiku, koja se javlja četrdesetosme, a “Danicu” s Vrazovim “Kolom”, učinit će nam se oba Gajeva lista izvanredno primitivna, naglašava Hergešić, no “Danica” i “Novine” dolaze u pravi čas da podupru i razviju preporodnu akciju, koja se poslije trideset i pete ne može zamisliti bez tih glasila. S obzirom na prilike, Gajevo je djelo zaista pionirsko. Hoteći ilustrirati za Gajev projekt nepovoljne prilike, Hergešić u bilješci navodi “slučaj *Glogovkinja*” pozivajući se na Šurmina, koga upotpunjuje i korigira Fancev u svojim *Dokumentima*, a napose u studiji *Postanak i historijska pozadina Gajeve pjesme “Još Hrvatska ni propala”* u prigodnome, ilirskom broju “Hrvatske revije” 1935.⁷

U nastavku bavi se Hergešić i osnutkom Gajeve tiskare i reformama ne samo jezika, pravopisa i imena, već i pisma jer Gaj planira da bi “Novine” izlazile na jednom stupcu latinicom, na drugom ćirilicom, no do toga će doći tek djelomice, i to 1849. kada je odštampao jedan list ćirilicom, poziva se na Šišića. Iza svega su stajale Gajeve političke ambicije i paktiranje s ruskim poslanstvom u Beču još 1838., a o čemu su već pisali Kulakovskij i Francev, a Nikola Andrić referirao u “Hrvatskom Kolu” 1908. došavši do zaključka, da je Gaj, istina, tražio i dobio od Rusa no-

⁷ Da ta “priča” I nije bila sasvim poznata, pokazuje studija Nikše Stančić, *Gajeve “Još Hrvatska ni propala” iz 1832-33*, Zagreb: Globus – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 1989.

vaca, ali da su takove potpore dobivali i drugi slavenski naučenjaci i javni radnici. No, iz memoranduma, što ga je “nedavno” (srpanj 1935.) objelodanio jedan američki historik – nastavlja Hergešić – prema tekstu koji se nalazi u moskovskom arhivu, a koji je već Kulakovskij spominjao, vidi se da Gajeve osnove nisu nipošto bile bezazlene. U isto vrijeme dok u Beču figurira kao osoba povjerenja i predlaže uvođenje ćirilice zbog pobijanja ruskog utjecaja, Gaj nudi Rusima svoje usluge, pa je svojim političkim maki-nacijama izazvao zabranu ilirskog imena čime je Gajev prestiž dobio težak udarac. Nakon četrdesetosme, koja ga iznosi opet na površinu, uslijedila je afera s knezom Milošem, a događaji nakon sloma mađarske revolucije Gaja su posve diskvalificirali, kako to ističe recentna i hrvatska i srpska predmetna literatura.

Međutim, sve to ne može izbrisati Gajeve zasluge, zaključuje naš autor jer je “okupio hrvatske preporoditelje, organizirao njihova nastojanja i – služeći se onim što su drugi stvorili – dao se na praktično izvođenje preporodnog programa”.

Peto, zadnje poglavlje svoje studije Hergešić naslovljuje *Od Gajevih “Novina” do četrdesetosme*, u nj uključuje niz od sljedećih deset časopisa i novina: “Croatia”, “Der Pilger”, “Kolo”, “Priobćenje članovom horv.-slav. gospodarskog društva”, “Eco del litorale ungarico”, “Iskra”, “Branislav”, “Zora Dalmatinska”, “Dalmazia” i “Agramer Beobachter”.

Krajem 1838. Gajevim “Novinama” s “Danicom” i “Agramer Zeitung” s “Lunom” pridružio se mjesečni časopis “Croatia” Eduarda Breiera, Gajeva školskog druga, odnosno H. Bornsteina i J. B. Taubnera kao Breierovih nasljednika. Sva trojica drže do domorodnih, tj. hrvatskih interesa, a Taubnerov nasljednik A. F. Draxler bori se protiv mađžarona, uvodi ilustracije s litografiranim prilozima hrvatskih historijskih ličnosti, a raspisuje i nagradu za najbolju svadbenu pjesmu “in echtkroatischer Sprache” dok je posljednje godište “Croatie” ukrašeno hrvatsko-slavonsko-dalmatinskim i ilirskim grbom. K tome, dodaje Hergešić, u “Croatiji” surađuju Bogović i Preradović, a kad bude najavljena njezina

obustava, urednik s ponosom ističe zasluge tijekom četvorogodišnjeg izlaženja pružajući pouku i zabavu “in echt kroatischer Gesinnung”, pa se Hergešiću čini da je Deželić prestrog sudac kad “Croatiju” naziva opasnim časopisom koji se “iskitio farizejskim rodoljubljem” u čemu ga demantira i *Autobiografija* “Croatijina” suvremenika Mije Krešića.⁸

Nakon mađžaronske “Agramer Zeitung” i neutralne “Lune” i “Croatie” u Karlovcu se pojavio Prettnerov “Der Pilger-zeit-schriftliches Organ für vaterlandische Interessen, Kunst und Industrie”, koji – ističe Hergešić – podsjeća na “Lunu”, ali izrazitije fizionomije. Ima karakter novina i književno-kulturno-historijskog magazina, 1842. povećava format i mijenja podnaslov u “Commercielle-belletristische Zeitschrift. Organ für vaterlandische Interessen, Handel, Industrie und Gewerbe”. Hergešić dalje pretpostavlja, ispravljajući Lakatoša, da je “Pilger” doživio i burnu četrdesetosmu, a uvijek se osjećalo nastojanje urednika da list zastupao domorodne interese.

Sada se Hergešić vraća na “Kolo” čiji je glavni urednički posao obavio Stanko Vraz ugledajući se – kako to navodi Branko Vodnik – u glasilo Matice češke, ističe mu trodijelnu strukturu (*Ogledalo – Pregled – Pazar*) “kakvu poslije nije više doživjela hrvatska književnost”, a znamenit je bio “već i stoga, što se u njem prvi put javlja ozbiljna književna kritika”, citira Hergešić M. Šrepela. U tome Hergešić vidi revolucionarno značenje “Kola”, ali baš taj kriticizam, nastavlja, dovest će ga do toga da bude proskribiran, Gaju je mrska svaka konkurencija, graknuli su brojni diletanti i pozlijeđeni lokalpatrioti “i svi oni, kojima je prijao primitivno-pučki ton Gajeve ‘Danice’, vidjeli su u Vrazovu ‘Kolu’ pogubnu novotariju”. Vraz, jedini profesionalni književnik među preporoditeljima, opredijeljen za književnost i njezino “reštanje”,

⁸ Usp. Fruk, Marina, *Županova Croatia u kulturnom životu Hrvatske – znanje u povijesnom vremenu*. Disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1995!

bio je čak napadan na ulici, a broj pretplatnika sa 600 pao je na 200. Kanio je svake godine izdati po četiri sveska, ali je stvar zapela jer “borba nije bila književna”, Hergešić parafrazira Vrazova monografa Drechslera (Branka Vodnika), Vraz je popustio, a onda i kao Matičin tajnik obnavlja “Kolo”, pa se uključuju A. T. Brlić i Mirko Bogović izdajući o svom trošku posljednju knjigu.

Hergešić ističe kako su u “Kolu” surađivali najistaknutiji književnici, prema Drechslеровој studiji navodi glavne suradnike i priloge, itd. Smotra koja je uređivana u obliku knjige jer se nije smjela zvati časopisom, imala je odjeke i izvan Hrvatske, a koliko je značila, vidi se i po kasnijim inicijativama da se obnovi, pa ga 1905. pokreće Matica kao “Hrvatsko Kolo”, obnavlja se i više približava Vrazovim tradicijama 1927., a danas je reprezentativna godišnja smotra, koja zaprema glavno mjesto među redovnim Matičinim izdanjima.⁹

Prije samoga kraja studije njezin će autor još spomenuti i prvo gospodarsko glasilo u Hrvatskoj “nespretnoga naslova” “Priobčenje članovom horvatsko-slavonskog gospodarskog društva od upravljajućeg odbora” (1842), zapravo bulletin za obavještavanje članstva, koji se ubrzo preobrazio u “List mesečni horv.-slav. Gospodarskog društva”, pa u ljetopis, onda je tjednik, a tek 1874. dobiva konačno ime – “Gospodarski list”, te izlazi dvaput na mjesec doživjevši visoku starost. Spominje također i “prve riječke novine” koje zastupaju interese “ugarskog” primorja “Eco del litomle ungarico” čiji karakter diktiraju mađarofilsku politiku i ekonomska pitanja, što utječe na “pravac pisanja, kojim se Eco nimalo ne razlikuje od kasnije fijumanštine”, odnosno glasila koje izlazi u prometnom lučkom gradu. A da bi mu vlastiti pregled bio potpuniji, na kraju kronološkim redom spominje i Havličkov almanah “Iskra” u kojoj je prvi put objavljen *Smèrt Čengiç-age* i koja znači priličan napredak prema Šporerovu “Al-

⁹ Usp. Martinčić, Ivan, *Knjiga o Kolu*. Zagreb: Erasmus, 1993.

manahu Ilirskom”, a veoma podsjeća na kasniji, Vukotinovićev “Leptir”.

Nesnosna cenzura potakla je Bogoslava Šuleka, najboljega novinara preporoditeljskog doba, da pokrene prvi hrvatski list u inozemstvu. “Branislav” je izlazio 1844. u Beogradu bez ikakvih oznaka iz kojih bi se moglo zaključiti tko izdaje, štampa i uređuje ove novine iz čijeg sadržaja naročito zanimljivim i poučnim Hergešić izdvaja razmatranja o zagrebačkoj cenzuri, za koju je teško reći je li se više rukovodila zlobom ili glupošću.

Prvi je isključivo hrvatski list u Dalmaciji “Zora Dalmatinska”, nastavlja Hergešić i dalje se pozivajući na Kasandrića. Njezina pokretača zbog pravopisnih pitanja Hergešić naziva pravim fanatikom, koji je unatoč svome rodoljublju i najboljim namjerama znao naškoditi narodnoj stvari u Dalmaciji. Zbog pravopisne nepopustljivosti nije se “Zora” mogla održati, premda je lijepo započela s Preradovićevim stihovima koje Hergešić navodi za ilustraciju Kuzmanićeva pravopisa. Odbivši svojom filološkom tiranijom vrijedne suradnike, a još više publiku, koju je lako odrediti preko popisa pretplatnika, Kuzmanić je morao prepustiti uredništvo iskusnome Augustu Kaznačiću. Ovaj je, istina, podigao nivo lista, ali mu nije pribavio nove pretplatnike, pa su se nakladnici dali u potragu za novim urednikom. Nikola Volarić uvodi Gajevu ortografiju, ali “Zoru” sada bojkotiraju pristaje “domaćeg” pravopisa, pa se opet vratio Kuzmanić, itd. Hergešić ističe suradnike koji zagovaraju sjedinjenje s Hrvatskom i značajnije priloge, ali je doskora apsolutistički mrak progutao i “Zoru Dalmatinsku”.

Godinu poslije “Zore” u Zadru izlazi “Dalmazia” osnovana “Zori” na utuk, ali konkurira i službenoj “Gazzetti di Zara”, ima 1846. najveću nakladu od 250 komada, dok “Gazzetta” izlazi u 150 primjeraka, a “Zora” u 200, poziva se Hergešić na Kasandrićeve podatke. Da prije četrdesetosme nije bilo lako izdavati ni njemačke listove, svjedoči pokušaj da se u Zagrebu 1847. pokrene “Agramer Beobachter”, ali bez saznanja o potankostima ovoga

pokušaja i zašto je u saboru u tome povodu bilo vike protiv zagrebačkih novina.

Završivši pregled s međašnom 1848. godinom, koja – prepuna sudbonosnih događaja i senzacionalnih obrata – predstavlja prekretnicu u hrvatskom javnom životu, u *Zaključku* svoje studije Ivo Hergešić ističe kako “štampa kao ogledalo javnoga, pa i privatnoga života”, odražava sve te događaje dočekavši i vlastiti bujan razvoj. Niče mnoštvo novih i kvalitetno različitih listova poput Kušlanova “Slavenskog juga”, koji ne zaostaje mnogo za velikim europskim listovima onoga doba, a u usporedbi s Gajevim “Novinama” razlika je upravo golema, a interesantnim ocjenjuje Hergešić i “Jugov” prilog “Prijetelj puka” kao prvi hrvatski list namijenjen seljaštvu. Za vrijeme sabora u lipnju 1848. izlaze “Saborske novine”, zanimljivo glasilo kratkoga vijeka, potom 1849. – 1850. izlazi u Zagrebu novi, dobro uređivan i moderno opremljen njemački “Sudslawische Zeitung” čije se pisanje potpuno poklapa s pisanjem “Slavenskog juga”.¹⁰ Sva tri izlaze neko vrijeme kao dnevници, pa su to su prvi dnevni listovi u Hrvatskoj, a u njima, ističe Hergešić, hrvatske državne i narodne ideje potiskuju pjesničku maglu ilirizma koji je izvršio svoju povijesnu misiju ustupajući mjesto realnijoj politici. Napokon, glavne su ličnosti hrvatskog novinstva sada Dragojlo Kušlan, Eduard Vrbančić, Nikola Krestić, Josip Praus i Bogoslav Šulek, a u dalmatinskoj Hrvatskoj I. A. Kaznačić.

Godine 1849. osnovan je u Zagrebu “Katolički list”, crkveno-bogoslovno glasilo koje će za vrijeme Bachova apsolutizma poslužiti i kao zaklonište narodnoj misli. Uz “Narodne novine” ovo je jedini hrvatski periodik iz prve polovice 19. stoljeća koji se uzdržao do danas, ističe Hergešić. Novinstvo se bujno razvilo i u Dalmaciji – od prvoga lista nakon ukinuća cenzure, zadarske “La Dalmazia doppo la liberta della Stampa”, poslije “Dalmazia

¹⁰ Usp. Vlasta Švoger, *Südslawischen Zeitung 1849. – 1852*. Organ nove epohe kod južnih Slavena. Zagreb: Hrvatski institut za povijest – Dom i svijet, 2002!

costituzionale” 1848. i 1849, preko kratkotrajne također zadarske “Staffetta”, a sljedeće 1849. osnovan je “L’Osservatore dalmato – Smotritelj dalmatinski”, koji izlazi dugi niz godina, štampa se naizmjenice na talijanskom i hrvatskom, pa se hrvatsko izdanje odjeljuje od talijanskoga, a od “Smotritelja” postaje “Glasnik”. U Dubrovniku 1848. izlazi list “Rimembranze della settimana” i s hrvatskim priložima, potom “L’Incerto”, a mjesto ovoga Kaznačićev “L’Avvenire”, koji piše posve u narodnom duhu i pledira za sjedinjenje s Hrvatskom.

U “crnom apsolutizmu” ostaje “Agramer Zeitung”, negdašnje mađaronsko glasilo, koje se lako prilagodilo novom kursu, novim su vlastodršcima prešle i Gajeve “Narodne novine”, a jedna jedina revija općega karaktera bio je Bogovićevo “Neven” kao glavni predstavnik hrvatskog otpora koji izlazi uz goleme poteškoće te mijenja urednike i nakladnike, periodicitet, pa i mjesto izlaženja. Izlaze i razni književni almanasi: “Dubrovnik”, “Bosanski prijatelj”,¹¹ “Leptir”, a 1851. pokreće Kukuljević prvi znanstveni časopis, koji također ima karakter almanaha “Arkiv za povjestnicu jugoslavensku”. Hergešić potrebnim smatra spomenuti i stručne listove “Težaški poučatelj” i “Agronome raccoglitore” u Zadru gdje je i jedan pravno-historijski list “Pravdonoša”, a koji – nakon zabrane – nastavlja zagrebački “Pravnik”. Zadrani Luigi Fichert pokreće talijanski časopis “La Rivista dalmata”, koji je predstavljao zanimljiv pokušaj kulturne suradnje između talijanskog, odnosno talijanaškog i hrvatskoga elementa, dok iste 1858. godine počinje u Zagrebu izlaziti “Napredak”, najstariji naš pedagoški list, koji se do danas održao, dodaje Hergešić.

Tijekom deset godina Bachova apsolutizma pojavilo se svega jedanaest listova koliko godine četrdesetosme i devete, Hergešić sada rezimira, najavljujući u bilješki kako će o hrvatskoj periodičkoj štampi 1848-49. i pod apsolutizmom biti potanje govora u

¹¹ Hergešić navodi “Prijatelj bosanski”, vjerojatno zato što ga nije imao u rukama, tj. informira se iz druge ruke, kao i u još nekim slučajevima.

drugom svesku. I prije nego će napokon okončati svoju u “glavnim crtama povijest periodičkih listova u hrvatskim krajevima od 1789. do četrdesetosme”, izvodi i statistiku prema kojoj je tijekom dotičnoga doba bilo “svega 19” listova: 8 hrvatskih (prvi 1835), 6 njemačkih (prvi 1789), 3 talijanska (prvi 1832), i dva mješovita (jedan talijansko-hrvatski, 1806., i jedan francusko – talijansko – njemački, 1810), izlazili su dvaput ili jedanput tjedno, ponekad i sasvim neredovito, neki su izraziti almanasi, koji su morali nadomjestiti prave časopise.

Od pokušaja ističe Janderin latinski tjednik te još šest listova, u odnosu na ostalu europsku štampu koja se zameće u 16. vijeku dok se u modernom stilu javlja u prvoj polovici 17. vijeka, hrvatska je štampa mlada, u relaciji s ostalim slavenskim narodima nismo baš zaostali, npr. prvi ruski list javlja se tek početkom 18. vijeka, prvi bugarski list izlazi 1844. i to izvan Bugarske, Ukrajinci prvi svoj list počinju izdavati 1848., a što se tiče najbližih susjeda Srba i Slovenaca, njihovo prvenstvo prilično je relativno jer prvi se srpski (zapravo slaveno-srpski), listovi javljaju pred kraj 18. vijeka u Beču, a u Srbiji tek 1834., dok se prvi slovenski list pojavljuje u Ljubljani 1797. i izlazi do 1800., a onda nastaje dulji vakum.

Stječe se dojam kako Hergešić nevoljko zgotovljava ovaj svoj pregled jer će na samome kraju još jednom ponoviti kako prvi tragovi periodičkih listova u Hrvatskoj vode u drugu polovicu 18. vijeka, da su nastali na poticaj stranaca, a služili tuđinskom režimu, no sve listove na stranim jezicima u prvoj polovici 19. vijeka ne smijemo smatrati tuđinskim i protunarodnim, a valja znati, opet će Hergešić, da je već u 18. vijeku bilo domaće inicijative, i to je pravi dokaz da se hrvatska štampa organski razvijala na rođenom tlu, da bi proklimala i procvala kada dođe vrijeme, a to je vrijeme Ljudevita Gaja koji izdaje prve hrvatske novine, završava Hergešić.

Svojoj studiji autor je dodao kronološki i abecedni popis listova do 1860. sa 44 naslova, a priložio je također i popis dvanaest

ilustracija koje su raspoređene na svega 107 strana maloga formata ove knjige. U *Napomeni* pisac zahvaljuje Franji Fancevu, koji je djelomično pregledao rukopis i pomogao opaskama, Ferdi Šišiću, koji mu je dao na raspolaganje neke neobjavljene prijepise iz bečkoga i peštanskog arhiva, Janku Barleu što mu je omogućio da pregleda pisma biskupu Vrhovcu te Mirku Breyeru i Hinku Vinkoviću jer su mu ustupili neke svoje rukopise – Breyer rukopis predavanja o novinstvu, knjižarstvu i štamparstvu za vrijeme hrvatskog preporoda, a Vinković svoju disertaciju o Eduardu Breieru.¹²

II.

Iz ovoga sažetoga citatno-parafrazičkog pregleda Hergešićeve relativno nevelike, ali podacima obilate knjige – od kojih se jedni odnose na korpus, a drugi na literaturu o tome istome korpusu – daju se izvesti neki zaključci koji bi išli u smjeru utvrđivanja autorova odnosa prema predmetu, odnosno temi, načinu na koji ju je njezin autor izložio te eventualnih odjeka ove Hergešićeve studije kao i njezine pozicije koju u svome području danas zauzima.

U pogledu korpusa naš autor, vodeći se kronologijom, uzima u obzir sve dotad poznate periodičke naslove – od prvih pokušaja i ostvarenja do produkcije tijekom pedesetih godina 19. stoljeća. Temeljitiše se posvećuje naslovima do revolucionarne 1848., a ostale zasad tek navodi u završetku svojega pregleda zaključno s “Napredkom” 1859. pripremajući – nakon Bachova apsolutizma – prijelaz, odnosno uvod u razdoblje koje je nastupilo povratkom ustavnosti; uostalom, “o hrvatskoj periodičkoj štampi 1848-49. i pod apsolutizmom bit će potanje govora u drugom svesku”, ističe Hergešić u jednoj bilješci.

¹² Dok je Breyerov rukopis u međuvremenu objavljen, rukopis Vinkovićeve disertacije o životu i radu za hrvatsku kulturu, posebice za povijesni roman zanimljivoga Eduarda Breiera u međuvremenu je – nestao!

U tome smislu on istraživački korpus smješta u okvire pet većih društveno-političkih razdoblja (1. Jozefinsko doba, 2. Napoleonsko doba, 3. Uoči preporoda, 4. Gajeve “Novine” i “Danica” i 5. Od Gajevih “Novina” do četrdesetosme), odnosno tri jer Gajevo ime očito funkcionira unutar preporodne paradigme, baš kako to – *mutatis mutandi* – tumači i službena historiografija Hergešićeva doba na koju se autor dosljedno poziva (Fancev, Šišić, Šrepel, Šurmin i drugi). Radi se o 44 naslova kako to pokazuje i priloženi popisi od 1771. do 1860. godine. S obzirom na pozicioniranje i kvalificiranje Gaja i njegovih glasila kao prvih nacionalnih novina, može se unekoliko govoriti o razdoblju od 1771. do 1835. kao o pretpovijesti, a od Gaja o povijesti hrvatskih novina i časopisa, iako sam autor tako izričito ne govori.¹³ Štoviše, u svojoj metodološkoj pozitivističkoj egzaktnosti, mladi Hergešić na kraju istraživački korpus i statistički konsolidira te zaključuje kako je bilo “svega 19” listova: 8 hrvatskih, 6 njemačkih, 3 talijanska i dva mješovita te da smo ispred barem nekih slavenskih naroda.

Hergešić, naime, “Kraljski Dalmatin” proglašava “prvim hrvatskim listom”, pa dok u međuvremenu – tj. od “Kraljskog Dalmatina” do Gajevih “Novina” – nema hrvatskih novina”, svoju će studiju Hergešić poentirati tvrdnjom kako je “pred sto godina” Ljudevitu Gaju uspjelo da izda – “prve hrvatske novine”. Također “Agramer Theater-Journal” proglašava Hergešić “prvim zagrebačkim časopisom”, a baš kao i francuski, odnosno talijansko-hrvatski “Kraljski Dalmatin”, tako je i njemačka “Luna” “vršila neku domoljubnu funkciju” te bila “u jednu ruku prvi naš časopis koji izlazi 32 godine bez prekida”. Iza ovoga stava ne stoji samo i do danas relativno disonantni stav domaće historiografije u

¹³ Ova granica uvelike se poklapa s općeprihvaćenim granicama hrvatskoga narodnog preporoda od 1790. do 1848., koji se nerijetko svodi tek na svoju ilirsku fazu, tj. do pojave Gaja i njegovih glasila. Usp. Jaroslav Šidak i dr. *Hrvatski narodni preporod – ilirski pokret*, Zagreb: Školka knjiga – Stvarnost, 1988!

pogledu mnogih stvari, pa tako i u pogledu prvenstva nacionalne periodike, odnosno načelno gledajući, u pogledu kriterija po kojima se ono određuje, već stoji u prvome redu Hergešićev stav koji se provlači kroz cijelu studiju – od toga da se nehrvatski (francuski, njemački i talijanski) listovi ne mogu izbaciti iz povijesti hrvatske žurnalistike jer su s njome ne samo organski povezani, već su poneki hrvatskiji od onih na hrvatskom jeziku.

Ovime Hergešić upućuje ne samo na pitanje kriterija po kojima se određuje pripadnost pojedinih novina i časopisa, već – što je mnogo važnije – na pitanje tumačenja fenomena nacionalnoga i kulturnoga, tj. na pitanje perspektive s koje se na njih gleda. Hergešićeva pozicija ukazuje na još žive i relativno jake refleksije post/preporodnih strategija u proizvodnji i čuvanju kolektivnoga nacionalnoga identiteta (o čemu najočitije govore citirani izrazi *naš* ili *tuđinski režim*, koji upućuje na “figuru Drugoga”, a koja će i unutar historiografskog diskursa trajati sve do naših dana!), s druge pak strane, upućuje i na one strategije unutar kulturnoga polja u kojemu se svaki identitet pokazuje kao produkt interakcije s Drugim, ma koliko se u potrebi svoje emancipacije taj Drugi ili minorizirao ili negirao. Drugim riječima, za Hergešića su i njemački i talijanski, jednako kao i latinski, hrvatski komunikacijski, odnosno kulturni jezici koji su – kako to pokazuje periodika – najaktivnije sudjelovali u oblikovanju hrvatskoga kulturnog prostora, a koji – kako se to na brojnim primjerima vidi – nije podudaran i s ostalim “njegovim” prostorima. U krajnjoj konzekvenci to upućuje na samu narav novina i časopisa kao medija koji, ma na koje polje smjerali, oblikovali ga i afirmirali – od politike do umjetnosti, znanosti ili zabave – u osnovi su ponajprije politička činjenica izrazite društvene moći i sposobnosti djelovanja.

Postupak kronološkog usustavljivanja građe naslonjen na historiografski ovjerenu periodizacijsku shemu ne samo da na posredan način potvrđuje spomenutu tvrdnju o naravi medija, a na neposredan čini to i Hergešić kad ne jednom kaže kako je

“štampa usko povezana sa svim pojavama života, a napose s političkim prilikama”, već ujedno implicira i tezu kako će ovaj medij svoju sudbinu, uspone i padove, isključio vezati uz društvene pokrete i previranja poput Gajeva ilirskog pokreta ili revolucionarne 1848. To nije bez određene opasnosti, upozorava Hergešić, naime, da se u raspravama o novinama, zbog njihova konteksta, udaljimo od predmeta. U tome smislu Hergešić svoju metodu kontrolira tako što je podvrgava cilju da u jednome konkretnom povodu, tj. “o stotoj obljetnici Gajevih novina, prikaže “letimično i točno” povijesni razvitak hrvatskih novina i časopisa “od prvih početaka do naših dana”.

Pri tome Hergešić ima na umu dvije ključne stvari: stogodišnju tradiciju i, usprkos takvoj tradiciji, manjak “cjelovitoga i pouzdanog prikaza hrvatske periodičke štampe”. Obje te stvari, međutim, kao polazište, Hergešiću tada ni same nisu bile neupitne jer “imaju li se u vidu prve novine koje su izlazile u Zagrebu”, ta bi tradicija mogla biti “starija za pola stoljeća”, kako se i pokazalo, a što se literature tiče, sav taj niz makar i prigodnih priloga tek je “mrtvo slovo, sa svom silom netočnih podataka”, da čak ni recentni zagrebački kongres ne sluti da je prije Gaja bilo novina. Za male narode poput hrvatskoga to nisu nikakve “filološke doskočice ili učeni balast, nego živa historija”, pa odmah potom Hergešić najavljuje i drugi svezak koji bi išao do kraja 19. stoljeća, dok pitanje 20. vijeka “kada povijest zadire neposredno u današnjicu”, ostavlja otvorenim. No, ni takva cjelina ne može biti povijest, nego pregled, skica u kojoj bi bili istaknuti “glavni podaci, misli vodilje” koje bi “povezale rezultate pojedinačnih istraživanja u preglednu cjelinu”.

U tu svrhu Hergešić se obilato koristi predmetnom literaturom pokazujući ne samo da je odlično poznaje, kako onu najstariju, tako i najnoviju, već i da je uzima kritički, tj. revidira je, osporava ili potvrđuje. U toj literaturi, koja je odreda u funkciji ovjeravanja nacionalnoga, ključno mjesto imaju Fancevljevi *Dokumenti*, pa će i Hergešić iskoristiti svaku priliku da pokaže “koliko je Fancev

u pravu, kad ističe domaće, naše podrijetlo hrvatskog preporoda”. Pozivajući se na Šišića, Hergešić ispravlja raniju Smičiklasovu tvrdnju iz “Rada” 1885. da je anonimni “izdaonik” Antun Mihanović, a i Fancev je u međuvremenu dokazao da Mihanović, za razliku od Šporera, nije studirao u Beču u kojemu je planirano tiskanje *Oglasnika ilirskog*”. A hoteći ilustrirati za Gajeve projekt nepovoljne prilike, Hergešić u bilješki navodi “slučaj *Glogovkinja*” pozivajući se na Šurmina, koga upotpunjuje i korigira Fancev u svojim *Dokumentima*, a napose u studiji *Postanak i historijska pozadina Gajeve pjesme “Još Hrvatska ni propala”* u prigodnome, ilirskom broju “Hrvatske revije” 1935. Nadalje, Hergešiću se čini da je Deželić prestrog sudac kad “Croatiju” naziva opasnim časopisom koji se “iskitio farizejskim rodoljubljem” u čemu ga demantira u *Autobiografija* (1898) “Croatijina” suvremenika Mije Krešića dok u bilješki uz vijest o jubilarnom broju “Narodnih Novina” u povodu Gajeve stogodišnjice, on negativno ocjenjuje tamošnji članak *Sto godina Narodnih Novina* jer, pisan prema Smičiklasu, Šišiću, Murku i Šurminu, ne donosi ništa novo, a ne vodi dovoljno računa ni o davno stečenim rezultatima, itd.

Ma koliko svjestan svojih metodoloških ograničenja, koja su posljedica u prvome redu odluke o tipu i funkciji teksta koji piše, to ne znači da Hergešić ne vidi i druge mogućnosti, štoviše, i konačni cilj kojemu je podređuje i vlastitu studiju. Naime, “idealno bi bilo prikazati hrvatske periodike (i periodike u Hrvatskoj) u sklopu kulturno-historijskog i političkog razvitka hrvatskog naroda”, kaže Hergešić, no to je zahtjevan posao, koji se može obaviti tek nakon što se obave određene predradnje usustavljanja “točnih i potpunih podataka, istraže sva vrela” i tako ukaže na “praznine koje bi trebalo što prije ispuniti”. Njegova planirana dva sveska, kao dijelovi budućega “informativnoga priručnika” pod jedinstvenim naslovom *Hrvatske novine i časopisi*, trebaju poslužiti upravo toj svrsi kako bi se jednom uopće moglo ozbiljno pomišljati na pisanje *povijesti hrvatske periodične štampe*.

Što se treće razine ove Hergešićeve mladenačke studije tiče, naime, teorije koja stoji iza izbora i odnosa prema građi te načina njezina tumačenja i slaganja u cjelinu, a koju njezin autor svakako naziva samo ne povijest, dakako, nju je moguće izvesti posredno jer je sam rad primarno kritičko-pozitivistički intoniran.

Podimo prvo od predmeta, a to su novine i časopisi, kako stoji u naslovu knjige. Njihov autor, međutim, koristi i druge pojmove: *periodik*, *periodička štampa*, *periodičke publikacije*, *list*, *listovi*, *periodički listovi*, *novine*, *gasilo*, *magazin*, *smotra*, *bilten*, *dnevnik*, *tjednik*, *ljetopis*, *almanah*, odnosno *štampa*, *žurnalistika* i *novinstvo*. S jedne strane riječ je o području, s druge o vrstama tiskovina koje su u području štampe, odnosno žurnalistike i publicistike. I tu postoji određena hijerarhija, tj. pojmu periodike podređeni su svi ostali oblici, kojima je *periodicitet*, kako Hergešić navodi na jednome mjestu, zapravo zajedničko obilježje i ujedno ključno za njihovu ritam – od dnevnoga, tj. dnevnika, do godišnjega, tj. godišnjaka, odnosno ljetopisa ili almanaha. Ovu tipologiju s obzirom na ritam pojavljivanja kao glavni kriterij, Hergešić je posredno izveo iz dotadašnje prakse i u tome smislu on ne ističe nijednu referencu koja bi bila iz područja teorije tiskanih medija niti ijedan problem – osim spomenutoga peridodiciteta – kojemu bi pridavao neku načelnu važnost.

Ono što Hergešića u tome trenutku svakako više zanima, a bilo je potaknuto poražavajućom ocjenom kako ni nakon sto godina od “prvih hrvatskih novina” ni najpozvaniji ne znaju da je i prije Gaja bilo novina. O novinama i časopisima piše se tek prigodno i u sklopu općih sinteza, a pokraj takve tradicije koja je zapravo starija od stogodišnje, nema radova kojima bi žurnalistika bila “glavni predmet”.¹⁴ Prati li se pažljivije Hergešićevo pisanje

¹⁴ Hergešić zapravo ima u vidu disokontinuitet kao glavni problem korpusa koji bi se onda trebao objediniti pod pojmom hrvatske periodike, tj. kontinuitet kao ključni kriterij prema kojemu bi se onda tradicija mogla ustanoviti. Npr. za Nagyjev neuspjeh veli kako “ostaje kao važan i simptomatičan pokušaj koji svjedoči o

o novinama i časopisima, teško je ne vidjeti kako s jedne strane da ne uzima u obzir moguću razliku između ta dva tipa periodika, s druge pažnju posvećuje prvenstveno – novinama, možda i zato što su prvi, barem u tome razdoblju, u manjini. Međutim, da određenom idejom razlike naš autor ipak raspoláže, tj. da se razlika podrazumijeva, vidi se po tome kad, npr. za Prettnerov “Der Pilger” kaže kako “ima karakter novina i književno-kulturno-historijskog magazina”, za “Kolo” (Vodnikove riječi!) da je uređivan u obliku knjige, jer se nije smio zvati časopisom, dok almanahe proglašava nadomjeskom za – “prave časopise”!

No, kakav je to “pravi časopis”, može se doznati tek posredno, tj. po tome koje od uvrštenih naslova Hergešić naziva časopisom. A to su u prvome redu njemački “Agramer Theater-Journal” – “prvi zagrebački časopis”, “Luna” – “časopis njemačkoga Zagreba” i “Croatia” – “zagrebački časopis”, te talijanski “La Rivista dalmata” – “talijanski časopis”, “La Favilla” – “tršćanski časopis”. Od hrvatskih samo jednom koristi pojam časopisa i za Gajevu “Danicu”, ali zato nekoliko puta za Vrazovo “Kolo” i Kukuljevićev “Arkiv”. Očito je da časopisom naziva samo neke periodike, i to – čini se – upravo one koji se uglavnom i sami tako deklariraju (*zeitschrift, journal, rivista*).

Tako je u pogledu profiliranja periodike. Osim peridoiciteta i po tome ključu izvedene klasifikacije, on će posredno upozoriti na još neka načela. Naime, kad govori o “Kraljskom Dalmatinu”, on ga naziva “službenim glasilom”, kao i “Gazzettu di Zara”, “Pilger” i novinama i magazinom zbog “književno-kulturno-historijskog” sadržaja, Kukuljevićev “Arkiv” prvim znanstvenim časopisom, Bogovićev “Neven” pak “revijom općeg karaktera”,

kontinuitetu domaćih nastojanja, da se stvori hrvatska žurnalistika”, itd. Pitanje kontinuiteta inače je opsesivna tema naše historiografije, i to sve donedavna, a način na koji se na nj odgovaralo u pojedinim područjima nerijetko je bilo frustrirajuće, npr. pitanje tzv. književnog jezika, pravopisa ili književnog kanona, regionalizma i sl.

dok “Težaški poučatelj”, “Agronome raccoglitore”, “Pravdonošu”, odnosno “Pravnik” i pedagoški “Napredak” proglašava “stručnim listovima”.

Iz Hergešićeve se studije dade razabrati još nešto što pripada strukturnim obilježjima novina i časopisa. Tako u povodu “Telegrapha” on ističe kako je u nekoliko mjeseci uvođenjem feljtona, u kojemu su tretirana sva moguća pitanja, njegov urednik Charles Nodier preobrazio ovaj list, a ne dovodeći u pitanje epohalni karakter Gajevih novina, ističe kako u njima nema modernih članaka, dok je uvodne članke u današnjem smislu prvi počeo pisati Bogoslav Šulek. Četvrti urednik “Croatie” A. F. Draxler uveo je ilustracije, dok trodijelnu strukturu Vrazova “Kola” (*Ogledalo – Pregled – Pazar*) “nije više doživjela hrvatska književnost”, a revolucionarnim ocjenjuje i njegov kriticism. ¹⁵ Kušlanov “Slavenski jug” ne zaostaje mnogo za europskim listovima, a dobro je uređivan i moderno opremljen i njemački “Südslawische Zeitung”, a jedino su se “Katolički list” i “Narodne novine” održali do danas, dakle, oba u rukama moćnih nakladnika – prvi Crkve, drugi države. Hergešić će spomenuti i konkurenciju, pretplatnike, cenzuru, nakladu i nakladnike kao i pitanje stila te važnosti urednika i uloge publike – ukratko: odreda ključno pojmove koje uključuje područje što ga je njemačka znanost još prije ove Hergešićeve studije nazvala *Zeitungs-*, odnosno *Zeitschriftwissenschaft*.

Dolazimo, napokon, i do implicitnih određenja nosivih pojmova ove Hergešićeve studije, a to su novine i časopisi, te njihove društvene uloge. Dakako, već ranije, u dijelu u kojemu se sugerira

¹⁵ Zanimljivo da Hergešić ovdje ne koristi pojam rubrike, a i inače čini to samo jednom, i to u bilješci u povodu “Croatie” i njezine rubrike “Vaterlandisches”. Što se Hergešićeve dotične tvrdnje tiče, šteta što nije napisao i planiranu drugu knjigu, pa bi vrlo vjerojatno u povodu “Vienca”, koji je vijekom nadmašio njemačku “Lunu”, morao vidjeti kako se Vrazovo rješenje nametnulo kao svojevrsni standard u strukturiranju časopisa. O tome više u mojoj spomenutoj studiji *Čitanje časopisa*, str. 63!

Hergešićeva ideja pisanja *povijesti hrvatske periodičke štampe*, moglo se vidjeti koje to pretpostavke moraju biti udovoljene da bi se takva povijest mogla uopće napisati. Iz toga se, naime, razabiru strategije koje sudjeluju i bitno utječu na ovaj medij, pa onda preko njegova studija svakako bi se dalo doći do saznanja o naravi i dometima časopisa nakon što se jednom konstituiraju kao autonoman oblik tradicije. Na drugome mjestu, u povodu Gajeva projekta, Hergešić veli da su preporodni listovi najvažnija “žarišta književno-patriotskih nastojanja”, važniji od knjiga, kojih je uistinu u prvo doba relativno malo, što je itekako pogodovalo časopisima, a koji objektivno i računaju na tu vrstu koncesije. Pa iako Gajevo pisanje manje vrijedno, Gajev medijski projekt došao je u pravi čas za akciju, koja se ne može zamisliti bez svojih glasila. S obzirom na prilike, Gajevo je djelo zaista pionirsko, a zasluge su mu prvenstveno u tome jer je okupio i organizirao preporoditelje i to – dodaje Hergešić – “služeći se onim što su drugi stvorili”. A to su za Gajevo doba novi tiskani medij, novine i časopisi, čime se neizravno u konstruiranju prošlosti kao novi kriterij uvodi i medij.¹⁶

III.

“Slučaj dra I. Hergešića”,¹⁷ novoga i nesuđenog docenta Filozofskog fakulteta, čini se da je u drugi plan stavio Hergešićevu

¹⁶ Usp. poglavlje *Granica starije i novije hrvatske književnosti* u istoj mojoj knjizi, str. 13-27!

¹⁷ Pod ovim naslovom “Hrvatska straža” u broju od 13. studenoga 1936. piše: – Slučaj sa spriječenim nastupom predavanja izabranog privatnog docenta za poredbenu književnost na filozofskom fakultetu zagrebačkog sveučilišta i urednika “Tipografijskih” listova dra Ive Hergešića zauzeo je zaslugom masonskih “Novosti”, dra Bazale, “Večerine” “madame Julke”, “Jutarnjeg Lista” i “Obzora” te jučerašnje Wilderove “Nove Riječi” takav opseg, da je postao javni skandal prvoga reda. Kako smo već izvijestili prema “Novostima”, jedna grupa studenata, koju su “Novosti” okrstile “klerikalcima”, na početku predavanja stala je klicati protiv

pionirsku knjižicu *Hrvatske novine i časopisi do 1848.* kada se bila pojavila 1836., dakle, u godini u kojoj se obilježavala stogodišnjica ilirskog pokreta, odnosno “sto godina hrvatske književnosti”, između ostaloga i nizom prevažnih publikacija uključujući, dakako, i Hergešićevu.¹⁸ Dok su gotovo svi zagrebački dnevници pisali o tome kako je na silu prekinuto predavanje tek imenovana docenta, osječki “Hrvatski list” bio je jedan od rijetkih koji je donio prikaz ove Hergešićeve knjige. Njegov autor, Ernest Bauer (Hergešić ga spominje u svojoj studiji), polazeći od tvrdnje kako “dobar i cjelovit prikaz hrvatskog žurnalizma pripada među one praznine u našoj stručnoj literaturi, koje nas najneugodnije doimlju”, ističe kako se tek Hergešić odvažio riješiti “taj delikatn zadatak”, odnosno “barem djelomično riješiti to pitanje”. Nazivajući mu knjigu “povijesti hrvatskih novina”, a imajući u vidu i drugi svezak “do 1900.” planiran već za sljedeće “III. kolo Male knjižnice M. H.”, Bauer novinstvo vidi ne samo kao “vjerni odraz hrvatske književnosti”, već i kao “najmoderniju književnu vrstu” čiji su “mutni počeci” najviše privlačili historike, pa je Hergešić imao donekle pripravljen teren. Hvaleći mu točnost, priličnu potpunost, inteligenciju, studioznost i marljivost, osječki kritičar – uz poneku kritičku opasku (precijenjenost nekih radova

dra Hergešića “Dolje mason!” Ona je ometala predavanje tako da je dr. Hergešić bio prisiljen prekinuti predavanje. Tim povodom “Novostin” Enes i dr. Albert Bazala proglasili su, da je u ovom slučaju ugrožena “univerzitetska sloboda”, “autonomija univerziteta”, “sloboda nauke” te su doviknuli onima, koji ometaju “slobodu govora” navodne Masarykove riječi: “Silom razjuriť jednu skupštinu može i – razjareni bik”. – Nadalje se u sklopu istoga članka pismom oglasio i Ljubomir Maraković niječući svaku umiješanost u cijelu slučaj kao navodni preten-
denti na isto sveučilišno mjesto, itd.

¹⁸ Riječ je o Minervinu nizu *Sto godina hrvatske književnosti* u kojoj je u povodu godišnjice ilirskog pokreta objavljeno pet antologija, a izvan ovoga niza pojavila se nešto ranija Fancevljeva spomenuta hrestomatija (*Dokumenti...*), potom uz istu godišnjicu i Hergešićeva studija te još neki radovi koji najbolje govore ne samo o važnosti Gajeva projekta, već i o percepciji postpreporodne književnosti kao relativno autonomnoga modela nacionalne književnosti.

o novinstvu i manjkavost u obradi nekih “partija”, npr. Šulekova “Branislava“!), osječki kritičar, vjerojatno naš prvi stručnjak koji je doktorirao na temi oblikovanja javnog mišljenja i autor važne, ali zapravo nepoznate studije *Die Entwicklung der Publizistik in Kroatien* (Zagreb, 1942.), zaključuje kako je “u svemu ova knjiga lijep prilog hrvatskoj kulturnoj povijesti, te se njen drugi dio očekuje s velikim interesom”.¹⁹

Što se kasnijih odjeka ove Hergešićeve studije tiče, njih zapravo i nema. To se može tumačiti dvojako – s jedne strane prevagom ostaloga dijela Hergešićeva ionako bogatoga opusa, u prvom redu interesom za komparatističke-teatrološke teme osnivača sve utjecajnije zagrebačke komparatistike, s druge u hrvatskoj znanosti generalno sve donedavna slabim zanimanjem za studij medija, pa tako i periodike. Zato ostaje da se vide izvori u kojima bi se po njihovoj naravi moglo očekivati da se barem spomene i ovaj Hergešićev rad.

Da posao i nije tako zahtjevan, pokazuju enciklopedije i leksikoni u kojima se Hergešićeva knjiga iz 1936. navodi samo unutar predmetne literature, a u književnopovijesnim pregledima čak ni tamo. Ne spominju je ni oni književni povjesničari koji su – poput Antuna Barca, Ive Frangeša i Miroslava Šicela – unutar svojih sinteza posebno poglavlje posvetili upravo časopisima čineći ih arbitrima književnoga života ravnopravno s piscima i djelima.²⁰ Ne spominje je ni Miroslav Vaupotić u studiji *Časopisi*

¹⁹ Ernest Bauer, *Dr. Ivo Hergešić: Hrvatske novine i časopisi do 1849.*, Zagreb 1936. Izdanje Maticе Hrvatske. “Hrvatski list”, Osijek, utorak, 23. veljače 1937, str. 10. – U “Jutarnjem listu” od 21. veljače 1937. kratki je osvrt o novoj Hergešićevoj knjizi napisao Branko Krmpotić, a potom su se još dva pojavila u časopisima “Hrvatska revija” i “Književni horizonti”, a 1938. i u “Leipziger Vierteljahresschrift für Südosteuropa”. Usp. dosad najpotpuniju Hergešićevu Biibliografiju u sklopu njegovih izabranih djela, svezak *Komparativna književnost* (Zagreb: Ex Libris, 2005)!

²⁰ Usp. moj rad *Status časopisa u Šicelovoj Povijesti* u zborniku “Osmišljavanja” (ur. V. Brešić), Zagreb: FF-press, 2006, str. 471-492!

od 1914–1963. koja je objavljena u sklopu *Panorame hrvatske književnosti 20. stoljeća* u kojoj i Hergešićeva studija o hrvatskoj moderni.²¹ Zato, međutim, isti Vaupotić na samome početku po mnogo čemu također pionirskog priloga hrvatskome časoslovlju navodi kako je “o časopisima razdoblja hrvatske moderne pisao dr. I. Hergešić”, misleći na Hergešićevo poglavlje unutar spomenute *Panorame*. Štoviše, svoj prilog Vaupotić vidi kao nastavak dotičnog poglavlja u sklopu kojega se tretiraju časopisi do Prvog svjetskog rata, “a mi ćemo razmotriti časopise od doba prvog svjetskog rata pa do danas”, najavljuje Vaupotić u istoj rečenici. Tako je, zahvaljujući u prvome redu ovoj dvojici autora, dotične 1965. godine domaća historiografija dobila prvi pregled književnih časopisa 20. stoljeća, odnosno najvećega njegova dijela koji pokriva pojam modernizma; osim Hergešićeva, dotad je, naime, postojao samo Barčev pregled periodike romantizma (ilirizam i Bachova apsolutizma), dok će nakon Vaupotićeva priloga prazninu za razdoblje realizma popuniti 1975. Ivo Frangeš.²²

²¹ Ivo Hergešić, *Hrvatska moderna*, str. 43–260, u: *Panorama hrvatske književnosti XX stoljeća*. Priredio Vlatko Pavletić. Zagreb: Stvarnost, 1965.

²² Ivo Frangeš, *Povijest hrvatske književnosti*, 4: *Realizam*. Zagreb: Liber – Mladost 1975. – Što se Hergešićeve moderne tiče, poglavlje o njezinim časopisima, lišeno onih predradnji na koje se mogao oslanjati u svojoj studiji o novinama i časopisima do 1848., u neku je ruku također fundamentalno. Njezina ključna teza o moderni kao “uvodnoj fazi naše književnosti XX. stoljeća”, tj. “kretanje u novo” koje je “Barac nazvao *zaokretom prema Evropi*”, uvelike počiva na korelaciji medija i društvena slike, iz čega bi se dalo zaključiti – baš kao i u *Hrvatskim novinama i časopisima* – kako u modernizaciji hrvatskoga društva i njegove književnosti “velike i nesumnjive zasluge” pripadaju upravo časopisima. Tragom Hergešićeve moderne išli su gotovo svi kasniji istraživači, a časopisi moderne postali su najtemeljitiše istražena časopisna partija u našoj historiografiji (M. Marjanović, N. Košutić-Brozović, D. Kapetanić, V. Flaker, M. Šicel, S. Marijanović, V. Brešić). Prije Hergešića jedino je D. Prohaska u svome *Pregledu savremene hrvatsko-srpske književnosti* (Zagreb, 1921.) u sklopu poglavlja o hrvatskoj moderni na nekoliko stranica prikazao u zasebnome potpoglavlju glavne časopise ovoga razdoblja, dok Šime Vučetić svoj pregled *Hrvatske književnosti 1914 – 1941.* (Zagreb, 1960.) uglavnom i temelji na pregledu časopisne produkcije čime se –

Očekivalo bi se kako će stanje u pogledu Hergešićeve studije bolje biti barem u preglednim radovima o ovome zaslužnome i svestranome istraživaču. Međutim, u biblioteci *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, u kojoj Hergešić dijeli 122. svezak s Josipom Horvatom i Josipom Torbarom, *Hrvatske novine i časopisi do 1848.* spominju se ponovo samo u bibliografiji, dok u predgovoru Hergešićevim izabranim djelima ni riječi. Dok se ta činjenica može pravdati priređivačevim kriterijima zbog kojih unutar istih korica bez glasa prolazi i Horvatova *Povijest novinstva*, teško da bi se moglo pravdati Horvatovo eventualno zaboravljanje Hergešićeva naslova.

I doista, Josip Horvat u maniri svoga nešto mlađega prethodnika na samome početku “prvog pokušaja da se prikaže prošlost novinstva Hrvatske od prve pojave novina u drugoj polovici XVIII. stoljeća do drugog svjetskog rata”, navodeći zaslužne prethodnike, ističe kako je “tek 1936. izašao prvi priručnik za povijest novinstva Hrvatske, djelo dr. Ive Hergešića, *Hrvatske novine i časopisi do 1848.*, rad značajan već i po tome, što je pisac bio praktični novinar, pa je drugačije gledao prošlost novina od književnog ili političkog historičara”.²³ A tijekom ispisivanja svoje povijesti Horvat, istina, rijetko se poziva na Hergešića, ali u skladu s vlastitom akribijom i projekcijom prave povijesti, a ne informativnog priručnika, kako je i sam nazvao Hergešićevu knjigu, prati glavne tokove nacionalne povijesti i njezine medijske radijacije. Ono što bitno razlikuje ovu dvojicu autora svakako je stupanj angažiranosti nacionalnim kulturnim i političkim temama, jer Horvatovoj povijesti prethode u prvome redu dvije također fundamentalne studije *Politička povijest Hrvatske* (I, 1936. II, 1938) i

uza svu ideološku impostaciju – najviše približio pojmu časopisa kao “motora književnosti”, kako ih je nazvao Stanislav Šimić. No, Vaupotić prvi piše specijalnu studiju o časopisima gotovo cijele jedne epohe.

²³ Josip Horvat, *Povijest novinstva u Hrvatskoj 1771-1939*. Zagreb: Stvarnost, 1962; Golden marketing – Tehnička knjiga, 2002.

Kultura Hrvata kroz 1000 godina (1939), te nekoliko monografija o ključnim figurama novije nacionalne političke povijesti – od Ljudevita Gaja, preko Ante Starčevića do Frana Supila, pa se to nužno odrazilo i na njihove radove. No, upravo tako zamišljao je i mladi Hergešić ona, kako ih je nazvao, neophodna i zahtjevna istraživanja koja bi prethodila povijesti nacionalne štampe, pa se može zaključiti kako je Hergešićeva studija u svakome pogledu uključena u Horvatom projekt prve i još uvijek jedine povijesti našega novinstva.

U najnovije doba pojavio se još jedan pokušaj inventariziranja novinske prakse u Hrvata. Riječ je o *Hrvatskom novinarstvu u 20. stoljeću* novinara i urednika Božidara Novaka koja se u uvodnim svojim dijelovima oslanja na prethodna istraživanja, pa tako i na Hergešićeva i, posebice, Horvatova.²⁴ Iako se radi o drukčijem interesu, tipu istraživanja i pristupu, ali i ovaj put autora koji je i sam bio novinski praktičar kao što su to bili i Horvat i Hergešić, može se bez ikakve dvojbe ustvrditi kako je Hergešić s ovim svojim pionirskim djelom postao fundamentalnom komponentnom studija hrvatskih tiskanih medija i jednim od pionira ne samo našega časoslovlja, već i mediologije ili onoga što je njegov monograf, Nikola Batušić, svojedobno nazvao *mezologijom* – “zna-nošću o posrednicima”.²⁵

²⁴ U poglavlju o zagrebačkoj proslavi 100 godina hrvatskog novinstva i 25 godina Hrvatskog novinarskog društva Novak spominje, između ostalih, i Hergešićev referat *Jedan vijek hrvatskog novinstva* o stotoj obljetnici Gajevih “Novina” iz kojega uzima i poveći citat u kojemu njegov autor komentira tadašnje prilike hrvatskog novinstava, no ni riječi o Hergešićevoj knjizi koja se nedugo potom bila pojavila. Zato Novakov predgovarač, Srećko Lipovčan, uspoređujući Novakov pothvat s Horvatovim iz 1962., u bilješki ističe: “I danas u najvažnijim ocjenama besprijekoran, ali vrlo sažet Hergešićev prikaz hrvatskih novina i časopisa dospio je samo do godine 1948”. Hergešićevu će studiju Novak navesti među ostalim izvorima u svome uvodom poglavlju o prvim hrvatskim novinama. Usp. Božidar Novak, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, Zagreb: Mediapress, 2005!

²⁵ Posebna strana ove Hergešićeve knjige je njezin znanstveno-popularan stil, a naročiti šarm cijeloga studiji daju autorova česta upućivanja na vrijeme nastajanja i pisanja.

Naime, osim komparatistike i teatrologije, Hergešićevo zanimanje i za film svrstava ga u pionire i na tome području, što u konačnici potvrđuje generalnu ocjenu o njegovoj modernosti. A da je poživio još barem desetak godina, nema sumnje da bi se svojom “sklonošću svim novim sredstvima priopćavanja” (Nikola Batušić) jednako dobro snašao i u eri računalne tehnologije. Pionirskim zanimanjem za rubne kulturne fenomene, u koje svakako ide i Hergešićev interes ne samo za Zane Greya, Karla Maya, detektivske romane te cijelu “kriminalnu književnost, koja nije kriminalna” (1961), veći i našu Mariju Jurić Zagorku, tj. upućivanjem na potrebu izučavanja i onih tema koje su dotad ostajale izvan uobičajene akademske prakse, s razlogom bi se Ivu Hergešića moglo smatrati i svojevrsnom pretečom kulturalnih studija, a sasvim sigurno osebjunim intelektualcem čije je ime nezaobilazno u procesu preobrazbe hrvatskoga akademskog establišmenta.

IVO HERGEŠIĆ

**HRVATSKE NOVINE
I ČASOPISI DO 1848**

KAKO JE MIROSLAV VAUPOTIĆ ČITAO HRVATSKE ČASOPISE?

1.

Studij časopisa kao medija, posebice njegova odnosa prema književnosti, u nas je sve doskora bio u drugome planu znanstvenoga interesa. Nakon impulsa koji je u tome smislu dao Ivo Hergešić svojom knjižicom *Hrvatske novine i časopisi do 1848.* pomalo već davne 1936. godine i historiografskoga tretiranja časopisa u sklopu Barčeva pregleda o književnosti ilirizma 1954. prvi znanstvenik kojemu će književni časopisi biti glavno područje istraživačkoga interesa bio je Miroslav Vaupotić (1931. – 1987.).¹

Miroslav Vaupotić bio je docent na Katedri za noviju hrvatsku književnost zagrebačkoga Filozofskog fakulteta, autor dvojezičnoga hrvatsko-engleskoga pregleda *Suvremena hrvatska književnost* (1966), prvoga takve vrste u nas, i s Krstom Špoljarom suurednik prvo dvaju časopisa – *Literature* i *Galerije* (Zagreb, 1952.), a potom i *Književnog godišnjaka* s posebnim koautorskim prilogom o pseudonimima (1961) – također po mnogo čemu pionirskim projektom.² Unutar svojega užega područja, a to je bila hrvatska književnost između dvaju svjetskih ratova, može se reći da je bio specijalist za Krležu (*Siva boja smrti*, 1974.), hrvat-

¹ Usp. moje članke *Hergešićev doprinos hrvatskome časopisoslovlju* u zborniku Mirka Tomasovića (ur. T. Bogdan i C. Pavlović) (Zagreb, 2008., str. 27-450) i *Barčevi časopisi* u zborniku Stanislava Marijanovića *Zavičajnik* (ur. M. Tatarin), Osijek, 2005., str. 121-129, odnosno ovdje u knjizi!

² Usp. moj članak *Časopisi Krste Špoljara*, Nova Istra, 1-2, 2013, str. 132-141!

ske muslimanske pisce (*Izabrana djela* Hasana Kikića u ediciji *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Zagreb 1969. te članci o M. Čazimu Čatiću, A. Muradbegoviću, A. Nametku i R. Ramiću) i za časopise. Njegova anglistička kompetencija, istraživačka strast i zavidna memorija uvelike su ga razlikovali od ostalih mu katedarskih kolega Ive Frangeša, Miroslava Šicela, Nikole Miličevića, pa i Stanka Lasića. No, razlikovao se i po još nečemu: pratio je i tadašnju hrvatsku produkciju koja je nastajala u krugu Katoličke crkve i u emigraciji, štoviše, u “Maruliću” je surađivao pod pseudonimom Luka Imbrišimović, a navodno anonimno i u Nikolićevoj emigrantskoj “Hrvatskoj reviji”.³ Osebujuan, nacionalno eksponiran i nimalo oportun navukao je na sebe pozornost tadašnjega režima. Umro je 1987., u 56. godini života, za jednoga znanstvenika u naponu snage, ostavivši iza sebe tek torzo po mnogo čemu pionirskoga, sasvim sigurno velikoga i razasutoga, pa u tome smislu donekle i nepoznatog djela. To se u prvome redu odnosi na njegova istraživanja novina i časopisa kojima je posvetio, prema vlastitim riječima, preko dvadeset godina rada.⁴

Osim tragova marginalija po stranicama hrvatskih tiskovina u fundusu uglavnom fakultetske i zagrebačke Nacionalne i sveučilišne knjižnice ostavio je fundamentalnu raspravu *Časopisi od 1914-1963*. koju je prije *Panorame hrvatske književnosti 20. stoljeća* (1965; ur. V. Pavletić) već 1951. bio najavio u vinkovačkoj “Književnoj reviji”, a najvećim dijelom i objavio u “Zadarskoj reviji” i “Razlogu” 1962. – 1963.⁵ U “Republici” 1963. objavio

³ Na Vaupotićevu osebujujnost podsjetila je posthumna mu knjiga *Portret kritičara kao pedesetgodišnjaka* (Zagreb, 1990.), zapravo zbirka pjesama koje je Vaupotić također pisao što, u okvirima nacionalne književne historiografije, izaziva usporedbu s A. Barcem i njegovim pjesmama u autobiografskoj mu knjizi *Bijeg od knjige* (Zagreb, 1965).

⁴ Usp. moj pogovor u knjizi Miroslava Vaupotića *Panonske teme* (Privlačica, Vinkovci 1994., str. 157-161)!

⁵ U “Zadarskoj reviji” br. 3, 1964. – Poglavlje *Sumrak i kraj građanskih časopisa (1939-1945)* iz “Zadarske revije” br. 3, 1964. na str. 236-239 nije pretiskano u *Panorami*.

je studiju *Krležini književni časopisi*, kasnije pretiskanu u *Krležinu zborniku* (1973.) i uvrštenu u autorsku mu knjigu *Siva boja smrti*, a u “Studentskom listu” članak *A. Cesarec, urednik i suradnik časopisa i novina*. Sljedeći svoj rad o časopisima pod naslovom *Vrijednost i značenje lijevih časopisa i novina u hrvatskoj književnosti četrdesetih godina* Vaupotić je objavio u Matičinoj “Kritici” 1970. kao prilog sa simpozija *Borba za socijalističko sveučilište* koji je u organizaciji Sveučilišnog komiteta Saveza komunista Zagrebačkog sveučilišta, a u povodu Lasićeve netom objavljene knjige *Sukob na književnoj ljevici* bio održan 8. siječnja 1970. Posljednji rad o časopisima Vaupotić je objavio u beogradskoj “Književnoj istoriji” 1973. i to kao prilog diskusiji koja je u povodu projekta *Istorije srpske književne periodike bila održana* iste godine u Udruženja književnika Srbije u Beogradu.

Kako su radovi o Krleži i Cesarcu zapravo izvedeni iz spomenute autorove temeljne studije, uz nju, ostaju dakle prilozi iz “Kritike” i “Književne istorije” kao glavni Vaupotićevi radovi o ovoj temi.

I danas nenadmašna po mnogim svojim aspektima, Vaupotićeva studija *Časopisi od 1914-1963.* u prvome redu prvi je i do danas najopširniji pregled periodičke produkcije gotovo pedesetogodišnjega i ujedno najdinamičnijega razdoblja hrvatske kulture, mjesto koje otvara brojna književnopovijesna, teorijska i metodološka pitanja te potiče nova istraživanja.⁶ Usustavljajući perio-

⁶ Svoju studiju Vaupotić je popratio ovom bilješkom: “Ovaj opširni informativno-kritički pregled o časopisima u hrvatskoj književnosti XX stoljeća (preciznije rečeno od 1914. do danas) zapravo je već četvrta ili peta varijanta jednog dugotrajnog proučavanja, koje već ima svoju malu dugogodišnju povijest. Zamišljen i isprva realiziran još u studentskim danima 1949. kao pregled časopisa svih naših južnoslavenskih književnosti, kasnije prerađivan i dopunjavan, manjim dijelom objavljen u “Književnoj reviji” br. 1 (1951. – Vinkovci) tek je 1958. dobio približnu fizionomiju sadašnjeg teksta na predavanju “Panorame hrvatske književnosti” razdoblja 1914. –1936. Ponovo proširen približno u ovom opsegu i koncepciji za predavanje u Beogradu krajem 1960, tek ispuštanjem nekih tekstova za ilustraciju, ulazi ipak relativno integralno sada u štampu.” – Na kraju nadopunjeno je poglavlje o poslijeratnim časopisima sve do 1963. godine.

dičku produkciju od Prvoga svjetskog rata do suvremenosti, Vaupotić golemu građu kronološki razlaže prema poglavljima koji ujedno otkrivaju i autorovu interpretacijsku poziciju. Nju je sažeo u uvodu u kojemu definira časopise, određuje povijesni okvir svoga istraživanja te izdvaja glavna obilježja i provodi im klasifikaciju.

Prihvaćajući metaforu Stanislava Šimića o časopisima kao “motorima književnosti”, Vaupotić ističe kako “povijesni i estetski kontinuitet uspona ili padova, stagnacije i procvata neke literature najdjelotvornije i najkonkretnije možemo pratiti u književnoj periodici”. Naziva ih “specifičnim instrumentima književne prakse, vodičima duha epohe, nosiocima ideja i umjetničkih težnji klasa, grupa, smjerova, generacija, pa i istaknutih pojedinaca”, a svoj rad vidi kao nastavak poglavlja o časopisima razdoblja hrvatske moderne koji je za isti projekt bio napisao Ivo Hergešić.⁷

Golemu građu koja uvelike nadilazi okvire njegova ionako opsežna pregleda, tj. “povijest i kronologiju časopisa, njihovu evoluciju i mijene, sudbinu i djelovanje njihovih urednika, izdavača i saradnika, razvoj i kolebanje njihovih političkih i umjetničkih profila” smatra materijalom prije svega za “kolektivna, analitička i arhivska prethodna ispitivanja, a tek onda za ovakve sintetske informativno-kritičke panorame”. No kako tih prethodnih, metodološki poželjnih istraživanja i njihovih rezultata nema, vlastito će izlaganje ograničiti na “osnovne smjernice razvoja naše literature između dva rata” i na “pružanje prvih temeljnijih podataka o časopisima” dodajući kako su časopisi već postali popudbina domaćih književnopovijesnih sinteza te predmet specijaliziranih eseja ili članaka.⁸

⁷ Riječ je o Hergešićevom poglavlju *Hrvatska moderna* (str. 43-260) u Pavletičevoj *Panorami hrvatske književnosti XX stoljeća* (Zagreb, 1965) i u sklopu njega potpoglavlju koje je posvećeno časopisima

⁸ Ovdje Vaupotić izrijekom navodi Šimu Vučetića misleći na njegovu *Hrvatsku književnost 1914-1941*. (Zagreb, 1960), dok *Hrvatsku književnost* (Zagreb, 1931.) Mate Ujevića kao drugi mogući izvor, odnosno drugu dotad postojeću “sintezu”, ne navodi.

Dvije su opće značajke časopisne produkcije između dva rata, ističe Vaupotić: njihova brojnost, kao nikad dotad, te sukob – s jedne strane između samih časopisa – naprednih i konzervativnih, s druge pak strane borba s vlastima i cenzurom. Dijelevći ih “prema karakteristikama, smjerovima, ideologiji i svrsi, koja odgovara strukturi društveno-političke i književne povijesti toga razdoblja”, Vaupotić izdvaja nekoliko skupina s glavnim crtama njihove “književne politike”:

1. Građanski, eklektički časopisi: uglavnom apolitični, liberalni i usmjereni na “slobodu stvaranja”, s većinom naprednim piscima kao suradnicima i priložima na prilično visokom nivou, pa su u takvim “literarnim magazinima” objavljuvana vrijedna i važna književna djela kako to pokazuju npr. “Savremenik”, “Vijenac”, “Kritika”, “Hrvatska revija”.
2. Napredni časopisi revolucionara-pojedinca, socijalistički usmjerenih grupa i, kasnije, Komunističke partije Jugoslavije, a podržavaju ili simpatiziraju ideologiju radničkog pokreta poput “Plamena”, “Literature”, “Danasa” ili “Izraza”.
3. Estetski modernistički časopisi različitih struja i izrazitih književnih ličnosti, obično kratkotrajni, a naročito brojni od Prvog svjetskog rata do 1929., primjer su listovi A. B. Šimića ili Micićev “Zenit”.
4. Minorni i efemerni časopisi, korisni za kulturni standard neke sredine, pokrajine ili prosvjetno-staleške organizacije poput đakčkih i omladinske listova (“Omladina”, “Mladost”) te časopisa u manjim centrima (Split, Sarajevo, itd.).
5. Profašistički i nacionalistički časopisi različitih desničarskih građanskih stranaka, koji su javno ili tajno propovijedali ideje hrvatske “samobitnosti” ili rasne umjetnosti poput, npr. “Hrvatska Smotra”.
6. Klerikalni listovi različitih vjerskih organizacija, “Katoličke akcije” i “Kola katoličkih književnika”, koji usprkos dogmat-

skim pogledima imaju vrijednih estetskih ostvarenja, npr. “Hrvatska Prosvjeta” i “Luč”.

7. Ostali časopisi, tj. oni koji nemaju izraziti književni karakter, već su zbornici s povremenim literarnim materijalom poput “Jugoslavenske Njive”, “Nove Evrope” itd.

Osim ovih tipova časopisa, jedna sistematska analiza književnog života, dodaje Vaupotić, morala bi svakako uključiti i dnevnu štampu.⁹

Prije nego prijeđe na analizu pojedinih skupina i njihovih glavnih časopisa, autor najavljuje da će se u svojem pregledu “opširnije pozabaviti historijatom socijalističke ideje oblikovane na stranicama naših literarnih časopisa, a sve ostale spomenut ćemo samo usput da bi zaokružili i dopunili sliku književne atmosfere međuratnog vremena”.¹⁰ Dodaje još jednu specifičnost hrvatske periodike ovoga razdoblja, a to je “bliski kontakt” suvremene hrvatske i srpske književnosti kao nikad ranije te “rušenja granica između naših kulturnih centara”, jer su mnogi hrvatski književnici djelovali u Beogradu i, obratno, srpski u Zagrebu – napose u doba “socijalne literature” (1929. – 1941.).

Polazište Vaupotićeve analize je godina 1914. i početak Prvog svjetskog rata koji je označio “prelom u razvoju svjetske povijesti i kulture”, pa je u tome smislu i “važna prekretnica naše novije književne povijesti”. O tome, sukladno uvodnim tezama,

⁹ Slično je upozoravao i Vaupotićev učitelj Antun Barac u članku *Sto godina novije hrvatske književnosti i “Obzor”*, u: “Obzor” – spomen knjiga 1860 – 1935, Tipografija, Zagreb 1936, str. 254 – 260!

¹⁰ Na društvenoj sceni većeg dijela razdoblja čiju časopisnu produkciju razmatra, osim socijalističke, aktivne su i druge ideologije, naročito nacionalizam i konzervativizam, međutim, Vaupotić prati samo socijalističku čime ne samo da otkriva svoje polazište već i zadani okvir unutar kojega će se – baš kao u Vučetićeve pregledu – kretati (i) vlastita mu kritička misao. Usp. John Schwarzmantel, *Doba ideologije: političke ideologije od Američke revolucije do postmodernih vremena* (preveo S. Premec), AGM, Zagreb, 2005!

najbolje svjedoče književni časopisi, koje – bez obzira na stupanj revolta i pobude – Vaupotić svodi na zajednički nazivnik građanskih časopisa.

Njih je gotovo stotinu koje Vaupotić registrira posvećujući veću pažnju “Savremeniku” Društva hrvatskih književnika, časopisima katoličkog pokreta te časopisima Miroslava Krleže makrirajući ovime ujedno glavne protagoniste međuratne kulturne scene. Prateći historijat časopisa i profile njihovih suradnika, Vaupotić u prvi plan dovodi ideološka, politička i estetska previranja kojima su časopisi podvrgnuti i sami se namećući kao prevladavajući oblik borbe za mjesto i utjecaj u društvenome životu uključujući, dakako, i književnost. Izdvajajući ideologiju s jedne a estetiku s druge strane kulturne slike međuratnoga razdoblja, Vaupotić putem dominantnoga tiskanoga medija ukazuje na strategije koje u ime koncepta novoga svijeta, novog čovjeka i nove umjetnosti djeluju unutar modernističke paradigme i njezina avangardnoga nerijetko maksimalno radikaliziranoga koncepta društvene prakse. Pozicija Vaupotićeva historiografskoga subjekta otkriva angažiranost na strani onih ideja koje nose atribut naprednih, dok sve one druge koje to nisu bivaju ignorirane po logici “krive strane”. Uostalom, autor je u pristupu najavio kako će u prvome planu njegova istraživanja časopisa biti historijat socijalističke ideje, a sve ostale samo usputne. Samo tako može se razumjeti ne samo Vaupotićeva elaboracija “koncentracije naprednih časopisa i ‘sukoba na ljevici’” u poglavlju *Časopisi od 1935-1941(1945)* već i prijelaz u sljedeća dva razdoblja, odnosno poglavlja *XI Časopisi revolucije i obnove (1941-1952)* te *XII Časopisi 1952-1962*. Štoviše, ovo drugo, ujedno u studiji zadnje, Vaupotić naziva *Decenijem stvaralačkog zamaha i časopisnog bogatstva* nijednom ne spomenuvši one časopise koji su svoj kontinuitet pronašli u emigraciji poput “Hrvatske revije”.

2.

Sljedeći svoj rad *Vrijednost i značenje lijevih časopisa i novina u hrvatskoj književnosti četrdesetih godina* (“Kritika”, Zagreb 1970, br. 11, str. 169-183) Vaupotić je smatrao nadopunom vlastitoga “studijskog pregleda” *Časopisi 1914-1963*. Imajući u vidu činjenicu da ga piše 1970. i to u povodu Lasićeva *Sukoba na književnoj ljevici* – koji je bio ne samo kulturni, već i politički događaj u tadašnjoj državi – indikativno je da povratak vlastitoj temi skromno naziva varijacijom “na poznatu temu”, međutim, temu koja je do ovog savjetovanja “tabuirana, nezgodna, dosta *heretička*”:

- ... Problemi, kontroverze, sumnje i nedoumice nastaju, već od nekog najbanalnijeg pitanja, pa tako i meni kao povjesničaru književnosti i posebice istraživaču književnih časopisa, jedno od prvih pitanja i nakon dvadesetgodišnjeg bavljenja tom materijom jest upitno, problemsko: a što su, i koji su to zapravo, u književnosti specifično određeni lijevi ili desni časopisi...

Pozivajući se na “pragmatičke, sociološko-političko objašnjenje” u svojoj spomenutoj studiji, Vaupotić definira kako su lijevi ili napredni časopisi oni koje su vodili revolucionari pojedinci (Krlježa i Cesarec npr.) ili socijalistički, te komunistički usmjerene grupe, a od 1930. oni koji su bili nadzorom KPJ i oni koji su na planu općeg antifašističkog “narodnog fronta” podupirali ili promicali napredne i socijalno revolucionarne ideje. Međutim – dodaje Vaupotić – ovaj relativno zadovoljavajući odgovor vrijedi u sferi sociološko-ideološkog pristupa književnosti i književnim časopisima, ali za estetsku značajku književnih djela nema primarnu, trajnu i bitnu vrijednost.

Prepuštajući ovu antinomiju svakome razmišljanju o odnosu književnosti i ideologije, Vaupotić u povodu Krlježine, a naročito Cesarčeve političke uloge u afirmaciji “nacionalne tradicije” unutar federalističke koncepcije ističe kako je Partija imala uvijek “unitarističku” frakciju, tj. slične ideologe neshvaćanja nacije u klasnom pokretu:

- Za dalju sudbinu lijevog pokreta u nas Hrvata udio Krleže i Cesarca u tim godinama, Krležin estetski, vizionarski nonkonformizam i Cesarčevo nacionalno-didaktično mesijanstvo, koje je i završilo martirijem žrtvovanja sebe čovjeka za “sovjetsku Hrvatsku”, imali su veće značenje nego što se misli (o tome se na žalost nije dovoljno pisalo i do danas), a šteta je što u našem lijevom pokretu tada nije bilo više stvarnog praktičnog rezultata tih nastojanja, iako je principijelna ispravna titovska linija partije u nacionalnom pitanju bila i uspješni putokaz rasplamsavanju i štovanju nacionalnog u narodnooslobodilačkoj borbi. Mi danas ponovno osjećamo i na svoj specifični način nadahnjujemo se njihovim ispravnim i svijetlim, primjerima.

Za razliku od studije iz 1963. Vaupotičev stil sada je osobniji, angažiraniji, vlastita pozicija neposrednija, nerijetko do granica koje mijenjaju tip diskursa. Iznevjeravajući naime raniji relativno kontrolirani znanstveni govor, čini se da ga autor sada svodi na tip političkog iskaza koji je dominirao u to doba, pa se s pozicije vlasti mogao smatrati ne samo poželjnim (iskrenim ili tek fingiranim, svejedno!), već i svojevrsnim signalom i uvjetom za participiranje u političkoj sferi:

- ... U hrvatskoj književnosti toga razdoblja imamo na žalost, moramo iskreno i otvoreno reći, jedan nezgodni fenomen [...] da se, izuzimajući Krležu, Cesarca i još neke [...] pojavljuju slabiji prilozi nego u tzv. “građanskim” časopisima. Suradnici izrazitih “lijevih” časopisa, počesto vrlo poštene i dobronamjerni ljudi, bijahu diletanti bez kulture, prigodničari ili puki fotografi, “socijalni reporteri”, a kvalitetniji pisci okupljahu se izvan lijevih krugova [...] Ne želim “sukob na ljevici” suziti samo na problem talenta, “hrvatskog jala” i zavisti, ali da u odnosu “socijalnih literata” i lijevih publicista prema Krleži i Ristiću ima mnogo od svega toga neosporno je... –

Među Vaupotičevim sličnim “gorkim konstatacijama” nalazi se i ona o odnosu ljevice prema “izuzetnom liku Miroslava Krleže” te o “mizernoj zastupljenosti hrvatske književnosti u lijevim časopisima”, o “forsiranju Vuka Karadžića” da je i Krležu iziritiralo te je u “Novom listu” (1937) “opravdano jetko i alergično reagirao na tu atrofičnu zaboravljivost i isključivost ‘lijevih’ jasnovidaca koji su talambasima slavili izuzetnost Vukove pojave u povijesti

‘jugoslovenskog’ naroda ovim mislima...” U tom kontekstu, dodaje Vaupotić, logična je pojava i Krležinih *Balada*, njegova obrana kajkavskoga, kritika iliraca i u “Pečatu” ponovno produbljeni književni program hrvatske tradicije od Marulića i Držića, latinista Šižgorića i Česmičkog do Katančića i Mikloušića.

Zaključujući kako je njegov koreferat u kontekstu prijašnjih autorovih istraživanja samo “sintetsko izvlačenje na svjetlo nekih oštrijih teza”, “sukob na ljevici” pokazao je privremenu nadmoć politike nad umjetnošću. No, Kardeljevim govorom u Slovenskoj akademiji te Krležinim i Šegedinovim referatima na književnim kongresima “došlo je do ‘remiziranja’ ali i *trijumfa hereze nad dogmom*”:

- Napredna lijeva literatura ne smije biti tek puko pragmatičke sredstvo uskogrudne političke “platforme” već dubinska stvaralačka vertikala koju spontano provodi individualnim kreativnim procesom sam pisac u svom djelu, u neponovljivom pojedinačnom ostvarenju “umjetnosti riječi”, a ne u općem kanonu nekog normativnog “socijalističkog realizma” koji se mijenja tek u okviru zasada dnevne političke taktike.

Varirajući tezu o književnome robovanju “desnom” i “lijevom” kao opasnome i dugoročno neodrživome, tradicija hrvatske književne i kulturne posebnosti, u nedovoljnoj mjeri poznata i cijenjena sve do 1950. i nove generacije pisaca, dvije su komponente bile ipak povoljnije primane i na ljevici: pisci seljaci i dijalektalne literature. Usprkos sljepilu za neke hrvatske književno-povijesne kontinuitete i “sektaški” odnos prema Krleži i njegovu krugu, lijevi časopisi odigrali su svoju važnu “društveno idejnu i vojnu [sic!] akciju”. Za književnost ostaju važno odvajati osobnosti i njihove “estetske” hereze od općeg, stereotipnog i prosječnog, a ne dogmatski inzistirati ni na “lijevom” sorealističkom kanonu – baš kako to sugerira i Krležin uvodnik u “Danasu”, zaključuje Vaupotić.

3.

Četiri godine poslije, sada već nakon traumatičnoga iskustva Hrvatskog proljeća, u beogradskoj diskusiji o proučavanju periodike s hrvatske strane sudjelovali su Franjo Grčević, tadašnji predstojnik Katedre za srpsku književnost zagrebačkoga Filozofskog fakulteta i kolega mu s Katedre za noviju hrvatsku književnost, Miroslav Vaupotić.¹¹ U diskusiji se odmah nametnulo pitanje nacionalne pripadnosti pojedinih časopisa kao zapravo središnje metodološko pitanje jednoga u početku krajnje praktičnoga i naizgled jednostavnoga posla kao što je to bila planirana izrada bibliografije srpske, prvotno i hrvatske književne periodike.¹²

Okidač je bilo pitanje bosanskoga predstavnika Muhsina Rizvića postavljeno u povodu načela primjene nacionalnih kriterija neovisno o karakteru materije na koju se primjenjuje kao ne samo opasnome nego i književnohistorijski nenaučnome, tj. kako jedan književni list okarakterizirati nacionalnim ako jedan od

¹¹ Istorija srpske književne periodike bio je projekt Instituta za književnost i umetnost u Beogradu, iniciran je 1969. u redakciji časopisa *Književna istorija* u kojemu je objavljeno i niz priloga o časopisima (među njima i M. Lončara o hrvatskim časopisima od *Vihora* do *Pečata*) te plan projekta koji je trebao "da razjasni osnovne pojmove Istorije (srpska, književna, periodika), da predstavi njenu strukturu, da pruži periodizaciju srpske književnosti po razdobljima, da pokaže i obrazloži metodološke principe istorije i da ukaže na njen cilj i značaj". Planirana javna rasprava održana je 26. lipnja 1973. u Udruženju književnika Srbije, a sudjelovali su "istaknuti književni istoričari i kritičari iz Beograda i drugih kulturnih centara" (Aleksandar Petrov, Milorad Pavić, Raško Jovanović, Muhsin Rizvić, Aleksandar Pejović, Vaso Milinčević, Franjo Grčević, Branko Milanović, Miroslav Vaupotić, Jovan Deretić i Radovan Vučković). Autorizirani prilozi iste su godine objavljeni u *Književnoj istoriji* (Beograd, VI/1973, br. 21, str. 3-78) otkuda su i uzeti citati u ovome članku.

¹² Srpska je strana nešto bila i napravila, hrvatska pak ništa ne računaju li se bibliografije koje su kao prateći projekt časopisa *Croatica* (1970) sastavljane i objavljivane u *Croatica bibliografije* (29 brojeva 1975-1981.). Proći će nekoliko desetljeća da se i u tome smislu nešto dalje ode. Usp. V. Brešić, *Hrvatska književna periodika 19. stoljeća: studija & bibliografija*, sv. 1-5, Zagreb 2006-07!

elemenata iznevjerava nacionalni okvir, npr. ima suradnika, člana redakcije i čitalaca druge ili treće nacionalne strukture.

Koliko je pitanje bilo delikatno, pokazuje stav hrvatskog predstavnika Franje Grčevića, koji je upozorio:

- Što se tiče ovog nacionalnog kriterija, to je jedan strahovit problem i ne znam kako ćete vi iz njega isplivati, jer je to vrlo delikatna stvar sa svakog gledišta. Imam dojam da onako kako ste vi to obilježili u Elaboratu – to možda nije najsretnije...

Pozivajući se na vlastito iskustvo bavljenja književnim časopisima od “dvadesetak i više godina”, kao zapravo “specijalist” za tu temu, drugi hrvatski predstavnik Miroslav Vaupotić upozorio je na zamke periodizacija književnih časopisa prema stilskim formacijama te uputio zapravo na specifičnu narav ovoga medija u književnoj povijesti koja se ne može poistovjetiti s naravi književnih djela i otuda izvedenih kriterija književne periodizacije. U pitanju iz podteksta diskusije, a to je takozvano nacionalno opredjeljenje pisaca-urednika i situiranje časopisa u nacionalne književnosti, Vaupotić prvo upozorava da “u našim izučavanjima moramo polaziti od dvije premise: široke književnoetičke tolerancije i izrazite znanstvene analitike”. Potom je kao “praktičar književne povijesti” koji ne zna “govoriti zavijeno, u rukavicama nego direktno”, uzeo kao primjere određene lijeve časopise “socijalne literature” u Hrvatskoj čiji su urednici ili duhovni pokretači bili između ostalih Stevan Galogaža i Milan Durman, “po nacionalnosti Srbi iz Hrvatske”. Međutim ako proučimo središnji časopis tog usmjerenja “Književnik”, očito je da je nosio podnaslov “hrvatski književni mjesečnik” i u doba dok ga je uređivao Durman. Po strukturnim principima tradicije u kojoj se “Književnik” javlja, bez obzira na osobu njegova urednika, ovaj je časopis hrvatski, zaključuje Vaupotić. Isto je i s Galogažinim časopisima koji su “hrvatski po kontekstu pojavljivanja i izlaženja u Zagrebu, južnoslavenski po duhovnom bratstvu suradnika, a socijalni po idejama, a naravno i srpski po suradnji publicista i pisaca iz srpske književnosti”. No, donekle je u nedoumici u slučaju časopisa “Da-

nas” (1934), koji je u Beogradu “ali je urednički i književni doprinos Krleže toliko znatan, da ovaj časopis, s više prava nego neke druge, moramo razmatrati zajednički i obostrano u okviru povijesti i hrvatske i srpske književne periodike”.

Vaupotić nadalje posebnim smatra problem časopisa u Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori i o njima se mora govoriti “osjetljivo, oprezno i taktički” – “iako tamo gdje su urednici bili isključivo orijentirani na srpske književne krugove i pisce slučaj je nešto lakši, npr. ‘Bosanska vila’”.

Upozoravajući potom kako ne smijemo, iako možemo, naše današnje projekcije književnopolitičke u novoj federativnoj Jugoslaviji, vraćati u prošlost, Vaupotić ističe kako je danas nova realnost, a prošlost je bila drugačija:

- Neka se ne uvrijede možda neke kolege iz Bosne i Hercegovine, ali ja sam istog mišljenja da je *Bosanska vila* izuzetno izraziti srpski časopis, da su recimo *Gajret* Osmana Bikića (1907–1914) i dalje poslije rata i *Prosvjeta* (1907–1914. i ponovno 1918. i dalje srpski časopisi, da je *Nada* hrvatski časopis, da je časopis *Behar* koji su uređivali Muslimani (ali i Hrvati katolici) hrvatsko orijentirani – dakle hrvatski časopis. Druga je stvar što se danas namjerava praviti nova, iz današnjih spoznaja proizišla povijesna slika časopisa u Bosni i Hercegovini i to nitko nikomu ne zabranjuje. Ali ne smije se onda niti obratno činiti, zabranjivati srpskim i hrvatskim književnim historičarima da se *Bosanska vila* ili *Nada* uvrstavaju u srpske ili hrvatske časopise. –

Na ovo je Branko Milanović “u ime književnih historičara iz Bosne i Hercegovine” istaknuo kako oni o tome imaju jedinstveno mišljenje bez obzira na nacionalnu pripadnost: *Behar* i *Gajret* su muslimanska književna glasila u kojima je izražena “bitno duhovna situacija bosanskohercegovačkih Muslimana u tom periodu, kao što je Hrvata u *Nadi*, i kao što je Srba u *Bosanskoj vili*, *Zori*, *Razvitku* i drugima”.

Franjo Grčević prihvaća Vaupotićevu sugestiju o razlikovanju i potrebi definiranja stajališta sadašnjosti i stajališta prošlosti, pa ako se pođe s gledišta suvremenosti, onda tu ima i određenih stavova i obaveza. Mišljenja političkih struktura ne moraju nam se

uvijek sviđati, ali ona su tu, postoje, i mi ih ne možemo mimoići, pa u tome smislu predlaže da pitanje Bosne i Hercegovine, odnosno srpskih časopisa u Bosni i Hercegovini, hrvatskih časopisa i muslimanskih časopisa – “treba izformulirati i razrađivati s gledišta određenog, jasnog stajališta današnje naše političkopravne stvarnosti”.

Ako se, pak, uzme u obzir gledište prošlosti, nastavio je Grčević, onda se, ne može nikako mimoići aspekt jugoslavenstva, koji je bio prisutan u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji:

- I ovo bi se moglo staviti kao ozbiljan prigovor: recimo, ovo pitanje Srba u Hrvatskoj. Ako se samo nacionalni kriterij uzme, i nacija postavi kao zadnja instancija sve književnosti, onda je to dosta jasno, ali da li je ispravno? Međutim, ako to nije isključiv kriterij, onda će to biti predmet vrlo ozbiljnih diskusija i mogućih prigovora vašem Elaboratu i vašem radu. Jer Srbi u Hrvatskoj se, s jedne strane, razumije se, jer su etnička grupa, mogu tretirati kao dio srpske kulture i književnosti, ali su oni isto tako i dio hrvatske književnosti i hrvatske kulture. Tako je, po mom mišljenju, i s Bosnom...

Pod dojmom kako uvijek nešto mora nekome ponavljati Vaupotić potom dodaje kako na prošlost moramo gledati kao na prošlu stvarnu povijest, ali moramo i poštovati opredjeljenja ljudi, književnika, napose urednika, fizionomiju časopisa i redakcija te kontekst u koji su bili uklopljeni. Ovo je oprimjerio slučajevima Ive Ćipika i Ive Andrića, odnosno Vladana Desnice, Vlade Popovića, Vojina Jelića, Novaka Simića i Čede Price. A u povodu pisaca muslimana nastavio je:

- Već dva decenija i više bavim se izučavanjem i književnih pojava i portreta pisaca Bosne i Hercegovine, pisao sam i pisat ću i nadalje o piscima Muslimanima (...). Smatram da je muslimanstvo osebujan specifičan svijet i slažem se da je danas došlo vrijeme povijesne revalorizacije muslimanstva kao nacionalnog i kulturološkog fenomena uopće i u Bosni i Hercegovini posebno. Jasno je da muslimanska književnost i u prošlosti i u suvremenosti ima neke svoje samostalne izvorne tokove i logično da će se književni časopisi muslimana (*Biser*, *Behar* i ostali) naročito oni između dva rata kao obnovljeni *Gajret* i *Novi Behar* iz da-

našnjih književnih i idejnih spoznaja gledati u jednom drugom kutu promatranja. Pa ta druga suvremena današnja vizija potrebna je i možda će ona dati njima novi duhovni kontekst u kojem će oni tek dobiti svoje puno i društveno i estetsko osmišljenje, to značenje kao muslimanski časopisi. Međutim ti književni časopisi ipak se ne mogu izvući iz konteksta onog vremena i suradnje pisaca muslimana hrvatskih ili srpskih po književnoj i narodnosnoj ustrojenosti. I kao što je postojao slučaj Novaka Simića i Ive Andrića, tako je isto postojao ili postoji slučaj Osmana Bikića, Hamza Hume ili Ahmeda Muradbegovića ili Alije Nametka ili bilo kojih drugih koji su se izjašnjavali i djelovali kao srpski ili hrvatski pisci.

Na ovo je Muhsin Rizvić reagirao riječima:

- Pošto sam se ja bavio tim muslimanskim časopisima i sa današnjeg aspekta i sa historijskog aspekta, ne bih se mogao složiti sa ovim što je drug Vaupotić iznio. Evo o čemu se radi.

Ja sam napisao monografiju o muslimanskom časopisu *Behar*, a pisao sam i o drugim časopisima ovog razdoblja, pa ću iznijeti samo činjenice [...] radi se o jednoj istoj nacionalnoj strukturi, muslimanskoj, koja je proživljavala i urednike i saradnike i čitalačku publiku i strujala iz lista u list.

Prema tome, stvar je u strukturi, drugovi, a ne stvar nekakvih etiketa, povremene saradnje u okviru srpske ili hrvatske sfere. Treba stvari dinamički posmatrati, historijski, naučnokritički, i sa današnjeg stanovišta i sa historijskog stanovišta.

To sam rekao više kao malu referencu. Mi se, uostalom, nismo ovdje sastali da govorimo o jugoslovenskoj književnoj periodici, nego o srpskoj književnoj periodici, ali u vezi sa ovim nacionalnim problemom došlo je, mislim, do izvjesnih nesporazuma koje treba objasniti i sa ove strane.

Diskusija je okončana – riječima njezina moderatora Aleksandra Petrova – u duhu “elastičnost, tolerancija ili trpeljivost” i zaključkom kako “nema čvrstih shema na onim rizičnim granicama, nema svojatanja i nema ničega što ne bi bilo inspirisano književnim, nacionalno – u smislu: dobrim nacionalnim razlozima, i onim duhom tolerancije koji i karakteriše ovo podneblje”.

4.

Ostavljajući po strani moguće dojmove koje pojedine teze ove beogradske diskusije ili opći ton mogu ostaviti na današnjeg čitatelja iza kojega je iskustvo raspada Jugoslavije i ratovi vođeni na teritoriju bivše zajedničke države, nekoliko stvari upada u oči koje povezuju i obilježavaju sva tri Vaupotićeva priloga.¹³

Prvo je tretiranje časopisa kao eminentno političkih činjenica, odnosno pokazivanje kako časopisi kao društveni i tekstualni proizvodi nikada nisu neutralni. Oviseći o društvenom kontekstu, oni proizvode i oblikuju ideologeme, tj. dubinske semantičke strukture koje usmjeravaju i reguliraju ideologije i njihove političke prakse. Drugim riječima, časopisi reguliraju odnose moći u društvu pri čemu i sami pretendiraju na raspodjelu te iste moći. Književni povjesničar i kritičar Miroslav Vaupotić u osnovi polazi od ove teze i časopise tretira kao specifičan vid društvene prakse pogodaajući time samu bit njihove medijske naravi.

Drugo je interferiranje različitih diskurzivnih međusobno hijerarhiziranih slojeva koji su u manje ili više skrivenome konfliktu, odnosno u statusu kontrolirane koegzistencije, dok je sama narav toga konflikta najmanje znanstvena, a koegzistencija uvjetno podnošljiva. U igri diskurzivne moći i nemoći naratološka pozicija Vaupotićeva književnopovijesnog subjekta oscilira, tj. mijenja se prvenstveno s obzirom na strategije i signale koje dolaze iz sfere politike i njezinih centara moći. Pa čak i kada poseže za književnim argumentima, npr. za Krležom na kojega se inače

¹³ Posebna bi analiza sasvim sigurno pokazala kako je raspad, odnosno rat početkom devedesetih bio diskurzivno pripremljen mnogo ranije, pa tako i unutar iste diskusije čiji je zaključak već u trenutku kada je bio izgovoren zvučao u najmanju ruku cinično, ako ne i zlokobno. O tome u radovima Ive Žanića: *Mitologija inflacije: govor kriznog doba* (Zagreb, 1987.), *Smrt Crvenog fiće: članci i ogledi 1898-1993.* (Zagreb, 1993.) i *Prevarena povijest: guslarska estrada, kult hajduka i rat u Hrvatskoj i BiH 1990-1995.* (Zagreb, 1998.)!

najčešće poziva – citatno ili parafrastički – ne radi se o Krleži do 1939. godine, već o onome Krleži kojega je komunistička vlast u međuvremenu pretvorila u jedan od svojih simbola. Oslanjajući se na aktualni politički kontekst i njegov diskurs moći, Vaupotić je u svojoj politički autsajderskoj, a zapravo inferiornoj poziciji dopuštao da ga isti diskurs u velikoj mjeri limitira i formatira. Jer da bi uopće govorio, pristao je da govori iz njega ili barem tako da izgleda kao da govori iz njega, što je najbolji indikator za komunikacijski čin tipičan za totalitarna društva.¹⁴ Tako ga je isti diskurs učinio istodobno i jakim i slabim, u svakome slučaju nekonzistentnim, nerijetko ambivalentnim, dok je na drugoj strani upravo vlastitom nekonzistentnošću kao oblikom subverzije ukazivao na svojevrsno naličje diskurzivne moći kao ne nužno represivne, već da, između ostaloga, može biti i – produktivna.

U tome paradoksu Vaupotić se svojim pionirskim radovima o časopisima nametnuo kao prvi hrvatski moderni analitičar tiskanih medija u nacionalnoj kulturi i to u trenutku sve veće njegove ugroženosti novim, elektroničkim medijima. Iz toga paradoksa, koji se na Vaupotića dvojako reflektirao – znanstveno i egzistencijalno – ono što ga je eventualno moglo ako ne “spasiti”, a ono svakako osnažiti bila je metodologija.

No, Miroslav Vaupotić nije bio Stanko Lasić.

¹⁴ Usp. Dubravko Škiljan, *Javni jezik*, Antibarbarus, Zagreb 2000! – Pojam diskursa ovdje se odnosi na način na koji je govor povezan s različitim društvenim fenomenima, a podrazumijeva tumačenja R. Barthesa, M. Foucaulta, J. Lacana, J. Kristeve, J. Derrida i drugih autora za koje je – načelno govoreći – diskurs sustav značenjskih praksi koje reguliraju društvene odnose. U našem slučaju može se kao oblik javnoga diskursa izdvojiti politički diskurs specifičan upravo po tome što ima konkretnu političku svrhu, tj. konstituirati ne bilo koju, već određenu javnost te regulira odnose svih sudionika odajući pri tome vlastitu retoriku i načine manipulacije jezikom. Usp. prilog Teun A. van Dijka *Discourse, power and access u: Texts and Practices: Readings in Critical Discourse Analysis* (ur. C. R. Caldas-Coulthard i M. Coulthard), London 1996, str. 84-104!

на хетерогеност садржине, имају своју структуру, незаменљиву и за заснивање појма о епохи и свести о историјском току.

Мирослав Ваупотић: И ја бих могао почети своју дискусију исто као колега Бранко — да се нисам посебно припремио за овај скуп. Али, опростите на изразитој субјективној изјави, откад нешто „пискарим“, а тому је већ на жалост, двадесетак и више година — бавим се књижевним часописима. Према тому, стјецајем околности постао сам некакав рецимо нескромно „специјалист“ за ту тему, па осјећам унутрашњу потребу говорења, без обзира на то колико сам се припремио или нисам.

Прије свега могао бих само тек понављати комплименте и похвале Елаборату које су већ изречене. Међутим мислим да је досадашња дискусија дала толико разноликих тема и толико значајних проблема за гласно размишљање, па ћу ја те комплименте заборавити, сматрајући то само по себи разумљивим, да је овај Елаборат потакао нас на овакву занимљиву дискусију.

Првенствено, ја бих овдје пред све вас, или нас, поставио једну супротност, велики проблем који Бранко Милоновић можда није ни сам мислио да ће изрећи, а он га је изрекао кад је казао да мисли да се не би могла периодизација књижевних часописа изводити према стилским формацијама, према књижевним правцима, него да они морају имати и једну другу, ја бих рекао мало традиционалнију, повијесну, дакле историјску периодизацију, отприлике према досадашњим периодизацијама српске и хрватске књижевности, које су биле еминентно повијесне или сложене од разних приступа периодизирању, дакле еклектичке. У новије вријеме, као што знамо последњих десетак-петнаест година, сви који се бавимо књижевном критиком и књижевном историјом покушавамо налазити некакве иманентне периодизације, неке битне унутрашње периодизације произашле из повијести самих књижевних дјела, која би била примарно књижевна и која би надомјестила политичке, историјске, социолошке и све остале још књижевности ефемерније феномене.

Дакле, сада долазимо на један кључни сукоб. Ако је тако да се досадашњи ток истраживања кретао ка изразитој књижевној периодизацији, а сада ето разговарајући о књижевним часописима желимо ту књижевну периодизацију поновно елиминирати, или је бар сматрати недовољном — за мене је то таковер велики проблем и ја се овога трену збиља не бих могао одлучити за што сам одлучно, у мојим сваћањима ту је очита дилема коју је тешко разрјешити.

Кад је ријеч о књижевним часописима, мислим да је ова историјска периодизација, са повијешћу, са ратовима, са прекретничким друштвеним збивањима и преображајима, одлучујућа, или бар исто толико значајна као и нека искључиво књижевна. А то је — да будем „приземан“, како је ту већ речено — неки пут чак и чисто „технички“ разлог. Кад

STATUS ČASOPISA U ŠICELOVOJ POVIJESTI*

Ključni korak u studiju književne periodike učinio je Antun Barac, koji je u svojoj povijesti posebnu pažnju posvetio časopisima. Tu praksu preuzeli su i Barčevi nastavljači među kojima je i Miroslav Šicel, prvo u svojoj *Moderni*, a u najnovije vrijeme u tri sveska vlastite *Povijesti hrvatske književnosti*. Već po tome Šicelov je pristup ne samo objektivno najsveobuhvatniji već i posebno zanimljiv.

U prvome redu Šicel već u samoj koncepciji svoje povijesti časopisima daje ravnopravno mjesto s opisom društveno-političkog konteksta te rodova i autorskih opusa. Strogo gledajući to je korak dalje negoli je to bio učinio Antun Barac, koji časopise tretira kao jedan od fenomena “književnoga života”.

Što se diskursa tiče, upada u oči očita težnja Šicelova naratora da probranu građu iznese pregledno i sustavno, pa čak i atraktivno. U tome smislu granice korpusa naizgled su objektivno zadane onime što zovemo početak i kraj. U pogledu početka Šicel je na razini književnopovijesnoga “konsenzusa” o “Danici” kao našem prvom književnom časopisu. Drugim riječima, prati se povijest kojoj je jedan od glavnih uvjeta kontinuitet, dok pretpovijest u kojoj se taj kontinuitet priprema ostaje izvan razmatranja. Među-

* Prigodno izlaganje na otvorenju Riječkih filoloških dana 2006. – U međuvremenu autor je objavio integralnu verziju ovoga rada kao prilog u prigodnome zborniku *Osmišljavanja* objavljenome u povodu 80. rođendana M. Šicela, Zagreb, FFpress, 2006, str. 471-492

tim, pretpovijest je ipak prisutna jer Šicelova *Povijest* prema trima dosadašnjim knjigama otpočinje zapravo usred 18. stoljeća, od Andrije Kačića Miošića, ali ta – po mojem mišljenju – nimalo slučajna činjenica ostala je bez utjecaja na medijsku sliku autorove sinteze.

Što se kraja, odnosno završetaka pojedinih časopisnih poglavlja tiče, ona su razvrstana prema autorovoj zadanoj periodizacijskoj shemi, kojoj se podređuju ne samo časopisi, već i pojedini žanrovi i autori. No, zna se pojaviti poneki izuzetak kao što je to slučaj “Vienca” koji se zbog svoje dugovječnosti proteže od romantizma do moderne.

U pogledu časopisnoga korpusa, koliki je taj korpus, u idealnome smislu to zapravo nitko ne zna. Međutim, razni historiografski izvori raspolažu ne samo različitim brojem, već i klasifikacijama. U Šicelovoj *Povijesti* pojavljuju se 73 periodička naslova, i to:

1. Razdoblje predromantizma i ranog romantizma: 6
2. Razdoblje romantizma i predrealizma: 13
3. Realizam: 13
4. Moderna: 41.

Njihovu pojavu, međutim, ne prati i isto nazivlje. Najčešći je pojam *časopisa*, pa onda *lista*, koji neznatno zaostaje i funkcionira sinonimski s pojmom *časopisa*, kao što funkcionira i relativno čest pojam *glasila*. Međutim, pojam *lista* Šicel koristi i uz naslove koji nisu časopis već novine, kakav je npr. “Obzor” ili kraljevički “Primorac”, a koje on naziva *dnevnicima*, ali zato nijednom ne koristi pojam *novina*, osim u citatima. Služeći se periodizacijskim nazivljem poput *dnevnika* ili relativno čestih *tjednika*, *polumjesečnika* i *mjesečnika*, tipologija je na relativno čvrstome tlu, međutim, nazivlje se počinje ozbiljno komplicirati kada se pojave pojmovi poput *magazina*, *revije* ili *smotre*. Istini za volju, ovakva pojmovna neujednačenost karakterizira uopće tradicionalni književnopovijesni diskurs, pa tako i njemački koji je na hrvatski presudno utjecao.

Budući da Šicel unutar svojih poglavlja ne provodi posebnu klasifikaciju uvrštenih *periodika*, odnosno, kako ih još naziva, *literarnih publikacija*, on na posredan način daje mogućnost da se takva klasifikacija provede putem dvadesetak atribucija iza kojih stoji jednako toliko različitih kriterija, npr.: *beletristički*, *centralni*, *đački*, *glavni*, *ilustrirani*, *književni*, *klerikalni*, *litografi-rani*, *magazinski*, *moderni* itd.

Među časopisima vlada i određena hijerarhija, npr. dok su neki neknjiževni ili književni, a drugi pak beletristički i književni, neki su proglašeni ne samo glavnima, već i “pravim književnim časopisima”. Zato se nameće pitanje što ih to kvalificira da se nađu ravnopravno s opisom književnih žanrova, autora i pojedinih djela. Odgovor se krije unutar autorova poimanja književnosti ili, još preciznije, unutar ideologije njegovog čitanja.

Nastojeći pomiriti sinkroniju i dijakroniju, Šicelov je književnopovijesni subjekt neprestano bira i povezuje kako bi mu naracija bila ne samo točna, već i uvjerljiva. U tome smislu on je razvio metodološku shemu koja mu to olakšava. Naime, po načelu koncentričnih krugova, on 19. stoljeće razbija u tri razdoblja, književnost pojedinih razdoblja u nekoliko poglavlja od kojih jedan čine i časopisi, pa onda – respektirajući kronologiju i aksiologiju – prikazuje jedan po jedan časopis. Časopisne mikrocjeline opet su strogo uređene: prvo opći podaci, pa sažeti opis programa i koncepcije, potom opis važnijih suradnika i priloga prema žanrovima, a na kraju ocjena “časopisne fizionomije”.

I gotovo svako poglavlje završava ocjenom časopisne produkcije, utvrđuje se važnost i uloga časopisa svakoga pojedinog razdoblja, dok se incidentni primjeri poput “Vienca” prebacuju u novu dionicu čime se sama dijakronija dodatno osnažuje. Na taj način formira se ne samo interpretacijski korpus, tj. bira periodika koja ulazi u okvir povijesne naracije, već se konstituira i časopisna paradigma, a nju – po Šicelovu sudu – čini sedam glavnih časopisa: “Danica”, “Kolo”, “Neven”, “Vienac”, “Mladost”, “Hrvatska smotra” i “Savremenik”.

Ono na čemu ova paradigma počiva korespondira s autor-skom, donekle i žanrovskom paradigmom unutar nacionalnoga književnog kanona, pa je kanon taj koji zapravo ovjerava i časopisnu paradigmu. Šicelov je narator u tome, štoviše, arbitrarano, čak i personalan, naime, on nerijetko za pojedini časopis kaže da ima ili nema “prepoznatljivu fizionomiju”, a svoju pripovjednu nazočnost odaje izrazima tipa: “na žalost”, “posve razumljivo” ili “dakako”.

Ovime se mogu podrazumijevati u najmanju ruku dvije stvari: prvo, da književnopovijesni subjekt unaprijed zna što je to časopis, tj. da raspolaže njegovom idejom, drugo, da raspolaže i idejom književnosti, pa prema tome i idejom pravoga sadržaja za književni časopis. I jedno i drugo upućuje na tezu koja se provlači u drugome planu, a to je da Šicelov pripovjedni subjekt tijekom svoje naracije neprestano prilagođuje predmet istraživanja svome čitanju, a ne obrnuto.

Vidi se to i u još jednoj Šicelovoj strategiji, a to je prostor nacionalne književnosti, a on je sukladan političko-administrativnome. Zato ne samo da nema časopisa na njemačkome ili na talijanskome, pa ni na srpskome, već nema niti onih koji su izlazili među Hrvatima Bunjevcima ili među Hrvatima u susjednoj Bosni i Hercegovini; iako je uključena sarajevska “Nada”, ona u Šicelovoj koncepciji nema status glavnoga hrvatskog književnog časopisa kakav joj se nerijetko pripisuje. Čini se da je pritom manje važno što se tako prikriva prava narav časopisa kao medija, a čega su uglavnom svi njegovi pokretači tijekom 19. stoljeća – od Ljudevita Gaja do Koste Hörmanna, bili itekako svjesni, a da je mnogo važnije ono što dolazi iz sfere ideologije čitanja.

Rečeno potvrđuje i Šicelov pristup prvome i zadnjem poglavlju, tj. časopisima predromantizma i romantizma i časopisima moderne. S jedne strane metafora Stanislava Šimića o časopisima kao *motorima književnosti* – točna koliko i netočna – s druge konstatacija o uzajamno uvjetovanome odnosu pokreta i časopisa. Međutim, isti Šicelov prikaz ukazuje da između dvaju pokreta,

ilirskoga i modernističkog, književni se život dinamizira u najmanju ruku još jednom, i taj put je isključivo vezan uz uspon i utjecaj pravaške stranke tijekom osamdesetih godina, kao što će se to pokazati tridesetak godina kasnije na primjeru katoličkog pokreta i njegovih časopisa. Drugim riječima, znači da za književni časopis nije presudno to što je on književni jer niti jedan od tih pokreta nije bio eminentno književni – ako takav uopće postoji – već u prvome redu zato što je časopis, dakle, medij. A časopis, odnosno medij, i sam je dio društvenih kretanja skupa sa svojim sadržajem uključujući i onaj književni – bilo da je takvim već potvrđen, bilo da takav tek treba postati, tj. da ga se naknadno potvrdi kao književni.

Iako valja pričekati četvrtu knjigu Šicelove povijesti, teško je pretpostaviti da bi se objektivno u pogledu statusa časopisa išta radikalno moglo promijenilo. Radikalna promjena, kako sam u početku istaknuo, već je učinjena uključivanjem i tretiranjem časopisa kao ravnopravnih književnopovijesnih “likova”. Time je na planu globalne slike nacionalne književnosti ugrađena teza kako se zapravo cijeli model novije, tj. postilirske hrvatske književnosti generiran u prvome redu pojavom novoga medija.

Posljedicama ove teze tek se treba ozbiljnije pozabaviti. To znači da više neće biti dovoljno časopis kao tip medija tretirati s njegove informativne i dokumentarne strane, kako se to u nas dosad uglavnom činilo, već i s one treće, naime, transformativne ili, još bolje, performativne strane. Drugim riječima, ne gledati na časopis kao na pasivni medij na koje se književnost samo upisuje, već vidjeti i sve ono što pri tome časopis književnosti čini, tj. kako časopis svojim zakonitostima mijenja i oblikuje strukturu nacionalne kulture, a to onda znači i strukturu nacionalne literature.

HRVATSKA KNJIŽEVNOST
PREMA STRANIM KNJIŽEVNOSTIMA

SVEZAK II

LJERKA SEKULIĆ

NJEMAČKA »LUNA« U KULTURNOM
ŽIVOTU HRVATSKE

FILOZOFSKI FAKULTET U ZAGREBU

1968.

FRANGEŠOVO ČITANJE ČASOPISA*

Koliko je sjena Antuna Barca bila velika i snažna, vidjelo se i u projektu Liberove petosveščane *Povijesti hrvatske književnosti* 1975-78. godine. U njoj su, naime, sve knjige iz područja novije hrvatske književnosti komponirane tako da je – baš kao u Barca – jedno od glavnih poglavlja posvećeno isključivo časopisima. Tako je i s četvrtom knjigom u kojoj je dio o realizmu napisao Ivo Frangeš (1920. – 2003.).¹

Već u uvodnim rečenicama Frangeš časopise naziva *barometrima malih književnosti* ostavljajući da nagađamo smisao ove metafore – ni prve ni zadnje kada je u pitanju ovaj književni medij. Tako lapidarno i slikovito definirani časopisi po Frangešovu mišljenju “najočitije pokazuju pravo stanje”, pa tako i “negativne posljedice povezanosti hrvatske književnosti s javnim i političkim životom” (273) u doba apsolutizma ali i nakon njega kad su “počela izlaziti i dva književna časopisa” – u Zagrebu *Naše gore list*, u Karlovcu *Glasonoša*. Dok prvi svojim prestankom nije ostavio neku posebnu prazninu, drugi u bečkoj fazi Šenoina uredničkovanja da nije objavio ništa drugo nego znameniti Šenin prikaz tadašnjih književnih prilika *Naša književnost*, već bi opravdao svoje izlaženje, ističe Frangeš. No, mnogo je zaslužniji po Fran-

* Prilog s kolokvija koji je u povodu 80. rođendana Ive Frangeša održan u prostorijama DHK 13. travnja 2010.

¹ Ivo Frangeš, *Realizam*, str. 219-488 u: *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 4, Liber – Mladost, Zagreb, 1975.

gešovu mišljenju Lukšićev *Slawische Blätter* i to ne samo zbog Šenoine suradnje, već i zbog informiranja o Slavenima, pa tako i o Hrvatima i o njihovoj političkoj situaciji. Poseban rascvat u stilsko-književnom pogledu doživjela je upravo politička publicistika, osobito je važno pokretanje znanstvenoga časopisa *Književnik* koji je dokazao da Strossmayerova ideja o Akademiji nije bila nikakva iluzija. Zanimljivom Frangeš naziva pojavu posljednjeg časopisa s regionalnom, separatističkom tendencijom, požeškoga *Slavonca*, i to – dodaje Frangeš – kao instrumenta političkog i ekonomskog “slavonstva” bana Khuena, a inače “bez ikakve je važnosti” u hrvatskoj kulturi (sic!). Mnogo je veće značenje imao Deželićev *Dragoljub*, posebno njegov feljtonski dio (*Listak*) kao i činjenica da ga je Deželić žrtvovao za volju *Vijenca* [tj. *Vienca*, 1869. – 1903.!] a koji će nakon “tridesetpetogodišnjega” izlaženja postati najznačajniji časopis uopće. Frangeš na usta Ivana Zahara hvali *Vienčevu* ulogu jedinoga poprišta na kojemu se mogla izražavati konstruktivna politika na dugi rok. Prevažna je bila *Vienčeva* borba za čitateljsku publiku (posebno usmjerenost ženskoj populaciji!), za Šenoina urednikovanja dobiva *Vienac* važnost koja prelazi običnu ulogu časopisa, no – naglašava Frangeš – i *Vienac* je Šenoi dao mogućnost kakvu je samo Gaj prije njega imao, iako ga je – dodaje – uređivanje *Vienca* svakako omelo u vlastitom izgrađivanju, tj. onemogućivalo mu da se umjetnički razvije: “Postavši – silom prilika i zahvaljujući vrijednosti vlastitoga djela – neprikosnoven arbitar, Šenoa je svoj tip književnosti neizbježno morao nametati suradnicima. Što je još gore, morao ga je [...] nametati i samom sebi.” (284)

Do Šenoine smrti “*Vienac*” suvereno natkriljuje svu književnu periodiku, tj. Klaićevu *Hrvatsku lipu*, Grlovićev *Hrvatski svjetozor* te almanaha *Velebit*, *Hrvatski dom* i *Hrvatska*. Svi oni se odupiru *Vienčevoj* “neprikosnovenosti”, a da bi svome otporu dali i idejnu podlogu, sve više govore o realizmu u prikrivenoj polemici sa Šenom.

Još za Šenoina života mladi pravaši pokreću na Sušaku kao protutežu *Viencu* raskošniji, književni časopis *Hrvatsku vilu*, tu je i politički dnevnik *Sloboda*, a poslije u početku korektnih odnosa, kad *Vila* prijeđe u Zagreb, a *Vienac* preuzmu Vjekoslav Klaić i Mile Maravić, započinju žučne polemike čiji je neposredni povod Kumičićev “prilično neizvoran” članak *O romanu*. Polemika prelazi literarne okvire, no, *Vila* i *Balkan* ubrzo sustaju, progoni pravaša su započeli, pa je *Vienac*, usvojivši glavne ideje umjerenoga realizma, opet jedini književni časopis. Iako i pravaši počinju ponovno surađivati, ne odriču se želje da izdaju vlastiti list koji će biti i književan i zabavan, pa će se 1888. pojaviti ilustrirani *Dom i sviet*, potom i *Prosvjeta*, no, to je već novo razdoblje hrvatske književnosti, prekida Frangeš, ne hotеći zalaziti u razdoblje moderne.

Sada se osvrće na časopise u Dalmaciji koja nakon *Zore dalmatinske* dobiva *Zvijezdu* i *Dubrovnik*, pa potom *Slovinac* kao” najvrednije što je Dubrovnik dao hrvatskoj književnosti prije moderne” (290); zanimljivo, za razliku od *Slavonca*, Frangeš ne vidi u njemu nikakve separatističke tendencije. Formatom nalik na *Vienac*, ugasio se zbog pomanjkanja podrške a da nije uspio u glavnoj nakani; koja, to Frangeš ne navodi. Dotle je u Zadru Šimić pokrenuo *Iskru* zadobivši značenje koje je prelazilo zadarske i dalmatinske okvire.

Sada o znanstvenim časopisima. Iako je još Bogović planirao *Neven* pretvoriti u znanstveni časopis, Frangeš ideju takvoga časopisa pripisuje Šenoi koji je 1861. u svojim *Dopisima iz Praga* osjetio potrebu časopisa koji će se isključivo baviti znanstvenim pitanjima filologije. Tako će 1864. *Književnikom* biti popunjena upravo ta neugodna praznina, a Zagreb postati ozbiljno znanstveno središte. Frangešu ističe polemiku o pravopisnim pitanjima Zagrebačke filološke škole te Jagićev *Kratak pregled hrvatsko-srbske književnosti od posljednje dvie-tri godine* koji je “zapravo znanstvena potvrda” Šenoinih zapažanja i zaključaka iz *Naše književ-*

nosti. Premda kratka vijeka, ostade *Književnik* u znanstvenom pogledu najvredniji hrvatski časopis XIX. stoljeća i jedan od najvećih hrvatskih časopisa uopće, zaključuje Frangeš svoje poglavlje o časopisima u sklopu vlastitoga književnopovijesnoga pregleda hrvatskoga realizma.

Međutim, nije to i jedini Frangešov prilog o časopisima. Štoviše, bit će prevažna njegova uloga u pokretanju *Croatice* 1970., paralelno i projekta reprint-izdanja Gajeve *Danice* 1970. – 1972. Ovaj je projekt Frangeš popratio studijom *Značenje Gajeve Danice*.² Studija i projekt višestruko su važni; ima, naime, nešto ritualno u naknadnome tumačenju i učincima jedne tradicije koja je bila generirana upravo *Danicom* kao novim i u doba reprinteda još uvijek dominantnim tiskanim medijem. Frangeš se sada našao u poziciji da se specijalno bavi početkom ne samo hrvatske književne periodike i ne samo novije hrvatske književnosti, već i onoga što još podrazumijevamo pod pojmom hrvatske nacije.

U tome smislu već u uvodnim rečenicama *Daničin* reprint Frangeš proglašava događajem hrvatske kulturne i književne povijesti, a *Danicu* “prvim hrvatskim književnim časopisom” (3). Oslanjajući se – kao malo kada i malo gdje – na referentnu literaturu od Šurmina do Hergešića i Josipa Horvata – Frangeš podsjeća na *Daničine* periodičke nehrvatske ili tek uvjetno hrvatske prethodnice (tj. latinsko-talijansko-njemačke listove), potom se iscrpno i dokumentirano bavi Gajevim projektom ne krijući vlastitu fascinaciju njime (naziva ga genijalnim!). Štoviše, upozorava Frangeš na detalj iz Gajeve medijsko-političke taktike, naime, da ne pokreće književni časopis sve dok ne dobije dozvolu i za političke novine, da bi zapravo u praksi – kako se pokazalo – *Danica* i *Novine* zamijenile uloge!

Imajući *Danicu*, Gaj je raspolagao najmoćnijim sredstvom širenja vlastitih ideja i jačanja narodne svijesti, ističe Frangeš te

² Ivo Frangeš, *Značenje Gajeve “Danice”*, str. 3-25 u: *Danica ilirska 1847 – 1848 – 1849*. Reprint izdanje, Liber, Zagreb 1972.

dodaje kako su nošene javnim, periodičkim glasilom, Gajeve ideje dobivale drugačiju snagu. Ukazavši zapravo na privatnu stranu sukoba Vraza i Gaja, plod čega je bila ne samo prva veća kriza *Danice*, već i pokretanje *Kola*, Frangeš poentira: “*Danica* je bila početak i svjedok, zalog i poprište novije književnosti hrvatske, mjesto na kojemu se ta književnost preporodila...” (17)

Čini mu se paradoksalnim da se *Danica* poslije ukidanja ilirskog imena i oslobođena Gajevih pretežno političkih ambicija zapravo – oporavila: *Danica* je bila arka na kojoj je ne samo hrvatska književnost nego i cjelokupna hrvatska nacija, slikovito će Frangeš zaključiti ovu svoju studiju. *Danica* poslije 1849. nije ista *Danica*, a “pokretna snaga” ili – pojmom njegove buduće *Povijesti* – “sile pokretnice” hrvatske kulture i književnosti postali su drugi ljudi i drugi časopisi. Sasvim na kraju složit će se s Gajevom tezom kako se “književnost razvija pravim uspiehom samo u vremenu mira, u vremenu reda” – baš kako je bio i otpočeo svoje poglavlje o časopisima u *Realizmu*.

Napokon, dolazimo do 1987. i Frangešove *Povijesti hrvatske književnosti* kao sinteze unutar koje se očekuje da i časopisi nađu svoje mjesto. Logika dotadašnjega Frangešova historiografskoga diskursa na to nas navodi.

No, je li baš tako?!

U najkraćem, evo što u Frangešovoj *Povijesti* o časopisima zatječemo.³

U poglavlju o romantizmu, odnosno ilirizmu i apsolutizmu, Frangeš naziva *Kraljski Dalmatin* prvim hrvatskim tjednikom, a Vrazovo *Kolo* prvim hrvatskim književnim časopisom, kao da je zaboravio što je u svome *Realizmu* pisao o *Danici*. Nju će pak tek spomenuti, ali zato u izrazito kategoričnoj i indikativnoj rečenici: “Novija je hrvatska književnost započela osnivanjem časo-

³ Ivo Frangeš, *Povijest hrvatske književnosti*. Nakladni zavod Matice hrvatske – Cankarjeva založba, Zagreb – Ljubljana, 1987.

pisa: prvo (1835) *Danica ilirska*, zatim (1842) *Kolo*, napokon, u Dalmaciji, *Zora Dalmatinska* (1844)” (164).

To je svojevrsna ne samo varijacija, već i radikalizacija na nekoliko mjesta istaknute tvrdnje da je ilirizam započeo časopisima, odnosno da je ilirsko razdoblje završilo obustavljanjem *Danice* i *Zore*. Također odranije poznajemo Frangešovu tezu kako nakon Gaja “pokretna snaga hrvatske kulture i hrvatske književnosti postali su drugi ljudi i drugi časopisi”. Malo dalje Frangeš će otići naizgled korak dalje ustvrdivši kako je *Nevenom* započela “sustavna književna kritika (Adolf Veber), književna estetika (Ivan Macun), izvorna novelistika (Tombor, Bogović), polemika (Antun Starčević), itd.” (167)

U sljedećem poglavlju (*Protorealizam i realizam*) također nekoliko odranije poznatih konstatacija – o *Književniku* kao “prvom hrvatskom znanstvenom časopisu” (180) i *Viencu* kao “središnjem časopisu hrvatske književnosti u doba protorealizma i realizma”. No, opaska o *Viencu* dio je anotacije uz *Vienčevu* sliku – baš kako su predstavljeni i ostali časopisi ne samo ovoga razdoblja (*Naše gore list*, *Il Nazionale*, *Hrvatska vila*), već i moderne (sarajevska *Nada*, *Mladost*, *Hrvatski salon*, *Hrvatska misao*, *Novo doba*, *Savremenik*, *Život* i *Lovor*). Dakle, nema posebnoga autorova komentara, osim popratnih anotacija – koje ionako nisu Frangešove, već Josipa Bratulića koji je u knjizi potpisan kao autor “izbora i opisa likovnih priloga”.

Ista je stvar i s preostalim dvama razdobljima hrvatske književnosti kako ju je Frangeš u svojoj *Povijesti* podijelio (9. *Međuratna književnost* i 10. *Suvremena književnost*): slike naslovnica *Plamena*, *Juriša*, *Republike*, *Hrvatskog kola*, *Književnika*, *Forum*, *Pečata*, *Krugova*, *Razloga*, *Umjetnosti riječi*, *Pogleda* i njegove *Croatice* kao zadnjeg časopisa. Svojevrsne izuzetke čine spominjanja pojedinih časopisa uz autorska imena poput *Kokota* uz Donadinija i *Vijavice* uz A. B. Šimića ili pak *Krugova* uz Pavletičev esej *Neka bude živost* i sl.

I to je sve!

S obzirom na koncepciju Frangešove *Povijesti* – nimalo ne-
očekivano!

Naime, autor već u proslovu svojega – kako sam veli – život-
nog djela piše: “Ovaj prikaz hrvatske književnosti nastoji objasniti
osnovne sile pokretnice koje su ravnale njezinim razvitkom i ocije-
niti umjetničke rezultate tog procesa”. U tome procesu njega
prvenstveno zanimaju velika imena uvjeren “da cjelovita slika
jedne književnosti ovisi prije svega o djelu i djelovanju najvećih”
(5). Drugim riječima, kako se to vidi u Frangešovu povezivanju
Nazorove *Majke pravoslavke* i Barakovićeve *Majke Margarite* –
“nacionalna književnost je suvisao povijesni proces u kojemu
djeluje uzročna vezanost među talentima i djelima” (351).

Iz takve najave može se očekivati samo jedno: da će protago-
nisti Frangešove književnopovijesne priče biti autori i njihovi opu-
si. Autor i njegovo djelo ključni je autoritet i ideja koja organizira
strukturu Frangešove književnopovijesne panorame. Sasvim
izvana ili tek na njezinoj periferiji ostaju pitanja poput žanrova,
naraštaja, pravaca, škola, stilova, modela, tradicija, čitateljske
publike i sl. A takvu sudbinu dijele i časopisi.

No, je li baš sasvim?

Ostajući u okvirima književnopovijesne skice koju je bio
odredio Antun Barac, Frangeš je svojim ma koliko rubnim tretir-
anjem časopisa ipak očuvao svijest o njihovoj relevantnosti.
Štoviše, Frangeš svojim književnopovijesnim instinktom ukazuje
i na moguće okvire tretiranja mjesta i uloge časopisa kao medija
unutar kojega je nastala i oblikovala se novija hrvatska književnost
ili – kako sam veli – “novija je hrvatska književnost započela
osnivanjem časopisa”.

S više ili manje uvjerenja, ali svakako bez poželjnog elabo-
riranja, tu su tezu varirali svi Barčevi nastavljači zajedno pri-
premvši teren za nova čitanja književne stvarnosti. Unutar auto-
nomizacije književnog polja čiji se proces najplastičnije izražava
upravo u književnim časopisima (zvali ih hambarima, motorima,
plućima, barometrima ili buticima!), svi su oni napokon učinili

zrelim pitanje medijske slike hrvatske književnosti kao važnog i relevantnog znanstvenog područja. U njemu, dakako, časopisi više nemaju tek puko posredničku ulogu, već najaktivnije sudjeluju u književnoj proizvodnji duboko se upisujući u njezinu strukturu.⁴

⁴ O tome više u mojoj studiji *Čitanje časopisa*, MH, Zagreb 2005!

MILIVOJ SOLAR I ČASOPISNA SCENA OSAMDESETIH

1.

Godine 1985. Ministarstvo kulture tadašnje SR Hrvatske naručilo je analizu časopisa koji su izlazili od 1981. do 1983. godine te je u tu svrhu sastavilo radnu grupu na čijem je čelu bio ugledni sveučilišni profesor i književni teoretičar Milivoj Solar (Koprivnica, 1936.); ostali članovi bili su Branko Bošnjak i Josip Brkić. Cilj je analize bio da se na osnovi jedinstvene metodologije obradi te pokuša kritički ocijeniti trogodišnja časopisna produkcija, potom da se utvrde elementi za procjenu, usporedbu, klasifikaciju i eventualno poboljšanje dotadašnjega sustava financiranja. Analitički korpus činilo je 25 (od ukupno 30) časopisa, a u obzir su uzeti – ističe se u izvješću – desetak važnijih časopisnih elemenata – od žanrovske zastupljenosti i kvalitete priloga, preko aktualnosti i kontinuiteta do rubrika i broja suradnika.

Govoreći o funkciji časopisa, upućuje se na razliku prema knjizi, kao i na razliku između npr. dnevnika i tjednika te ističe kako “funkciju časopisa određuje reprezentativna kvaliteta objavljenih priloga, kontinuitet u informacijama i kritičkoj analizi, zalaganje za određene stavove i/ili orijentacije i obrada nekog osobenog tematskog ili problematskog područja”.¹ S tog aspekta gledano,

¹ Svi citati prema dokumentu *Analiza časopisa koje je Republička Samoupravna interesna zajednica kulture SR Hrvatke finansijski pomagala od 1981. do 1983. g.*, RSIZ kulture, Zagreb 1985, str. 5-16!

u općoj funkciji analiziranih časopisa – nastavlja se u izvješću – može se reći nekoliko stvari:

1. nema reprezentativnih časopisa koji bi osigurali kontinuitet u kritičkoj revalorizaciji kulturnih zbivanja i ujedno zastupali određenu orijentaciju, pa je – po mišljenju radne grupe - utjecaj časopisa manji nego u prošlosti, knjige preuzimaju ulogu reprezentativnih ostvarenja, a štampa ulogu aktualnog kritičkog praćenja kulturnih zbivanja, a sve to posljedica je pomanjkanja društvenog interesa za časopis;
2. promjene se ogledaju u tendenciji da časopisi postaju zbornici, tj. da preuzimaju ulogu knjiga, specijalizacija nije dosljedna, pa razlike u orijentacijama jedva da dolaze do izražaja, neredovito izlaženje i slaba pažnja prema aktualnoj kritici i recenzijama dovodi u pitanje funkciju kontinuiranog kritičkog praćenja i valorizacije;
3. većina časopisa ipak je uspjela objaviti, informirati i kritički promišljati barem neke aspekte suvremenog “trenutka povijesti”, a neki su izgradili i određenu fizionomiju, tj. obavljali su funkciju koja je nezamjenjiva, ali u mjeri s kojom razvijena kultura ne može biti zadovoljna; razloge i ovdje valja tražiti u sustavu financiranja;
4. analizirani časopisi ne mogu se međusobno uspoređivati na samo jednoj razini, npr. na odnosu između programa i realizacije, već je nužno uvažiti posebne svrhe i društvene potrebe, zbog čega ih valja onda i klasificirati.

U klasifikaciji koja je potom uslijedila konstatira se međusobna razlika analiziranoga korpusa, što otežava načelno rješavanje zadatka, otuda i uspostavljanje jedinstvenih kriterija financiranja. Problem dodatno otežavaju oni časopisi koji nisu strože profilirani, sve u svemu časopisi se mogu razvrstati samo uvjetno jer nema “čistih” tipova. Zato je ponuđena klasifikacije uvjetna, temelji se isključivo na karakteru objavljenih priloga i broja prilo-

ga određene vrste i namjene, pa na toj prvoj – kvantitativnoj razini – časopisi se dijele na časopise općeg tipa (npr. Republika) i na časopise posebne namjene (npr. Filmska kultura). “Nečisti tipovi” bili bi npr. časopisi poput Geste, Kaja ili Kulturnog radnika, a nije uvažena moguća podjela na opće i regionalne časopise jer takva podjela – prema mišljenju grupe – nije funkcionalna.

Druga razina klasifikacije uvodi kvalitativne kriterije, pa ako se u grupi časopisa općeg tipa pokuša odrediti koji časopisi uspijevaju obavljati funkciju časopisa toga tipa, tj. da su doista reprezentativni, aktualni i redoviti, doći će se tek do tri – Dometa, Foruma i Republike, pa ih autori svrstavaju u kategorija A.

Ograđujući se kako se ovime ne dovodi u sumnju potreba za ostalim časopisima, autori nadalje u skupini časopisa posebne namjene ne mogu na isti način primijeniti načela druge razine klasifikacije. Naime, postoje časopisi koji svakako ulaze u područje kulture u cjelini, ali postoje i oni koji tome području pripadaju samo djelomično, i za njima postoji potreba, pa ih se ne može na jednak način mjeriti, npr. časopisi za film, teatar ili svjetsku književnost, štoviše, neki od takvih nisu ni ušli u analizu (npr. Umjetnost riječi i Filozofska istraživanja).²

Kvantitativno razvrstavanje priloga po žanrovima, ma koliko uvjetno i relativno, pokazalo je veliku prevlast esejistike kojoj je posvećena gotovo polovina ukupnog prostora u svim časopisima, više negoli i poeziji i umjetničkoj prozi zajedno. Esejistika je kvalitativno “najjači” žanr, ističe se u izvješću jer se u prosjeku među najboljim prilozima u svim časopisima, u časopisima općeg tipa preteže književna esejistika, a sama prevlast eseja vjerojatno ima i neke izvanknjiževne razloge, npr. potrebu da se objave za-pravo znanstveni radovi koji mogu služiti za izbore u nastavna

² Prema kvalitativnoj razini klasifikacije, tj. po kvaliteti priloga, utjecaju i redovitosti izlaženja, a zatim i po važnosti problematike, smatraju autori, u istu kategoriju A pripadaju časopisi poput Filmske kulture ili Književne smotre, dok svi ostali u kategorije B, jer prema istim mjerilima nisu uspjeli “pokriti” predložene programe.

zvanja. Uočeni žanrovski nerazmjjer ukazuje, sjedne strane, i na relativno veliku ponudu esejistike i na prikladnost eseja za objavljivanje u časopisu, s druge, na činjenicu da nema žanrovski profiliranih časopisa.³

Razlog relativno slabe zastupljenosti poezije i umjetničke proze oni vide u određenoj specijalizaciji publike; poeziju čita samo određeni tip publike, ali to onda govori o potrebi da se barem poneki časopis znatno više orijentira prema upravo takvoj publici.

Što se tiče recenzija, autori ne misle “da je jedino ono što se može odrediti kao žanr ‘recenzije’ nešto po čemu bi se trebala ravnati ocjena aktualnosti i kritičke valorizacije kulturnih zbivanja, ali recenziji ipak u tom smislu pripada istaknuto mjesto, pa su i sami podaci o recenzijama dosta indikativni”. Naime, od analiziranih 25 časopisa samo njih 15 objavljuje recenzije, a samo 11 časopisa recenzijama daje neko iole značajnije mjesto te im posvećuje nešto veći prostor. Drugim riječima, recenzija je razmjerno veoma malo, pa već i sasvim kvantitativno gledano one ne “pokrivaju” ni četvrtinu u nas objavljenih knjiga koje bi bilo kakvu recenziju zasluživale, a što se kvalitete tiče i ona je nezadovoljavajuća, osobito izbor recenziranih djela, koji je uglavnom slučajaj, pa velik dio vrijednih djela uopće nije recenziran, a nerijetko su recenzirane (i to ne negativno!) knjige sasvim zanemarlive vrijednosti. I ovdje se radi o posve “izvanknjiževnim” razlozima, naime, redakcije vjerojatno nisu stanju osigurati pristojne honorare za kontinuirano praćenje literature. Sve u svemu, žanrovska analiza upozorava da se i s toga aspekta časopisi nalaze u krizi.

Spomenuta zapažanja u konačnici upućuju na opće probleme časopisne produkcije ranih osamdesetih godina, pa se može reći

³ Napokon, dodaju autori, izbor (književnog) eseja obavljen je više prema stručnim i znanstvenim nego po estetskim kriterijima, pa to uzrokuje stanovit “pomak” gotovo svih časopisa prema znanosti, a sve ovo u osnovi važi i za časopise posebnoga tipa.

kako vlada oskudica prostora, neredovito izlaženje i oscilacije u kvaliteti i profilu, otuda kompromisi u vidu višebrojeva i zbornika, kritike povremene, teme slučajne, a sve to onda upućuje na nestimulativnu kulturnu atmosferu. S druge strane, problemi su i na strani časopisa, u njihovu “difuznome karakteru”, pa se često postavlja pitanje: imamo li previše ili premalo časopisa? Po mišljenju radne skupine pitanje je pogrešno jer svi analizirani časopisi obavljali su određene funkcije i nisu bili suvišni, ali svi zajedno nisu obavljali onu funkciju koju bi časopisi trebali obavljati. Njihova povremena tematska “preklapanja” i neprofiliranost znak su da nema koordinacije među časopisima, velik broj časopisa objavljuje priloge s područja znanosti o književnosti, a najbolji i najutjecajniji časopis, *Umjetnost riječi*, nije uopće obuhvaćen jer ga republički fond kulture nije financirao. Teme vezane za NOB ponavljaju brojni časopisi, a mnogi opći tematski brojevi zapravo su toliko slični da bi ih sve moglo objaviti u samo jednome časopisu. No, zato na drugoj strani nema npr. generacijskog časopisa, časopisa za poeziju i sl.⁴

U tome smislu radna će se grupa na kraju svojega izvješća zauzeti za poticanje interesa za časopise i otpočinjanje nekih procesa analognih programu sufinanciranja društveno vrijedne knjige, potom za jasnije odnose između osnivača, izdavača i financijera pojedinih časopisa te za stimulativnu politiku financiranja koja pak uključuje povećana sredstva za časopis i odgovarajuću selekciju. Selekcija bi trebala uvažiti diferencirane potrebe za reprezentativnim časopisima oba tipa, kao i za one tzv. regionalne, a posebno valja stimulirati “nepokrivena” područja bilo u smislu žanrova, bilo u smislu orijentacija, bilo u smislu aktualnosti. Na kraju radna grupa sugerira dogovorno ujedinjavanje određenih časopisa kako bi se izbjegla ponavljanja u tematici, te predlaže okvirni nacrt financiranja napominjući kako provedena klasifika-

⁴ Časopisi za poeziju *Poezija* (1971) i *Stih* (1976) već dugo ne izlaze, a *Quorum* (1985) još nije počeo.

cija nije provedena zbog klasifikacije te da bi – s obzirom kriterij aktualnosti – časopisi mogli “prelaziti” iz jedne skupine u drugu i iz jedne kategorije u drugu.

Rezimiraju osnovne rezultate analize, autori taksativno ponavljaju ključne stavove, tvrdnje i prijedloge, tj.:

1. funkcija se časopisa promijenila, nijedan časopis nije reprezentativan, najveći im je nedostatak neaktualnost;
2. većina priloga nije “časopisnog karaktera”, pa mogu biti objavljeni bilo gdje;
3. žanrovi su nerazmjerno zastupljeni, prevladava književno-znanstvena esejistika, malo je poezije, proze i drame, a posebno književne kritike i recenzija; nema “časopisa mladih”;
4. o broju časopisa ne ovisi utjecaj časopisa, a on je manji nego što bi trebao biti, razlozi su u distribuciji, nedostatnoj medijskoj pažnji, previsokim tiskarskim troškovima i niskim honorarima;
5. svaka analiza nužno uspostavlja neku klasifikaciju, svaka je uvjetna, pa i ova koja časopise dijeli na opće i posebne;
6. politika financiranja ne smije biti restriktivna, nego stimulativna;
7. provedena analiza nije apsolutna, već ukazuje jedino na određene tendencije naših časopisa.

Prihvativši ovo izvješće, republička je kulturna zajednica prihvatila sugerirani pristup radne grupe, tj. podjelu časopisa na dva tipa i tri kategorije, sve analizirane časopise i dalje zadržala na vlastitome sufinanciranju te pri osiguravanju sredstava primijenila sugerirani model.⁵

⁵ “Skupština Republičke samoupravne interesne zajednice kulture na sjednici održanoj 30. listopada 1985. godine usvojila je Analizu časopisa koje je Republička samoupravna interesna zajednica kulture SR Hrvatske financijski pomagala u razdoblju od 1981. do 1983. godine i zaključila sljedeće:

2.

Još prije službenoga prihvaćanja izvješća radne grupe (30. listopada 1985) njezin je predsjednik Milivoj Solar dao intervju Vjesnikovoj novinarki Dragi Ungaro.

Dok novinarka ukratko prepričava zaključke dokumenta radne grupe stavljajući u prvi plan *poplavu esejistike, nezadovoljavajuću ulogu časopisa te jednu neobičnu pojavu*, naime, da *časopisi posvećuju mnogo veću pažnju znanosti o književnosti nego književnosti samoj* pitajući je li to *vrhunska literatura preselila se u knjige?*, Solar zaključak o nereprezentativnosti časopisne produkcije i o siromaštvu redakcija kao glavnom uzroku dopunjuje vlastitim prisjećanjem kako su “prije 15 godina neki naši časopisi bili reprezentativni za književna zbivanja, na primjer ‘Krugovi’ ili ‘Razlog’”, te dodaje:

- Sjećam se da sam prije dvadesetak godina, kao mladi sveučilišni asistent gotovo živio od suradnje u “Našim temama”. Mjesečno sam pisao dvije-tri recenzije; asistentska plaća bila mi je 37 tisuća, a autorski arak u časopisu plaćao se 25-30 tisuća. Danas možda iznosi bijednih 200-300

1. Da se prihvati sugerirani pristup, koji je radna grupa u izradi Analize naznačila, to jest da se časopisi podijele na tipove:

- časopisi općeg tipa
- časopisi posebnih namjena, a ovi tipovi na kategorije.

2. Da se u politici sufinanciranja časopisa u prvoj fazi, kod osiguravanja sredstava ne treba ukloniti nijedan časopis, koji je obrađen u Analizi.

3. Da se kod osiguravanja sredstava primjeni sljedeći način:

- za prvu kategoriju do 50% dogovorenog programa
- za drugu kategoriju do 20%
- za treću kategoriju do 10% (...)

Metodologiju Solarove skupine preuzelo je i sljedeće povjerenstvo koje je 1988. istu analizu provelo za razdoblje 1984 – 1987. godine; ovaj put u radna grupa u sastavu Tonko Maroević, Branko Maleš, Željko Rogošić, Cvjetko Milanja i autor ovoga priloga razmatralo je 40 časopisa, a rezultati su objavljeni u posebnoj brošuri RSIZ-a kulture 1989. godine; o tim, sada već i neposrednim iskustvima, u nekom drugom povodu!

starih tisuća! Tko će onda pisati aktualije? Uredništvo nema para da kupuje nove knjige radi recenzija, a recenzenti još manje.⁶

Nešto dalje, ilustrirajući tezu o tematskim brojevima časopisa koji imaju bolju prođu, jer čitateljima jeftino nude tekstove koji bi u knjizi bili mnogo puta skuplji, Solar kao primjer navodi svoju knjigu o teoriji romana koja je svojedobno u izdanju (beogradskog) Nolit-a stajala 400 dinara, a iste veličine njegov tekst o teoriji novele, objavljen u (riječkim) Dometima, čitaoci su mogli kupiti za samo 30 dinara! Ali ne može se na tome zasnivati časopisna politika, upozorava on.

Izdvaja se još jedna Solarova primjedba i to u povodu dominacije znanstvene esejistike na uštrb poezije i proze, naime, kako “više nema literarnih eseja kakvima se nekad odlikovala hrvatska književnost od Matoša do Krleže, koji nisu bili strogo znanstveni, ali su se isticali ljepotom izraza”, a u isto vrijeme – ne osporavajući da se u takvoj poplavi može naći i vrhunska esejistika – smatra kako je suvremena hrvatska poezija bolja nego što bi se to moglo zaključiti po književnim časopisima dok bi, dodaje, esej kao “najbolji časopisni žanr” morao zauzeti barem četvrtinu sadržaja, a zauzimaju jedva 10 posto.⁷

⁶ Draga Ungaro, *Poplava esejistike*. Kulturna periodika u svjetlu analize. Vjesnik, 12. svibnja 1985, str. 12

⁷ U nastavku se ističu podaci kojih zapravo nema u izvješću, naime, da su pojedini časopisi u posljednje tri godine imali čak 150 do 200 suradnika, te da se naklada kretala između 1000 i 2000 primjeraka sa Solarovim upozorenjem kako je zabluda misliti da časopis mora imati veliku tiražu: “Za njegov utjecaj nije presudna tiraža, nego kvaliteta. I distribucija odmaže tiraži. U Hrvatskoj možda postoje dvije knjižare u kojima se mogu kupiti svi časopisi. Očito su prejeftini, i knjižarama se ne isplati da ih drže”. (Vjesnik, isto!)

Zanimljivo je spomenuti i “istraživanje koliko ima književnih časopisa” tadašnjega saveznoga političkog dnevnika Borba. U dijelu koji se odnosi na Hrvatsku, zagrebački dopisnik (I.T.) pod naslovom *Tematska raznolikost* piše kako prema informacijama NSB u Hrvatskoj te 1985. izlazi gotovo 350 raznovrsnih časopisa, od kojih tridesetak pripada “široj kulturnoj problematici (dobrim dijelom književnoj), koje danas sufinancira RSIZ kulture Hrvatske”. Za njihovo je izlaženje

3.

Prošle (2003) godine, na ovome istome skupu,⁸ baveći se upravo pitanjima definicije časopisa, osim što sam upozorio na praktične implikacije ovoga pitanja, pa tako spomenuo – između ostaloga – i Milivoja Solara te druge književne stručnjake koji su se svojedobno našli u nimalo zavidnoj situaciji asistencije u raspodjeli nikada dovoljnoga društvenog novca našim časopisima, iznio sam glavne postavke časopisne teorije, pozivajući se uglavnom na bogata iskustva njemačke teorije.⁹ Naime, domaća iskustva u tome su više nego skromna, a analiza Solarove grupe iz 1985. pripada među rijetke priloge o ovoj temi, a s obzirom na uvjete nastanka te na metodološku razradu, upravo je i jedinstvena, u svakome slučaju pionirska.¹⁰

Kako sam smatrao da je u ovoj prigodi mnogo važnije izvijestiti o jednome najvjerojatnije posve zaboravljenom dokumentu naše doskorašnje kulturne politike, zadržat ću se na karakterističnim mjestima analize koju s razlogom mogu nazvati Solarovom ili barem pretežno Solarovom.

u toj godini, nastavlja dopisnik, osigurano 6.5 milijardi starih dinara “od čega samo za polumjesečnik Oko 2.3 milijarde”. U uredničkom rezimeu pod naslovom *Devedeset* ovako se zaključuje: “U periodiku namijenjenu književnom stvaralaštvu, kako sada stoje stvari, može se ubrojiti 90-ak časopisa i pojedinih listova koji to rade na doista ozbiljan način. SIZ kulture Srbije za područje Republike bez pokrajina alimentira periodiku sa 36.4 milijuna dinara. U BiH je to oko 40, u SR Hrvatskoj 65 milijuna dinara, itd. Sve skupa: i broj naslova i novac nisu nimalo pretjerani. Prije se može reći da su ‘u granicama normale’” (*Pisci bi rekli: malo... Borba*, 17. juna 1985, str. 7)

⁸ Riječ je o znanstvenome skupu koji se u sklopu projekta *Hrvatski modernizam 20. stoljeća* voditelja Cvjetka Milanje već treću godinu organizira u zagrebačkoj Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici; ovaj rad nastao je kao prilog onome dijelu znanstvenoga skupa 2004. godine koji je bio posvećen životu i djelu Milivoja Solara.

⁹ Vinko Brešić, *Kako definirati časopis? Prilog poetici časopisa*, u: *Medij hrvatske književnosti 20. stoljeća* (ur. Bošnjak, B.), Zagreb 2004, str. 87-94

¹⁰ Takav je na svoj način bio i prilog još jednoga uglednog komparatista, naime, pregled *Hrvatskih novina i časopisa do 1848. god.* (1938) Ive Hergešića.

Ponajprije, onaj uvodni dio u kojemu se navode važnijih časopisni elementi, naime, prilozi i uz njih vezani žanrovi te teme i specijalizacija, potom rubrike, fizionomija časopisa, aktualnost, kontinuitet i suradnici. U poglavlju o funkciji upućuje se na dnevnik i tjednik te na knjigu kao svojevrsnu suprotnost časopisu, zatim na moguću razinu analize s obzirom na program časopisa i njegovu realizaciju, a u poglavlju o klasifikaciji konstatira se kako u praksi nema čistih tipova, tj. ni ovdje praksa ne odgovara teoriji, da bi se potom ponudile dvije razine operativne klasifikacije: kvantitativna i kvalitativna te iz toga izvedena dva osnovna tipa časopisa – opći i posebni, odnosno specijalistički. Odustaje se, ali ima u vidu i druga mogućnost koja bi časopise dijelila na regionalne i opće, dok se s obzirom na kvalitetu priloga kao kriteriji navode reprezentativnost, aktualnost, redovitost i izgrađena fizionomija, tj. profil i program. Napokon, u igru se uvodi i publika koja očito nije ista za oba tipa časopisa, a časopisni prilozi – koji se u analizi nazivaju recenzije ili kritike – za Solara je glavno mjerilo časopisne aktualnosti i očito ključni časopisni kriterij.¹¹ Na mala vrata uvedena je redakcija i pitanje honorara, odnosno interesa koji posredno utječe na časopisnu fizionomiju, te ističe časopisna nefunkcionalnost ili reducirana funkcionalnost s obzirom na onu funkciju koju bi časopisi trebali obavljati, drugim riječima, implicira se ideja o nekome potpuno funkcionalnome časopisu.

Dok ideju o dogovornome ujedinjavanju određenih časopisa možemo smatrati prije posljedicom određenoga eklekticizma (karaktera narudžbe, odnosno kulturne politike) negoli stvarnog uvjerenja samih predlagača, što – istina, u povijesti nacionalne periodike i ne bi bilo prvi put, samo su razlozi različiti¹² – dotle

¹¹ Tako je i novinarsko izvješće sa sjednice skupštine dotične republičke zajednice objavljeno pod naslovom *Časopisi nisu aktualni* (Vjesnik, 30. listopada 1985., str. 11).

¹² O tome u mojim knjigama *Časopisi Milana Marjanovića* (1994.), str. 98-108 i 136 i *Teme novije hrvatske književnosti* (2002) u prilogu pod naslovom *Savremenik (1906. – 1941.) – prvi časopis DHK*, str. 261-268!

napomenu o tome kako klasifikacija nije provedena zbog same klasifikacije valja ozbiljno uzeti u obzir te u najmanju ruku relativizirati moguće zaključke. No, aktualnost se i po treći put stavlja u prvi plan časopisnosti, tj. “časopisnog karaktera”, i upravo po njemu tematski brojevi poprimaju tzv. “zbornički karakter”, tj. karakter bliži nečemu što nije časopis, pa je, dakle, knjiga. Drugim riječima, na posredan način kao da se časopisu priznaje status autonomnoga žanra iz čega se vidi da iza cijeloga elaborata stoji onaj tip mišljenja koji pripada ili se obično očekuje od jednoga teoretičara; naime, na svim razinama ovoga dokumenta – i to je svakako za našu temu njezina najvažnije strana – probija eminentno teorijski interes.

Pa iako u Solarovoj inače bogatoj praksi – koliko mi je poznato – nema radova koji bi specijalno bili posvećeni časopisima, odnosno periodičkoj problematici, primjer analize iz 1985. pruža solidnu osnovu za ma koliko uvjetno izvedivu teoriju. Ona u osnovi počiva na poimanju časopisa kao periodičke tiskovine čija je žanrovska predilekcija u znaku nekoliko ključnih obilježja, a to su: *periodičnost*, *aktualnost*, *javnost* i *univerzalnost*. Osim što se posredno naznačuje i određena časopisna tipologija, i to s obzirom na neka spomenuta obilježja, ponuđena analiza u konačnici ide za tim da također posredno odredi časopis i s njegove funkcionalne strane, tj. da se časopis definira kao onaj tip tiskanoga medija kojemu je zadaća da *informira*, *transformira* i *dokumentira* – u slučaju književnih časopisa – književnu sliku nekoga vremena (faktor: *itd!*).¹³

Sve dalje pripada, s jedne strane, metodološkome usustavljanju netom izdvojenih mjesta iz Solarove analize, tj. postaje dio postupka ovjeravanja unutar relevantne literature, odnosno teorije o časopisu kao žanru i svim onim aporijama koje se pri tom otvaraju s obzirom na, npr. časopisu najbliži pojam novina, s druge

¹³ I o jednome i o drugome više u mojem spomenutom prilogu *Kako definirati časopis?* i tamo navedenoj literaturi!

pak strane, pripada studiju medijsko-recepcijskih aspekata hrvatske književnosti ne samo u dotičnome razdoblju 1981. – 1983. već unatrag punih 170 godina, dakle, u onome što akademski nazivamo novijom hrvatskom književnosti.

ŠTO JE RAZLOG KRUGOVIMA?

Ma koliko na prvi pogled zazvučalo kao dosjetka, “Razlog” “Krugovima” mnogo je više negoli ijedan dotadašnji časopis nekome drugome časopisu u relativno kratkoj, ali burnoj i bogatoj povijesti nacionalne književne periodike. Da je tako, pokazuje jedinstvena činjenica da se u periodizaciji modela tzv. novije hrvatske književnosti jedino ova dva časopisa pojavljuju kao operativni pojmovi (termini) – bilo autonomno, bilo kao elementi termina *druga moderna*. I u jednome i u drugome slučaju “Krugovi” i “Razlog” funkcioniraju kao periodički parnjaci koji po nekoj analogiji ulaze u periodizacijske sheme hrvatske književnosti 20. stoljeća.

Zbog toga prvo što se nameće pitanje je ne na čemu se temelji ta analogija (očito, na sličnosti, inače se ne bi svodili pod pojam *druge moderne!*), već koje su to dodirne točke u njihovima poetikama na kojima će biti i moguće i njihovo makropoetičko uopćavanje, tj. svođenje na pojam *druge moderne*? Dakako, pri tome ovaj čas valja zanemariti drugi, implicitni analoški par: *prva* i *druga moderna* i njima nadređenu poetiku epohe *modernizma*.

Da bi se što jednostavnije i preciznije odgovorilo na ovo pitanje, valja nakratko podsjetiti na časopisne literarnu liniju nakon 1945. – iako bi po logici književnoga života bilo ispravnije to učiniti s godinom 1941. i konačnom obustavom staroga “Savremenika”.

Riječ je, naime, o obnovi književnoga života u bitno izmijenjenim sociopolitičkim, poglavito ideološkim okolnostima. No-

sitelji toga života ponovo postaju časopisi i to razvrstani prema novim, tj. obnovljenim centrima kulturne moći: “Republika”, budući središnji časopis u Krležinoj sjeni, tj. časopis-institucija s najvišim stupnjem društvenoga povjerenja, “Hrvatsko kolo”, tradicionalni časopis preživjele i službenoj politici zazorne Matice hrvatske, te “Izvor” – s dvjema inačicama (1945. i 1948) namijenjen piscima početnicima, dakle, mladima.

Neki mladi “Izvorovi” suradnici (i urednici, npr. Josip Barković i Slobodan Novak) nastavit će u “Krugovima”, koji nastupaju kao naraštajni časopis i koji će ovisiti isključivo o ideološki uvjetovanim državnim subvencijama, pa mu je objektivno teško kao naraštajnome glasilo pomiriti vlastite razlike s društveno poželjnim profilom bez čega mu – znalo se – nije bilo zajamčena opstanaka.¹

Secesija Antuna Šoljana i njegove grupe oko novoga i kratkotrajnoga časopisa “Međutim” – ne i prva, ali je zadnja u dotadašnjoj povijesti hrvatske književne periodike – najbolje pokazuje sav privid naraštajne homogenosti, a njegov brzi povratak u “Krugove” pokazao je također i objektivnu nemoć da se književni život raslojava po volji ma kojega pojedinca (naraštaj nije institucija, pojedinac još manje, osim ako nije Krleža ili Zogović!). Aporija je, međutim toliko indikativna, i društveno i estetski subverzivna, ujedno i viđena, da sam Šoljan ne može da se (sa zavišću!?) ne prisjeti mladoga Krleža iz dana “Plamena” i “Književne republike”, odnosno “Pečata”. Upravo naraštajno načelo “Krugova” Antun Šoljan i bliski mu suradnik te umnogome i istomišljenik Ivan Slamnig najozbiljnije dovode u pitanje, suprotstavljaju mu načelo grupe (*Deklariramo se kao grupa...*, “Književnik”, br. 29, 1961), i ta činjenica ponovo (nakon Stanislava Šimića) usmjerava znatnu pažnju i na pitanja časopisa kao medija i žanra, posebice na njegovu ulogu unutar modernističke paradigme.

¹ Tako su, npr. honorari za jedan broj “Krugova” iznosili oko 30-40000, a za “Republiku” 150 000 dinara! Usp. J. Barković, *Komesar ili gromobran?*, “Republika”, 1992, br. 9-10!

Tako, npr. Šoljan, komentirajući sudbinu svojega “Književnika”, od časopisa traži da ima “specifičnu fizionomiju, beskompromisno izražavanje stava, oštru kritičku djelatnost sa utvrđenih borbenih pozicija”, a da bi to imao, mora ga uređivati “određena književna grupa, bliska po gledanjima, načinu mišljenja i pisanja. Grupa koja će biti u mogućnosti da ne pravi kompromise s književnom i pseudoknjiževnom cehovskom sredinom”. (*O sudbini ovoga časopisa*, “Književnik”, br. 30, 1961, str. 620)

Dok je “Republika” i dalje vodeći, a “Krugovi” po općoj ocjeni najbolji časopis, ovome časopisu i ne više mladih bilo je suđeno da sa sedmim godištem nestane, a novopridošli mladi – sada pak u okviru studentske, dakle akademske, asocijacije / organizacije, pokreću svoje glasilo, koje i otvoreno iskazuje svoju naraštajnost: “*Razlog*”, *časopis mladih za književnost, umjetnost i kulturu*. Isticanje generacijske oznake određuje ne samo krug suradnika, već i ključni zadatak “Razloga” kao časopisa koji bi trebao “sustavno afirmirati jednu generaciju” (I. Mandić, 1965).

No, da ni tu ne vlada naraštajna sloga kakva bi se na prvi pogled mogla učiniti, pokazala je već u “Krugovima” viđena secesija središnji “Razlogovih” imena, naime, istupanje dvojice urednika – Vlade Gotovca i Vjerana Zuppe – iz uredništva u kojemu su “razlike postale toliko velike da se njihovo uredničko djelovanje nije više moglo uskladiti.² I tu se, navodno nije radilo o volji, kako se to službeno prikazalo, već o “svojim razlozima”, tj. načelnim stavovima u pogledu nekih aktualnih društvenih zbivanja (npr. približavanje ili odbijanje praksisovaca).

Kada “Razlog” za sebe kaže da se nakon relativno dugog vremena *opet* pojavljuje jedan časopis mladih (u isto vrijeme javlja se ideja o fuziji svih časopisa mladih u jedan reprezentativan!), za razliku od “Krugova” ili njegovih secesionista, oni ističu da to

² Vlado Gotovac, *Tijek odnosa*, “Republika”, 1993, br. 7-8!

nije zbog nedostatka drugih revija, već što su raspršeni mladi stvorili *kriterije* za objedinjavanje u jednome časopisu da bi se i oni (kao i krugovaši) u *novoj* situaciji borili za *ново*.

Doista, časopisna scena do “Razlogove” pojave toliko je oživjela, da podsjeća na neka ranija zlatna vremena književnih glasila kako je bilo upravo u tzv. *prvoj moderni* ili nakon nje tijekom ekspresionističkoga razdoblja naše avangarde. Ova živost mora se svakako dovesti u vezu s obnovom institucionalnoga kulturnoga života, pa će u tome smislu ključnu ulogu odigrati rad ogranaka Matice hrvatske, koji će kulminirati – kao što je poznato – na svim razinama kao specifičan oblik ideološke subverzije 1971. godine, osnivanje Hrvatskoga filološkog društva i njegovih sekcija (posebice za teoriju i povijest književnosti) te aktiviranje Akademije i Sveučilišta, posebice studentskih tribina s časopisima na Filozofskom fakultetu, itd. Zvuči naizgled paradoksalno, ali, rezultati ove kulturne živosti po svojoj širini i dometima svakako su dovoljni da se može govoriti o jednome od – uključujući i sve incidente, afere, uhićenja, zabrane itd.! – doista plodnijih razdoblja novije nacionalne povijesti! Paradoks je time veći jer se radi o ideološkome monolitu, koji guši svaki dijalog, a zapravo ova živost svjedoči o ipak *dijaloškoj* strukturi hrvatske kulture tijekom pedesetih i šezdesetih godina. Međutim, taj dijalog nije pravi, on nije interaktivan i ravnopravan, već kontroliran, reduciran, i u osnovi subverzivan, pa se pravi razgovor vodi u segmentiranim područjima prividne autonomije, zato stalno na rubu incidenta, zabrane, šutnje.

U takvoj slici na svoj način “Krugovi” i “Razlog” stavlja ju se u prvi plan upravo zbog svoje naraštaje obilježenosti, dok iza njih stoji još oko trideset što kraćih, što dužih časopisa i novina ne više samo u Zagrebu, već i drugima hrvatskim gradovima; poseban, ali nimalo nevažan odvojak čini periodika u egzilu na čelu s Nikolićevom “Hrvatskom revijom”, koja je upravo bila udomila “razlogaškoga” vršnjaka Borisa Marunu.

Napokon, i žanrovska struktura obaju časopisa vrlo je srodna³, odnos prema tradiciji i europskome kontekstu također, a jednako tako i poimanje društvene uloge književnosti kao i njezinih institucija, što dalje na makropoetičkome planu daje dodatke argumente za periodizacijsko objedinjavanje u termin *druge moderne*, ne toliko zbog same – slamnigovski rečeno – *discipline mišljenja* koliko zbog naglašavanja još uvijek jake *modernističke* matrice. Nju, tu modernističku matricu, najbolje odaje časopis kao medij koji još uvijek proizvodi književne naraštaje, a s njima i uvjerenje u nove poetike zasnovane na načelima naraštajnosti i časopisnosti. Međutim, upravo će na svoj način dva najjača naraštaja u književnosti našega modernizma i najviše posumnjati u moć ovakvih gravitacijskih središta, ali odanost ideji novoga – koje svojom zavodljivom mrežom zahvaća ne samo estetske već i sociopolitičke fenomene – još je dovoljno jaka da će ozbiljnije promjene nastupiti tek s postrazlogaškim, tj. postmodernističkim naraštajima.

³ I u “Razlogu” kao i ranije u “Krugovima” dominiraju lirika, esejistika i kritika. U lirici, dakako, prevladavaju naraštajni autori poput Nikice Petraka i Želimira Falouta, te Mate Ganze, Vlade Gotovca i Marije Čudine itd., a jaka je nazočnost i prijevoda romanskih, u prvome redu francuskih autora. Žanrovska lepeza esejističkih priloga pokriva gotovo sva područja znanosti i umjetnosti – od filozofije, sociologije, i psihologije, preko kazališta, filma, glazbe i arhitekture do književnosti i jezikoslovlja. U kritici prevladavaju *Aktualnosti* iz književne, ali također i filmske, kazališne i likovne produkcije s najčešćim ocjenjivačima i prikazivačima iz samoga naraštaja (Vjeran Zuppa, Igor Mandić, Branimir Donat, Ante Stamać, Vlado Gotovac, Igor Zidić, Tomislav Kurelac i dr.). No, posebno mjesto zauzimaju “Razlogove” polemike i diskusije u kojima su se stavovima i tonom isticali Antun Šoljan i Vlado Gotovac. Valja, međutim, upozoriti na još dvije stvari. Prva je “Razlogovu” likovnost, koja se dvojako manifestirala – kroz vlastita grafička rješenja (format), potom i kroz stalnu suradnju suvremenih umjetnika poput Julija Knifera, Ivana Kožarića, Miroslava Šuteja, Josipa Vanište, Koste A. Radovanija i Dušana Džamonje čime su na nov način časopisno postavljene intermedijalne relacije. Druga je “Razlogova” istoimena biblioteka koja je uvelike utjecala na recepciju i kasnije interpretacije razlogaškoga naraštaja i njihove “hermetične poetike”.

No, tada već i samim časopisima u konkurenciji s novim medijima prijete ozbiljna opasnost da ostare, tj. postanu već pomalo anakron medij.

NARAŠTAJNOST I ČASOPISNOST

U jednome od svojih predavanja 1916. Dragutin Prohaska, književni povjesničar mnogo jačega strukovnoga habitusa nego mu se općenito priznaje, svoj pregled postilirske književnosti temeljio je na smjeni književnih naraštaja, pa tako za nultu poziciju uzima preporoditelje između dvadesetih i pedesetih godina 19. stoljeća, koji su “stvorili novu hrvatsku književnost”, iako ih je jedino povezivao “moment neknjiževni”, tj. politička ideja. Prvim naraštajem potom naziva “mladiće” koji se javljaju iza 1850. jer ulaze u književnost s “točno određenim književnim programom”, tj. “Nevenom”. Sljedeći naraštaj na čelu s Augustom Šenoom načelno je protiv romantike, “Vienac” nastavlja u osnovi “Nevenov” program *pouke sa zabavom*, u “Viencu” Franjo Marković stvara svoju školu te – nakon turske i građanske – sada uvodi i “akademsku romantiku”, da bi se početkom osamdesetih pojavio novi naraštaj s otvorenim “prosvjedom protiv romantike”. Mladi starčevićanci, koji prihvatiše naturalizam, učiniše i prvu secesiju u hrvatskoj književnosti, te nasuprot “Jugoslavenima, ‘Obzoru’, ‘Viencu’ i ‘Šenoi’” pokrenuše svoje časopise. S ovima izvan naraštaja ulaze i Ivo Vojnović, Kranjčević i Tresić Pavičić, koje Prohaska naziva “neposrednim prethodnicima Mladima u Hrvatskoj Modernoj”. Ističući kako je “pravo svakog mladog naraštaja da protiv šablone istakne svoje realno ja”, sljedeći naraštaj, mladi modernisti, polemiziraju sa starima, koji ih napadaju iz “Vienca” i koji njihove brojne časopise smatraju izazovima. Na kraju svojega pregleda Prohaska te 1916. godine vidi i najnoviji naraštaj

koji se pojavio oko 1915. a kojega odlikuje “trezniji nacionalizam i težnja za artizmom, u kritici nešto revolucionarna dispozicija”.¹

Nakon Prohaske i ostali će tumači postilirskе književnosti posezati za naraštajnim kriterijem u njezinoj razdiobi, odnosno poetičkoj segmentaciji. Neki će, poput Antuna Barca, štoviše, pojam kvantificirati tako da svakome naraštaju odrede trajanje od deset do petnaest godina, čime je operativni pojam sveden na eminentno sociološke odrednice unutar kojih se podrazumijevaju i one estetske. Jednako će postupiti i Barčevi nasljednici koji će u svojim sistematikama imati priliku uvesti dva naraštaja kao dijelove operativnih periodizacijskih shema, a njima neće odoljeti ni mlađi istraživači – ma koliko i jedni i drugi bili svjesni da naraštajne poetike nisu ni izbliza tako homogene kako se to na prvi pogled čine te da ih je teško izvoditi iz časopisa koliko god se oni doimali jakim gravitacijskim središtima.²

Tako Cvjetko Milanja u svojim monografskim studijama o pjesništvu druge moderne ubraja u tzv. *hrvatsko pjesništvo scene označenoga* krugovašku i razlogašku časopisnu skupinu ističući pri tome presudnu važnost 1952. godine zbog tada otpočeta procesa deideologizacije i defunkcionalizacije, tj. deinstrumentalizacije književnosti. Međutim, taj će proces i dalje nailaziti na više ili manje skrivene, odnosno otvorene prepreke do “konačnoga prepuštanja književnosti samoj”,³ što će dobrim dijelom instituciji književnosti kao kulturalnoj činjenici potencirati njezinu i onako

¹ Dragutin Prohaska, *Naraštaji najnovije hrvatske književnosti od 1850-1915*. Predavanje održano 18. lipnja 1916. na izložbi Proljetnog salona u Zagrebu. Cit. prema *Hrvatska moderna: kritika i književna povijest*, PSHK, knj. 71 (prir. M. Šicel). Zagreb, 1975: 479-498

² Među zadnjima takvim prilozima je i rad Dubravka Jelčića *Periodizacija i naraštaji poslijeratnog hrvatskog pjesništva* u zborniku *Suvremeno hrvatsko pjesništvo*, (ur. A. Stamač). Zagreb, 1998: 11-34. Inače, o problemu naraštaja u književnosti i referentnu literaturu vidjeti u radu Zdenka Škreba *Teoretske osnove literarno-historijske periodizacije*, “Umjetnost riječi”, II(1958), 4: 137-162!

³ Usp. Cvjetko Milanja, *Hrvatsko pjesništvo od 1950. do 2000*. I. Zagreb, 2000: 13!

joj – “inherentnu subverzivnost” (F. Inglis), pa će zato sada morati razvijati nove strateške oblike. Dinamika toga procesa Milanju, kao i svakoga tko se na tome putu nađe, nužno vodi tragom razdvajanja u prvome redu književnoga od neknjiževnoga supstrata za što je upravo periodika mjesto na kojemu se najbolje razaznaje ono što formalisti (J. Tinjanov i B. Ejhenbaum) nazivaju *sistem sistema*, a što pak (književni) časopis i čini relevantnom (književnom/kulturnom) javnom činjenicom.⁴

Samo tako može se, naime, razumjeti načelna važnost pojave novina, časopisa i almanaha i njihove povezanosti s pojavom ne samo prvih, kako ih naziva Prohaska, “naraštaja u hrvatskoj književnosti”, već pojave i onih književnih struktura tako uspostavljenih književnoga života koje naša književnost dotad nije poznavala – uključujući, dakako, i fenomen naraštajnosti. Sustav unutar kojega se oblikuje i djeluje i onaj književni iznudio je da se baš, npr. četrdesetih godina 19. st. pojave kritika, esej i feljton, pedesetih novela, šezdesetih roman, ili pak da se od raspoloživa versifikacijskoga asortimana odabere upravo narodni deseterac, a u drami ni manje ni više nego stihovana, i to deseteračka, povijesna drama, itd. – sve to po nekoj naraštajnoj logici žanrovske obnove kako upravo sugerira spomenuta Prohaskina (naraštajno-časopisna) raščlamba. I razloge i učinke pratimo u dotad nacionalnoj kulturi nepoznatome mediju koji dokida njezinu dotadašnju prevalentnu usmenost, pa jednako tako možemo ustvrditi kako tzv. novija, postilirska hrvatska književnost obogaćuje svoju žanrovsku lepezu zahvaljujući upravo novome mediju (časopisima od “Danice” do “Nevena”), u njemu ga i afirmira (s prvim godištim “Vienca”) istodobno vođena i modulirana koliko recepcijskim toliko i medijskim razlozima, upisavši se, dakako, kao struktura unutar odsad pisanoga kulturalnog modela.⁵

⁴ Usp. Boris Ejhenbaum, *Književni život*, u: *Književnost*, Beograd, 1972: 162-176!

⁵ Usp. magistarski rad Marine Protrke *Novela u hrvatskoj književnoj periodici 1835-1881* (Zagreb, 2003)!

Čini se da je dovođenje u kauzalnu vezu smjene unutar socijalnoga (naraštajnoga) sa smjenom i unutar književnoga sustava, barem na našim spomenutim primjerima, posve očita. Ono što ih eventualno razdvaja upravo je razina komplementarnosti, odnosno nekomplementarnosti sustava, tj. zadobivanja onoga stupnja autonomije (autoidentifikacije) koji će književnost dovesti, kako to zahtijevaju modernisti, do konačnoga prepuštanja “samoj sebi”. Prevedeno na jezik časopisne morfologije, postaje sasvim jasno da se recimo eminentno žanrovski časopis (za poeziju, dramu ili prozu, ili samo za kritiku) nije mogao pojaviti sve do duboko u 20. stoljeće, dakle u doba prevlasti jedne drukčije paradigme u kojoj će fragment biti drugo ime za specijalnost.⁶ Međutim, ovaj implicitni suodnos sustava unutar časopisnih projekata neće dopustiti ni “Krugovima” ni “Razlogu” da se otmu svojoj tradicionalnoj poetičkoj matrici koju obilježava evolutivno-revolucionarna gesta te vjernost papirnatom mediju kao naraštajnome gravitacijskome središtu, tj. časopisima kao pravim – da parafraziramo Milanju – gospodarima kulturne scene. Uz jedan (Šoljanov) dodatak, naime, kako se ipak radi o vjernosti više iz socijalnoga negoli estetskoga srodstva.

Oba naraštaja, uostalom, nastupila su s pozicije kakva književnost mora biti, pa kako je osporavanje uvijek i oslanjanje na ono što se osporava, dakle, i preuzimanja nekih strukturalnih elemenata a s njima i zadobivanja sličnosti, bez obzira što ni “Krugovi” ni “Razlog” nemaju ekspozitornoga teksta, poziciju generacije artikulirali će kao mnogi njihovi prethodnici i, baš kao njihovi prethodnici – još od prve moderne, legitimirati će se na mnoge

⁶ Istom logikom bilo bi u najmanju ruku neobično da se, recimo danas, pojavi časopis koji bi i eksplicitno bio “za pouku i zabavu”, ma koliko iz gledišta poetike postmodernizma i njezine potrebe za recikliranjem svega i svačega to na svoj način i ne bilo tako neočekivano, ali uz uvažavanje – lotmanovski rečeno – pozicijsnosti kao distinktivnoga načela.

načine kao u osnovi angažirano glasilo mladih koji, štoviše, sebe – baš kao i njihovi “originali” – nazivaju, između ostaloga, “starmalima i malodušnima” (I. Mandić). Napokon, i oni će kao i njihovi prethodnici časopisnu poziciju tumačiti kao generacijsku, pa otuda i časopis doživljavati kao javni proces medijskoga zadbivanja i ovjeravanja identiteta, i to – moglo bi se reći – prije kolektivnoga, negoli individualnoga – iako će, paradoksalno, upravo najjači individualac i najviše insistirati na naraštajno-kolektivnoj prepoznatljivosti (Šoljanova “klapa”!). I to je pravac koji ih – ma koliko tobož nesklone praktičnim pitanjima, ipak vodi prema angažmanu i društvenosti – sve do konflikta, pa će, s jedne strane, žanrovski sustav i jednoga i drugoga časopisa proizvesti gomilu eseja o svim aspektima života – od umjetnosti i filozofije, do politike i ekonomije, s druge pak do uzajamnih secesija (Šoljana i Slamniga – Gotovca i Zuppe) te do (prvome) “zavrtanja pipe”, odnosno (drugome) zabrane poradi nedovoljne ideološke pravovjernosti. Reklo bi se, ništa novo, viđeno više puta, još od Gaj-Vrazovih vremena – tek s ponekom nijansom u pogledu modulacije inače istovjetne *pedagoške slike svijeta!*

Ako već oba naraštaja nastupaju s pozicije naraštajno poželjnoga književnog modela, neovisno koliko tu poziciju uvjetuje kontekst ili je tek posljedica eminentno kritičkog uma, baš s obzirom na kontekst – zbog kojega oba naraštaja ciljano izbjegavaju bavljenje praktičnim pitanjima, a zapravo na svoj način opstruiraju doktrinarnu stvarnost u kojoj se nastoji sve kontrolirati – postavlja se pitanja čime se onda može opravdati očita časopisna živost šezdesetih i sedamdesetih godina, dakle, aktivnost koja je eminentno praktične i pragmatične naravi. Da li istim razlozima od kojih prijeti i opće mrtvilo? Ako je tako, onda je aporija unutar samoga sustava, poput memorijskog *buga*. U najmanju ruku unutar *sistema sistema* nešto se događa, uzajamna kontrola kao da popušta, izmiče ili se netko nečega počinje odricati. Paradigme se počinju lomiti. Na tome (*hladnoratovskome, agrarnoreform-*

skome, praksisovskome, šezdesetomaškome, proljećarskome) lomu stasaju novi naraštaji.⁷

Pristajući na okrilje institucionalne posredovanosti (tj. jamčće legitimacije?!), stječe se dojam kako se i *pitanjaški* kao i *offovski* naraštaj teško odriče viđene prakse časopisno-generacijskih diferenciranja, tj. potrebe zadobivanja identiteta unutar povjerenja u (medijsko i socijalno) *isto*, čime ujedno pristaju i na svojevrsnu odgovornost prema *istim*, ma koliko načetim autoritetima. Međutim, *pitanjaši*, a pogotovu *offovci* otkrivaju tu – mrkonjićevski rečeno – *pukotinu*; generacijski model literarnoga usustavljivanja počinje se ozbiljno ljuljati, pa će za offovsku identifikaciju, čini se, biti važniji *Zbornik off poezije* negoli ono nekoliko brojeva časopisa, koji jednostavno nije uspio zaživjeti, iako je imao dobro razrađenu i štoviše ekspozitorno ponuđenu poziciju naraštajnog glasila.⁸

⁷ S ovime, dodajmo, koincidira živost i u tadašnjim akademskim krugovima, pa se tako u krilu HFD-a začinju kapitalni nacionalni književnopovijesni projekti, te postaju legitimne na najvišoj razini rasprave i o trivijalnoj književnosti, pa čak i o nekome novom, ne više pejorativno pojmljenome, ali zato naglašeno ideologiziranome regionalizmu, itd. Što se periodike tiče, uz brojne ne samo novopokrenute (opće i specijalističke) časopise – mahom pri osnovanim ograncima Matice hrvatske, bivaju pokretane i relativno brojne novine. Baš ova i ovakva živost u čijem je žarištu najstarija, najautoritativnija i zapravo jedina “prava” nacionalna institucija – Matica hrvatska, govori ne samo o subverzivnosti nacionalne kulture unutar konkretnih povijesnih ideoloških modela, o tipu i krajnjem cilju te subverzije (zadobivanje potpunoga nacionalnog identiteta), već jednako tako ide u prilog tezi o tome kako je nacionalni preporodni pokret okončan tek u naše vrijeme, zadobivanjem i one najviše razine nacionalnog identiteta – političke suverenosti. Da je to tako, vidi se – između ostaloga – i po ulozi književnosti i ponovo njezinih časopisa koji se obnavljaju devedesetih godina paralelno s obnovom rada Matice hrvatske i njezinih ogranaka, odnosno po Domovinskomu ratu nakon kojega će pojaviti znakovi bitno drukčije re-identifikacije nacionalnoga odsad historijskih napokon realiziranoga i politički čini se neupitnoga identiteta.

⁸ Barem kad je riječ o pjesništvu osamdesetih, osim ovoga, čini se da je još jedan zbornik išao u prilog supstituciji časopisnoga oslonca, a to je Štambukov kontroverzni i offovcima oponirajući zbornik, odnosno antologija *Insulae* 1981. Usp. magistarski rad Sergia Bracanovića “*Insulae*” i *suvremeno hrvatsko pjesništvo* (Zagreb, 2003)!

Na sličan način u književni prostor ulazi 1985. i časopis “Quorum”, i to nakon što je već offovac Maleš preuzeo vodeći društveno još poželjan i privilegiran časopis “Republiku”; riječ je o pokušaju da se zatvori spomenuta pukotina koju ne uspješe zatvoriti offovci (inače likovno interpretiranu na koricama njihova prvoga broja – namjerno ili slučajno? – svejedno!), a radilo se zapravo o tome da se nova paradigma usadila dublje negoli se to na prvi pogled činilo.

Ukratko, “Off” hoće izlaziti, jer petnaestak časopisa koliko ih je na sceni ne zadovoljavaju potrebe “kulturne javnosti”, nema naime: *generacijskoga časopisa koji bi okupljao mlade pisce i služio im kao “poligon” za istraživanje, eksperimentiranje, iznošenje novih ideja o književnosti* (rečenica koja se u mnogim inačicama vrti od kraja 19. stoljeća!), *časopisa koji ne bi bio toliko generacijski obilježen, ali bi bio vezan za aktualnu književnu produkciju i sve važnije književne događaje, jer glavnina je starijih kritičara “utihnula” a novi se kritičarski naraštaj još nije pojavio.*

Budući da je deplasirano “pokrivati” prostor koji konceptijski pokrivaju “Oko”, “Forum”, “Književna smotra” ili još neki od postojećih periodika, čini im se vrlo opravdano pokrenuti časopis koji bi okupio naraštaj mlađih pisaca ili koji bi pokušao pratiti aktualnu književnu produkciju, pa bi “Off” morao ispuniti prazninu (“pukotinu”) među njima.

Primjeri iz povijesti književnosti, pozivaju se offovci, opravdavaju potrebu pokretanja baš generacijskoga časopisa, *jer su mlađi pisci i dosad putem časopisa uobličivali nove ideje, stvarali poetičku, teorijsku podlogu za te ideje, za nova literarna strujanja:*

- U Hrvatskoj takvog glasila već godinama nema, i djelomice je to uzrok zašto neke nove književne ideje koje su mlađi pisci pokušali afirmirati nisu dovoljno “odjeknule” ni među starijim književnim kritičarima, a kamoli među “širokom publikom” –.⁹

⁹ Zašto “Off”? “Off”, 1978, 1: 3-5

Dakle, ništa čega ne bi bilo u programima, odnosno strategiji bilo kojega ranijeg časopisa!

Zato je mnogo važnije objašnjenje imena budućeg časopisa *Zašto naziv "OFF"?* jer uključuje ono što već postaje ključni dio legitimacije novoga književnoga naraštaja, odnosno same ideje književnosti i njezine društvene stratifikacije. Iako se budući časopis nudi kao prikladan organizacijski oblik *offovsta*, a koji u prvome redu obećava "pravi put do prve knjige", dakle, i javne verifikacije statusa putem identifikacije s tradicionalnom institucijom časopisa, "Off" nije ni stigao razviti svoj periodički profil, pa čak niti uz dobru volju da u svoj krug pripusti "ne prvenstveno pjesnike i ne isključivo poletarce" – o pokretu da se i ne govori. Štoviše, časopis već računa na prozaike iz mlađeg naraštaja koji imaju knjige, ali je za njih naziv "Off" prikladan toliko koliko je njihova proza oštro suprotstavljena proznoj tradiciji, osobito onoj poslijeratnoj, napokon, ona je *offovska* i po tome što je uglavnom nailazi na odbijanje i pisaca i kritičara iz starijeg naraštaja", stoji u uvodniku.¹⁰

Ma koliko se na kraju ograđivao kako primjedbu o "Offu" kao generacijskom časopisu ne bi valjalo uvijek doslovno shvaćati, njegova projekcija zvuči poznato, u najmanju ruku neoavangardno. Ona ujedno odaje koncepciju koja najtešnje povezuje dva načela: *časopisnost* i *naraštajnost*. Takve medijske projekcije naraštajnoga identiteta bio je svjestan i Branko Maleš kada "Razlog" naziva "posljednjim generacijskim časopisom" čijim prestankom se ukazao nedostatak "fiksiranog prostora i njime pribavljenog kontinuiteta u objavljivanju grupa mladih literata" i, što je važnije, zbrka i nesustavnost u praćenju i ocjeni nove književne produkcije, a sve to uzrokuje gubljenje onoga što Mrko-njić, dodaje Maleš, naziva "kriterijskim standardom".¹¹

¹⁰ Tako uz mlade nalazi se i nešto stariji Pavao Pavličić, a iz današnje perspektive posebno je zanimljiv prilog Susan Sontag *Bilješke o Campu* u prijevodu Gordane Visković (br. 1: 77-91).

¹¹ Usp. Branko Maleš, *U obzoru novoga hrvatskog pjesništva* (Pjesnička proizvodnja pisaca rođenih poslije rata, 1946–1958). "Off", 1978, 1: 34-44!

Kao “Offov” svojevrsni nastavak časopis “Quorum” pokušat će umanjiti nedostatak generacijskog izmaknutoga oslonca. Međutim, sada se već radi o očitijim znakovima supostojanja poetika među mladim hrvatskim autorima, koje ne samo da nije više moguće svesti – ni pojedinačno ni skupno – pod neki jedinstveni časopisno-generacijski projekt, ponajmanje na neku jedinstvenu, koliko-toliku prepoznatljivu “generacijsku poetiku”, već takvome vidu transparentnosti quorumaši kao da i ne teže. Razlika sada postaje novo gravitacijsko središte, i ono će se samo poslužiti onime što im je objektivno najbliže – časopisnim medijem koji će – uza sva tehnološki razumljiva ograničenja – pokazati svu otvorenost i prema drugima, ma kako konkurentnim medijima, tj. *opću demokratizaciju*, kako i sami ističu.¹²

Dakle, cijela stvar kao da je postavljena na glavu: mladi, tj. quorumaši, startaju knjigama (prvo kolo “Quorumove” biblioteke proglašeno “najznačajnijim izdavačkim događajem mjeseca listopada ’84”, te dobilo nagradu *Sedam sekretara SKOJ-a!*), i “Quorum” je prema Vjekoslavu Bobanu “neka vrsta generacijskog ogledala” u kojemu se vidi “dobar dio onoga za što tzv. mlada generacija ima volje, inata, pameti, upitanosti, duha i svježine”, kritika počinje prepoznavati i katalogizirati postupke eminentno postmodernističke “poetike”, npr. “kombiniranje raznih žanrova”, piše Igor Mandić, itd.

Quorumaši, međutim, ne zagovaraju časopis, već *časopisni prostor namijenjen književnosti*, prvo kolo njihove edicije pokazuje da je prava gužva u redu za knjige, kao da više nije potrebno prijeći nekakav kvalifikacijski prag na koji su još offovci računali kada su govorili o “časopisu kao vježbalištu”, dakako, bez ironij-

¹² Ovdje valja upozoriti na još jedan, sve prisutniji fenomen intermedijalnosti, koji konceptualno počinje promicati časopis “Razlog” svjesno radeći na likovnosti svojega formata te angažmanom suvremenih hrvatskih umjetnika poput Julija Knifera, Ivana Kožarića, Miroslava Šuteja, Josipa Vanište, Koste A. Radovanija, Dušana Džamonje i drugih.

skog odmaka, koji bi se morao osjetiti s obzirom na to da je o časopisima ovako govorio još Stanko Vraz. Njihovo zaleđe sada partnerski drži jedna politička organizacija, ne više na način koji probija iz Mihalićeve pjesme o majstoru kojemu bi bilo bolje da *broji zvijezde i sadi luk*, napokon, oni posve nepretenciozno najavljuju da će nastojati “tijekom ove godine sačiniti nekoliko časopisno koncipiranih knjiga, da bi se barem djelomično ublažilo trenutno stanje, poglavito kad je riječ o mladim književnim proizvođačima”. Nema subverzivnoga dijaloga s oponentima i konkurentima, s minulim poetikama ili pak s društvom za koje ne pokazuju ni onoliko (krugovaško-razlogaškog) “plemenitoga angažiranja” da se ono barem popravi, ako već ne i da se promijeni. Na prvi pogled reklo bi se da je nastupio naraštaj s vidno reduciranim senzibilitetom za socijalni okoliš bez očekivana respekta prema tradicionalnim autoritetima među kojima su bili i knjiga i časopis.¹³

No, težište je negdje drugdje, oslonac također, čini se da upravo tamo gdje je do jučer bila slabost, sada se stvara prednost: prostor književne autonomije nije više cilj, već sredstvo, i sredstvo postaje najkraći put do jedino važnoga cilja, tj. književnosti. Istina, valja reći da sada matična kultura, ma koliko još sklona monologu, osim brojnih raznovrsnih časopisa, ima i nekoliko novina u kojima se polemizira do nesnošljivosti upravo o pitanjima koja će uskoro postati posve nevažna (ne i egzistencijalno bezbolna!); i baš tada, kada quorumaš Čegec preuzme “Okno” i napokon ga izvede na

¹³ Sama sintagma *časopisno koncipirana knjiga*, odnosno pojam *časopisne knjige*, oslobodimo li ga ovdje nepotrebne asocijacije uz tradicionalnu periodiku koja je držala do svojih fizičkih atributa (knjiga, svezak, broj), govori u najmanju ruku o obostranoj “ugroženosti” dotadašnjega kulturalnoga statusa obiju tiskovina – i knjige i časopisa, ponajprije – čini se – zbog tehnoloških, odnosno medijsko-recepcijskih razloga. Analogan je slučaj također navedena konstrukcija “mladi književni proizvođači”, što quorumaški socijalni autizam donekle dovodi u pitanje, kao uostalom i spomenuta nagrada Sedam sekretara SKOJ-a.

poetičku čistinu, novine o kojima će se jednom morati progovoriti temeljito i s respektom, bivaju ugašene.

Što sve ovo znači za časopise kao instituciju, koja je i sama – kako to pokazuje “časopisna znanost” (njem. *Zeitschriftwissenschaft*) ili *časopisoslovlje* – strukturirana po nekim načelima?¹⁴

Po definiciji koju quorumaši, istina, posredno izvode za svoj, dakle, i za ostale časopise – naime, da je riječ o “prostoru za potenciranje neposredne literarne proizvodnje i kritičko-analitičkog sagledavanja njezinih prinosa” – ništa se bitno ne mijenja: časopis je i dalje tiskani medij koji *registrira, generira i dokumentira* sliku neke književnosti u određenome, pa tako i, recimo, naraštajnome periodu. No, naraštajnost – kako to pokazuje quorumaški u osnovi višenaraštajni konglomerat – više nije imperativ, a niti razlog; važan je čin, i on povezuje sudionike. Ono što je bitno, tiče se upravo zadobivanja identiteta putem časopisne dispozicije vremena i sudionika u njegovoj optici. Prevedeno na područje teme, dinamika iskakanja iz ranijih generacijsko-časopisnih više ili manje monističkih, tj. kolektivnih poetika, odnosno otpora svakome usustavljanju, od sedamdesetih se godina pokazuje kao dinamika eminentno individualnih razlika i auto-poetika prema kojima sve što jesu duguju mjeri svoje manje ili veće sličnosti, odnosno razlike. Ovime, poput bumeranga, ono što se ruši u isto vrijeme se i gradi kao novi (reidentificirani) sustav, a što su zapazili i sami quorumaši i njihovi kasniji interpreti – od Miroslava Mićanovića preko Cvjetka Milanje, Vladimira Bitija i Krešimira Bagića do Tvrтка Vukovića. Ovaj zadnji doslovno piše:

- Quorumaši su označeni kao model koji, s jedne strane, sustav podriva, a s druge ga gradi bivajući njegovim konstitutivnim dijelom. Kada

¹⁴ Riječ je u osnovi o četiri načela: *periodičnost, aktualnost, univerzalnost i publicitet*, a njima je naknadno, da bi se ograničili tiskarski od modernih audio-vizualnih medija, dodan i peti – *disponibilitet*. Usp. Jürgen Wilke, *Literarische Zeitschriften des 18. Jahrhunderts*, I. Stuttgart, 1978: 28!

sustav ne bi postojao, kad bi ga bilo moguće dezintegrirati do kraja, nestao bi razlog postojanja quorumaša koji svoj identitet dosežu njegovim urušavanjem.¹⁵

Zato svaka poetička sistematika, dakle, i svaka periodizacija koja nema namjeru izostati, ma koliko bila problematična – baš kao što je to naraštajno-časopisna, morat će svakako računati ne samo na autorska djela i sve časopise, već i na razne zbornike i antologije, danas možda više negoli ranije s obzirom da je upravo veći problem sustavu izbjeći negoli u njega ući. U tome smislu krug kao da se zatvara, tj. neočekivano se vraćamo na početak nakon što su svi stupovi književne institucije dovedeni u pitanje.¹⁶ S njima, dakako, kao da je upitan postao i sam vrijednosni sustav, a on je uvijek upitan kad su upitni kriteriji na kojima ovaj počiva.

Gledano iz modernističke perspektive, ne zvuči nimalo ohrabrujuće. Tim gore za modernizam, dodali bi postmodernisti, koji sigurnost pravila, žanrova i sistema radije mijenjaju za traganje i neizvjesnost. Časopisi u tome procesu nastoje i dalje sačuvati, novim medijima usprkos, još uvijek vodeću, u nekim aspektima i nezamjenjivu ulogu. A kao povijesna činjenica¹⁷ i oblik javnosti,

¹⁵ Tvrko Vuković, *Off-line*. Hrvatsko pjesništvo devedesetih. "Quorum", XVII (2001), 5-6: 281

¹⁶ Posljednja književna institucija koja je upravo ovih dana "pala" je Društvo hrvatskih književnika. Bez obzira na svojevrsni socijalni autizam naraštaja sedamdesetih i osamdesetih godina, ovakva je gesta prije 1991. bila nezamisliva. Uostalom, i novosadska subverzija nadnacionalne (savezne, jugoslavenske) književničke udruge 1985. nije vođena iz, recimo, pitanjaško-offfovskih redova, već krugovaških, dakle, onih koji su u svojoj književničkoj mladosti radili na restauraciji nacionalnoga književnog identiteta.

¹⁷ Upravo zbog činjenica i njihova preslagivanja, da bi ovaj pokušaj refleksije imao čvrsto uporište, valjalo bi se pozabaviti samim časopisima, tj. njihovim priložima, suradnicima, uredničkim konceptima i odjecima, što autor ovoga eseja u ovome trenutku objektivno ne stigne. No, kako je to ionako dio, i to završni, njegova istraživačkoga projekta, kada dođe na red, bit će obrađeno sedamdesetak časopisa i novina iz razdoblja 1968-1990. od kojih je oko polovice izlazila u Zagrebu, ostatak u još 15 gradova (Rijeka, Pula, Osijek, Dubrovnik, Split, Varaždin, Kar-

dakle i moći, oni će i dalje nastojati činiti sve kako bi sačuvali ono što je u njihovu vlasništvu, a to su, između ostaloga, i naraštaji.

lovac, Sisak, Požega, Đurđevac, Zadar, Vinkovci, Slavonski Brod, Koprivnica i Gospić). Među značajnijima svakako je njih dvadesetak (*Riječka revija*, *Zadarska revija*, *Polet*, *Mogućnosti*, *Vidik*, *Dubrovnik*, *Telegram*, *Marulić*, *Književna smotra*, *Poezija*, *Revija* (osječka), *Most*, *Dometi*, *Hrvatski književni list*, *Kaj*, *Kritika*, *Croatica*, *Kamov*, *Pitanja*, *Hrvatski tjednik*, *Teka*, *Oko*, *Stih*, *Gesta*, *Off*, *Gordogan*, *Quorum*, *Rival*) od kojih bi se nekoliko moglo izdvojiti kao tzv. jezgrene (npr. *Vidik*, *Dometi*, *Prolog*, *Pitanja*, *Teka*, *Oko*, *Gesta*, *Off*, *Gordogan*, *Quorum*, *Rival*), što ne znači i najvažnije.

SOCIJALISTIČKA
REPUBLIKA
HRVATSKA

REPUBLIČKA
SAMOUPRAVNA
INTERESNA
ZAJEDNICA
KULTURE

ANALIZA ČASOPISA KOJE JE
REPUBLIČKA SAMOUPRAVNA
INTERESNA ZAJEDNICA KULTURE
SUFINANCIRALA U RAZDOBLJU
1984–1987. godine

ZAGREB 1989.

JE LI E-ČASOPIS ČASOPIS?

Da se s tiskanim medijima nešto počelo ozbiljno zbivati, prvi put bilo je očito pri pojavi radija, a naročito pri pojavi televizije koja je slikom pokrila gotovo cijeli planet i vijest učinila ne samo brzo dostupnom već i maksimalno vjerodostojnom. No, usprkos novim i sve raširenijim medijima, koji su pokazivali svoje sve važnije prednosti, čini se da novine i časopisi – usprkos nepovoljnim predviđanjima – u njima još uvijek nisu vidjele pravu konkurenciju; naklade su i dalje bilježile stalne stope rasta, a tiskarska industrija cvala u razvijenim, a potom i zemljama tzv. Trećeg svijeta. Sve dok se nije pojavio internet koji je gotovo preko noći svijet napokon pretvorio u globalno selo te komunikacija – zahvaljujući tehnološki impresivnoj podršci – postala ne samo dotad nezamislivo brza već dinamična i interaktivna.¹ Među internetskim sadržajima već u sedamdesetim godinama 20. stoljeća pojavili su se i prvi tzv. elektronički časopisi koji su bili dostupni tek

¹ O historijatu interneta vidi: <http://en.wikipedia.org/wiki/Internet#History!> – Prema najnovijim istraživanjima ukupni broj korisnika interneta probio je granicu od jedne milijarde, većina ih je iz azijsko-pacifičke regije, prate ih Europljani, pa žitelji SAD-a. Po zemljama na prvome su mjestu korisnici iz Kine, pa oni iz SAD i Japana. Dok se internetom koristi čak 79 posto uglavnom mladih Amerikanaca s prosječnih 11 sati tjednoga *surfanja* od kojih je čak 178 milijuna *online* korisnika, internetom se koristi tek petina stanovništva srednje i istočne Europe, koje inače znatno zaostaju za zapadnim susjedima. U Hrvatskoj pak internetom se služi 47 posto građana, i to najviše za komunikaciju elektronskom poštom, potom za informiranje o aktualnostima i traženje korisnih informacija te za edukaciju i u poslovne svrhe.

uskom krugu korisnika. Zato, međutim, početkom 21. stoljeća iole ozbiljniji časopis ili novine prelaze iz papirnato u elektronički medij. U početku radilo se uglavnom o dvojakome izdanju, tj. o zadržavanju tiskane forme uz prijelaz na novu, elektroničku verziju, a onda i o postupnome potiskivanju tiskane inačice, odnosno o novinama i časopisima dostupnima isključivo putem interneta. Statistike pokazuju da je takvih časopisa sve više, s njima da jednako raste i broj elektroničkih izdanja knjiga, ukratko, da jedan doskora dominantni medij bitno mijenja svoj karakter, s njime nesumnjivo i dosadašnji ukus i navike, čak i pojmove.²

Jedan od takvih svakako je pojam časopisa koji se s obzirom na svoj elektronički oblik sada dodatno određuje kao *elektronički* ili *e-časopis*, kadšto i *online časopis* čime se posredno upućuje na njegovu tiskanu verziju, tj. tiskani časopis, a koji se – crnim prognozama usprkos – drži još relativno dobro. Međutim, radi li se samo o pukim tehnološkim razlikama ili upravo njihova tehnološka dimenzija u osnovi mijenja i samu prirodu časopisa pa time dovodi u pitanje i njegovo generičko određenje? Ili, drugim riječima, je li e-časopis samo inačica svojega starijeg brata s kojim onda dijeli sva bitna obilježja ili je on ipak autonomna struktura koja svoj profil poprima isključivo prema onome što je, a ne što nije?

Ukratko: što je to elektronički časopis?

U teoriji koja paralelno prati ovaj novi medij pomalo je općim mjestom postalo određenje elektroničkog časopisa kao svih onih časopisa koji su dostupni u elektroničkom obliku, a mogu biti elektroničke inačice postojećih tiskanih časopisa ili isključivo elektroničke publikacije.³ Danas se podrazumijeva da se ta dostup-

² O broju, dostupnosti i klasifikaciji e-časopisa može se vidjeti na adresi <http://www.e-journals.org> koja je dio jedne od brojnih virtualnih biblioteka (*World-Wide Web Virtual Library*).

³ Takva se definicija može naći npr. na internetskim stranicama Hrvatske akademске i istraživačke mreže CARNET, odnosno na adresi <http://www.carnet.hr/> – Što se

nost odnosi na internet, tj. da je moguća putem mreže sustava internetskih poslužitelja (servera) World Wide Web servisa. E-časopis organiziran je kao baza podataka u kojoj je svaki prilog opisan nizom podatka (npr. naslov, ISSN-broj, autor, područje i sl.) koji olakšavaju njegovo korištenje, odnosno pretraživanje i – “listanje”. Oni se nadalje definiraju i kao posebna vrsta elektroničkog dokumenta s meta-podacima kao mogućim predmetom istraživanja i proučavanja, a oblikovani su slično tiskanim časopisima.

Većina časopisa prilagođena je za pregledavanje putem WWW servisa upotrebom HTML jezika (HyperText Markup Language) koji je kombinacija teksta, slike, zvuka, programa i sl. Sadržaj časopisa nalazi se u bazi, a upotreba WWW-a, odnosno HTML-a za prikaz sadržaja samo je prezentacija časopisa. Drugim riječima, baza ima sadržaj a prezentacijski sloj (format prikazivanja) može biti ili Web (HTML), ili PDF ili nešto treće. Čitaju se pomoću preglednika (browsera) poput Navigatora, Internet Explorera, Mozilla Firefoxa i drugih, a za časopise koji se nalaze u PDF-formatu (Portable Document Format) potreban je još i specijalni softver (eng. software) za čitanje i ispisivanje (npr. Adobe Reader). Oni sa svojim ugrađenim opcijama i alatima predstavljaju dopunsku pomoć u pregledavanju i manipulaciji e-časopisima.

Još se uvijek e-časopisi, kako je istaknuto, najčešće pojavljuju kao elektroničke inačice tiskanih časopisa koje po sadržaju mogu biti istovjetne svojim tiskanim verzijama, a mogu sadržavati i

prvenstva e-časopisa u nas tiče, čini se da je jedna od prvih hrvatskih elektroničkih časopisa bio “Enter-net”, “časopis o internet kulturi i poslovanju”, kako to stoji na službenom portalu Republike Hrvatske s CARNetovim katalogom hrvatskih Web stranica od 12. veljače 1994. godine (Vidi: <http://www.hr/wwwhr/news/internet/index.hr.html>!). Međutim, devedesetih se godina na CD-u distribuirao “Pixel”, koji je također e-časopis. Pitanje povijesti ovoga medija pokazuje se delikatnim iz više razloga i načelno pogađa najslabije njegovo mjesto, a to je postojanost. No, kao fenomen i ta se činjenica odlično uklapa u profil potrošačke kulture!

neki dodatni materijal dostupan samo u e-verziji (online-only). Isključivo elektroničkih časopisa još je relativno malo, pogotovu onih koje bi se smatralo društveno važnima kao što su to mnogi tiskani časopisi.⁴ Pristup ovim časopisima podliježe određenome protokolu, odnosno pravilima, a uglavnom je dvojako uređen: ili je slobodan, ili ograničen nekim pravilima i uvjetima. Slobodan ili otvoren pristup omogućuje korisniku neograničeno korištenje cjelokupnim sadržajem e-časopisa i uglavnom se radi o tzv. nekomercijalnim stranicama. Na komercijalnim stranicama taj je pristup ograničen, odnosno reguliran određenim pravilima koja se tiču ili korisnika ili sadržaja. U prvome slučaju mogu im pristupiti samo oni korisnici koji su registrirani bilo kao pretplatnici, bilo kao članovi određene korisničke, npr. znanstvene skupine. No, ograničenja se mogu ticati i samoga sadržaja, tj. da se pregledavaju ili preuzimaju svi cjeloviti prilozi ili tek neki, odnosno da se omogućuje samo selektivan pristup, a sve dalje da se omogućuje putem klasične institucije pretplate, odnosno izravne internetske kupnje. U slučaju ograničenoga pristupa tekstovima elektroničkih časopisa to se može načelno dvojako regulirati: putem dodjele korisničkog imena (logina) i zaporke (passworda) s definiranim pravima pristupa, i njih korisnici moraju upisati prije pristupanja e-časopisima, ili pomoću internetske (IP) adrese korisničkog računala koje onda prepoznaje poslužitelj na kojem se časopis nalazi.⁵

⁴ Tiskani časopis na webu najčešće zapravo ima svoj web site gdje prenosi dio sadržaja aktualnog izdanja uglavnom kao reklamu te u obliku vijesti prati teme iz svojega područja, a dodatno omogućava skidanje ili pregled potpunog izdanja elektroničkim putem ili omogućava download/pregled pojedinog članka iz aktualnog i arhivskih brojeva – dakako, najčešće uz plaćanje.

⁵ Usp. npr. stranice sveučilišta Stanford (<http://highwire.stanford.edu/lists/freeart.dtl>) i Cambridge (<http://www.journals.cambridge.org>) s njihovom ponudom online publikacija i članaka sa slobodnim pristupom ili uz plaćanje kao i stranicu jednoga od brojnih e-nakladnika koji objavljuje autorske članke uz registraciju članstva (<http://ezinearticles.com>)!

Prije samoga pristupa časopisu i eventualnoga slobodnoga ili ograničenog korištenja njegovim sadržajem postoji određena regulacija već time što se do samih časopisa najčešće dolazi putem njihovih posrednika – nakladnika i knjižnica, odnosno njihovih portala. I jedni i drugi mogu održavati vlastite baze podataka i kataloge te tako regulirati javnu dostupnost svojim sadržajima. Za znatan broj hrvatskih znanstvenih časopisa koji uživaju državnu potporu to radi Hrčak, centralni portal Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta, za katalog časopisa u fondusu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu to se regulira preko web-stranice ove institucije; u prvome slučaju ulazi se preko zaporke i sadržaji koriste kontrolirano, u drugome se slobodno pristupa bazi podataka, odnosno elektroničkome katalogu.

Pristup i korištenje sadržajima elektroničkih časopisa pokazuje određene značajke od kojih se neke pokazuju kao prednosti, neke kao slabosti. U prvome redu čini se da je u pristupu i korištenju e-časopisa sve mnogo jednostavnije i lakše nego u slučaju tiskanih časopisa: čitatelj brzo dolazi do pojedinih naslova, priloga i informacija, lako se uključuje na linkove s bibliografijama ili bazama podataka ili se povezuje s drugim čitateljima, jeftino, brzo i jednostavno može doći do kopija tekstova bilo u papirnome ispisu ili samo u vidu elektroničkog zapisa te tako stvarati vlastitu bazu podataka, odnosno građu za neka ciljana istraživanja. Osnovni materijal istodobno se može dopunjavati slikovnim ili zvučnim zapisima, pratiti posjećenost časopisu ili čitanost pojedinih priloga, ulaziti u debate s drugim čitateljima, pa čak i s autorima ili redakcijama. Također relativno lako dolazi se i do arhivskih brojeva, i sve to može se raditi izravno (on-line) ili neizravno (off-line) u bilo koje doba dana ili noći na bilo kojem mjestu.

No, pristup i korištenje e-časopisima ima i svoje slabe strana, nedostatke, pa i rizike. U prvome redu radi se o najvažnijem, tehničkome uvjetu da bi se ovaj medij koristio, a to je posjedovanje potrebne računalne opreme, a potom i određenih znanja i vještina

za njihovo korištenje. To međutim nije u tehničkom smislu sve jer za pouzdano i jednostavno korištenje važno je da postoji brza i stabilna internetska veza jednako kao što je važna tehnička sigurnost medija na kojima se pohranjuju podaci te sigurnost cijele mreže od računalnih virusa i drugih nepoželjnih softvera i aktivnosti koji su stalna prijetnja računalnim sadržajima.⁶ Osim tehničke strane postoji još jedna ugrožena strana e-časopisa, a to su sami sadržaji, njihova u prvome redu vjerodostojnost i kvaliteta. Napokon, ne manje važno je i pitanje trenutne percepcije elektroničkih časopisa kao još uvijek manje sigurnih i trajnih medija.⁷

Dok se ono što pripada tehničkoj strani sa svakim novom generacijom računala i računalne opreme neprestano usavršava, a u većini zemalja radi se organizirano i planski na ovoj vrsti edukacije koja svoj cilj vidi u društvu znanja temeljenoga isključivo na računalnoj tehnologiji (a koja, ruku na srce, i nema alternative!), relativna opća neregularnost internetskih sadržaja bitno pogađa u prvome redu njihovu izvornost, odnosno vjerodostojnost

⁶ Pitanje sigurnosti, odnosno postojanosti sadržaja e-časopisa problem je zbog kojega se mnogi opiru prelasku na isključivo elektroničke publikacije, da čak mnoge knjižnice nastavljaju prikupljati tiskane kopije iako imaju osiguran pristup elektroničkim verzijama. U tome smislu intoniran je i zaključak jedne domaće ankete o korištenju i prihvaćanju e-časopisa na Institutu "Ruđer Bošković" autorica Sofije Konjević i Ivane Pažur: "Kako u prikazanim inozemnim istraživanjima korisnika tako je i u našem istraživanju evidentno prihvaćanje i korištenje elektroničkih časopisa, no jasno je prisutna i svijest o nesigurnosti elektroničkog medija, a korisnici iskazuju zabrinutost zbog loših mogućnosti arhiviranja takvih časopisa za budućnost" (Vidi: http://knjiznica.irb.hr/hrv/anketa/elektronicki_casopisi_anketa.pdf). Ilustracije radi upitajmo se što ćemo danas s vlastitim npr. 5-inčnim disketama, popularnim floppy diskovima, gdje da ih pročitamo?!

⁷ U tome smislu indikativno je iskustvo Knjigomata, zagrebačkoga "virtualnog časopisa za književnost" koji je nakon nekoliko godina "iz ilegale prešao u zbilju papirnatoz izdanja", iako mu to nije bila namjera. Odluku da ipak bude objavljen i kao tiskana inačica obrazložena je time "što tako ostavlja trag u povijesti", tj. "što je knjiga ipak fetiš koji objavljenom tekstu daje starinsku ozbiljnost"! (Vidi: <http://www.dnevnikulturni.info/vijesti/knjizevnost/335/knjigomat> i Sandra-Viktorija Antić, *Izašao tiskani broj prvoga virtualnoga časopisa za književnost "Knjigomat"*, "Vjesnik", 3. kolovoza 2007!).

i kvalitetu. Čini se da još nema razrađenoga protokola i regulative koji bi jamčili valjanost i istinitost informacija na internetskim stranicama, pa se to dobrim dijelom odnosi i na e-časopise, pogotovu one koji nisu indeksirani, tj. prilagođeni određenim standardima, a bez kojih nijedna časopis ne može biti evidentiran u relevantnim bibliografskim bazama.⁸ S time u najužoj vezi je i pitanje autorskih prava koje je zasad nedovoljno regulirano, a koje u modernoj *copy-paste* kulturi stvara ozbiljne probleme – pogotovu ima li se u vidu činjenica da su kopije internetskih sadržaja jednako toliko dobre koliko i originali. Sve donedavno činilo se da su e-časopisi – za razliku od njezinih tiskanih inačica – lišeni raznih komercijalnih oglasa i reklama, međutim, to biva sve manje točno, jer reklamna industrija sve više otkriva i sve se bolje snalazi i u ovome po svemu sudeći najdemokratičnijem mediju. A upravo pojmom demokratičnosti dotiče se i jedan od najznačajnijih učinaka internetske mreže, s njome i e-časopisa kao dijela njezina sadržaja.⁹ Naime, istraživanja pokazuju stalni trend

⁸ Svaki časopis koji pretendira na to da bude indeksiran u relevantnim bibliografskim bazama podataka mora proći kroz proces evaluacije, odnosno mora zadovoljiti određene kriterije koje je postavio proizvođač baze podataka. Jedna od svjetski najuglednijih takvih univerzalnih baza je Current Contents (CC) koja pokriva sadržaje oko 7000 najvažnijih znanstvenih časopisa biranih na osnovi ocjene stručnjaka pojedinih znanstvenih područja. Osim ove, hrvatski Centar za online baze podataka svojim korisnicima nudi još i druge univerzalne baze (*Web of Science, Academic Search Premier, Scopus*), niz specijaliziranih bibliografskih baza (*Medline, INSPEC, MathSciNet, Agricola, GeoRef, PsycInfo, FSTA, Compendex*) kao i baze podataka s cjelovitim tekstom uključujući i zbirke elektroničkih časopisa najvećih svjetskih izdavača (*Blackwell Synergy, Cambridge Journals Online, Springer Link, Science Direct, Oxford Journals, Wiley Inter-science, Top 100 Lippincott Journals, Evidence Based Medicine Reviews, Business Source Premier, HeinOnline, Ovid Core Biomedical Collection*) te baze podataka koje su u otvorenom pristupu (*ArXiv, CiteSeer, DOAJ, Google Scholar, OAIster, PLoS, PubMed Central, Scirus, SPIRES* i dr.). Usp. <http://www.online-baze.hr/oblocentru/>

⁹ U prilog demokratičnosti ovoga medija idu i slučajevi socijalnih nemira koji su prethodno pripreljeni, odnosno dogovoreni putem interneta. Tako su u Hrvatskoj nedavno organizirani prosvjedi srednjošolaca zbog najave državne mature, a u

povećanja broja onih koji koriste elektroničke časopise, pa otuda i prognoze da će njihov broj neprestani rasti, a proporcionalno da će opadati broj tiskanih časopisa dok jednom posve, ako ne baš ne nestanu, a ono sasvim sigurno ne postanu kuriozitetima.¹⁰

Iz svega što je dosad rečeno daju se razabrati u najmanju ruku dvije relevantne stvari. Prva se tiče govora o elektroničkom časopisu kao nesumnjivo novom mediju, ali taj govor pokazuje se istodobno kao govor o tiskanom, tj. o dobro poznatome mediju ili barem kao govor o nekoj posebnoj vrsti časopisa. Druga stvar tiče se otkrivanja nekih novih fenomena i pojmova koji su vezani isključivo uz elektroničke časopise, štoviše, upućuje na to da se razvija jedan poseban jezik koji ubrzano mijenja dosadašnje odnose i navike.¹¹

Zato bi u eventualnome raščišćavanju tih odnosa moglo biti od koristi podsjećanje na načela na kojima se temelje dosadašnje spoznaje i percepcija časopisa kao autonomnoga medija bez obzira na njegovu dosadašnju povijest i tipologiju.

Radi se, naime, o onim karakteristikama bez kojih bi časopis izgubio svoju personalnost, odnosno generičku pripadnost, a takvih je u osnovi pet.¹² Najvažnija je *periodičnost* i ona se odnosi

trenutnim studentskim prosvjedima koji su počeli na zagrebačkome Filozofskom fakultetu ključnu ulogu imao je također internet i "umrežavanje" studenata s drugih hrvatskih sveučilišta. Dakako, postoje mnogo drastičnih primjeri korištenja i zlorabe ovoga medija, a koji su u sferi terorizma kao globalne pojave ili kaznenih djela poput pedofilije i sl.

¹⁰ U fenomenologiju e-časopisa ulazi svakako i primjer online časopisa za liturgiju "Tebe Boga hvalimo" samostan sv. Margarite na Pagu u izvedbi Glasa Koncila (Vidi: <http://www.benedictus.info/>), što i ne čudi s obzirom na činjenicu da je poglavlar Katoličke crkve papa Benedikt XVI. javno blagoslovio korištenje nove tehnologije te pozvao mlade katolike da koriste internet kako bi širili crkvenu poruku (Usp. <http://www.vecernji.hr/newsroom/zanimljivosti/3296233/index.do/>).

¹¹ Riječ je u prvome redu o pojmovima na engleskom koji su u različitim fazama adaptacije u drugim jezicima, pa tako i u hrvatskome, nor. *net, web, sajt, link, server, portal, surfati, guglati, mail, spam*, odnosno *poveznik, poslužitelj, preglednik, sučelje* i sl.

¹² Usp. V. Brešić, *Čitanje časopisa*, Zagreb 2005, poglavlje *Što je zapravo časopis?*, str. 27-38!

na predvidiv ritam izlaženja bez kojega jednostavno nema nijedne periodičke publikacije i čije iznevjeravanje odmah vodi prema knjizi kao novome publicističkome žanru. Toga iskustva drže se i elektronički časopisi, čak i onda kada tu odrednicu izostavljaju iz svojega impresuma, ali prema pojedinim brojevima može se lako rekonstruirati njegov ritam pojavljivanja. Dalje, svaki časopis svoj angažman otkriva *aktualizacijom* tema do kojih mu je stalo i od kojih očekuje da budu prihvaćene kao zanimljive i važne, čak i onda kada objektivno nisu nove i u tome smislu može se govoriti o razlogu postojanja (*raison d'être, reason for being*) svih časopisa i novina. Predmet časopisa može biti uistinu sve, samo je pitanje stupnja i vrste ograničavanja njegova načelno gledano *univerzalnoga* sadržaja – za strogo ciljanu i posve usku skupinu čitatelja ili “za svakog ponešto”. U tome smislu svaki časopis bez obzira na očekivani ili poželjni krug javnosti apsolutno računa na publiku i sve ono što se podrazumijeva pod pojmom *publiciteta*, njegove inače četvrte ključne odrednice. Istodobno svaki će časopis svim raspoloživim mehanizmima nastojati biti na *dispoziciji* u isto vrijeme na što više lokacija, a to je osnovi cilj i elektroničkog časopisa.

Pa u čemu je onda razlika?

Pokušajmo se načas zadržati na operacionalizaciji ovih spomenutih načela, tj. na samoj časopisnoj praksi inače sklonoj (kao svaka praksa!) da ih na sve načine iznevjeri. Radi se uglavnom o onim atributima koji se u pravilu nalaze u impresumu svakog časopisa, a najčešće se radi o njih desetak: *naslov, izdavač/nakladnik, odgovorni/urednik, tiskara, adresa, periodičnost, opseg, format i cijena*, ponekad još i *rubrike i naklada te pretplata i prodaja, odnosno distribucija*.¹³ U prvome redu impresum, izvor-
no njemački termin europskog, potom tiskarstva Zapada (lat. *im-*

¹³ Usp. <http://www.bug.hr/> – Iza “Knjigomatove,, Udruge za kulturu najvjerojatnije se kriju njegovi urednici Rade Jarak, Igor Rajki i Boris Beck. Usp. <http://www.knjigomat.com/>!

pressum – utisnuto), sastavni je dio i e-časopisa, i to bi se moglo činiti presudnom podudarnosti s tiskanim časopisima – bez obzira na eventualne varijacije u samoj praksi, koje su ionako tipične za obje varijante. Tako impresum jednoga od najstarijih hrvatskih e-časopisa “Bug”, koji se predstavlja kao “najkompetetniji magazin posvećen računalima u Hrvatskoj”, ima sljedeće elemente: glavni urednik, izvršni urednik, tehnički urednik, uredništvo, suradnici, dizajn, izrada web-sustava, marketing, izdavač, adresa, uprava. Slično je i s prvim našim “virtualni časopis za književnost” “Knjigomat” koji – osim ISSN oznake s međunarodnim identifikacijskim brojem te mjesta, datuma i godišta – u impresumu ima još i urednika, suradnike, izdavača, kontakt, uredništvo te popis rubrika *esej, intervju, kritika, proza, poezija*, a potom i popis linkova na koje upućuje među kojima *Knjiški moljac* i *Proza Online*. Na naslovnoj stranici je i uvodnik (*Uvodna riječ*) u kojemu se ističe razlog njegova pokretanja (“jer osjećamo da postoji stanovita praznina u recepciji i usmjerenju naše nove književnosti”), a koji je zapravo leit-motiv i vječna misija ovih publikacija otkad postoje – pogotovu kada ih pokreću pojedinci ili grupe.¹⁴

Unutar impresuma znatno je više pojedinačnih atributa koji su zajednički tiskanim i elektroničkim časopisima od onih po kojima se međusobno razlikuju. To svakako nisu naslov, izdavač, urednik, adresa i rubrike, ali niti periodičnost za koju smo rekli da ionako ne mora biti eksplicitna, no niti opseg, format, cijena, pretplata, prodaja i distribucija. Naime, čak i kada se ne radi o e-verziji tiskanoga časopisa, odnosno o PDF-formatu, koji je prilagođen za “listanje”, pa mu je i opseg mjeriv brojem stranica (paginacijom), sadržaj pojedinoga izdanja e-časopisa uvijek je uređen kao pregledan niz koji se tehnički može prilagoditi na sučelju (interface) kao niz stranica i listova u bilo kojoj vrsti sukce-

¹⁴ Dakako, valja imati u vidu da je impresum na svim publikacijama prvenstveno oblik društvene kontrole, pa je kao dio zakonske regulative u mnogim zemljama obvezatan i za web-stranice.

sije. Što se cijene, pretplate, prodaje i distribucije tiče, dakako, sve to ili je uključeno preko uvjeta i načina pristupa internetskoj mreži, odnosno pojedinim *siteovima*, što nikada nije ni neposredno ni sasvim besplatno, ili je dio ograničenja sadržajima e-časopisa o kojemu je već bilo riječi.¹⁵

Što onda ostaje?

U osnovi samo dva, odnosno tri faktora – tiskara i naklada te linkovi, tj. upravo one kategorije koje odražavaju bitnu razliku tehničke naravi u osnovi jednoga te istoga komunikacijskog medija.

¹⁵ E-izdavači zakupljuju autorska prava na znanstvene i stručne radove, a pristup im putem svojih internetskih stranica najčešće uvjetuju uz plaćanje određene naknade. Distribuciju novih brojeva svojih e-publikacija poneki uglavnom nekomercijalni izdavači organiziraju putem prijava na mailing listu. Tako čini trenutno najproduktivniji hrvatski nakladnik e-knjiga Krešimir Pintarić, od 2001. glavni urednik i voditelj projekta *Besplatne elektroničke knjige* Društva za promicanje književnosti na novim medijima, inače autor “prve hrvatske multimedijske zbirka stihova na CD-ROM-u i u tiskanom izdanju”. Knjige u okviru ovoga projekta osmišljene su kao “izvorne elektroničke knjige, a ne samo tekstovi dostupni u PDF ili HTML formatu”, zaštićene su autorskim pravima i dosad je objavljeno 100 naslova. Prema podacima poslužitelja na kojima su smještene mrežne stranice “tijekom 2006. godine bilo više od 100 000 korisnika projekta, a tijekom 2007. i 2008. gotovo 120 000. Više od dvije trećine korisnika je s područja Republike Hrvatske, oko četvrtine je iz regije, a ostatak je razasut po Europi, Sjevernoj Americi i Australiji” (Usp. <http://www.elektronickeknjige.com!>). Dakako, koliko ove brojke mogu biti relativne, a uzimajući i vlastito iskustvo “surfanja”, pokušajmo to usporediti šetnjom središnjom gradskom ulicom u kojoj se, između ostaloga, navirujemo na knjižarske izloge bez ikakve namjere da u nju uđemo. – Povijest tiskanih časopisa poznaje načelno dva tipa izdavača: društvene i privatne, odnosno razne udruge ili institucije te pojedince koji za to najčešće ulažu vlastiti kapital. Zahvaljujući internetu to je u slučaju e-časopisa mnogo jednostavnije i jeftinije, pa se mogu naći i ovakvi pozivi: “Ideja mi je kreirati On-line časopise, te Vam stoga nudim mogućnost da kao učenik, student, profesor ili posjetitelj stranice objavite Vaše tekstove, stručne radove, šira razmišljanja i diskusije u nekom od već ponuđenih On-line časopisa ili da predložite kreiranje On-line časopisa o nekom Vama zanimljivom području. Ukoliko imate tekst koji bi htjeli objaviti u mom online časopisu, javite mi se i pošaljite ga na moju mail adresu tmarsic@gmail.com”...

Da je ta razlika samo prividno mala, odnosno da sa sobom povlači nestanak jedne doskora cvatuće industrije, najbolje u sebi krije pojam “listanja” koji se ovdje namjerno stavlja u navodnike. Listanje, naime, upućuje na ključnu manifestaciju ne samo jednoga časopisa ili oblika proizvodnje što u raznim tehnološkim verzijama i kulturama traje već stoljećima, već na tip kulture u središtu kojega još snažno živi fizički doživljaj kao kriterij u određivanju odnosa između čovjeka i njegove kulture.

Virtualne biblioteke virtualnih knjiga i časopisa imaju virtualne listove koji dopuštaju iluziju listanja – dakako, virtualnoga – ali reklo bi se ništa manje funkcionalnoga, no ti listovi nemaju volumena, ne šušte i ne mirišu, dodaju skeptici: “Za elektronski pohranjene informacije, reprodukcijske/play-back naprave (kompjutor, televizor, itd.) nisu ni blizu dopiranja do svih osjetilnih organa čovjeka. Današnji multimedijalni proizvodi još uvijek nisu u mogućnosti pobuditi osjet njuha i opipa. Medij koji, uz prijenos teksta i vizualnog podatka, može prenijeti miris potrošačima ili pak izazvati osjet dodira određenim teksturama njegove površine, jest papir. Stoga se može reći da je papir multimedijalni proizvod”, piše u svome popularnome priručniku *Handbook of Print Media* Helmut Kipphan (Heidelberg, 2001).

Međutim, ako tiskanoj informaciji za razliku od elektroničke “manjka dinamike i interakcije”, sasvim sigurno to još ne znači da u modernoj računalnoj tehnologiji ne postoji – s pravom predviđa ovaj njemački stručnjak – “potencijal izazivanja osjeta opipa i njuha”. Bez obzira koliko je još ostalo do takve časopisne budućnosti, onima koji su rasli s kompjutorom i internetom sve to za čim njihovi roditelji nostalgично žale malo znači, onima od sutra neće ni toliko. S tipom časopisa promijenit će se ne samo način čitanja, već i tip čitatelja!¹⁶

¹⁶ Na tome putu već su se dogodile važne promjene u nadomještanju papira, pa je tako nakon digitalnog ili interaktivnog papira koji se koristi u sprezi s digitalnom olovkom za stvaranje rukopisnih digitalnih dokumenata (Usp. Wikipedia, *Digital*

Baš kao što se danas pod utjecajem računalne tehnologije uvelike mijenja pojam teksta, a s njime i tradicionalni pojam čitanja, ali i pojam znanja a onda posljedično i cijeli niz društvenih normi i kulturnih praksi (profesija, institucija i tradicija), s njima će se sasvim sigurno mijenjati i pojam časopisa. Lišen trenutnih aporija i frustracija što ih izaziva novo i još pionirsko iskustvo njegovih elektroničkih inačica, za početak već sada on traži da se revidira tradicionalna definicija časopisa kao “tiskovine koja izlazi u pravilnim vremenskim razmacima”.

Trenutno bliže istini bila bi sljedeća njegova definicija:

Časopis je periodička publikacija organiziranih više ili manje srodnih tekstualnih, slikovnih i zvučnih priloga ili njihovih kombinacija dostupnih u tiskanome, elektroničkome ili u oba oblika.¹⁷

paper, http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Digital_paper&oldid=289458501) proizveden i elektronički papir, koji se još naziva i e-papir. Riječ je o zaslonskoj tehnologiji dizajniranoj da oponaša izgled obične tinte i papira u kojoj – za razliku od konvencionalnih ravnih zaslona s pozadinskim osvjetljenjem – elektronički papir reflektira svjetlo kao obični papir. Za njegovu izradu postoji nekoliko različitih tehnologija, pa neki upotrebljavaju plastične podloge i elektroniku tako da zaslon bude fleksibilan. E-papir se smatra ugodnijim za čitanje od konvencionalnih zaslona zbog stabilne slike, koja se ne treba konstantno osvježavati, šireg kuta gledanja i činjenice da koristi odraženu ambijentalnu svijetlost. Lagan je i izdržljiv, ali mu još manjka dobra reprodukcija boje. Omjer kontrasta u uređajima 2008. mogao bi se opisati kao nešto slično prljavim novinama, iako su novije razvijene implementacije nešto bolje. Primjena e-papira uključuje čitače e-knjiga, sposobne da prikazuju između ostaloga digitalne verzije knjiga i e-časopisa. Fleksibilnost tinte omogućava i razvoj zaslona koji bi se mogli smotati. (Usp. Wikipedija, *Elektronički papir*: http://hr.wikipedia.org/w/index.php?title=Elektroni%C4%8Dki_papir&oldid=1819544 : 11. 05. 2009. 13:19h!)

¹⁷ Dakako, cijela stvar se može gledati iz jednoga posebnog kuta, pa reći kako su nove tehnologije uvjetovale radikalne promjene u tradicionalnom tiskarskom sektoru. Prošavši u ovih nekoliko zadnjih desetljeća velike promjene, tiskarska industrija je između ostaloga integrirala i najnovije medije CD-ROM i internet te tako prihvatila ne samo nove tehnološke izazove, već i one koji mijenjaju njezinu dosadašnju strukturu, ali ne i samu prirodu posla.

Komisija za časopise Gradskoga odbora za kulturu u Zagrebu

17. 4. 1991. 8.

Časopisi odlaze i dolaze

Sufinancirat će se »Kolo«, »Hrvatska revija«, »Merulić« i drugi a »Filmska kultura« i »Kulturni radnik« nisu dobili novčanu pomoć

MIRJANA SIGUR

Na stol glavnog urednika »Vjesnika« stiglo je pismo Sinise Zrinčaka, glavnog i odgovornog urednika »Kulturnog radnika«, s tekstom uvodnika posljednjem broju toga časopisa što će iziskare izići ovih travanjčkih dana. U uvodniku se s ogorčenjem tekućoj kulturnoj politici predbacuje uskratno sufinanciranje časopisa, pokrenutog još 1948. godine, do 1988. namijenjenog širenju i razvoju kulturnog amaterizma, a potom prati društvena i kulturna pitanja.

Posebno se zamjera što uredništvo, navodno, nije podastriježilo argumentacija zašto uskratno novca, koja za ovaj časopis, kažu, znači njegovo gašenje. Istu primjedu iznijela je i Mira Bogić, glavna urednica »Filmske kulture«, časopisa s također dugogodišnjom tradicijom i reputacijom, i vjerojatno skorašnjim krajem.

— Komisija za časopise Gradskoga fonda kulture Za-

greba smatrala je da su se programska orijentacija i način obrade tema obaju časopisa potrošili, te da ih valja mijenjati. Uz to, za područje filma stigao je i zabijev mjesecnika »Kinoteka« (izdavač »Filmoteka 18«) časopisa koji već drugu godinu na svojim stranicama okuplja mlade suradnike, a ima i s videom proširenu koncepciju.

Stoga su članovi Komisije, u situaciji kada se raspolaze prošlogodišnjim iznosom novca, smatrali da »Kinoteka« valja dati šansu da preraste u ozbiljan časopis, kaže Jelena Heikman, stručna suradnica Gradskoga fonda za tu djelatnost.

PROJEKTI I TRŽIŠTE. Napominje također da će izdavaču »Kulturnog radnika«, Kulturno-prosvjetnom saboru Hrvatske, biti preporučeno da pokrene nov časopis vezan uz njihovu suradnju s Hrvatima u susjednim zemljama. Za takvim časopisom postoji potreba, a i volja da se financijski pomogne, stav je Komisije. Inače, na popisu onih kojima spomenuta Komisija za ovu godinu uskra-

ćuje sufinanciranje samo su ta dva časopisa.

Ali ima i novih časopisa. Nakon 20 godina napokon će se pomoći tiskanje »Merulić«, a i »Kolo« će uz njihovu pomoć za koji dan ponovno ugledati knjižare »Hrvatska revija« i »Hrvatski tjednik«, koje pokreće Matica hrvatska, dobit će zasad samo početna sredstva, jer bi u buduću trebali biti tržišni. Isto je predloženo i za »Paradokse«. I to je novost.

— Prema novim kriterijima, koje je donijela Komisija, časopisi se shvaćaju kao projekti. To znači da više nikome nije dugoročno zajamčeno sufinanciranje, kao što se i kvalitetna, elaborirana ideja za časopis može pojaviti i u toku godine sa zabijevom za pomoć, objašnjava Jelena Heikman. — Dogovoreno je također da ova godina bude prijelazna za niz znanstvenih časopisa, poput »Filozofskih istraživanja«, »Umjetnost i riječ«, »Djelomice« i »Jezika« i »Umjetnost i djelo«, koji bi se trebali vratiti na sufinanciranje znanstvenog i drugih odgovarajućih fondova.

REALNE PROCJENE. Novost je i to da u Gradskom fondu postoji zalih novca kojim se u svakom trenutku može pomoći aktualnim, kvalitetnim i dobro zamislim časopisima, poput »Mosorske vile« iz Omisla, »Prirode«, Zbornika HTV i.d., u obliku okupa za biblioteke.

— Promjena odnosa već je prošle godine urodila prvim rezultatima — časopisi »13 dana« i »Kaj« napravili su značajne pomake u koncepciji, sadržaju, suradnicima, grafičkom izgledu. A bila je to neposredna posljedica dojele »novca za gašenje« i nema tu pritom zlobe ni čega sličnog, već naprosto, realne procjene, sukladne vremenu i količini novca kojim se raspolaze, tvrdi naša sugovornica.

A da starije nije jednostavno, govori i podatak da će novac za časopise poteci tek idućeg tjedna, jer ga u blagajni dosad nije bilo. O tome koga je s liste sufinanciranja skrasila Komisija za časopise Republičkoga fonda za kulturu, odnosedno što se novi na njevu našao, još ništa nismo uspjeli doznati. Jer je kažu, za takvu informaciju još prerano!

KAKO DEFINIRATI ČASOPIS?

Pitanje *Kako definirati časopis?* doima se u najmanju ruku neobično jer se postavlja, s jedne strane, danas kada višestoljetna tradicija ovoga tiskanoga medija po nekim ocjenama doživljava ozbiljnu krizu te se, po istim mišljenjima, povlači pred novima, digitalnim medijima, s druge, jer se pita o nečemu što je obično i svakodnevno, dakle, općepoznato, da se i najmanje dovođenje u sumnju nečega što je po sebi tako razumljivo čini posve suvišno.

Međutim, je li baš tako?

Ne jednom uvjerali smo se da je naše znanje doista relativno, pa iako svi znamo što je novela, kada je treba razlikovati, npr. od kratke priče ili pripovijesti, počnemo se ozbiljno kolebati, ili – drugi primjer – autobiografija je nešto u čemu ćemo teško naići na neistomišljenika, kako je to svojedobno primijetio James Olney, ali krenemo li u njezino tumačenje, stvari počinju ozbiljno škripati. Napokon, uzmimo još nama ovaj čas bliži primjer feljtona, koji se nerijetko predstavlja kao književni oblik, a obratimo li se samo malo pažljivije prema vlastitome iskustvu u čitanju feljtona, vidjet ćemo da je riječ o nečemu što doista može uključivati književne forme, i to ne samo kratku priču, putopis, esej ili pjesmu u prozi, kako se to u novije vrijeme radi, već i neknjiževne – recimo, prirodnoznanstvene tekstove kao što su oni iz biologije, fizike, astronomije, medicine i sl., drugim riječima, da – grubo rečeno – nije sadržaj ono što feljton čini feljtonom.

Slično je i s časopisima. S jedne strane imamo praksu, s druge teoriju, a na objema vrlo različite, nerijetko i isključive činjenice,

odnosno stavovi i tvrdnje. Npr. koji je zapravo prvi hrvatski časopis, a koje su prve novine? Je li “Danica” ili je “Kolo” prvi naš časopis? Je li “Danica” list, a “Kolo” časopis? I jesu li (Marjanovićeve) “Književne novosti” ili (Verničeve i Ladikine) “Književne novine” – časopis ili novine, odnosno, kako to da se trenutni Matičin “Vijencac” neko vrijeme deklarirao kao časopis, a “Hrvatskom slovu” ili “Zarezu” to nije palo na pamet? A što je s *almanasima*, pa s *kalendarima*, raznim *glasilima*, *smotrama*, *biltenima*, *listovima*, *albumima* i drugom *periodikom* koja već skoro dvjesto godina popunjava nacionalni kulturni prostor, a u njihovoj obradi i dalje vlada nesigurnost dotle da se i u katalogu kuće kakva je Nacionalna i sveučilišna knjižnica može naići na praktične probleme koji su posljedica ne samo neriješene klasifikacije, već same definicije najvećega dijela njezine građe.

Što se pak teorije tiče, i tu ćemo naići na poprilično šarenilo. U domaćoj strukovnoj sredini teorija se najčešće iscrpljuje u još uvijek metaforičkome metajeziku od toga da su časopisi *književni hambari*, ili *motori književnosti*, ili *pluća književnosti*, do toga da su *naraštajna gravitacijska središta*, ili pak *žarišta urbanizacija*, a da se – recimo, ovo posljednje – nikada nije pokušalo objasniti što to zapravo znači i kako da ta tvrdnja ne važi, recimo, za model starije hrvatske književnosti u kojoj je književni život baš urbano disponiran itd.¹

¹ Ostavljajući po strani brojne implikacije ovako tek naznačene časopisne situacije, zasad upozoravam na dvije ključne. Prva je pitanje periodizacije nacionalne književnosti, odnosno uobičajene (studijske) podjele na stariju i noviju hrvatsku književnost, pri čemu svi dosadašnji autori raznih periodizacijskih shema izostavljaju upravo medijski faktor kao kriterij. Druga implikacija ujedno je i najbolji indikator prve, a radi se o tome da žanrovsku obnovu preporodna hrvatska književnost zahvaljuje upravo pojavi novoga medija, tj. periodike, s njome pak publike i književne kritike, odnosno smjene ukusa – u konačnici pojave novele i romana, eseja i kritike, ali i feljtona i feljtonskoga stila itd. do – na makro-planu – smjene dviju kulturalnih paradigmi – tzv. oralne, odnosno auditive, i pisane, odnosno vizualne ili, makluanovski rečeno, linearne.

Međutim, i pokraj vlastite nedostatnosti svaki govor o našoj periodici, i kada je svjesno ili nesvjesno uzmicao pred potrebom načelnoga zavođenja reda, uključivao je neka rješenja, štovišće, nerijetko nudio i tipologiju pojava oblika, tj. pokušavao ovladati praksom.²

Drugim riječima, svako pa i puko administrativno bavljenje periodikom ipak je uključivalo neku teoriju, koja, istina u našoj sredini još nije bila i usustavljena, ali zato pokazuje sva tipična mjesta na kojima počiva relativno bogata istovjetna literatura u drugim, u prvome redu, germanskom i anglosaksonskom kulturnom prostoru.

Naime, krećući se načelno u sferi (na Zapadu inače prestižnoga!) studija publicistike i medija, zajedničko većini priloga o ovoj temi – osim, dakako, povijesne dimenzije – pitanje je definicije časopisa, a potom i pitanje tipologije koje je upravo u tijesnoj vezi s načelima razgraničavanja dvaju glavnih periodičkih oblika – časopisa i novina. Pažnja s ove razine potom se premješta na razinu strukture periodika bez obzira kojega tipa pri čemu se pokazuje intencija da se periodika promatra kao relativno autonomna kulturna činjenica s vlastitom – nazovimo je tako – “poetikom”, koju upravo zbog “poetike” nerado svrstavamo u književne činjenice, a zbog potencijalnoga književnoga supstrata jednako nerado je prepuštamo poprilično dispartatnome “rodu” publicistike.

O čemu se radi?

Ponajprije, valja istaknuti kako su pokušaji definiranja ili barem opisivanja časopisnih fenomena – za razliku od odgovarajućih

² Tako, recimo, u doba SIZ-ovske podjele financijske potpore našoj periodičkoj sceni osamdesetih godina, komisije su za svladavanje svojega nimalo zahvalnoga zadatka stvarale vlastite klasifikacije i prema njima izvodile kriterije za veći ili manji komad od zajedničkoga financijskog nikada, dakako, dovoljnog kolača. U tim komisijama bili su i književni stručnjaci poput Milivoja Solara, Tonka Maroevića, Branka Bošnjaka, Branka Maleša i drugih, pa njihova izvješća valja uzeti u obzir kao prve pokušaje ozbiljnijega teorijsko-metodološkoga ovladavanja periodike u nas.

pokušaja vezanih uz novine – relativno novijeg datuma. Do polovice 19. st. za publicističku vrstu, koju danas obuhvaćamo skupnim pojmom časopisa, bila je uobičajena kategorijalna odrednica *žurnal (journal), dnevnik, mjesečnik* – dakako, kada hrvatski medijski prostor još u tome smislu miruje. Prateća kritička misao fenomen časopisa pokušavala je odrediti u njegovoj povijesnoj i tipološkoj raznolikosti, te je pritom najčešće operirala, a i danas operira, pojmom časopisa kao *tiskovine* ili *periodika*.

No, glavni problem s progresivno rastućom i tipološki sve šarenijom produkcijom postajao je upravo razgraničenje između novina i časopisa, dakako, manje negoli između časopisa i knjige. Polazeći u osnovi od najčešće i u tome smislu tipične definicija časopisa kao “povremene tiskovine koja najčešće izlazi u određenim terminima, a sadržaj joj je znanstvene ili beletrističke prirode” – kako, naime, glasi jedna od prvih definicija, Nijemca Jacoba Grimma – većina istraživača apstrahirala je nekoliko zajedničkih časopisnih obilježja.

Na prvome je mjestu *periodičnost*, tj. objavljivanje časopisa u nekim pravilnim vremenskim razmacima, najčešće od jednoga dana do jedne godine (tj. od dnevnika do almanaha), druga *aktualnost* časopisnoga sadržaja koji ne uključuje nužno samo suvremenu proizvodnju, već i onu prošlu, a koja suvremenosti ima što reći, treća je pak *univerzalnost*, odnosno *specijaliziranost* s obzirom na predmet koji svojim sadržajem može pokrivati, dok je četvrta *receptijska usmjerenost*, tj. ciljana ograničenost na određene korisničke grupe (profesionalne, socijalne, spolne i sl.). Neki autori ovima dodaju i *disponibilitet* kao petu važnu časopisnu značajku, a njome bi se trebalo odvojiti tiskarski od elektroničkih medija, koji svoj komunikacijski sadržaj vezuju uz unaprijed određenu programsku shemu, dok isti sadržaj pospremljen npr. u časopisu ili u novinama biva prenosiv, pa mu njegov korisnik može lako odrediti uvjete korištenja (mjesto, vrijeme, način...), drugim riječima, može njime raspolagati (disponirati).

Međutim, problem je u tome što su gotovo istim obilježjima, nerijetko i isti istraživači, opisivali i novinski medij, pa se postavlja

pitanje znači li to kako se u praksi novinska obilježja ne ostvaruju u čistom obliku ili pak i to kako časopisu nedostaje nešto čega novine imaju više. Drugim riječima, znači li to da se časopis može definirati tek onime što nije, tj. što nemaju novine, a ne i onime što ima samo on, tj. što časopis čini časopisom?

Ovakva pitanja potaknula su istraživače da se temeljitije pozabave *određivanjem granica* časopisnoga medija, odnosno limitiranjem pojedinih njegovih svojstava. Pa dok će jedni u tome smislu zagovarati dvojni definiciju – jednom za *stručne*, drugi put za časopise namijenjene *široj* javnosti po principu da je u prvima ograničen stupanj javnosti, ali ne i strukovna aktualnost, dok je u drugima situacija obrnuta (Walter Hagemann), drugi će, imajući neprestano u vidu pojam novina i njihove neograničenosti u pogledu *periodičnosti, aktualnosti, univerzalnosti i publiciteta* kao novinskih glavnih svojstava, doći do ključnoga časopisnog načela, a to je *ograničavanje neograničenog*, pa ako se novine mogu odrediti kao nešto neograničeno, časopis bi se – po riječima Otta Grotha – mogao odrediti kao nešto ograničeno.

Glavni, međutim, prigovor ovakvoj distinkciji išao bi na račun njezine “metafizičnosti”, a otuda i preuzetnosti, tj. da ovakvo određenje pretendira na to da pokriva sve, pa čak i još nepostojeće periodičke oblike, dok u isto vrijeme praksa, obilata proturječnostima i nesigurnostima, žudi upravo za što preciznijom, užom i zato operabilnijom definicijom časopisa, odnosno što jasnijim razlikovanjem od novina.³

Poznato je, naime, da se u svakodnevnom govoru ova dva pojma, *novine* i *časopis*, nerijetko upotrebljavaju kao sinonimi,

³ Koliko sam puta, radeći u NSK na svojem projektu nacionalne književne periodike bio upitan od osoblja kako poneki periodik svrstati – u novine ili u časopise, a kako je i servisiranje korisnika tehnički uvjetovano istom potrebom, tj. razlikovanjem novina od časopisa, nerijetko su mi se naručeni časopisi “izgubili” među novinama i obrnuto. Ono što mi se pritom činilo zanimljivim činjenica je da se osoblje pritom uglavnom držalo formata, tj. veličine periodika kao ključnog kriterija. No, najviše problema zadavali su mi almanasi, koji su najčešće svrstani ne u časopisni, već u knjiški fond.

tj. da postoji sklonost da se pojam *novina* koristi i za one tiskane medije koje nedvojbeno pripadaju među časopise, ali i obrnuto. U njemačkoj kulturnoj praksi to se tumači time što se pojam *časopisa* (*Zeitschrift*), suprotno od pojma *novina* (*Zeitung*) nije razvio etimološki, već se radilo o pomoćnoj konstrukciji koja se javlja tek stotinjak godina nakon konstituiranja ovoga oblika komunikacije, i to kao zbirni pojam za publicistički fenomen i njegove pojave. Zato, prema mišljenju Günthera Kieslicha, ostaje neriješeno je li se novim rodnim pojmom *časopis* željelo obuhvatiti sve do tada uobičajene tipove i vrste ili samo jednu određenu vrstu.

Što se prakse tiče, ona i sama – vođena svojom logikom i razlozima – časopise najrazličitije deklarira – kao *rasprave*, *priloge*, *zbirke*, *pogled*e i sl., čak se u samome naslovu može istaknuti priopćajni oblik (*razgovori*, *pisma*, *listovi*, *radovi* i sl.), dok naslovi i podnaslovi nerijetko izražavaju osnovnu intenciju i odnos prema vremenu (npr. *starine*, *novosti*, *prinosi* itd.) ili pak predstavljaju alegoričku relaciju prema drugim institucijama te same sebe shvaćaju kao instituciju (najčešće npr.: *biblioteka* ili *knjižnica*). S druge strane, kategorijalni, tzv. vanjski pojmovi, bili su uobičajeni nazivi poput *efemeride*, *žurnal*, *magazin* ili pak *tjednik*, *mjesečnik*, *godišnjak* i slično.

Širenje komunikacijskih medija tijekom 19., a posebice 20. stoljeća višestruko raslojava časopisnu, odnosno periodičku morfologiju, jer su tome pogodovale s jedne strane društvene, s druge tehnološke okolnosti, što je potenciralo i cijeli niz čak administrativnih, a ne samo strukovnih problema u području egzaktnog određenja fenomena časopisa, njihova skladištenja i disponiranja.

Rezimirajući sve te pokušaje, a u prvome redu uvažavajući objektivne poteškoće u traženju općeprihvatljive definicije, spomenuti njemački autor Günter Kieslich upućuje na četiri teoretske i praktične mogućnosti, odnosno četiri puta daljnjega istraživanja:

1. slijediti precizni genealoški put, koji bi doveo do pouzdanog određenja fenomena časopisa;

2. odustati od obvezujuće definicije i pokušati što egzaktnije odrediti glavne tipove modernog časopisa;
3. dosadašnje pokušaje odbaciti te poći od toga da se časopis kao medij ne može primarno odrediti ograničavanjem bitnih novinskih obilježja, već ga se treba odrediti na temelju njegovih autonomnih funkcija u društvu i vremenu;
4. pokušaje čak radikalizirati, i to slijedom ovoga zaključka:

Na komunikacijskom planu časopis ne zanimaju priopćenja koja on donosi, a niti oblici u kojima se ta priopćenja javljaju, čak niti samo komunikacijsko sredstvo (tj. tip medija), već publicistički proces iniciran komunikacijskim sredstvom. Tako gledano, zaključuje Kieslich, definicija časopisa imala bi tek drugo-razredno značenje.

Iz vizure postmodernističke kulturne prakse čini se da bi se taj cilj mogao nazvati i proizvodnjom diskursa, čime se na mala vrata uključujemo u sferu najnovijih digitalnih tehnologija i časopisnih modifikacija. A ovdje pak tekst u tehnološkom smislu nije više samo posljedica tiska, već i svjetlosti, a to utječe također i na samu strukturu časopisnoga žanra – od urednika, preko priloga i suradnika do recipijenata, kojima je tehnički sada omogućeno da preuzimaju interaktivnu ulogu. Ovime ne samo da postaje upitna bilo koja tradicionalna definicija časopisa, već i sami tradicionalno definirani pojam medija, a s njime također i pojam teksta. Virtualna kultura sa svojim metamedijem pokazuje da može apsorbirati i oponašati svaki medij, pa tako i časopisni. Zato se nameće sljedeće pitanje: znači li to da je i pisana riječ zastarjela, tj. da je i časopis, jednako kao i tradicionalnu knjigu, vrijeme pregazilo?

Naprotiv, uvjeravaju moderni teoretičari medija rehabilitirajući pritom McLuhana i njegove naizgled prдавne vizije, to samo znači da u interaktivnome mediju njegovi sudionici mogu komunicirati i usmeno i pismeno i pomoću slika, a znači i to da ni uloge nisu više fiksirane, već su promjenjive, i to u realnome

vremenu i prostoru unutar komunikacije koja je nalik upravo govornoj. Potrošači postaju potrošači vlastitih poruka, a korisnici medija, tj. oni koje smo doskora zvali samo čitatelji ili publika, postaju njegovi manipulanti, što u konačnici dovodi do toga da i sam korisnik postaje medij kroz kojega djeluje – medij, tj. internet, odnosno – još preciznije: metamedij.

Oni koji utjehu traže u opipavanju požutjeloga lista kakve stare knjige ili časopisa, dakle, koji ostaju vjerni poklonici Gutenbergove galaksije, po svemu sudeći neće dugo uživati jer sve upućuje na to da je sve moguće, pa tako i taktilni virtualni prostor.

UMJESTO ZAKLJUČKA

VRLO KRATKA POVIJEST HRVATSKIH ČASOPISA

Nakon prvih tiskanih knjiga u europskoj kulturnoj tradiciji pojavljuju se sredinom 17. st. novi tiskani mediji – kalendari, almanasi, časopisi i novine. Kalendari i almanasi imali su važnu ulogu do kraja 18. st., a onda u prvi plan izbijaju časopisi i novine. Oralni tip kulture prelazi u pisani čime otpočinje moderna povijest. Ona podrazumijeva radikalne promjene primarno u tipu komunikacije i u stvaranju javnosti kao sve jačega političkog faktora. Publika i tržište svojim ukusom i interesima direktno utječu na status kulture, pa tako i na status autora i njegova djela. Po uzoru na kalendare strukturiraju se prvi časopisi i novine, koji se međusobno počinju razlikovati po stupnju aktualnosti svojih priloga. Reagiraju podjednako na tehnološke i na društvene promjene, pa se i jedni i drugi mijenjaju s obzirom na ritam pojavljivanja, karakter priloga i ciljanu publiku. I jedni i drugi vrhunce doživljavaju na prijelazu 19. i 20. st. Tada ih počinju ugrožavati novi, elektronički mediji, koji pojavom interneta na prijelazu iz 20. u 21. st. preuzimaju dominaciju.

Početak europske tradicije časopisa i novina vezuje se pariški *Journal des sçavans* 1665. i londonski *Mercurius Librarius* 1668., odnosno *Daily Courant* 1702. Početak hrvatske tradicije vezuje se uz najavu latinskoga *Calendarium Zagradiense* 1771., odnosno uz pojavu *Agramer deutsche Zeitung* 1786. i *Kroatischer Korrespondent* 1789. Inicijativa M. Bogdanića iz 1792. da pokrene tjednik na hrvatskom jeziku nije uspjela. Francuska vlast na području Napoleonove Ilirije 1806. pokrenula je talijansko-hrvat-

ski *II regio Dalmata – Kraglski Dalmatin*, a njegovim gašenjem 1810. i *Télégraphe officiel* na hrvatskome. Uslijedile su nove, uglavnom neuspjele inicijative Požežanina A. Nagya 1813. i Karlovčanina M. J. Šporera 1815. U Zagrebu je 1815. počeo izlaziti njemački *Agramer Theater Journal*, u Zadru 1832. talijanska *Gazzetta di Zara*, pa ponovo u Zagrebu 1826. još jedan njemački list *Luna – Agramer Zeitschrift*. A onda je prve nacionalne novine pokrenuo Ljudevit Gaj. Prvi broj njegovih *Novina Horvatzkih, Slavonzkih y Dalmatinzkih* izišao je 6. siječnja, a tjednog priloga *Danica Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka* 10. siječnja 1835. i to na kajkavskome i starim pravopisom. Novi pravopis i štokavštinu kao bazu budućega nacionalnog jezika Gaj je uveo od 1836. promijenivši ime u *Novine ilirske*, odnosno *Danicu ilirsku* sve do zabrane ilirizma 1843.

U međuvremenu osnovana je 1842. prva nacionalna kulturna institucija Matica ilirska (od 1874. hrvatska) te pokrenut drugi časopis u Zagrebu *Kolo*. U Dalmaciji su preporoditelji 1844. pokrenuli *Zoru dalmatinsku*, Slavonija dobiva svoj časopis *Slavonac* 1863. U međuvremenu, uz Gajevu i Matičinu pomoć, počeo je 1851. izlaziti i prvi hrvatski časopis u Bosni i Hercegovini *Bosanski prijatelj*. Prvi kalendari i časopisi među bunjevačkim i gradišćanskim Hrvatima pojavit će se malo kasnije – *Bunjevačko-šokački kalendar* 1868. i *Bunjevačka i šokačka vila* 1871., a prve hrvatske novine u Istri *Naša sloga* 1870. Dubrovnik kao središte starije hrvatske književnosti imalo je svoj časopis *Dubrovnik* (1849-52), potom *Slovinac* (1878-1884).

Iako je preporodom Zagreb postao nacionalno središte jer je za to imao u prvom redu prometne i gospodarske uvjete, pojava časopisa izvan Zagreba samo mu je ojačavala takvu ulogu. Političko-administrativno rascjepkan prostor najednom se medijski povezao u jedinstveni nacionalni prostor. Gaj i drugi preporoditelji tako su novim medijem stvorili i oblikovali hrvatsku kao modernu europsku kulturnu naciju.

Glavno književno djelo hrvatskog romantizma *Smrt Smail-age Čengića* (1846) I. Mažuranića objavljeno je almanahu *Iskra*, časopis *Neven* (1852-57) učinio je prvi korak u standardizaciji nacionalne kulture, Kukuljevićev *Arkiv za pověstnicu jugoslaven-sku* (1851-75) i Jagićev *Književnik* (1864-66) bili su prvi znanstveni časopisi s ciljem da pripreme kadar za buduću akademiju, koja je osnovana 1867. Matica i Akademija (JAZU) pokreću zajednički časopis *Vienac* (1869-1903), koji je A. Šenoa učinio središnjim časopisom hrvatske književnosti. Akademija pokreće *Rad* 1867., *Starine i Stare pisce hrvatske* 1869. i *Ljetopis* 1877. Paralelno s *Vience*m, kojim uspostavljen kanon mlade nacionalne književnosti i građanske kulture, izmjenjivalo se još tridesetak časopisa i novina među njima i utjecajna pravaška *Hrvatska vila* (1883-85). Iza većine nakladničkih Akademijinih i Matičinih projekata stajao je đakovački biskup J. J. Strossmayer, pa tako i iza političkoga dnevnika *Obzor* (1860-1935) i obiteljskog magazina *Dom i svijet* (1888-1923).

Modernistički je pokret (1895-1903) tražio modernizaciju nacionalnog života, oslobađanje od prošlosti i nacionalne patetike i tendencioznosti te uključivanje u europske trendove. Skupina mladih u Pragu je pokrenula *Hrvatsku misao* (1897) te pod utjecajem Masarykova realizma zagovarala vezu književnosti i nacionalnoga života, bečka skupina pokrenula je *Mladost* (1898), koja je pod utjecajem bečke secesije zagovarala artizam i kritički odnos prema tradiciji, dok su se u Zagrebu mladi okupljali oko *Nove Nade* (1897-98) te zagovarali srednji put.

Mladi modernisti organizirali su se u novom društvu umjetnika iz kojega je niklo i Društvo hrvatskih književnika (1900). Gotovo istodobno s *Vience*m bila se ugasila i sarajevska *Nada* (1895-1903), koja je – zahvaljujući S. S. Kranjčeviću – bila jedan od najznačajnijih hrvatskih modernističkih časopisa. Nakon *Vienca* i *Nade* u Zadru izlazi *Lovor* (1905), časopisnu scenu popunjavaju još omladinski *Pobratim* (1891-1916), *Prosvjeta* (1893-

-1913) i *Glasnik Matice dalmatinske* (1902-04). A onda mlado DHK pokreće svoj časopis *Savremenik* (1906-41), koji će biti jedan od važnijih sve do Drugoga svjetskog rata. Paralelno s njime izlazi katolička *Luč* (1905-42). S kasnijom *Hrvatskom prosvjetom* (1914-40) Kola hrvatskih književnika, zahvaljujući uglavnom Lj. Marakoviću, *Luč* se nametnula kao središnji časopis katoličkog pokreta.

Na prijelazu 1913-14. pojavio se autorski list T. Strozija *Krik*, koji je najavio rat i futurizam u Hrvatskoj. U novoj društvenoj paradigmi sve je podređeno negiranju staroga i borbi za novo, časopisi postaju poprišta novih estetika, poetika i politika, a njihovi protagonisti sada su pojedinci ili grupe izvan institucija. Među njima najistaknutiji su bili U. Donadini sa svojim *Kokotom* (1916-18), A. B. Šimić s *Vijavicom* (1917) i *Jurišem* (1919) te i M. Krleža s *Plamenom* (1919) i *Književnom republikom* (1923-25).

Socijalni i politički aktivizam generira i prati niz angažiranih časopisa koji ne pripadaju avangardnoj matici, ali je dopunjavaju. J. Demetrović uređivao je *Hrvatsku* (1917), odnosno *Jugoslavenstvu* (1919/1920-26) *njivu* u duhu aktualne ideje integralnoga jugoslavenstva. Cilj Mašićeva *Književnog juga* (1918-19.), čiji je jedan od urednika bio i mladi I. Andrić, bio je da “položi temelj budućoj jugoslovenskoj književnosti”. Istu orijentaciju imala je i Čurčinova *Nova Evropa* (1920-41) s uvodnikom engleskog publicista R. W. Seton Watsona.

Krležin politički aktivizam bio je radikaliziran časopisima koje je između ostalih pokretao ili uređivao i S. Galogaža (*Kritika*, 1920-28; *Vedrina*, 1923-24; *Literatura*, 1931-32). U tim previranjima posebno je odjeknuo *Zenit* Lj. Micića, koja izlazi u Zagrebu 1921-23., a nakon negativnih odjeka, nesporazuma i zapljena, seli u Beograd.

U najžešćim raspravama o pitanjima socijalne literature i političkog angažmana Matica hrvatska pokrenula je 1928. raskošnu *Hrvatsku reviju*. Sve do rata u njoj su surađivali gotovo svi važniji hrvatski književnici nekoliko naraštaja i najrazličitijih političkih

i estetskih usmjerenja, a donosila je i reprodukcije grupe Zemlja. Sličnoga je profila bio i *Književnik* (1928-39).

Ovih godina oživljava periodika i među bunjevačkim i srijemskim Hrvatima, pa je mladi B. Vujkov 1933. pokrenuo *Bunjevačko kolo* (1933-36), a kulturni djelatnici i pisci okupljeni oko Subotičke matice i Pučke kasine *Klasje naših ravni* (1935-44.) s ciljem da okupe “starije i mlađe pisce Vojvodine, koji se osjećaju hrvatski”.

Tijekom Drugoga svjetskog rata u NDH je izlazilo više časopisa. Osim *Hrvatske revije*, *Hrvatske smotre* i Benešićeva *Vienca* (1941-44.) kao mjesečnika Hrvatskoga izdavačkog bibliografskog zavoda (HIBZ), pojavilo se nekoliko žanrovskih književnih časopisa poput zagrebačke *Novele* i splitske *Poezije* 1941. Uz glasila Hrvatskog kulturnog društva Napredak u Sarajevu R. Filipović, potom A. Muradbegović te H. Dizdar uređuju *Hrvatsku pozornicu*, odnosno *Sarajevsku hrvatsku pozornicu*, kazališni list Hrvatskog državnog kazališta 1941-45. Istodobno zagrebačka *Hrvatska pozornica* biva 1940. četvrti put obnovljena. Nakon Zagorkina *Ženskoga lista* (1925-38), odnosno *Hrvatice* (1939-41) sada S. Košutić s M. Schwel uređuje novi *Hrvatski ženski list* čiji je izdavač Hrvatski državni tiskarski zavod, odnosno *Ženska loza* hrvatskog ustaškog pokreta. Pokraj *Revije* i *Smotre* te *Plave revije* (1940-43) i *Pluga* Matice hrvatskih akademičara (1944) važno mjesto imao je HIBZ-ov *Književni tjednik* P. Tijana (1941-42).

Još za vrijeme rata i u antifašističkim krugovima pokreću se novine i časopisi, među njima i šibenski *Književnik* Kluba kulturnih radnika. Nove vlasti 1945. osnivaju *Republiku*, među čijim urednicima je bio i M. Krleža kao glavna meta ovoga projekta. Iako je tek od 1981. i formalno časopis DHK, *Republika* je otpočetak tako slovila te više puta mijenjala format, nakladnike i urednike iz nekoliko naraštaja. Matičino *Kolo* nakon zborničkih knjiga 1905-46. nastavlja 1948. novom serijom kao *Hrvatsko kolo* sve do 1955., a potom – nakon stanke – od 1963. pod svojim

izvornim imenom *Kolo* sve do 1971. te – nakon još jedne stanke – od 1991. do danas.

Na tradiciju Matičine *Revije* pozivali su se hrvatski pisci koji su 1945. emigrirali. Prvi broj emigrantske *Hrvatske revije* pojavio se u proljeće 1951. u Buenos Airesu, i to kao “kulturno-književni tromjesečnik” koji su prvo uređivali A. Bonifačić i V. Nikolić, a potom sam Nikolić. Od 1968. do povratka u domovinu 1990. izlazila je u Barceloni. Kao središnji hrvatski kulturni časopis izvan Hrvatske *Revija* je sa svojom Knjižnicom okupila preko 600 suradnika koji su putem nacionalne kulture pridonosili očuvanju nacionalne svijesti među Hrvatima u emigraciji. Među prvim suradnicima bili su bivši predsjednik MH F. Lukas, bivši intendant HNK D. Žanko, bivši sveučilišni ustaški stožernik te urednik tjednika *Spremnost* F. Nevistić, bivši tajnik Komunističke stranke za Hrvatsku, glavni urednik stranačkog lista *Borba* i član Politbiroa Komunističke partije Jugoslavije A. Ciliga te kipar svjetskoga glasa I. Meštrović. Umjesto korijenskoga pravopisa, kojim je pisana endehaška *Hrvatska revija*, emigrantska je koristila fonetski pravopis koji se koristio i u domovini pa je i time bilo određeno “općehrvatsko usmjerenje” ovoga časopisa.

Uz *Hrvatsku reviju*, koja je izlazila na hrvatskome, na engleskom 1960. počeo je izlaziti godišnjak *Journal of Croatian Studies* u nakladi Croatian Academy of America, koja je osnovana u New Yorku 1953. s “jedinom svrhom da unaprijedi razumijevanje hrvatske povijesti i kulture”. Prvi urednici bili su K. Mirth i J. Jareb, jedan od osnivača Hrvatske akademije Amerike. Program ove revije bio je da na visokoj kritičkoj razini donosi članke koji se bave svim hrvatskim temama te relevantnu dokumentarnu građu. Suradnici su bili uglavnom iz iseljništva (J. Prpić, D. Mandić, M. Meštrović, K. Spalatin, A. Nizeteo, B. Radica, I. Kordić, S. Gaži, A. Kadić, H. Lorković i dr.) te poneki iz domovine (Š. Đodan, Z. Tomičić, D. Brozović). Glavni interes kretao se oko pitanja jezika i politike. Redoviti kritički blok vodio je računa i o domovinskim izdanjima knjiga, npr. J. Horvata, I.

Mužića, V. Holjevca, P. Matvejevića, M. Gross, M. Suića. Osim urednika Mirtha i Jareba, najčešći su recenzenti bili N. Kesterčanek, S. Vujica, M. Meštrović, W. Rieger, V. Grubišić, V. Markotić, G. Grlica, I. Banac i dr. Bilo je i nekoliko tematskih brojeva posvećenih I. Meštroviću (1983), hrvatskom jeziku (1984-85) i hrvatskoj renesansi (1986). Među književnim priložima nalaze se i nekoliko antologijskih izbora iz suvremene hrvatske lirike, pjesama u prozi, lirike V. Parun i hrvatske emigrantske poezije. Časopis je pratio i aktualnu hrvatsku periodiku te objavio nekoliko bibliografija (J. Bačić, J. Prpić, F. H. Eterović). Kao što je *Hrvatska revija* među hrvatskim iseljenicima funkcionirala kao svojevrsna “mala Matica”, tako *Journal of Croatian Studies* funkcionira kao hrvatska iseljenička “mala Akademija”.

Nakon *Journal of Croatian Studies* od 1961. izlazila je u Buenos Airesu na španjolskom *Studia Croatica* (izdavač Instituto Croatia Latinoamericano de Cultura), a od 1976. u Meinzu na njemačkom *Kroatische Berichte* (izdavač Gemeinschaft zur Forschung kroatischer Fragen).

Neposredno nakon Drugoga svjetskog rata prvi poratni “naraštaj izgubljenih” pokrenuo je 1952. vlastiti časopis *Krugovi*. Krugovaši su pokušavali nastaviti ratom prekinuti modernizam te promicati novu poetičku i svjetonazornu “živost” (V. Pavletić). Nakon gašenja *Krugova* izlazi *Književnik* (1959-61), a onda i *Razlog*, glavni časopis nove generacije tzv. razlogaša. Optužen za pokušaj “nametanja višepartijskog sistema”, *Razlog* je 1968. zabranjen.

Pedesetih godina tek osnovano Hrvatsko filološko društvo pokreće 1957. znanstveni književni časopis *Umjetnost riječi* (ur. Z. Škreb) u čijem je krugu stasala tzv. Zagrebačka stilistička škola. Matica putem svojih ogranaka osniva regionalne časopise (*Zadarska i Riječka revija* 1952., 1954. splitske *Mogućnosti*, 1955. *Dubrovnik*, 1960. vinkovački *Književni godišnjak*, 1961. osječka *Revija* i dr.). Važno mjesto zauzimali su i *Polet* (1953), koji postaje jedna od vodećih revija za mlade, naročito svojom novom serijom

Pitanja (1969-89), te *Studentski list* (1945-75), koji je odigrao važnu ulogu u demokratizaciji društva.

U jesen 1966. u Zagrebu je skupina hrvatskih intelektualca iz Instituta za filozofiju JAZU s I. Supekom na čelu, inače članova pagvaškoga mirotvornog pokreta koji su začeli A. Einstein i B. Russel, pokrenula “časopis za znanost, umjetnost i društvenu praksu” *Encyclopaedia moderna*. Među još nekoliko studentskih časopisa posebno mjesto imao je časopis za poeziju *Poezija* (1969-71), koji će svoje sljedbenike steći u *Stihu* (1976), *Vrapcu* (1977), *Dodirima* (1979), *Zrcalu* (1991), *Haiku* (1993) i najnovijoj *Poeziji* (2005). Tradiciju kazališnih časopisa dopunio je 1968. *Prolog*, od 1986. *Novi Prolog*, a tradiciju katoličkih književnih časopisa u novim političkim okolnostima – uz kalendar *Danicu* (od 1869) – pokušavala je održati “hrvatska književna revija” *Marulić* (1968) u izdanju Hrvatskoga književnog društva Sv. Ćirila i Metoda.

Na još jednu Krležinu inicijativu i uz pomoć M. Matkovića i P. Šegedina JAZU je 1962. pokrenula *Forum*, književni časopis s programom da bude “animator i evidentičar istinskih vrijednosti prvenstveno hrvatske ” te jugoslavenskih i stranih književnosti. Hrvatsko filološko društvo je 1969. također pokrenulo još jedan svoj književnoznanstveni časopis, i to za svjetsku književnost, *Književnu smotru* (ur. Z. Malić), dok će 1970. JAZU s Filozofskim fakultetom u Zagrebu na inicijativu I. Frangeša pokrenuti *Croaticu*, časopis za proučavanje hrvatske književnosti, koju će od 1975. pratiti niz *Croatica Bibliografije*.

I druge pojedinačne inicijative bile su formalno pokrivena raznim društvima i grupama, npr. Kulturno umjetničko društvo Ksaver Šandor Đalski, kasnije Kajkavsko spravišće, pokreće 1968. *Kaj*, a Zajednica samostalnih pisaca TIN *Hrvatski književni list*, koji je nakon 19. broja bio je obustavljen zbog članaka “antijugoslavenskog i antisocijalističkog sadržaja”. Z. Tomičić ponovo će ove svoje novine nakratko oživjeti 1991.

U okrilju DKH i MH pokrenuta je 1970. *Kritika*, koja je zadirala u važna i politički provokativna pitanja čime je bitno utjecala

na zbivanja uoči i tijekom Hrvatskog proljeća, pa je 1971. zabranjena. Pod okriljem Saveza književnika S. Mihalić kao tajnik Saveza pokrenuo je 1966. časopis *Most / The Bridge*, da bi ga već od drugoga broja prenio u Zagreb gdje dalje izlazi u nakladi hrvatskog Društva.

Krajem šezdesetih usred sve izrazitije hladnoratovske atmosfere i politike blokovske podjele svijeta donesena je 1967. *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* koja je odmah objavljena u “jugoslavenskim novinama” *Telegram* (1960-73). Objava je pokrenula s jedne strane režimske napade i progone hrvatskih intelektualaca te pojačalo kontrolu hrvatskih institucija, s druge novi val nacionalnoga raspoloženja koje će eskalirati 1971. Na kulturnoj sceni neki su raniji časopisi nestali, neki nastavili prilagođujući se novim okolnostima. Nestala je i nova serija sada “hrvatskog ista” *Telegram* (1971), kratkog je daha bio i *Matičin Hrvatski tjednik* (1971) s prvim urednikom I. Zidićem, a njih je 1973. odmijenilo *Oko*, “jugoslavenske novine za aktualnosti iz umjetnosti i kulture”.

Sedamdesete godine donose nekoliko novih časopisnih projekata među kojima *Teka (Tekstovi – kritika)* pri Studentskom centru Sveučilišta u Zagrebu te varaždinska *Gesta* (1978-88) Narodnog kazališta “August Cesarec”. Iste godine izlazi *Off*, časopis za književnost, kojega je njegov inicijator i prvi urednik V. Visković vidio kao novu naraštajnu tribinu (1978-81). Uslijedio je *Gordogan* (1979) u nakladi omladinskoga Centra za kulturnu djelatnost SSO, časopis B. Matana koji se specijalizirao za pojedine istraživačke teme.

Nakon zanosa pedesetih i šezdesetih, potom rezignacije i apatije sedamdesetih, poslije Titove, onda i Krležine smrti novih je časopisa manje. Osječki studenti javljaju se 1980. časopisom *Rijek*, u Vinkovcima 1981. izlazi *Lenije*, u Zagrebu Poslovna zajednica izdavača i knjižara SR Hrvatske 1982. pokreće revija za knjigu *Naša knjiga* itd. U jesen 1984. pojavilo se prvo kolo biblioteke *Quorum* Centra za društvene djelatnosti SSOH i Stu-

dentskog centra u Zagrebu, potom nulti broj istoimenoga časopisa, a onda i časopis *Quorum*, koji još izlazi. Suradničku mu jezgru čini naraštaj rođen na prijelazu 50/60-tih godina, koji je oblikovao tzv. *quorumašku* poetiku s obilježjima postmodernizma.

Istodobno tih osamdesetih godina Branko Maleš, urednik *Republike* – sada i formalno časopisa Društva književnika Hrvatske (DKH) – pronašao je vlastitu formulu “tzv. pripustljivoga moderniteta”, a sličnu uređivačku politiku nastavio je i V. Visković. U posttitovskom razdoblju tzv. *Crvene*, pa *Bijele knjige*, novosadskoga IX. i posljednjeg kongresa Saveza književnika Jugoslavije, sovjetske *perestrojke*, poljske *solidarnosti*, pada Berlinskog zida, posljednjeg kongresa Saveza komunista Jugoslavije, prvih demokratskih izbora u Hrvatskoj i agresije na Republiku Hrvatsku Visković je *Republici* “nastojao izboriti angažiranu ulogu u demokratizaciji hrvatske javne scene”.

Do kraja desetljeća još će Rijeka dati novi književni časopis *Rival* (1988-89), u Sisku 1990. izlazi *Aura* kao “nezavisno izdanje”, sredinom 1991. u Bjelovaru Matičin *Rusan*, u Zagrebu *Godine*, časopis za kulturu Studentskog centra, u Visu *Hrvatska zora*, u Hvaru *Hanibalova luč*, 1992. u Velikoj Gorici *Luč*, u Zadru ponovo *Zadarska smotra*, a u Omišu A. Novaković pokreće *Morsorsku vilu*. Na kraju 1991. izlazi prvi broj *Zrcala*, časopisa za poeziju HFD-a s prilogom *Krvatska – Lirika ratne 1991.* kao prethodnica mnogo srodnih izdanja uključujući i Stamać-Sanaderovu antologiju *U ovom strašnom času* (1994) s dvadesetak međunarodnih izdanja.

Emigrantska *Hrvatska revija* nastavlja izlaziti u domovini kao časopis Matice hrvatske, privatnom inicijativom izlazi 1992. u Zagrebu *Futura*, časopis za “znanstvenu beletristiku i fantastiku”, a nju 2007. slijedi *Ubiq*, književni časopis za znanstvenu fantastiku.

Splitska *Hrvatska obzorja* trebao je 1993. zamijeniti *Mogućnosti*, a udruga Pinta u Zagrebu pokreće kajkavski časopis *Gazophylacium*. Istodobno M. Gavran pri gradskom nakladniku AGM-

-u pokrenuo je *Plimu*, časopis za dramu i prozu, a nakon najava tadašnjega predsjednika V. Gotovca u proljeće 1993. Matica je za Božić izišla s prvim brojem svojega *Vijenca*. Prvi urednik bio je S. P. Novak, od 1995. B. Maruna i A. Zlatar, koja će 1999. nakon razlaza s Maticom pokrenuti novine *Zarez*.

Nakon Matičina *Vijenca* i DHK pokrenulo je 1995. svoje novine *Hrvatsko slovo* (ur. D. Horvatić), mostarsko DHK BiH *Osvit* (ur. V. Koroman), riječki ogranak DHK počinje 1996. izdavati *Književnu Rijeku*, a istarski *Novu Istru*. Iste godine u Čakovcu kreće *Hrvatski sjever*, u Sarajevu Matičina *Hrvatska misao*, a sljedeće godine u Karlovcu još jedna inačica *Svjeta*.

A onda krajem devedesetih dio članstva se izdvojio iz DHK te su 2002. osnovali Hrvatsko društvo pisaca (HDP). Visković je kao urednik sa sobom prenio *Republiku* koja od 2003. izlazi pod imenom Krležine *Književne republike*. U novo društvo prelazi i časopis *Relations* koji je DHK bilo osnovalo sredinom devedesetih da inozemnoj javnosti prezentira i neknjiževne nacionalne odabrane sadržaje. Preuzevši ga od Naklade MD, u okrilju DHK 1998-2002. izlazio je i *Europski glasnik*, HDP od 2005. u svoju nakladu uzima *Tvrđu*, danas časopis za teoriju, kulturu i vizualne umjetnosti. Oslanjajući se na tradiciju staroga *Kamova* (Rijeka, 1970-71.) Izdavački centar Rijeka pokrenuo je 2001. *Novi Kamov*.

Početak 21. st. u znaku je i nekoliko novih ili obnovljenih znanstvenih časopisa. Tako *Kaj* dijelom objavljuje i znanstvene članke, riječka *Fluminensia* (1989), časopis za filološka istraživanja riječke kroatistike, uz jezikoslovne objavljuje i književnoznanstvene članke, srodna joj je zadarska *Croatica et Slavica Iadertina* pokrenuta 2005. kao i *Nova Croatica* (2007), nastavak *Croaticae* (od 2013. ponovo pod starim imenom!) te 2010. *Kroatologija*, časopis Hrvatskih studija u Zagrebu. *Croatian Studies Review / Časopis za hrvatske studije* (2003), zajedničko je izdanje centara za hrvatske studije sveučilišta Macquarie u Sydney, Waterloo u Kanadi i Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu, itd.

U međuvremenu 2004. pojavio se *Knjigomat*, prvi naš “virtualni časopis za književnost”. I dotadašnji tiskani časopisi sve više prelaze na elektroničko izdanje. Ovime se tiskani mediji polako povlače, a s njime i jedan tip tradicije te otpočinje novi. U kalendarima, časopisima i novinama fiksirana je slika naše prošlosti u trenucima kada su nastajali pojedini njihovi prilozi. U kontinuitetu od prvih časopisa do najnovijih tako je sačuvana slika moderne povijesti, u slučaju hrvatskih časopisa slika hrvatske prošlosti. U rekonstrukciji te prošlosti nikad ne raspoložemo svim elementima, pa su i rezultati uvijek relativni. Tiče se to i ovoga pregleda koji nudi okvir za tek jedno od mogućih čitanja tradicije hrvatskih časopisa.

A VERY BRIEF HISTORY OF THE CROATIAN MAGAZINES

After the first printed books in the European cultural tradition, in the middle of the 17th century new printing media appear – calendars, almanacs, magazines and newspapers. Calendars and almanacs had an important role until the end of the 18th century, when magazines and newspapers become more prominent. Oral type of culture turns into a written one thus marking the beginning of modern history. It implies radical changes primarily regarding the type of communication and in creating the public as an increasingly stronger political factor. By their taste and interests audience and market have a direct influence on the status of culture, as well as on the status of the author and his/her works. Relying on calendars as role models, the first magazines and newspapers are being structured, differentiating between themselves depending on the level of actuality of their contributions. Equally reacting to technological and societal changes, they both change with regard to the rhythm of appearance, contributions' character and the target audience. Both magazines and newspapers reach culmination at the end of the 19th and the beginning of the 20th century. After that, new electronic media that are becoming dominant by the appearance of internet at the turn of the 20th century and at the beginning of the 21st century are starting to threaten them.

The beginning of European tradition of magazines and newspapers is associated with the Parisian *Journal des sçavans* from 1665 and London *Mercurius Librarius* from 1668, that is *Daily*

Courant from 1702. The beginning of Croatian tradition is related to the announcement of the Latin *Calendarium Zagrabiese* from 1771, that is to the appearance of *Agramer deutsche Zeitung* in 1786 and *Kroatischer Korrespondent* in 1789. An initiative by M. Bogdanić from 1792 to start a weekly in Croatian language did not succeed. In 1806 the French government in the area of Napoleon's Illyria started an Italian-Croatian *Il regio Dalmata – Kraglski Dalmatin* and after it was shut down in 1810 also *Télégraphe officiel* in Croatian. What followed were new, mostly unsuccessful initiatives by A. Nagy from Požega in 1813 and by M. J. Šporer from Karlovac in 1815. *Agramer Theater Journal* started to be published in 1815 in Zagreb, in 1832 an Italian *Gazzetta di Zara* in Zadar, and then again in Zagreb in 1926 another German magazine: *Luna – Agramer Zeitschrift*. The first national newspapers were founded by Ljudevit Gaj. The first issue of his *Novine Horvatzke, Slavonzke y Dalmatinzke* was published on January 6th and its weekly supplement *Danica Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka* on January 10th 1835 in the Kajkavian dialect and written in the old orthography. New orthography and Štokavian dialect as the basis of a future national language Gaj introduced from 1836, changing the name into *Novine ilirske* ie. *Danica ilirska* until the Illyrian name was forbidden in 1843.

In the meantime, in 1842, the first national cultural institution *Matica ilirska* (The Illyrian matica, from 1874 *Matica hrvatska – Croatian matica – the Central Croatian Cultural and Publishing Society*) was founded and another magazine in Zagreb, *Kolo*, was started. In 1844 in Dalmatia, the members of the Croatian National Revival started *Zora dalmatinska* and Slavonia got its magazine *Slavonac* in 1863. In the meantime, in 1851 the first Croatian magazine in Bosnia and Herzegovina, *Bosanski prijatelj*, began to be published with the help of Ljudevit Gaj and *Matica*. The first calendars and magazines among the Croats from Bačka and Burgenland will appear a bit later – *Bunjevačko-šokački*

kalendar in 1868 and *Bunjevačka i šokačka vila* in 1871, while the first Croatian newspapers in Istria were *Naša sloga* published from 1870. As the center of old Croatian literature, Dubrovnik had its magazine *Dubrovnik* (1849-52), and then *Slovinac* (1878-1884).

Although during the National Revival Zagreb became a national center, primarily because it had suitable traffic services and economic conditions for it, the appearance of magazines outside of Zagreb only made its role stronger. Politically and administratively divided space thanks to the influence of media all of a sudden became connected into a unique national space. Thus Gaj and other members of the National Revival used a new medium in order to create and shape Croatia as a modern European cultural nation.

The most significant work of Croatian Romanticism *Smrt Smail-age Čengića* (1846) by I. Mažuranić was published in almanac *Iskra*, magazine *Neven* (1852-57) made the first step in the standardization of national culture, Kukuljević's *Arkiv za pověstnicu jugoslavensku* (1851-75) and Jagić's *Književnik* (1864-66) were the first scientific magazines with the aim to prepare specialists for the future academy, founded in 1867. Matica and the Academy (Yugoslav Academy of Sciences and Arts) founded a joint magazine *Vienac* (1869-1903), made by A. Šenoa a central magazine of Croatian literature. In 1867 the Academy started *Rad*, *Starine* and *Stare pisce hrvatske* in 1869 and *Ljetopis* in 1877. Simultaneously with *Vienac*, by which a canon of young national literature and civil, middle-class culture was established, there also existed some thirty magazines and newspapers, among them an influential right-wing *Hrvatska vila* (1883-85). Behind most Academy's and Matica's publishing projects was J. J. Strossmayer, bishop from Đakovo, and political daily newspapers *Obzor* (1860-1935) and family magazine *Dom i svijet* (1888-1923) were no exceptions.

Modernist movement (1895-1903) required modernization of national life, liberation from the past and national pathos and ten-

dentiousness, as well as taking active part in European trends. A group of young people in Prague started *Hrvatska misao* (1897) and under the influence of Masaryk's realism pleading for the connection between literature and national life, the Vienna group established *Mladost* (1898), which under the influence of Vienna Art Nouveau argued for formal aestheticism and a critical relationship towards tradition, while in Zagreb the young got together around *Nova Nada* (1897-98) arguing for the middle orientation.

Young modernists organized themselves in a new society of artists from which Društvo hrvatskih književnika (Association of Croatian writers, 1900) evolved. Almost at the same time as *Vienac*, the Sarajevo *Nada* (1895-1903), which – thanks to S. S. Kranjčević – was one of the most important modernist magazines, also stopped being published. After *Vienac* and *Nada*, *Lovor* (1905) was started in Zadar, and the periodical scene is completed with a youth magazine *Pobratim* (1891-1916), *Prosvjeta* (1893-1913) and *Glasnik Matice dalmatinske* (1902-04). After that, the newly established Association of Croatian Writers starts its own magazine *Savremenik* (1906-41), which will be one of the most influential until World War II. Paralelly with it a Catholic magazine *Luč* (1905-42) is being published. With the later *Hrvatska prosvjeta* (1914-40) by Kolo hrvatskih književnika, owning mostly to L.J. Maraković, *Luč* imposed itself as the central magazine of the Catholic movement.

At the end of 1913 and the beginning of 1914 appeared an authorial magazine by T. Strozzi named *Krik*, announcing war and futurism in Croatia. In the new societal paradigm everything is subordinated to the negation of the old and fighting for the new, magazines are becoming stages of new aesthetics, poetics and policies, their protagonists now being individuals or groups outside institutions. Among them, the most prominent were U. Donadini with his *Kokot* (1916-18), A. B. Šimić with *Vijavica* (1917) and *Juriš* (1919) and M. Krleža with *Plamen* (1919) and *Književna republika* (1923-25).

Social and political activism generates and follows a series of committed magazines which do not belong to the avant-garde mainstream, but are contributing to it. J. Demetrović edited *Hrvatska* (1917), that is *Jugoslavenska* (1919/1920-26) *njiva* in the spirit of the then current idea of integral Yugoslavianism. The goal of Mašić's *Književni jug* (1918-19), edited, among others, also by young I. Andrić, was to "set the foundations of the future Yugoslav literature". The same orientation had Ćurčin's *Nova Evropa* (1920-41) with an editorial by an English publicist R. W. Seton Watson.

Krleža's political activism was radicalized by magazines which, among others, were started or edited by S. Galogaža (*Kritika*, 1920-28; *Vedrina*, 1923-24; *Literatura*, 1931-32). In these turmoils, a special place belongs to *Zenit* by Lj. Micić, published in Zagreb 1921-23, but after negative repercussions, misunderstandings and confiscations moves to Belgrade.

In the most violent disputes concerning the issues of social literature and political engagement in 1928 Matica hrvatska started a luxurious *Hrvatska revija*. Until the war, its contributors were almost all significant Croatian writers belonging to several generations and of various political and aesthetic orientations, and it also published reproductions of the group *Zemlja*. *Književnik* (1928-39) was of a similar profile.

In this period the publishing of periodicals is also revived among Croatians from Bačka and Syrmia, so in 1933 young B. Vujkov started *Bunjevačko kolo* (1933-36), and cultural workers and authors gathered around Subotička matica and Pučka kasina *Klasje naših ravni* (1935-44) with the goal to gather "older and younger writers from Vojvodina, who feel Croatian".

During World War II in Nezavisna Država Hrvatska (NDH, the Independent State of Croatia) several magazines were published. Apart from *Hrvatska revija*, *Hrvatska smotra* and Benešić's *Vienac* (1941-44) as a monthly published by Hrvatski izdavački bibliografski zavod (HIBZ), there appeared several

genre literary magazines such as *Novela* in Zagreb and *Poezija* in Split in 1941. Apart from official papers by Hrvatsko kulturno društvo Napredak in Sarajevo, R. Filipović, then A. Muradbegović and H. Dizdar edit *Hrvatska pozornica*, that is *Sarajevska hrvatska pozornica*, a theatrical magazine of Hrvatsko državno kazalište (Croatian State Theatre) 1941-45. At the same time, in 1940 the Zagreb *Hrvatska pozornica* was renewed for the fourth time. After Zagorka's *Ženski list* (1925-38), that is *Hrvatica* (1939-41), S. Košutić together with M. Schwel is now editing *Hrvatski ženski list* published by Hrvatski državni tiskarski zavod, that is by Ženska loza hrvatskog ustaškog pokreta. Apart from *Revija* and *Smotra*, and also *Plava revija* (1940-43) and *Plug* published by Matica hrvatskih akademičara (1944), *Književni tjednik* (1941-42) edited by P. Tijan and published by HIBZ had an important place.

Even during the war, within the anti-fascist circles newspapers and magazines were started, among them being *Književnik* published by Klub kulturnih radnika. In 1945, the new authorities founded *Republika*, one of its editors being M. Krleža as the main target of this project. Although only since 1981 it formally became magazine of the Association of Croatian Writers, *Republika* was from the beginning reputed as such, several times changing its format, publishers and editors from several different generations. Matica's *Kolo*, after miscellany issues 1905-46, continues in 1948 with a new series named *Hrvatsko kolo* all the way until 1955, and then – after a pause – since 1963 under its original name *Kolo* until 1971 and – after another pause – from 1991 until today.

Croatian writers who emigrated in 1945 called upon the tradition of Matica's *Revija*. The first issue of emigrant *Hrvatska revija* appeared in spring of 1951. in Buenos Aires, as a "cultural-literary quarterly" first edited by A. Bonifačić and V. Nikolić, and then Nikolić alone. From 1968 until returning to homeland in 1990, it was printed in Barcelona. As the central Croatian cul-

tural magazine outside of Croatia, *Revija* together with its Library gathered more than 600 associates and contributors who through national culture contributed to the preservation of national consciousness among Croats in emigration. Among the first contributors were former president of Matica hrvatska F. Lukas, former theatre manager of the Croatian National Theatre D. Žanko, former university Ustasha district leader and editor of weekly *Spремnost* F. Nevistić, former secretary of the Communist Party for Croatia, editor in chief of a party magazine *Borba* and member of Politbiro of the Communist Party of Yugoslavia A. Ciliga and the world famous sculptor I. Meštrović. Instead of etymological spelling, used in *Hrvatska revija* published during the Independent State of Croatia, the emigrant version relied on phonological spelling also used in homeland, which also determined “all-Croatian orientation” of this magazine.

Apart from *Hrvatska revija*, printed in Croatian, in 1960 a year-book called *Journal of Croatian Studies* was started, published by Croatian Academy of America, founded in New York in 1953 with “the only purpose of improving the understanding of Croatian history and culture”. First editors were K. Mirth and J. Jareb, one of the founders of Croatian Academy of America. The programme of this magazine was to publish articles at a high critical level dealing with all Croatian topics as well as relevant documentary sources. Contributors were mostly from immigration (J. Prpić, D. Mandić, M. Meštrović, K. Spalatin, A. Nizeteo, B. Radica, I. Kordić, S. Gaži, A. Kadić, H. Lorković and others) and some from homeland (Š. Đodan, Z. Tomičić, D. Brozović). The main interest concerned the question of language and politics. The regular critical section also took account of homeland book editions, for example, by J. Horvat, I. Mužić, V. Holjevac, P. Matvejević, M. Gross, M. Suić. Apart from editors Mirth and Jareb, the most frequent reviewers were N. Kesterčanek, S. Vujica, M. Meštrović, W. Rieger, V. Grubišić, V. Markotić, G. Grlica, I. Banac and others. There were also several thematic issues dedi-

cated to I. Meštrović (1983), Croatian language (1984-85) and Croatian Renaissance (1986). Among literary contributions there are also some anthological selections of contemporary Croatian poetry, prose poems, lyric poetry by V. Parun and Croatian émigré poetry. The magazine stayed informed concerning topical Croatian periodicals, publishing several bibliographies (J. Bačić, J. Prpić, F. H. Eterović). In the same way as *Hrvatska revija* functioned as sort of a “small Matica” among Croatian emigrants, the *Journal of Croatian Studies* functioned as Croatian emigrant “small Academy”.

After *Journal of Croatian Studies*, *Studia Croatica* was since 1961 published in Buenos Aires in Spanish (publisher Instituto Croatia Latinoamericano de Cultura), and *Kroatische Berichte* from 1976 in Mainz in German (publisher Gemeinschaft zur Forschung kroatischer Fragen).

Immediately after World War II, the first postwar “lost generation” in 1952 started its own magazine *Krugovi*. Contributors gathered around *Krugovi* (“krugovaši”) tried to continue with modernism suspended by the war and promote a new poetic and world-view “liveliness” (V. Pavletić). After *Krugovi* ceased publication, *Književnik* (1959-61), and then *Razlog*, the main magazine of the new generation of the so called “razlogaši”, were started. Charged with an attempt of “imposing a multi-party system”, in 1967 *Razlog* was banned.

In the 1950-ies a newly founded Hrvatsko filološko društvo (Croatian Philological Society) started a scientific literary magazine *Umjetnost riječi* (1957, ed. Z. Škreb) which generated the so called Zagreb School of Stylistics. Through its branches Matica launches regional magazines (*Zadarska* and *Riječka revija* in 1952, in 1954 *Mogućnosti* in Split, in 1955 *Dubrovnik*, in 1960 *Književni godišnjak* in Vinkovci, in 1961 *Revija* in Osijek etc.). An important place also belonged to *Polet* (1953), which became one of the leading youth reviews, especially by its new series

Pitanja (1969-89), and *Studentski list* (1945-75), which played an important part in the society's democratization.

In the fall of 1966 a group of Croatian intellectuals from the Institute of Philosophy at the Yugoslav Academy of Sciences and Arts, headed by I. Supek, otherwise members of the Pugwash Pacifist Movement initiated by A. Einstein and B. Russel, started in Zagreb *Encyclopaedia moderna*, "a magazine for science, art and social practice". Among several other student magazines, a special place was taken by magazine for poetry *Poezija* (1969-71), which will find its followers in *Stih* (1976), *Vrabac* (1977), *Dodiri* (1979), *Zrcalo* (1991), *Haiku* (1993) and the latest *Poezija* (2005). The tradition of theatrical magazines was completed in 1968 by *Prolog*, since 1986 *Novi Prolog*, while "Croatian literary review" *Marulić* (1968) published by Hrvatsko književno društvo Sv. Ćiril i Metod – in addition to calendar *Danica* (from 1869) – tried to keep the tradition of Catholic literary magazines in new political circumstances.

Followed by another Krleža's initiative and with the help of M. Matković and P. Šegedin, the Yugoslav Academy of Sciences and Arts in 1962 started *Forum*, literary magazine aiming at becoming "an animator and time-keeper of true values primarily of Croatian", but also Yugoslav and foreign literatures. In 1969 Hrvatsko filološko društvo (Croatian Philological Society) started another literary-scientific magazine, this one for world literature, called *Književna smotra* (ed. Z. Malić), and in 1970 the Yugoslav Academy of Sciences and Arts together with the Faculty of Humanities and Social Sciences, following the initiative by I. Frangeš started *Croatica*, magazine for the study of Croatian literature, which will from 1975 be followed by a series *Croatica Bibliografije* (*Croatica Bibliographies*).

Other individual initiatives were also formally covered by different associations and groups, for example, Kulturno umjetničko društvo Ksaver Šandor Đalski, later on Kajkavsko

spravišće, in 1968 started *Kaj*, and Zajednica samostalnih pisaca TIN *Hrvatski književni list*, which after its 19th issue was stopped because of articles containing “anti-Yugoslav and anti-Socialist contents”. Z. Tomičić revived this newspaper in 1991, but only for a short time.

In 1970, under the auspices of DKH (the Association of Writers of Croatia) and Matica hrvatska, *Kritika* was started. By dealing with important and politically provocative issues it significantly influenced on the events on the eve of and during Hrvatsko proljeće (“Croatian Spring”), consequently leading to a ban in 1971. Under the protection of Savez književnika (Writers’ Alliance), S. Mihalić as its secretary in 1966 started a magazine *Most / The Bridge*, which was from its second issue published in Zagreb by Croatian Association.

At the end of the 1960-ies, in the middle of a more and more pronounced cold-war atmosphere and the bloc politics of world division, in 1967 *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* (the *Declaration on the name and position of Croatian standard language*) was proclaimed and immediately published in “Yugoslav papers” *Telegram* (1960-73). On the one hand, its publication triggered off regime attacks and persecutions of Croatian intellectuals, intensifying control over Croatian institutions, and on the other a new wave of national state of mind that will escalate in 1971. At the cultural scene, some of the earlier magazines disappeared, while some continued to be published adapting to new circumstances. A new series of now “Croatian newspapers” *Telegram* (1971) vanished, and Matica’s *Hrvatski tjednik* (1971) with I. Zidić as its first editor, had a short lifespan. In 1973 these were replaced by *Oko*, “Yugoslav newspapers for current issues in art and culture”.

In the 1970-ies there were several new magazine projects, among them *Teka (Tekstovi – kritika)* at Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu (Student Centre of the University of Zagreb) and *Gesta* from Varaždin (1978-88) published by Narodno

kazalište “August Cesarec”. *Off*, “magazine for literature”, was started at the same year, seen by its initiator and first editor V. Visković as a new generation platform (1978-81). After that followed *Gordogan* (1979) published by a youth Centar za kulturnu djelatnost SSO (Centre for cultural activity), a magazine edited by B. Matan specialising in certain research topics.

After enthusiasm of the fifties and sixties and then resignation and apathy of the seventies, after Tito’s and then Krleža’s deaths the number of new magazines diminished. In 1980 students from Osijek started magazine *Rijek*, in Vinkovci in 1981 there was *Lenije*, and in Zagreb Poslovna zajednica izdavača i knjižara SR Hrvatske in 1982 starts a book review *Naša knjiga* etc. In the fall of 1984 the first series of book collection *Quorum* published by Centar za društvene djelatnosti SSOH and Studentski centar in Zagreb appeared, after that a zero issue of magazine with the same name, and then also a magazine *Quorum*, which is still published. Its contributors come from a generation born at the turn of the 1950-ies and the 1960-ies, that shaped the so called *quorum* poetics having the features of postmodernism.

At the same time, in the 1980-ies Branko Maleš, editor of *Republika* – now formally the magazine of Društvo književnika Hrvatske (DKH, Association of Writers of Croatia) – found its own formula of “the so called admissible modernity”, and V. Visković continued with a similar editorial policy. In the period after Tito’s death, the period of the so called *Red*, and then *White book*, of the 9th congress in Novi Sad and the last Congress of Savez književnika Jugoslavije (the Yugoslav Writers’ Alliance), of the Soviet *perestroika*, Polish *solidarity*, the fall of the Berlin wall, the last Congress of the League of Communists of Yugoslavia, first democratic elections in Croatia and aggression at the Republic of Croatia, in *Republika* Visković “tried to fight for an active role in the democratization of Croatian public scene”.

By the end of the decade Rijeka will launch a new literary magazine *Rival* (1988-89), and in 1990 in Sisak *Aura* started to

be published as “an independent edition”, in the middle of 1991 Matica’s *Rusan* was started in Bjelovar, then *Godine*, magazine for culture by Studentski centar (Student Center) in Zagreb, *Hrvatska zora* in Vis, *Hanibalova luč* in Hvar, in 1992 in Velika Gorica *Luč*, in Zadar again *Zadarska smotra*, and in Omiš A. Novaković starts to publish *Mosorska vila*. At the end of 1991 the first issue of *Zrcalo*, magazine for poetry of HFD (Croatian Philological Society) appeared with a supplement named *Krvatska – Lirika ratne 1991*, as a precursor of many similar editions, including Stamač-Sanader’s anthology *U ovom strašnom času* (1994) with some twenty international editions.

The émigré *Hrvatska revija* continued to be published in homeland as the magazine of Matica hrvatska, *Futura*, magazine for “science fiction and fantasy” was started by a private initiative in Zagreb in 1992, followed by *Ubiq*, literary magazine for science fiction, in 2007.

Hrvatska obzorja from Split were in 1993 ment to be exchanged by the newly launched *Mogućnosti*, and Pinta Association in Zagreb started a Kajkavian magazine *Gazophylacium*. At the same time, M. Gavran launched *Plima*, magazine for drama and prose, published by a city publisher AGM, and after the announcements by V. Gotovac, Matica’s president at that time, in the spring of 1993, Matica at Christmas published the first issue of its *Vijenac*. The first editor was S. P. Novak, from 1995 B. Maruna and A. Zlatar, who will, after separation with Matica, start newspapers *Zarez*.

After Matica’s *Vijenac*, DHK (Croatian Writers’ Association) in 1995 started its newspapers *Hrvatsko slovo* (ed. D. Horvatić), the Croatian Writers’ Association of Bosnia and Herzegovina in Mostar launched *Osvit* (ed. V. Koroman), the Rijeka branch of DHK in 1996 starts to publish *Književna Rijeka*, and the Istrian one from Pula *Nova Istra*. That same year *Hrvatski sjever* was started in Čakovec, Matica’s *Hrvatska misao* in Sarajevo, and next year in Karlovac another variant of *Svjetlo*.

And then, at the end of the 1990-ies, part of the members separated themselves from DHK and in 2002 founded Hrvatsko društvo pisaca (HDP, Croatian Writers Society). As the editor, Visković transferred *Republika* to the newly founded Society, and from 2003 it is published under the name of Krleža's *Književna republika*. Magazine *Relations* – launched by DHK in the middle of the 1990-ies with the aim of presenting selected non-literary national topics to a foreign community – was also transferred to the new Society. Taken over from Naklada MD, *Europski glasnik* was published from 1998 to 2002 also under the auspices of DHK, and from 2005 HDP takes over the printing of *Tvrđa*, today magazine for theory, culture and visual arts. Relying on the tradition of the previous *Kamov* (Rijeka, 1970-71), Izdavački centar Rijeka in 2001 started *Novi Kamov*.

The beginning of the 21st century was also marked by several new or renewed scientific magazines. Thus *Kaj* partly publishes scientific papers, *Fluminensia* from Rijeka (1989), magazine for philological research of Rijeka Croatian studies, apart from linguistic, also publishes literary-scientific papers, and akin to it is *Croatica et Slavica Iadertina* from Zadar launched in 2005 as well as *Nova Croatica* (2007), the continuation of *Croatica* (from 2013 again under old name *Croatica!*), while in 2010 *Kroatologija*, magazine of Hrvatski studiji (Croatian Studies) in Zagreb was started. *Croatian Studies Review / Časopis za hrvatske studije* (2003) is co-edited by the centres of Croatian studies at the Macquarie University in Sydney, Waterloo in Canada and Faculty of Humanities and Social Sciences at the University of Split etc.

In the meantime, in 2004 appeared *Knjigomat*, our first “virtual literary magazine”. The up to then printed magazines are increasingly becoming delivered in electronic form, as online, digital editions, causing a slow retreat of the printed media and by this of one type of tradition, while initiating a new one. Calendars, magazines and newspapers offer a fixed image of our past

at the moments when their particular contributions emerged. Thus, in the continuity from the first magazines until the most recent ones there is a preserved image of modern history, in the case of Croatian magazines, an image of Croatian past. In the reconstruction of that past, we never have all elements at our disposal, so the results are always relative. The same applies to this survey offering framework for only one of many possible readings of the tradition of Croatian periodicals.

LITERATURA

1. Bačić, Slaven, *Leksikon podunavskih Hrvata-Bunjevaca i Šokaca*, 1-10. Subotica: Hrvatsko akademsko društvo 2004-2011.
2. Barac, Antun, *Članci o književnosti*. Zagreb: Binoza 1935.
3. Barac, Antun, *Feljton o Rijeci*, Riječka revija, VII(1958): 6, 422
4. Barac, Antun, *Hrvatska književna kritika*. Zagreb: JAZU 1938.
5. Barac, Antun, *Književnost ilirizma*. Zagreb: JAZU 1954.
6. Barac, Antun, *Književnost pedesetih i šezdesetih godina*. Zagreb: JAZU 1960.
7. Barac, Antun, *Sto godina novije hrvatske književnosti i Obzor, Obzor – spomen knjiga 1860-1935*, Zagreb: Tipografija 1936: 254-260
8. Batinić, Ana, *Animalističko čitanje hrvatskih dječjih časopisa*. Zagreb: HSN 2011.
9. Batović, Šime, *Zora Dalmatinska (1844.-1849.)*. Zadar: MH 1995.
10. Bauer, Ernest, *Die Entwicklung der Publizistik in Kroatien*. Zagreb: Europa-Verlag 1942.
11. Baur, Rupprecht Slavko, A. B. Šimić i njemački ekspresionizam. *Kritika*, Zagreb 1969: 3, 86
12. *Bibliografija rasprava, članaka i književnih i radova u časopisima Narodne Republike Hrvatske*. Zagreb: JAZU 1948-1956.
13. Blažek, Pavle, *Djelovanje i djelo Miroslava Kraljevića (1823-1877)*. Osijek: ICR 1989.
14. Blažeković, Tatjana, *Fluminensia Croatica*. Zagreb: JAZU 1953.
15. Bogišić, Vlaho, *Časopisi*, u: *Krležijana* (ur. V. Visković). Zagreb: LZ M. Krleža 19: 1, 110-117
16. Brešić, Vinko*, *Autobiografije hrvatskih pisaca*. Zagreb: AGM 1997.

* Predmetna literatura autora ove knjige nalazi se na kraju, u Bilješci o autoru i knjizi!

17. Brešić, Vinko, *Dragi naš Šenoa*. Uspomene na Augusta Šenou. Zagreb: MSC 1992.
18. Brešić, Vinko, *Iz prve ruke*. Nove autobiografije hrvatskih pisaca, 1. Zagreb: Alfa 2013.
19. Brešić, Vinko, *Slavonska književnost i novi regionalizam*. Osijek: MH 2004.
20. Brešić, Vinko, *Teme novije hrvatske književnosti*. Zagreb: Nakladni zavod MH 2001.
21. Brozović, Domagoj, *Književni časopis Republika i njegove uređivačke politike (1945-2002)*. Doktorska disertacija. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu 2013.
22. Cibanić, Ljiljanka – Krpan, Vlasta, *Popis izdanja Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 1867-1985*. Zagreb: JAZU 1/1986, 2/1988.
23. Cođa, Suzana, *Recepcija svjetske književnosti u časopisima Književnik (1928-39) i Hrvatska smotra (1933-44)*, u: Komparativna povijest hrvatske književnosti (ur. C. Pavlović i dr.), Split: Književni krug 2005: 289-322
24. Cođa, Suzana, *Poetika i politika Gajeve Danice*. Doktorska disertacija. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu 2009.
25. Cođa, Suzana, *Prvi hrvatski književni časopis kao Liber Croaticus*, u: Komparativna povijest hrvatske književnosti (ur. C. Pavlović i dr.). Zagreb-Split: Filozofski fakultet 2010: 96-123
26. Čengić, Enes, *S Krležom iz dana u dan*, 1-4, Zagreb: Globus 1986.
27. Dorkin, Mladen, *Literarni program Iskre*, Zadarska revija, (39)19905: 6, 629-639
28. Dovifat, Emil (Hrsgb), *Handbuch der Publizistik*, III. Berlin: Walter de Gruyter & Co. 1969.
29. Fancev, Franjo, *Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda (1790-1832)*, Građa JAZU 1933: 12
30. Flaker, Aleksandar, *Časopis Svjetlo*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta. Zagreb (II)1954: 133-144; *Književne poredbe*. Zagreb: Naprijed 1968: 137-244
31. Flaker, Vida, *Časopisi hrvatskoga modernističkog pokreta*. Zagreb: HFD 1977.
32. Frangeš, Ivo, *Antun Barac*. Zagreb: ZZK 1978.
33. Frangeš, Ivo, *Don Nikola Šimić kao urednik Iskre i književnik pučkoga pripovjednog diskurza*. Kačić, Split (30/31)1998/1999: 439-440
34. Frangeš, Ivo, *Značenje Gajeve Danice*, u: *Danica ilirska 1835-1849*. Reprint izdanje, [V], 3-25. Zagreb: Liber 1972.

35. Fruk, Marina, *Njemačko novinstvo u Hrvatskoj*, RFD, Rijeka (5)2002: 149-158
36. Fruk, Marina, *Županova Croatia u kulturnom životu Hrvatske-znanje u povijesnom vremenu*. Disertacija. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu 1995.
37. Grdešić, Maša, *Cosmopolitika*, Kulturalni studiji, feminizam i ženski časopisi. Zagreb: Disput 2013.
38. Gross, Mirjana – Agneza Szabo, *Prema hrvatskom građanskom društvu*. Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća. Zagreb: Globus 1992.
39. Gross, Mirjana, *Povijest pravaške ideologije*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu 1973.
40. Hergešić, Ivo, *Hrvatske novine i časopisi do 1848*. Zagreb: MH 1936.
41. Horvat, Josip, *Ljudevit Gaj*. Njegov život, njegovo doba. Zagreb: SN Liber 1975.
42. Horvat, Josip, *Povijesti novinstva Hrvatske 1771-1939*, Zagreb: Stvarnost 1962, GM-TK ²2003.
43. Horvat, Vladimir, *Crkva u hrvatskom narodnom preporodu*. Zagreb: Glas Koncila 1986.
44. Inglis, Fred, *Teorija medija*. Zagreb 1997: AGM i Barbat – Prevela G. V. Popović
45. Ivanišin, Nikola, *Časopis Slovinac i slovinstvo u Dubrovniku*, Rad JAZU 1962: 324, 171-245
46. *IX. kongres Saveza književnika Jugoslavije 10-20. april 1985*. Novi Sad: Književna zajednica 1985.
47. Jelčić, Dubravko, *Početak ljetopisa Društva hrvatskih književnika (danas: Društva književnika hrvatske) 1900-1919*, Kronika HAZU 1980: 17
48. Jerolimov, Pavao, *Lovor*. Zadarska smotra, Zadar: MH 47(1998): 1-3, 19-26.
49. Jerolimov, Pavao, *Bibliografija novinskih članaka uz proslavu 150. obljetnice Zore dalmatinske*. Zadarska smotra, Zadar: MH 44(1995): 3-4, 501-508
50. Kapetanić, Davor, *Književni rad Silvija Strahimira Kranjčevića u sarajevskoj Nadi 1894-1903*. Rad JAZU 1972: 15, 373-495
51. Karlić, Petar, *Kraljski Dalmatin (1806. – 1810.)*. Zadar: Matica dalmatinska 1912.
52. Kasandrić, Petar, *Il giornalismo Dalmato dal 1848 al 1860*. Zara: Sp. Artale 1899.

53. Kecmanović, Ilija, *Ivo Franjo Jukić*. Beograd: Nolit 1963.
54. Kipphan, Helmut, *Handbook of Print Media*. Technologies and Production Methodes. Heidelberg: Springer 2001.
55. Klaić, Vjekoslav, *Knjižarstvo u Hrvata*. Zagreb: St. Kugli 1922.
56. Kolar, Mario, *Časopis Kaj i kajkavsko pismo hrvatske postmoderne*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu 2013.
57. Korunić, Petar, *Fra Grgo Martić i hrvatski nacionalni pokret*, u: *Fra Grgo Martić i njegovo doba*. Zagreb, 1996: 57-78
58. Košutić-Brozović, Nevenka, *Časopis hrvatske moderne Mladost i strane književnosti*. Rad JAZU 1965: 341, 231-261
59. Kronick, A. David, *A History of Scientific & Technical Periodicals*. The Origins and Development of the Scientific and Technical Press 1665-1790. Metuchen, N. J.: The Scarecrow Press, Inc. 1976.
60. Kruševac, Todor, *Periodika bosanska za turskog vremena (1850-1878)*. Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, Sarajevo, (VII)1967: 103-161
61. Kujundžić, Ivan, *Bunjevačko-šokačka bibliografija-Prilog kulturnoj povijesti bunjevačko-šokačkih Hrvata*. Rad JAZU 1969: 355, 667-769
62. Kukuljević, Sakcinski Ivan, *Bibliografija hrvatska*. Dio prvi. Tiskane knjige. Zagreb: A. Jakić 1863.
63. Kuna, Herta, *Ježik Bosanskog prijatelja*. Sarajevo: Svjetlost 1893.
64. Kuzmanović, Mladen, *Danica ilirska 1835-1849*. Reprint izdanje. Zagreb: Liber 1970-1972.
65. Lasić, Stanko, *Krleža*. Kronologija života i rada. Zagreb: Globus 1982.
66. Lasić, Stanko, *Krležologija*, III. Zagreb: Globus 1989.
67. Lasić, Stanko: *Mladi Krleža i njegovi kritičari 1914-1924*. Zagreb: Globus 1987.
68. Lasta, Petar, *Antun Barac*, Hrvatska književna kritika, VII, Zagreb: MH 1962.
69. Lončar, Mate, *Časopisi hrvatske književnosti od Vihora do Pečata (1914-1941)*, Književna historija, Beograd 1969: 6, 413- 427
70. Lončar, Mate, *Časopisi Miroslava Krleže*, Krležin zbornik (ur. I. Frangeš i A. Flaker), Zagreb: Filozofski fakultet 1963.
71. Lončar, Mate, *Zora dalmatinska*. Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd: 1959.
72. Lovrenović, Ivan, *Književnost bosanskih franjevaca*. Sarajevo: Svjetlost 1982.

73. Maixner, Rudolf, *Neobjelodanjeni Vrazovi članci i dokumenti*, Građa JAZU 1951: 20, 5-46
74. Malbaša, Marija, *Osječka bibliografija. Tiskarsko-izdavačka djelatnost u Osijeku od 1742-1978*. Osijek: Centar JAZU 1981.
75. Maraković, Ljubomir, *Ekspresionizam u Hrvatskoj*, u: PSHK, knj. 86. Zagreb 1971.
76. Marijanović, Stanislav, *Fin de siècle hrvatske Moderne*. Generacije mladih i časopis Mladost. Osijek: ICR 1990.
77. Marjanović, Milan, *Hrvatska moderna*, I-II. Zagreb: JAZU 1954.
78. Markus, Tomislav, *Slavenski Jug 1848. – 1850. godine i hrvatski politički pokret*. Zagreb: Institt za povijest 2001.
79. Martić, fra Grgo, *Zapamćenja (1829-1878)*. Zagreb: 1906.
80. Martinčić, Ivan, *Knjiga o Kolu*. Zagreb: Erasmus 1993.
81. Maštrović, Vjekoslav, *Jadertina Croatica*, II. dio, časopisi i novine. Zagreb: JAZU 1954.
82. Matvejević, Predrag, *Razgovori s Miroslavom Krležom*. Zagreb: 1969.
83. McLhuan, Marshal, *Gutenbergova galaksija*. Beograd: Nolit 1973. – Preveo B. Vučković
84. McLuhan, Marshall, *Lows of Media*, Toronto/London 1988.
85. Mirić, Milan, *Eseji*. Zagreb: MH 2011.
86. Mrduljaš, Igor, *Kazališni časopisi u porodu*, u: *Suvremena drama i kazalište u Hrvatskoj* (ur. B. Hećimović). Novi Sad: Sterijino pozorje – ICR 1988: 7, 461-469
87. Novak, Božidar, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*. Zagreb: Golden markemng 2005.
88. Novak, Slobodan, *Digresije*. Zagreb: Ex Libris 2001.
89. Pederin, Ivan, *August Šenoa kao urednik Vienca*, Riječ, Rijeka (X)2004: 2, 145-184
90. Pederin, Ivan, *Josip Pasarić kao urednik Vijenca i njegov odnos prema njemačkoj književnosti kao pitanju komparatistike*, Revija. Osijek: ICR 1986: 5, 5-17
91. Pederin, Ivan, *Pokretanje Zore dalmatinske u raspravama austrijske cenzure*, Zadarska smotra, Zadar: MH (XLIV)1995: 3-4, 39-43
92. Pederin, Ivan, *Utjecaj austrijske cenzure na prodaju, širenje i reklamiranje knjiga (1810-1848)*, Bibliotekarstvo. Sarajevo: Društvo bibliotekara BiH 1985: 31, 23-33
93. *Pedeset godina Republike*. Republika, Zagreb: DHK 1995: 11-12
94. Pejanović, Đorđe, *Bibliografija štampe Bosne i Hercegovine 1850-1941*. Sarajevo: Veselin Masleša 1961.

95. Perić, Ivan, *Dubrovačka periodika 1848-1918*. Dubrovnik: Zavod JAZU 1980.
96. Petrač, Božidar, *Futurizam u Hrvatskoj. Dossier*. MH: Pazin 1995.
97. Petrač, Božidar, *Spomenica Društva hrvatskih književnika*, DHK: Zagreb 2010.
98. *Plenum Društva književnika Hrvatske (24. lipnja 1985.)*, Republika, Zagreb 1985: 6
99. Podunavac-Škvorc, Branka, *Bibliografija magistarskih radova iz područja bibliotekarstva, dokumentacije i informacijskih znanosti obranjenih na Sveučilištu u Zagrebu 1988-1992*. Informatologia. Zagreb: Hrvatsko komunikološko društvo 24(1992): 1, 21-29
100. Pranjković, Ivo, *Fra Franjo Jukić i hrvatska jezično-pravopisna tradicija u BiH*, Mostarski dani hrvatskog jezika (Zbornik), Mostar, 1999: 105-119
101. Protrka, Marina, *Oblikovanje kanona u hrvatskoj književnoj periodici 19. stoljeća*. Zagreb: FF-press 2008.
102. Prpa-Jovanović, Branka, *Srbsko-dalmatinski magazin 1836-1848*. Preporodne ideje Srba u Dalmaciji, Split: Književni krug 1988.
103. Putanec, Valentin, *O prvom časopisu u Hrvatskoj Ephemerides Zagrabienses ili Nova Latina*. Građa JAZU 1951: 21, 255-261
104. Ravlić, Jakša, *Povijest Matice hrvatske*. Zagreb: MH 1963.
105. Rezo, Vladimira, *Provincija je gusta masa*. Novohistoričko čitanje časopisa *Savremeni pogledi 1935-1936*. Zagreb: HSN 2014.
106. Rizvić, Muhsin, *Behar*. Književnohistorijska monografija. Sarajevo: Svjetlost Ê2000.
107. Rizvić, Muhsin, *Gaj, Danica ilirska i Bosna*. Rad JAZU 1989: 438, 1-84
108. Rogulja Kačić, Petar, *Poredba između Kukuljevićeve Bibliografije Hrvatske i Građe za hrvatsku retrospektivnu bibliografiju knjiga 1835.-1940.* Zbornik Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja. Split: Franjevačka provincija 25(1993), 639-647
109. Rojnić, Matko, *Časopisi*, u: *Hrvatska enciklopedija* (ur. M. Ujević). Zagreb: Nakl. konzorcija 1942: IV, 200-204
110. Sekulić, Ljerka, *Njemačka Luna u kulturnom životu Hrvatske*. Zagreb: Filozofski fakultet 1968.
111. Smičiklas, Tade-Marković, Franjo: *Matica hrvatska 1842-1892*. Zagreb, 1892.
112. Smičiklas, Tadija, *Povijest Matice Hrvatske*, Spomen knjiga. Zagreb: MH 1892.

113. Straßner, Erich, *Zeitschrift*. Tübingen: Niemeyer 1997.
114. Straßner, Erich, *Zeitung*. Tübingen: Niemeyer 1999.
115. Strčić, Mirjana, *Šenion Vijenac i Istra*, u: *Istarska beseda i pobuna*, I. 185-198. Pula: Otokar Keršovani 1984.
116. Šabić, Marijan, *Češka književnost i kultura u hrvatskim književnim časopisima 19. stoljeća*. Zagreb: FF-press – Institut za hrvatsku povijest, podružnica Slav. Brod 2007.
117. Šimičić, Želimir, *Croatica u časopisu Vienac 1869. – 1873*. Croatica bibliografije, Zagreb: SN Liber 1975.
118. Šimić, Stanislav, *Jezik i pjesnik*. Zagreb: DHK 1955.
119. Šimundža, Drago, *Francuska književnost u Viencu*. Split: Književni krug 1993.
120. Šišić, Ferdo, *O Šporerovim novinama*. GrađaJAZU 1912: 7, 49-94
121. Šokota, Mirjana i dr., *Kraglski Dalmatin*. Bibliografija. Zadar: Narodni list 1989.
122. Štitić, Lina-Dizdar, Hamid, Bibliografija knjiga i periodičnih izdanja štampanih u Hercegovini (1873-1941). Mostar: Savjet za kulturu 1958.
123. Šurmin, Gjuro, *Početak Gajevih novina*. Prilog kulturnoj povijesti Hrvatske. Rad JAZU 1905: 162, 110-134
124. Švoger, Vlasta, *Südslawischen Zeitung 1849. – 1852*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest – Dom i svijet 2002.
125. Trdina, Janez, *Bachovi huzarji in Iliri*, u: *Zbrano delo*. Ljubljana 1951: 221-478; *Bachovi husari i Ilirci*. Zagreb: GZH 1980. – Prijevod T. Potokar
126. *Trideset godina Republike*, Republika, Zagreb: DHK 1975: 11-12
127. Ujević, Mate, *Građa za bibliografiju jugoslavenske periodike*, Anali. Zagreb: LZ 1955: 2
128. Vaupotić, Miroslav, *Časopisi od 1914-1963*, u: *Panorama hrvatske književnosti XX stoljeća* (ur. V. Pavletić). Zagreb: Stvarnost 1965: 669-853
129. Vaupotić, Miroslav, *Krležini književni časopisi*, u: *Krležin zbornik* (ur. I. Frangeš i A. Flaker), Zagreb 1964: 341-364; *Siva boja smrti*, Zagreb 1974: 69-104
130. Vidačić, Marcel, *Pseudonimi, šifre i znakovi iz hrvatske književnosti*. Građa, Zagreb: JAZU 1951: 21, 7-121
131. Visković, Velimir, *Sukob na ljevici*, u: *Krležijana* (ur. V. Visković), Zagreb: LZ M. Krleža 1999: 2, 375-402
132. Vukovac, Stana, *Slavonac 1863-1865*, Radovi, Vinkovci: Centar JAZU 1990: 7, 105-194

LITERATURA

133. Zečević, Divna, *Pučko književno štivo u hrvatskim kalendarima prve polovice 19. stoljeća*. Bibliografija. Osijek: ICR 1992.
134. Žarković, A. H. (Alfons Heisinger), *Uspomene o A. B. Šimiću i njegovu književnom krugu*. Krugovi, Zagreb 1955: 2-6
135. Živančević, Milorad, *Danica ilirska i njeni anonimni suradnici*, Croatica, Zagreb 1973: 5, 67-105
136. Živković, Danijela, *Publicistika na njemačkom jeziku u Zagrebu u drugoj polovici 18. stoljeća*. Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, Zagreb: Filozofski fakultet 1989: 22, 49-70
137. Žmegač, Viktor, *O poetici ekspresionističke faze u hrvatskoj književnosti*. Kritika, Zagreb 1969: 3, 28

KAZALO IMENA

- Adžija, Božidar 122
Andrić, Ivo 101, 103, 109-120, 240,
241, 316, 329
Andrić, Nikola 192, 199, 203
Antić, Sandra-Viktorija 296
Arnold, Gjuro 64
- Babić, Ljubo 78, 96, 104
Bach, Josip 134
Bačić, J. 319, 331
Bačić, Krešimir 287
Bakula, Petar 12, 13, 16, 24, 143,
145
Ban, Hrvoslav 181
Banac, Ivo 319, 331
Barac, Antun 129-139, 221, 222,
227, 228, 232, 245, 251, 257, 278
Barac, Vida 130
Barac, Višnja 130
Baraković, Juraj 257
Barbusse, Henri 143,
Barković, Josip 272
Barle, Janko 211
Bartulović, Niko 111
Battara, braća 201
Batušić, Nikola 142, 144, 146, 147,
224, 225
Batušić, Slavko 124
Bauer, Ernest 221
- Baur, R. Slavko 105
Beck, Boris 299
Begović, Milan 106, 144, 145
Begović, Sead 80
Benedikt XVI., papa 298
Benešić, Julije 70, 72, 73, 178, 317,
329
Berković, Josip 145
Bezruč, Petar 113
Bikić, Osman 239, 241
Biletić, D. Boris 82
Bilopavlović, Tito 79, 80
Biti, Vladimir 287
Blažeković, Milan 181
Boban, Vjekoslav 285
Bogdanić, Mirko 313, 326
Bogdanov, Vaso 122, 123, 124
Bogdanović, Milan 123
Bogišić, Vlaho 153
Bogner, Josip 143, 144
Bogović, Mirko 35, 36, 37, 39, 40,
41, 42, 43, 44, 178, 253, 256
Bonifačić, Antun 75, 177, 179, 180,
181, 318, 330
Bošnjak, Branimir 75, 79, 259, 307
Božić, Mirko 161
Bracanović, Sergio 282
Bratulić, Josip 256
Breier, Eduard 211

- Breyer, Mirko 211
 Brlić, Andrija Torkvat 32
 Broz, Josip Tito 124, 125, 321, 335
 Brozović, Dalibor 318, 331
 Budak, Mile 75, 125, 153
 Burschell, Friedrich 144, 145

 Cesarec, August 119, 122, 123, 124,
 229, 234, 235
 Cesarić, Dobriša 143,
 Ciliga, Ante 121, 180, 182, 318, 331
 Crnjanski, Miloš 111, 114, 116
 Cvitan, Dalibor 76, 79, 162

 Čegec, Branko 79, 80, 286
 Čengić, Enes 150, 151, 155, 158
 Čudina, Marija 275

 Ćipiko, Ivo 240
 Ćorović, Vladimir 111
 Ćurčin, Milan 120, 121, 316, 329

 Dauthendey, Max 143, 145
 Dean, Ante 143, 145
 Delorko, Olinko 143, 145, 178
 Demeter, Dimitrija 202
 Demetrović, Juraj 134, 316, 329
 Deretić, Jovan 237
 Desnica, Vladan 240
 Deželić, Gjuro 63
 Dežman, Ivan 63
 Dežman, Milivoj 64, 65
 Dizdar, Hamid 317, 330
 Dobrović, Petar 123, 125
 Dokmanović, V. Anđela 187
 Donadini, Ulderiko 94, 95, 316, 328
 Donat, Branimir 76, 79, 117, 153,
 164, 275
 Dončević, Ivan 78, 142, 143, 144,
 145, 146, 147

 Draganić, Stjepan 187
 Drechsler (Vodnik), Branko > Vod-
 nik, D. Branko
 Dujšin, Dubravko 130, 132, 133
 Durman, Milan 238

 Džamonja, Dušan 275, 285

 Dilas, Milovan 125
 Đodan, Šime 318, 331

 Ehrenburg, Olja 143, 145
 Ejhenbaum, Boris 279
 Eterović, F. H. 319, 332

 Fabrio, Nedjeljko 80
 Falout, Želimir 275
 Fancev, Franjo 192, 195, 196, 197,
 198, 199, 203, 211, 212, 214,
 215, 220
 Feldman, Miroslav 143, 145
 Fichert, Luigi 209
 Filipović, Rasim 317, 330
 Finkelkraut, Alain 81
 Fišer, Ernest 188
 Folnegović, Fran 64
 Forster, M. Edward 144, 145
 Frangeš, Ivo 221, 251-257
 Franičević, Marin 77, 145, 153, 154
 Frndić, Nasko 78
 Frol, Ivo 154
 Fruk, Marina 205

 Gaj, Ljudevit 29, 30, 31, 47, 48, 49,
 50, 51, 55, 57, 59, 185, 188, 191,
 192, 193, 198, 199, 210, 202,
 203, 204, 205, 208, 210, 212,
 214, 216, 219, 220, 224, 248,
 254, 255, 281, 314, 326

- Galić, Drago 124
Galogaža, Stevan 238
Galogaža, Stjepan 316, 329
Galović, Fran 92
Ganza, Mate 275
Gašparović, Darko 81
Gavran, Zdravko 75
Gaži, Stjepan 318, 331
Gide, André 143,
Gjalski, Ksaver Šandor 64, 66
Golob, Zvonimir 78
Gorki, Maksim 143, 145
Gotovac, Vlado 67, 168, 273, 275,
281, 323, 336
Grčević, Frànji 237, 238, 239, 240
Grey, Zane 225
Grimm, Jacob 308
Gross, Mirjana 43, 319, 331
Groth, Otto 309
Grubišić, Vinko 181, 182, 319, 331
Gutenberg, Johannes 312
- Hagemann, Walter 309
Haler, Albert 135
Havliček, Jaroslav 206
Hegedušić, Krsto 122, 123, 124
Hekman, Jelena 191
Hergešić, Ivo 191-225, 227, 230
Heynicke, Kurt 105
Holjevac, Većeslav 319, 331
Horić, Alan 181
Hörmann, Kosta 83, 248
Horvat, Josip 134, 194, 195, 223,
224, 318, 331
Horvat, Joža 77, 125, 149-158
Horvat, Rudolf 66
Horvatić, Dubravko 323, 336
Hranilović, Jovan 64
Hranjec, Stjepan 150
- Humo, Hamzo 241
Huxley, Aldous 144, 145
- Ibler, Drago 124
Inglis, Fred 279
Inhof, Bartol 64
Ivakić, Branimir 143, 145
Ivanišević, Drago 143, 145
- Jagić, Vatroslav 253, 315, 327
Jarak, Rade 299
Jareb, Jere 318, 319, 331
Jelčić, Dubravko 278
Jeličić, Živko 150
Jelić, Vojin 240
Jovanović, Raško 237
Jukić, Ivan Frano 48-60
Jukić, Zlatan 80
Jurić, M. Zagorka 225, 317, 330
Juriša, Stanko 168
Jurišić, Blaž 75
- Kadić, Ante 114, 115, 181, 318, 331
Kaleb, Vjekoslav 77, 78, 125, 149,
150, 152, 153, 154, 155, 161
Karlovc̃an, Grgur 143, 145
Kasandrić, Petar 192, 201, 207
Kaštelan, Jure 78
Katunarić, Dražen 75, 81
Kaznačić, August 193, 207, 208,
209
Kesterčanek, Nada 319, 331
Kieslich, Günther 310, 311
Kikić, Hasan 144, 145
Kipphan, Helmut 302
Klaić, Vjekoslav 64, 253
Knežević, Ante 54, 55, 56, 57
Knifer, Julije 275, 285
Kolar, 143, 145

KAZALO IMENA

- Kolar, Slavko 75, 77
 Kombol, Mihovil 115
 Konjević, Sofija 296
 Kordić, Ivan 318, 331
 Kordić, Lucijan 181
 Koroman, Veselko 323, 336
 Košutić, Sida 317, 330
 Kovačić, I. Goran 143, 145
 Kovačić, Krešimir 91, 92
 Kožarić, Ivan 275, 285
 Kranjčević, S. Silvije 87, 96, 178, 277, 315, 328
 Kraus, Karl 106, 107
 Kreft, Bratko 144, 145
 Krestić, Nikola 208
 Krešić, Mijo 205, 215
 Krizman, Tomislav 111
 Krizmanić, Anka 104
 Krklec, Gustav 77, 102, 103, 104, 105, 106
 Krleža, Miroslav 72, 73, 74, 77, 78, 80, 109, 111, 115, 117, 119-128, 134, 141, 142, 144, 149, 150, 151, 152, 153, 155, 157, 158, 178, 227, 229, 234, 235, 236, 239, 242, 243, 316, 317, 320, 321, 323, 328, 329, 330, 333, 335, 337
 Kukuljević, S. Ivan 35, 36, 39, 42, 43, 44, 315, 327
 Kumičić, Eugen 253
 Kuna, Herta 54, 60
 Kupareo, Rajmund 181
 Kurelac, Tomislav 275
 Kušlan, Dragojlo 208, 218
 Kuzmanić, Ante 207
 Kuzmanović, Mladen 68, 188
 Lasić, Stanko 117, 127, 151, 228, 229, 234, 243
 Lasta, Petar 154, 156
 Laušić, Jozo 78
 Libedinski, Juraj 121
 Lipovčan, Srećko 34, 75
 Livadić, Branimir 70, 71, 72, 73, 75, 178
 Loboda, Anton 111
 Lončar, Mate 126, 127, 237
 Lorković, Hrvoje 181, 318, 331
 Lukas, Filip 122, 177, 180, 318, 331
 Macun, Ivan 256
 Mađer, S. Miroslav 166, 168, 171
 Majdak, Zvonimir 78
 Majer, Vjekoslav 143, 145
 Majetić, Alojz 78, 79
 Maleš, Branko 79, 265, 283, 284, 307, 322, 335
 Malić, Zdravko 320, 333
 Mandić, Igor 98, 273, 275, 281, 285
 Maraković, Ljubomir 178, 316, 328
 Maras, Mate 68
 Maravić, Mile 64, 66, 253
 Marinković, Dušan 116
 Marinković, Ranko 78, 124, 141-147
 Marjanović, Milan 71, 72, 73, 120
 Marković, Franjo 63, 277
 Maroević, Tonko 79, 265, 307
 Martić, Grgo 48, 51, 52, 53, 54, 56
 Martinčić, Ivan 33, 34, 206
 Maruna, Boris 67, 181, 274, 323, 336
 Masleša, Veselin 123
 Mašić, Branko 316, 329
 Matan, Branko 111, 321, 335
 Matičević, Ivica 68
 Matković, Marijan 78, 124, 126, 161
 Matoš, G. Antun 83-98, 110, 114

- Matošić, Joe 93
 Matvejević, Predrag 319, 331
 May, Karl 225
 Mažuranić, Ivan 315, 327
 Mažuranić, Matija 47
 McLuhan, Marshall 311
 Meštrović, Ivan 180, 181, 318, 319, 331, 332
 Meštrović, Mate 318, 319, 331
 Micić, Ljubomir 316, 329
 Mićanović, Miroslav 287
 Mihalić, Slavko 75, 79, 80
 Mihalić, Stjepan 143, 145
 Mihanović, Antun 198, 199, 215
 Miholčević, Slavko 168
 Mikloušić, Tomo 198, 200
 Milanović, Branko 237
 Milanja, Cvjetko 21, 23, 265, 267, 278, 279, 280, 287
 Milašević, Nikola 92
 Milićević, Niko 102, 104
 Milićević, Nikola 114, 115, 161
 Milinčević, Vaso 237
 Mirić, Milan 80, 187
 Mirković, Mijo 124
 Mirth, Karlo 318, 319, 331
 Mrkonjić, Zvonimir 284
 Muradbegović, Ahmed 228, 241, 317, 330
 Murtić, Edo 78
 Mužić, Ivo 318-319, 331
- Nagy, Antun 195, 197, 198, 216, 314, 326
 Nametak, Alija 228, 241
 Nazor, Vladimir 257
 Nemčić, Antun 40, 41, 42
 Nevistić, Filip 318, 331
 Nevistić, Franjo 177, 180
- Nikola Mraz > Ivan Dončević
 Nikolić, Vinko 175, 177, 179, 180, 181, 182, 274, 318, 330
 Nizeteo, Antun 181, 318, 331
 Nodier, Charles 196, 197
 Novačan, Anton 111
 Novak, Božidar 224
 Novak, P. Slobodan 67, 75, 323, 336
 Novak, Slobodan 272
 Novak, Viktor 135
 Novaković, Anđelko 80
- Olney, James 305
 O'Neill, Eugene 144
- Pacel, Vinko 36, 38, 43, 44
 Pasarić, Josip 64
 Pavešković, Antun 80
 Pavić, Ćiril 237
 Pavletić, Vlatko 76, 78, 159-162, 319, 332
 Pavličić, Pavao 22, 79, 80, 284
 Pavlović, Boro 168
 Pažur, Ivana 296
 Peakić-Mikuljan, Marija 80
 Pejović, Aleksandar 237
 Pejović, Danilo 76, 77, 78
 Perkovac, Ivan 36, 37, 63
 Perković, Luka 144, 145
 Petlevska, Sibila 79
 Petrak, Nikica 275
 Petris, Hijacint 144, 145
 Petrov, Aleksandar 237, 241
 Petrović, Branko 91
 Pintarić, Krešimir 301
 Pisačić, Mirko 91, 92
 Polić, Milivoj 169
 Polić, Nikola 95, 96
 Popović, Vladimir 77, 153, 155, 240

- Pranjković, Ivo 60
 Praus, Josip 36, 37, 208
 Prettner, Ivan 205, 217
 Prica, Čedo 168, 240
 Primorac, Strahimir 75
 Prohaska, Dragutin 111-112, 119,
 134, 135, 277, 278, 279
 Protrka Štimec, Marina 279
 Prpić, Jure 181, 318, 319, 331
 Pupačić, Josip 166, 169, 171
- Quien, Kruno 169
- Rački, Franjo 64
 Radauš, Vanja 155
 Radica, Bogdan 182, 318, 331
 Radić, Stjepan 66
 Radovani, A. Kosta 275, 285
 Rajki, Igor 299
 Raos, Ivan 78
 Rastić, Džono 11, 12, 24
 Rem, Vladimir 164, 166, 169, 171
 Richtmann, Zvonko 124
 Ristić, Marko 123, 124
 Rizvić, Muhsin 237, 241
 Rogošić, Željko 205
 Rojnica, Ivo 182
- Sabljak, Tomislav 161
 Sabljić, Vojko 36, 37
 Sartre, P. Jean 126
 Scheyer, Artur 132, 133
 Schneider, Artur 70, 72
 Schwel, Mara 317, 330
 Sekulić, Ljerkica 201
 Selaković, Milan 143, 145
 Selem, Petar 76, 77
 Senker, Boris 80
 Simić, Novak 78, 143, 145, 240, 241
- Skalica, Tomo Brodjanin 42
 Skerlić, Jovan 111, 114
 Skok, Joža 188
 Skok, Petar 135
 Slamnig, Ivan 164, 272, 281
 Smičiklas, Tadija 192, 197, 199,
 202, 215
 Solar, Milivoj 259-269, 307
 Spalatin, Krsto 318, 331
 Srzentić, Vojo 123
 Stamać, Ante 75, 80, 143, 275, 278
 Stančić, Nikša 203
 Starčević, Ante 36, 37, 42, 44, 51,
 59, 60, 256
 Steiner, Milan 104
 Stilinović, Marijan 152
 Stipčević, Augustin 78
 Strossmayer, Josip Juraj 50, 52, 53
 Strozzi, Tito 316, 328
 Suić, Mate 319, 331
 Sundečić, Jovan 56
- Šalat, Davor 75
 Šegedin, Petar 76, 77, 124
 Šegvić, Kerubin 85, 86
 Šenoa, August 63, 64, 65, 178, 251,
 252, 253, 277, 315, 327
 Šeput, Luka 68
 Šicel, Miroslav 245-249
 Šidak, Jaroslav 212
 Šimić, B. Antun 99-108, 120, 178,
 248, 316, 328
 Šimić, Nikola 253
 Šimić, Stanislav 100, 108, 230, 272
 Šišić, Ferdo 192, 195, 197, 198, 199,
 202, 211, 212, 215
 Škiljan, Dubravko 230
 Škreb, Zdenko 278
 Šnajder, Đuro 78

- Šojat, Olga 188
 Šoljan, Antun 77, 79, 163, 164, 272,
 273, 275, 280, 281
 Šop, Nikola 18, 22, 23, 24, 25
 Špoljar, Krsto 78, 163-173
 Šporer, Matija 192, 198, 199, 206,
 215, 314, 326
 Šrepel, Milivoj 12, 205, 212
 Štambuk, Drago 282
 Štambuk, Zdenko 142
 Šulek, Bogoslav 207, 208, 218, 221
 Šumanović, Savo 104, 107
 Šurmin, Gjuro 70, 192, 197, 202,
 203, 212, 215
 Šutej, Josip 285
 Šutej, Miroslav 275
 Švoger, Vlasta 208
- Tadijanović, Dragutin 143, 145
 Tijan, Pavao 182, 317, 330
 Tiljak, Đuro 154
 Tinjanov, Jurij 279
 Tomasović, Mirko 191
 Tomašić, Stanko 122
 Tombor, Janko 256
 Tomičić, Zlatko 318, 320, 331, 334
 Tresić Pavičić, Ante 277
 Trnski, Ivan 63
 Trogrančić, Franjo 181
 Tunjić, Andrija 68
- Ujević, Tin 94, 143, 145
 Ungaro, Draga 265, 266
- Valentić, Tonči 81
 Van Dijk, Teun A. 243
 Vaništa, Josip 275, 285
 Vaupotić, Miroslav 126, 127, 130,
 131, 134, 135, 136, 139, 145,
 146, 149, 161, 164, 165, 166,
 167, 168, 169, 170, 171, 172,
 173, 221, 222, 223, 227-243
 Veber, T. Adolfo 256
 Velnić, Davor 81
 Vereš, Saša 169
 Vida, Viktor 124, 181
 Vilović, Đuro 143, 145
 Vinković, Hinko 211
 Visković, Velimir 79,80, 117, 127,
 321, 322, 323, 335, 337
 Vlaisavljević, 143, 145
 Vodnik, D. Branko 70, 114, 131,
 135, 205, 206, 217, 218
 Vojnović, Ivo 277
 Vošicki, Vinko 120, 121
 Vranjicani, D. Josip 36
 Vraz, Stanko 29, 30, 31, 32, 178,
 202, 205, 206, 217, 218, 281, 286
 Vrbanić, Eduard 208
 Vučemil, Andrija 81
 Vučićević, Stojan 78
 Vučković, Radovan 237
 Vujkov, Balint 317, 329
 Vukotinović, Ljudevit 31, 34
 Vuković, Tvrtko 287, 288
- Watson, R. W. Seton 316, 329
 Weil, Simone 117
 Wiesner, Ljubo 95, 96
 Wilke, Jürgen 287
- Zagorka > Jurić, Marija
 Zidić, Igor 275
 Zlatar, Andrea 67, 68, 323, 336
 Zogović, Radovan 77, 125, 152
 Zuppa, Vjerman 273, 275, 281
- Žanić, Ivo 242
 Žanko, Dušan 177, 180, 182

KAZALO IMENA

Žanko, Dušan 318, 331

Žarković, Alfons 101, 102, 103,
104, 105

Žilić, Radovan 143, 145

Žimbrek, Ladislav 142, 144

Žmegač, Viktor 99, 101, 103, 105

KAZALO PERIODIKE

- Agramer Beobachter* 204, 207
Agramer deutsche Zeitung (1786)
195, 201, 204, 205, 209, 313, 326
Agramer Theater Journal (1815)
197, 198, 212, 217, 314, 326
Agronome raccoglitore 209, 218
Almanah iliurski 199
Arkiv za povstnicu jugoslavensku 209,
217, 315, 327
Aura 322, 335
- Behar* 239, 240, 241
Bilten DHK 80
Biser 240
Bodljikavi jež 149, 150
Borba 120, 180, 266, 318, 331
Bosanska vila 110, 239
Bosanski prijatelj 47, 48, 49, 51, 52,
53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61,
209, 314, 326
Branislav 204, 207, 221
Bug 299, 300
Bunjevačka i šokačka vila 314, 327
Bunjevačko kolo 317, 329
Bunjevačko-šokački kalendar 314,
326-327
- Calendarium Zagradiense* 194, 313,
326
Crni petak 84, 95, 98
- Croatia* 193, 204, 205, 215, 217,
218
Croatian Studies Review 323, 337
Croatica 254, 256, 289, 320, 323,
333, 337
Croatica Bibliografije 320, 333
Croatica et Slavica Iadertina 323,
337
- Daily Courant* 313, 325-326
Dalmazia 204, 207
Dalmazia costituzionale 208, 209
Danas 123, 124, 125, 126, 127, 141,
231, 236, 238-239
Danas 1952 125, 126
Dani i ljudi 141, 142, 144, 145, 146,
147
Danica 320, 333
Danica ilirska 47, 48, 56, 61, 245,
247, 254, 255, 256, 306, 314, 326
Die Aktion 105
Die Fackel 106, 107
Dodiri 320, 333
Dom i svijet 253, 315, 327
Dometi 261, 266, 289
Dragoljub 63, 252
Dubrovnik (1849) 48, 49, 209, 253,
314, 327
Dubrovnik (1955) 289, 319, 332

- Eco del litorale ungarico* 204, 206
Encyclopaedia moderna 320, 333
Europski glasnik 81, 323, 337
- Filmska kultura* 261
Fluminensia 323, 337
Forum 126, 128, 256, 261, 283, 320, 333
Futura 336, 322
- Gajret* 239, 240
Galerija 166, 167, 169, 171, 172, 227
Gazophylacium 322, 336
Gazzetta di Zara 197, 198, 201, 207, 217, 314, 326
Gesta 261, 289, 321, 334
Glas Matice hrvatske 71
Glas mladih 171
Glasnik Matice dalmatinske 316, 328
Godine 322, 336
Gordogan 289, 321, 335
Gospodarski list 206
Grič 95
- Haiku* 320, 333
Hanibalova luč 322, 336
Hrvatica (1939) 317, 330
Hrvatska 153, 252
Hrvatska gruda 145
Hrvatska lipa 252
Hrvatska misao 256, 315, 323, 328, 336
Hrvatska njiva 112, 114, 134, 316, 329
Hrvatska obzorja 322, 336
Hrvatska pozornica 317, 330
Hrvatska prosvjeta 232, 316, 328
- Hrvatska revija* (1928) 121, 122, 178, 181, 231, 233, 316, 317, 318, 329, 330, 331
Hrvatska revija (1951) 175, 179, 180, 181, 182, 183, 274, 318, 319, 322, 330, 331, 332, 336
Hrvatska smotra 122, 231, 247, 317, 329, 330
Hrvatska straža 121, 122, 219
Hrvatska vila 253, 256, 315, 327
Hrvatska zora 322, 336
Hrvatski dom 252
Hrvatski književni list 289, 320, 334
Hrvatski salon 256
Hrvatski sjever 323, 336
Hrvatski svjetozor 252
Hrvatski tjednik 289, 321, 334
Hrvatski ženski list 317, 330
Hrvatsko slovo 306, 323, 336
- Il Nazionale* 256
Il regio Dalmata – Kragliski Dalmatin 195, 196, 198, 212, 217, 255, 314, 326
Illyrische Zeitung 199
Iskra 204, 206, 253, 315, 327
Izraz 231
Izvor 272
- Journal des sčavans* 313, 325
Journal of Croatian Studies 179, 318, 319, 331, 332
Jugoslavenska njiva – Obnova 134
Jugoslavenska njiva 130, 131, 134, 135, 136, 232, 316, 329
Juriš 100, 101, 104, 105, 106, 256, 316, 328
- Kaj* 185, 187, 188, 261, 289, 320, 323, 334, 337

- Kamov* 289, 323, 337
Katolički list 208, 218
Klasje naših ravni 317, 329
Knjigomat 296, 299, 300, 324, 337
Književna istorija 229, 237
Književna republika (1923) 120, 121, 126, 316, 323, 328, 337
Književna republika (2003) 323, 337
Književna revija 171, 228, 229
Književna Rijeka 81, 82, 323, 336
Književna smotra 261, 283, 289, 320, 333
Književne novine 306
Književne novosti 72, 306
Književni godišnjak 227, 319, 332
Književni horizont 141, 142, 144
Književni jug 101, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 120, 316, 329
Književni tjednik 317, 330
Književnik (1864) 252, 253, 254, 256, 315, 327
Književnik (1924) 100, 101, 106, 107
Književnik (1928) 121, 122, 317, 327
Književnik (1945) 77, 154, 155, 156, 157, 317, 330
Književnik (1959) 161, 256, 272, 273, 319, 332
Kokot (1916) 95, 100, 101, 102, 256, 316, 328
Kokot 83, 92, 93, 94, 97, 98
Kolo / Hrvatsko kolo 29, 30, 31, 32, 33, 34, 161, 202, 203, 204, 205, 206, 217, 218, 255, 256, 247, 272, 306, 314, 317, 318, 326, 330
Korabljica 81
Kranjčević 96
Krijes 132
Krik 316, 328
Kritika (1920) 106, 231, 316, 329
Kritika (1968) 76, 77, 161, 229, 234, 289, 320, 334
Križevačke novine 172
Kroatische Berichte 179, 319, 332
Kroatischer Korrespondent 194, 195, 313, 326
Kroatologija 323, 337
Krugovi 160, 162, 256, 265, 271, 272, 273, 274, 280, 319, 332
Kulturni radnik 261
L'Avvenire 193, 209
La Rivista dalmata 209, 217
Lenije 321, 335
Leptir 207, 209
Le Messenger européen 81
L'Incerto 209
Literatura (1931) 316, 329
Literatura (1957) 161, 164, 165, 166, 167, 169, 171, 172, 227, 231
Lettre internationale 81
L'Osservatore dalmata – Smotritelj dalmatinski 209
Lovor 66, 256, 315, 328
Luč (1905) 141, 232, 316, 328
Luč (1992) 322, 336
Luna 193, 197, 199, 200, 201, 204, 205, 212, 217, 218, 314, 326
Ljetopis JAZU 315, 327
Ljubljanski zvon 112
Marulić 289, 320, 333
Matoš 96
Medutim 161, 272
Mercurius Librarius 313, 325
Mladi Hrvat 130

- Mladost* 130, 131, 135, 136, 137, 231, 247, 256, 315, 328
Mogućnosti 289, 319, 322, 332, 336
Mosorska vila 322, 336
Most 75, 79, 81, 289, 321, 334

Nada (1895) 55, 57, 239, 256, 315, 326
Napredak 209, 211, 218
Naprijed 77, 149, 150, 152, 154
Narodna starina 198
Narodne novine 208, 218
Naša knjiga 321, 335
Naša sloga 314, 327
Naše gore list 251, 256
Naši dani 145
Neven 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 217, 247, 253, 277, 279, 315, 327
Nova Croatica 323, 337
Nova Evropa 120, 232, 316, 329
Nova Istra 82, 323, 336
Nova Latina 194
Nova misao 125
Nova Nada 315, 328
Novela 317, 330
Novi Behar 240
Novi Kamov 323, 337
Novi list 123
Novi Prolog 320, 333
Novi Vienac (1904) 66
Novi Život 130, 132, 133
Novine ilirske 47, 48, 314, 326
Novo doba 256

Obzor 191, 277, 315, 327
Off 282, 283, 284, 285, 289, 321, 335
Oganj 120, 126

Oglasnik ilirski 197, 198, 199, 215
Oko 283, 286, 289, 321, 334
Omladina 231
Orkan 120
Osvit 323, 336

Pečat 123, 124, 126, 128, 141, 142, 147, 237, 256
Pilger 193, 204, 205, 217
Pitanja 282, 289, 320, 333
Plamen 119, 120, 126, 128, 231, 256, 316, 328
Plava revija 317, 330
Plima 323, 336
Plug 317, 330
Pobratim 130, 315, 328
Poezija (1941) 317, 330
Poezija (1969) 263, 289, 320, 333
Poezija (2005) 320, 333
Pogledi 1955 256
Polet 289, 319, 332
Pravdonoša 209, 218
Pravnik 209, 218
Prijatelj puka 208
Priroda 154
Prolog 289, 320, 333
Prosvjeta 239, 253, 315, 328
Putokaz 145

Quorum 79, 263, 283, 285, 287, 288, 289, 322, 335

Rad JAZU 315, 327
Radikal 91, 92, 98
Razlog 171, 187, 228, 256, 265, 271, 273, 274, 275, 280, 284, 285, 319, 332
Relations 81, 323, 337
Republika 77, 78, 79, 80, 125, 126, 128, 147, 149, 150, 151, 152,

- 153, 155, 158, 228, 256, 261, 272, 273, 283, 317, 322, 323, 330, 335, 337
- Revija* 289, 319, 332
- Riječka revija* 289, 319, 332
- Rijek* 321, 335
- Rimembranze della settimana* 209
- Rival* 289, 322, 335
- Rusan* 322, 336
- Sarajevska hrvatska pozornica* 317, 330
- Savremena stvarnost* 122
- Savremeni pogledi* 145
- Savremenik* 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 79, 100, 106, 107, 120, 231, 233, 247, 256, 271, 316, 328
- Slavenski jug* 208, 218
- Slavonac* 314, 327
- Slavonski Feniks* 195, 197
- Slawische Blätter* 252
- Slobodna riječ* 134
- Slovinac* 253, 314, 327
- Socijalna misao* 122
- Spremnost* 318, 331
- Srpski književni glasnik* 111
- Staffetta* 209
- Stari pisci hrvatski* 315, 327
- Starine* 315, 327
- Stih* 263, 289, 320, 333
- Studentski list* 320, 333
- Studia Croatica* 319, 332
- Stvaranje* 144
- Sudslawische Zeitung* 208, 218
- Svedočanstva* 125
- Svjetlo* 323, 336
- Teka* 289, 321, 334
- Telegram* 75, 289, 321, 334
- Télégraphe officiel* 192, 195, 196, 197, 198, 218, 314, 326
- Težaški poučatelj* 209, 218
- Theater-Journal* 199
- Tribina* 171
- Tvrda* 323, 337
- Ubiq* 322, 336
- Umjetnost riječi* 256, 319, 332
- Val* 132
- Vedrina* 316, 329
- Velebit* 252
- Vesna* 132
- Vidik* 289
- Vidici* 171
- Vienac* (1869) 63, 64, 65, 66, 67, 246, 247, 252, 253, 256, 277, 279, 315, 327, 328
- Vienac* (1910) 66
- Vienac* (1941) 317, 329
- Vienac* (1944) 67
- Vihor* 237
- Vijavica* (1917) 100, 102, 103, 104, 105, 256, 316, 328
- Vijenac* (1909) 66
- Vijenac* (1923) 67
- Vijenac* (1993) 63, 67, 68, 323, 336
- Vjesnik* 126
- Vrabac* (1977) 320, 333
- Wanderer* 199
- Wiener Zeitung* 194
- Zadarska revija* 171, 228, 289, 319, 332
- Zadarska smotra* 322, 336
- Zarez* 68, 306, 323, 336
- Zenit* 231, 316, 329

KAZALO PERIODIKE

Zora dalmatinska 48, 61, 204, 207, 253, 256, 314, 326
Zrcalo 320, 322, 333, 336
Zvijezda 253
Ženski list 317, 330
Život 256

BILJEŠKA O AUTORU I KNJIZI

Vinko Brešić (1952.) profesor je novije hrvatske književnosti na zagrebačkom Filozofskom fakultetu, autor desetak znanstveno-stručnih knjiga i redaktor djela dvadesetak hrvatskih pisaca 19. i 20. st. među kojima i kritičkog izdanja sabranih djela Ivane Brlić-Mažuranić. Pokraj više antologija i zbornika pokrenuo je časopis za poeziju *Zrcalo* (1991-1994) te obnovio *Croaticu* (*Nova Croatica*, 2007-2012, od 2013. ponovo *Croatica*).

O časopisima je objavio ove knjige:

1. *Časopisi Milana Marjanovića*, Hfd, Zagreb 1990.
2. *Čitanje časopisa*, MH, Zagreb 2005.
3. *Hrvatski književni časopisi 19. stoljeća – Studija i bibliografija*, sv. 1-5, FF-press, Zagreb 2006-07. Str. 1794+309:
Svezak 1: Uvod – Kako čitati časopis? Uvod studij hrvatske književne periodike 19. stoljeća, str. 5-82; Bibliografija: 1. Danicza horvatzka, slavonska y dalmatinska (1835 – 1849; 1853; 863 – 1867), 2. Kolo (1842 – 1853), 3. Zora dalmatinska (1844 – 1849), 4. Iskra (1844 – 1846), 5. Dubrovnik (1849 – 1852), 6. Bosanski prijatelj (1850 – 1851; 1861; 1870), 7. Neven (1852 – 1858), 8. Jadranske vile (1859), 9. Leptir (1859 – 1862), 10. Naše gore list (1861 – 1866), 11. Lada (1862), 12. Slavonac (1863 – 1865), 13. Zvezda (1863), 14. Književnik (1864 – 1866), 15. Bosiljak (1864 – 1868), 16. Glasonoša (v/1865), 17. Dragoljub (1867 – 1868), str. 537;
Svezak 2: 18. Vienac (1869 – 1903), str. 953;
Svezak 3: 19. Književna zabava hrvatsko-srbska (1869 – 1870), str. 961, 20. Hrvatski sokol (1870), 21. Bunjevačka i šokačka vila ([1871])

- 1876), 22. Hrvatska lipa (1875), 23. Slovinac (1878 – 1884), 24. Hrvatska (1880 – 1881), 25. Zvezda (1881), 26. Hrvatska vila (1882 – 1884), 27. Književna smotra (1883 – 1894), 28. Nada (1883), 29. Hrvatska (1884 – 1898), 30. Zora (1884 – 1889), 31. Iskra (1884 – 1887), 32. Vuk (1885), 33. Hrvatska omladina (1885 – 1886), 34. Balkan (1886 – 1887), 35. Iskra (1891 – 1894), str. 1303;
 Svezak 4: 36. Prosvjeta (1893 – 1913) str. 1330, 37. Mlada Hrvatska (1894 – 1895), 38. Nada (1895 – 1903), 39. Hrvatska misao (1897), 40. Lovor (1897), 41. Novi viek (1897 – 1899), 42. Nova Nada (1897), 43. Novo doba (1897 – 1898), 44. Mladost (1898), 45. Preporod (1898 – 1899), 46. Hrvatski salon (1898 – 1899), 47. Glas (1899 – 1900), 48. Život (1900 – 1901), str. 1794;
 Svezak 5: Dopunski svezak – Kazala: Kazalo časopisa prve knjige, 9; Skupno kazalo autora prve knjige, 11; Kazalo osobnih imena u naslovima priloga prve knjige, 95; Pseudonimi, šifre i znakovi pisaca iz hrvatske književnosti (dr. Marcel Vidačić), 225; Napomene uz dopunski svezak, 285; Errata corrige!, 287; Statistika hrvatskih književnih časopisa 19. stoljeća, 301; Iz recenzija, 305; O projektu / About the project, 307; O autoru projekta / About the author of the project, str. 309;
4. *Hrvatski književni časopisi 20. stoljeća – Bibliografije:*
 Sv. 2, *Bibliografija* Luči (1905. – 1942.), sastavio Ilija Miškić, Zagreb 2009. Str. 323
 Sv. 3, *Bibliografija* Savremenika (1906. – 1941.), Zagreb 2010. Str. 255
 Sv. 8, *Bibliografija* Hrvatske revije (1928. – 1945.), Zagreb 2012. Str. 193

Za petosveščanu bibliografiju 48 časopisa 19. stoljeća s uvodnom studijom *Kako čitati časopis?* autor je nagrađen 2007. Državnom nagradom za znanost.

O časopisima je objavio sljedeće članke:

1. *Karlovačka* Zajednica, Radovi Zavoda za slavensku filologiju, 20, Zagreb 1985, str. 9-25
2. *Gajeva epohalna zadaća*. Vjesnik – Sedam dana, Zagreb 8. veljače 1985, str. 17 18
3. *Danica i književnost*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju, 21, Zagreb 1986, str. 77 89

4. *Virovitičko građansko novinstvo (1899-1941)*, Zbornik o Virovitici (ur. V. Kolesarić), Virovitica 1986, str. 437-451; *Knjiga o Virovitici*, Virovitica 2000, ²2001, str. 127-153
5. *Svi naši časopisi*. OKO, Zagreb 22. ožujka 1990, str. 42-43
6. *Nova Evropa i hrvatska književnost*, Republika, Zagreb 1991, br. 11-12, str. 161-168.
7. *Uz stotu obljetnicu Posavske Hrvatske – prvih slavonskobrodskih novina*, Vjesnik – Danica, Zagreb 2-4. travnja 1994, str. 30.
8. *Gospodari književnosti*. Uz pretisak Kola (1842-1853) i Knjige o Kolu I. Martinčića, Vijenac, Zagreb 24. travnja 1994., str. 11
9. *Domovinski sažetak Hrvatske revije*. Hrvatska revija u egzilu 1951.-1990. Izbor radova I-V, Zagreb 1996, Vjesnik, 4. siječnja 1997, str. 12
10. *Osječka književna periodika*. Zbornik *Književni Osijek* (ur. S. Marjanović), Osijek 1996, str. 55-66
11. *Hrvatska revija i hrvatska književnost*. Zbornik *Vinko Nikolić: 85 godina* (ur. J. Zenić), Šibenik 1997, str. 59-63
12. *Hrvatski narodni preporod i književnost hrvatskog romantizma*. Radovi Zavoda za slavensku filologiju, 32, Zagreb 1998, str. 37-47
13. *Neven i hrvatska književnost*. Dani hvarskog kazališta, XXV. (ur. N. Batušić i dr.), Književni krug Split 1999, str. 157-171
14. *Časopis Bosanski prijatelj*, Kolo, Zagreb 2000, br. 2, str. 39-50
15. *Hrvatski ekspresionistički časopisi*, Zbornik *Ekspresionizam u hrvatskoj književnosti i umjetnosti* (ur. C. Milanja) Zagreb 2002, str. 127-156
16. *Bibliografija časopisa hrvatskoga ekspresionizma* Zbornik *Ekspresionizam u hrvatskoj književnosti i umjetnosti* (ur. C. Milanja), Zagreb 2002, Str. 249-470
17. *Savremenik (1906-1941) – prvi časopis DHK*, Riječki filološki dani (ur. D. Stolac), Rijeka 2002, str. 61-65
18. *Naraštaji i časopisi hrvatske književnosti 1968 – 90*. Zbornik *Postmodernizam, iskustva jezika u hrvatskoj književnosti i umjetnosti* (ur. C. Milanja), Zagreb 2003, str. 41 – 50
19. *Časopis Neven i Jadranske vile*. Kronika HAZU, VI, Zagreb 2004, br. 13-15, str. 7-114
20. *Svi Pavletičevi časopisi*. Zbornik o V. Pavletiću (ur. M. Bešlić), Zagreb 2004, str. 19-21
21. *Što je Razlog Krugovima?*, Nova Istra, Pula 2004, str. 81-83
22. *Kako definirati časopis?*, zbornik *Medij hrvatske književnosti 20. st.* (ur. B. Bošnjak), Zagreb 2004, str. 87-94

23. *Barčevi časopisi*, Zbornik Stanislava Marijanovića (ur. M. Tatarin), Osijek 2005, str. 121-129
24. *Bibliografija časopisa Antuna Branka Šimića*. 4. kijeovski književni susreti (ur. S. Matoš). Kijevo 2005, str. 167-205
25. *Opći problemi hrvatskih časopisa ranih osamdesetih*. Doprinos Milivoja Solara časopisnoj praksi i teoriji. Republika, Zagreb 2005, br. 3, str. 60-67
26. *Čitanje časopisa*. Umjetnost riječi Zagreb 2005, br. 3-4, str. 153-179
27. *Urednička epizoda Jože Horvata*. Književna republika, Zagreb 2006, br. 9-10, str. 53-59
28. *Časopis i periodizacija*, Radovi HAZU Varaždin, 18, Varaždin 2007, str. 121-128
29. *Dramski prilozi u hrvatskim književnim časopisima 19. st.* Krležini dani u Osijeku (ur. B. Hećimović), Zagreb-Osijek 2008, str. 311-323.
30. *Hergešićev doprinos hrvatskome časopisoslovlju*, Zbornik Mirka Tomasovića (ur. T. Bogdan i C. Pavlović), Zagreb 2008, str. 427-451
31. *Kaj u raljama tradicije*. Vijenac, studeni 2008, str. 9
32. *Kaj i hrvatska časopisna tradicija*. Kaj, Zagreb 2009, br. 3, str. 13-17
33. *Očasopisu, rode, da ti divanim*. 8. Dani Balinta Vujkova, Vijenac, Zagreb, 5. studenoga 2009, str. 2
34. *Je li elektronički časopis časopis?* Riječi filološki dani, Zbornik radova 8 (ur. D. Stoalc), Rijeka 2010. Str. 371-379.
35. *Časopisi Društva hrvatskih književnika*. Spomenica Društva hrvatskih književnika 1900. – 2000. – 2010. (ur. B. Petrač), Zagreb 2010, str. 191-208
36. *Frangešovo čitanje časopisa*. Republika, Zagreb 2011, br. 2, str. 86-90
37. *Od Calendariuma do Knjigomata: vrlo kratka povijest hrvatskih časopisa*, Zbornik radova 40. seminara Zagrebačke slavističke škole (ur. K. Mićanović), Zagreb 2012, str. 183-198
38. *Zamućeno područje hrvatske književne historiografije*. Uvod u medijsko čitanje hrvatske književnosti. Zbornik *Komparativna povijest hrvatske književnosti*, XIV. (ur. C. Pavlović i dr.), Split-Zagreb 2012, str. 38-45
39. *Časopisi Krste Špoljara*, Nova Istra, Pula 2013, br. 1-2, str. 91-102
40. *Časopis kao katarza*. Ivo Andrić i *Književni jug* (1918-1919). Književna republika, Zagreb 2013, br. 7-9, str. 107-113
41. *Krležini časopisi*. Krležini dani u Osijeku 2012. (ur. B. Hećimović), HAZU, Zagreb-Osijek 2013, str. 187-231
42. *Vijenac od vi(j)enaca*, Vijenac, Zagreb 18. svibnja 2013, str. 5-6

43. *Časopis, politika i diskurs nemoći*. Kako je Miroslav Vaupotić čitao hrvatske časopise, Republika, Zagreb 2013, br. 12, str. 32-43
44. *Nacionalni kontekst emigrantske Hrvatske revije*, Hrvatska revija, Zagreb 2013, br. 4, str. 62-64*

U ovu knjigu uvršteno je 27 članaka, koji se donose prema prvotisku.** U ponekima je naslov prilagođen knjizi, a popratne bibliografije uz Šimićeve i Krležine časopise te časopise R. Marinkovića i K. Špoljara su izostavljene. Umjesto literature uz pojedine članke daje se na kraju knjige glavna predmetna literatura.

Objavljivanjem ove knjige formalno je zaključen znanstveno-istraživački projekt o hrvatskim književnim časopisima koji je autor vodio od 1997. Na njemu je uposlio troje znanstvenih novaka koji su u međuvremenu doktorirali; novakinje Marina Protrka Štimec i Suzana Coha su u statusu docentica, a Domagoj Brozović u statusu višeg asistenta. Sve troje su doktorske disertacije izradili u sklopu projekta: M. Protrka, *Oblikovanje kanona u hrvatskoj književnoj periodici 19. stoljeća* (2008), S. Coha, *Poetika i politika Gajeve Danice* (2009), D. Brozović, *Književni časopis Republika i njegove uređivačke politike (1945-2002)* (2013).

Doktorske radnje iz područja studija časopisa pod autorovim mentorstvom dosad su izradili i obranili još petoro postdiplomana: Marijan Šabić, *Češka književnost i kultura u hrvatskim književnim časopisima 19. stoljeća* (2007), Ana Batinić, *Animalističko čitanje hrvatskih dječjih časopisa* (2011), Vladimira Rezo, *Novohistoričko čitanje časopisa Savremeni pogledi 1935-1936*. (2011), Nataša Nedeljković, *Ikoničnost u časopisu Vienac 1869-1903*. (2012) i Mario Kolar, *Časopis Kaj i kajkavsko pismo hrvatske postmoderne* (2013).

* O ostalim člancima autor nema sačuvanih podataka, osim blijedog sjećanja na pojedine uglavnom novinske priloge!

** Uvodni prilog *Isus čita časopise* pisan je za 11. međunarodni kroatistički znanstveni skup u Pečuhu 12.-13. listopada 2012. a s kojega najavljeni zbornik još nije objavljen! U međuvremenu autor je za kolokvij o Matošu napisao članak *Matošev nesuđeni Kokot*, pa se ovdje prvi put objavljuje.

U sklopu istraživačkog projekta autor je osnovao i Biblioteku *Periodica Croatica*, a čine je dva niza: *Bibliografije* i *Studije*. U sklopu prvog niza objavljene su spomenute bibliografije hrvatskih književnih časopisa 19. stoljeća i bibliografije triju časopisa 20. stoljeća. U drugome su objavljene tekstovi doktorskih disertacija M. Protrke Štimec (*Stvaranje književne nacije*, 2009), Marijana Šabića (*Iz zlatnog Praga*, 2010), Ane Batinić (*U carstvu životinja*, 2013) i Vladimire Rezo (*Provincija je gusta masa*, 2014.). U pripremi su i knjige S. Cohe, D. Brozovića i M. Kolara.

O autorovim knjigama pisali su:

1. B[ranka] Kamenski, *Časopisi M. Marjanovića*, Večernji list, 28. prosinca 1990, str. 9
2. Željko Grbac, *Kastav sam po sebi*. U povodu knjige Vinka Brešića *Časopisi Milana Marjanovića*, HFD, Zagreb 1990, Novi list, Rijeka, 3. veljače 1991, str. 8
3. Josip Pavičić, *Marjanovićeve časopisi*, Vjesnik, 11. veljače 1991, str. 9
4. Ivan J. Bošković, *Motori hrvatske kulture*. Uz studiju Vinka Brešića *Časopisi Milana Marjanovića* u izdanju HFD, Slobodna Dalmacija, Split, 5. lipnja 1991, str. 22
5. Marina Protrka, *Od hambara do motora*, Vinko Brešić, *Čitanje časopisa. Uvod u studij hrvatske književne periodike 19. stoljeća*, Mala biblioteka MH, Zagreb, 2005, Vijenac, 16. veljače 2006, str. 10
6. Ivan J. Bošković, *Temelji i smjernice budućem istraživanju*. Vinko Brešić, *Čitanje časopisa. Uvod u studij hrvatske književne periodike 19. stoljeća*, Mala biblioteka MH, Zagreb, 2005, Republika, Zagreb 2006., br. 9, str. 107-112
7. Perina Meić, *Aspekti časopisne teorije i prakse*. Vinko Brešić, *Čitanje časopisa*, MH, Zagreb, 2006[5], Motrišta, Mostar 2007, br. 37, str. 140-144
8. Dde. *Rudarski posao Vinka Brešića*, Večernji list, 26. rujna 2007, str. 54
9. L[ada] Žigo, *Časopis kao aktivni medij*, Vjesnik 26. rujna 2007, str. 18
10. M[aja] Hrgović, *Časopisi nisu pasivan medij za posredovanje književnosti*. Predstavljeno pet svezaka Brešićeva projekta *Hrvatski književni časopisi 19. stoljeća*. Novi list, 26. rujna 2007, str. 18

11. Perina Meić, *Važan prinos znanosti o književnosti*. Vinko Brešić, *Bibliografija hrvatskih književnih časopisa 19. stoljeća*, Filozofski fakultet, Zagreb, 2006./2007., Republika, Zagreb 2008, br. 4, str. 116-121
12. Cvjetko Milanja, *Kapitalni projekt*. Vinko Brešić, *Književni časopisi 19. stoljeća*, I-V, FF-press, Zagreb 2007. Kaj, Zagreb 2008, br. 4-5, str. 145-147
13. Mario Kolar, *Nastavak kapitalnog projekta [Luč (1905-1942)]*. Bibliografija hrvatskih književnih časopisa 20. stoljeća, Vijenac, Zagreb 12. srpnja 2012, str. 14

Kazala je u ovoj knjizi sastavio D. Brozović, a ilustracije su iz autorova fundusa u kojemu je nekoliko rijetkih časopisnih primjeraka dar N. Miličevića, pa mu autor i na ovaj način izražava trajnu zahvalnost!

V I N K O
B R E Š I Č

ČASOPISI

M I L A N A

M A R J A N O V I Č A

hfd

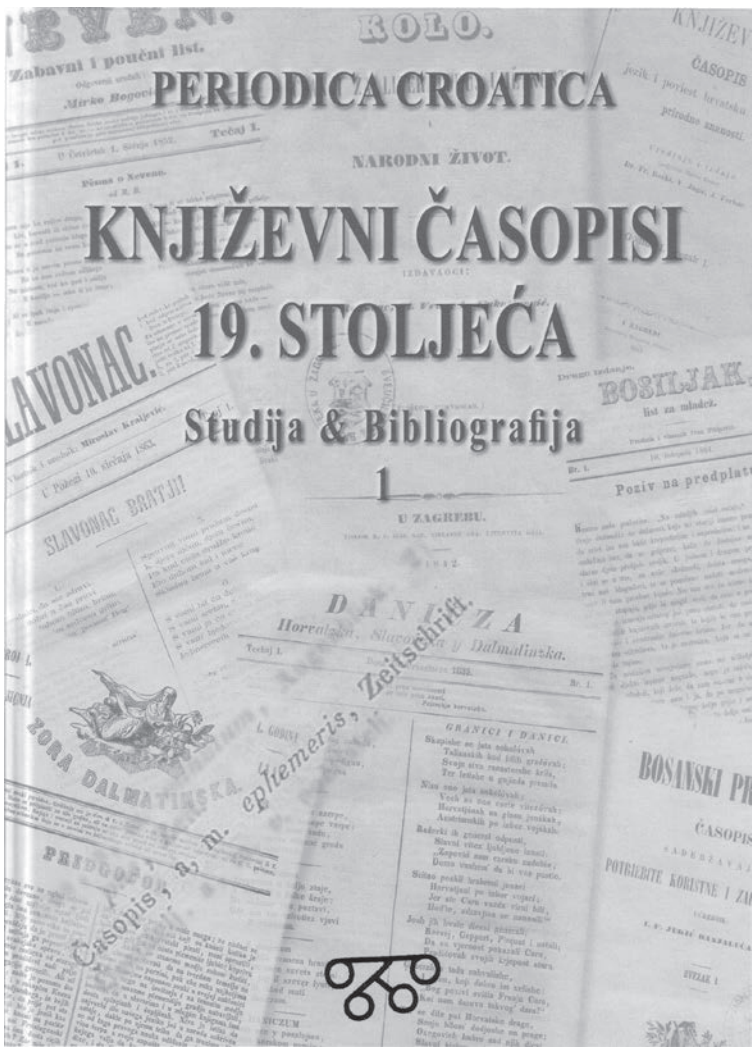
J. Matanović, autor i V. Bogišić na predavljanju knjige *Časopisi Milana Marjanovića* u Gradskoj knjižnici na Rooseveltovom trgu 15. ožujka 1991.

Vinko Brešić

Čitanje časopisa

BYBNA.
Zabavni i poučni list.
Izdavao: Mirkov Bogović

KOLO.

PERIODICA CROATICA

KNJIŽEVNI ČASOPIS
svak i period. hrvatski
priloga: znanost.

U Zagrebu, 1. srpnja 1862. Tečaj 1.

NARODNI ŽIVOT.

KNJIŽEVNI ČASOPISI

19. STOLJEĆA

Studija & Bibliografija

1

U ZAGREBU.

SLAVONAC.
Izdavao: Miroslav Brajković.
U Zagrebu, 11. srpnja 1862.

BOSILJAK.
list za mlade.
Izdavao: Miroslav Brajković.
U Zagrebu, 11. srpnja 1862.

SLAVONAC BRATIT

DANI ZA
Horvatski, Slavonski i Dalmatinski.
Zeitschrift.
Izdavao: Miroslav Brajković.
U Zagrebu, 11. srpnja 1862.

ZORA DALMATINSKA

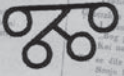
epitimeris

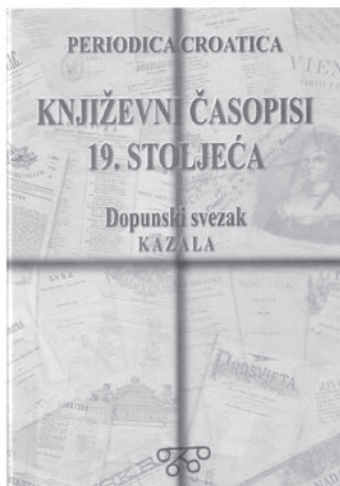
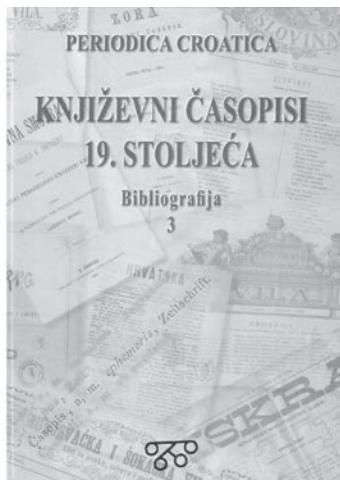
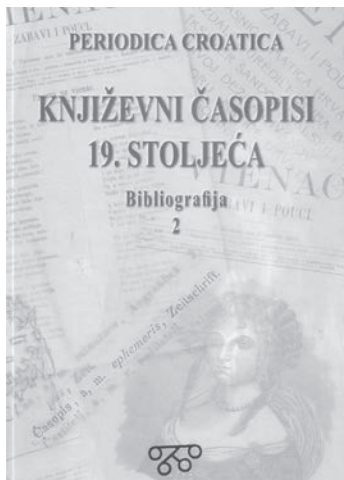
GRANICI I DANICE
Blaženice se jato slobodnih
Tolstinskih kod 1000 grada...
Nas nosi jato slobodnih...
Vuk se nosi slobodnih...
Horvatski se nosi slobodnih...
Austrijski se nosi slobodnih...
Blaženice se nosi slobodnih...
Miroslav Brajković izdao.
Danas izdati su bi tri pjesme.

BOSANSKI PR... ČASOPIS

PRIDGOVO... Časopis

POTRIBITE KOBISTNE I ZA... ČASOPIS

REPUBLIKA

HRVATSKA

HRVATSKI SABOR

**GODIŠNJOM
DRŽAVNOM
NAGRADOM
ZA ZNANOST**

nagrađuje se

Prof. dr. sc. Vinko Brešić

u području humanističkih znanosti
za značajno znanstveno dostignuće,
za kapitalno djelo: "Hrvatski književni
časopisi 19. stoljeća: studija i bibliografija",
Zagreb, 2006.-2007.

Zagreb, 25. lipnja 2008.

PREDSJEDNIK
HRVATSKOGA SABORA

Luka Bebić

LUČ

PERIODICA CROATICA

**KNJIŽEVNI ČASOPISI
20. STOLJEĆA**

Bibliografija 2

LUČ

(1905–1942)

PERIODICA CROATICA

GLASNIK DRUŠTVA HRVATSKIH KNJIZEVNIKA

**KNJIŽEVNI ČASOPISI
20. STOLJEĆA**

Bibliografija 3

SAVREMENIK

(1906–1941)

Marina Protrka

STVARANJE KNJIŽEVNE NACIJE

Oblikovanje kanona
u hrvatskoj književnoj periodici
19. stoljeća

PERIODICA CROATICA

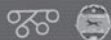

Marijan Šabić

IZ ZLATNOG PRAGA

Češka književnost i kultura
u hrvatskoj književnoj periodici
1835. – 1903.

PERIODICA CROATICA

Ana Batinić

U CARSTVU ŽIVOTINJA

Animalističko čitanje hrvatskih
dječjih časopisa

HRVATSKA SVEUČILIŠNA NAKLADA
PERIODICA CROATICA

Vladimira Rezo

PROVINCIJA JE GUSTA MASA

Novohistorističko čitanje časopisa
Savremeni pogledi (1935-1936)

HRVATSKA SVEUČILIŠNA NAKLADA
PERIODICA CROATICA

Nakladnik
Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet

Za nakladnika
Prof. dr. Damir Boras

Biblioteka
Periodica Croatica

Urednik
Prof. dr. Vinko Brešić

Serijska
Studije

Knjiga 5.
Vinko Brešić
Praksa i teorija književnih časopisa

Urednik
Boris Bui

Zagreb 2014.

Likovna i grafička oprema
Marina Ćorić

Tisak i uvez

...

Naklada
333 primjerka

Adresa
HR-10000 Zagreb, Ivana Lučića 3

